

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

**SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE BULGARİSTAN
TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'YE GÖÇÜ: BURSA ÖRNEĞİ**

Kaan Emre ÖZCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANKARA 2016

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göçü: Bursa Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

.... / .... / ....

Kaan Emre ÖZCAN

H.Ü.
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim
Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ (Danışman)

Üye : Doç.Dr. Serdar SAĞLAM

Üye : Doç.Dr. Seyfi YILDIRIM

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../.....

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Enstitü Müdürü

ÖZET

Göçmen şehri olarak adlandırılan Bursa yüzyıllardır Bulgaristan'dan göç almaktadır. Dolayısıyla uzun süredir Bulgaristan göçlerine maruz kalan Bursa'nın bu göçlerden nasıl etkilendiği araştırılması gereken bir konudur. Bu kapsamda göçlerin yakın dönemdeki etkilerinin daha etkili incelenebileceği düşünülmüştür. Konuya neden sonuç ilişkisi açısından baktığımızda Bulgaristan Türklerinin göç nedenleri ve Bursa'yı tercih nedenleri konun bütünü içinde yer almaktadır.

Bu kapsamda çalışmada soğuk savaş döneminde Bulgaristan Türklerinin Bursa'ya göçü ve bu kapsamda göçe neden olan faktörler, göç süreci, Bursa'nın tercih edilme sebebi ve göçlerin Bursa'ya etkileri incelenmiştir.

Çalışma kapsamında konunun kavramsal boyutu incelenerek göçün tarihsel gelişimine değinilerek Türkiye'ye yönelik dış göçler üzerinde durulmuştur. Bulgaristan Türklerinin soğuk savaş dönemindeki göçlerinin nedenlerinin tarihsel olarak incelenebilmesi amacıyla Bulgaristan Türklerinin soğuk savaş dönemi öncesindeki yaşamı, hukuki durumlarını oluşturan uluslararası anlaşmalar, Bulgaristan Türklerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve dini yaşamı irdelenmiştir.

Soğuk savaş dönemiyle birlikte Bulgaristan Türklerinin değişen yaşamı, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç süreçleri ve göçe neden olan faktörler ile Bursa şehrinin göçmenlerle bağlantısı, Bulgaristan Türklerinin Bursa'ya gelmesi ve Bursa'ya etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Bursa which known as immigrants, has immigrated from Bulgaria for centuries. Thus effects of longstanding migration to Bursa should be studied. In this context, the effects of migration can be studied more effective about nearby migration. Bulgaria Turkish migration causes and reasons for the choice of Bursa is associated as a whole.

In this study, we try to study the migration of Bulgarian Turks to Bursa during the cold war, factors that cause migration, migration process, reasons of preference for Bursa and effects of migration to Bursa.

Firstly migration is studied as a notion, then by researching historical development of migration and emigration to Turkey. Life of Bulgarian Turks before cold war, international agreements that constitute legal status, economical, social, cultural and religious life of Bulgarian Turks were studied for historical development.

In the conclusion changing life of Bulgarian Turks with cold war, emigration processes of Bulgarian Turks to Turkey and factors that cause migration were tried to give. Thus relationship with Bursa and immigrants, immigrants arriving to Bursa and effects of migration to Bursa were tried to study.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vii
TABLolar	ix
GİRİŞ	1
1. Göç Nedir? Göç Olgusunun Tanımı ve Önemi	4
2. Göç Çeşitleri.....	7
3. Göçün Tarihsel Gelişimi	9
4. Dünyada Genel Göç Hareketleri	10
5. Türkiye’de Göç Hareketleri.....	12
5.1. Türkistan’dan Göçler	14
5.2. Doğu Türkistan’dan Göçler	14
5.3. Kırım’dan Göçler	15
5.4. Kuzey Kafkasya’dan Göçler	15
5.5. Azerbaycan’dan Göçler.....	16
5.6. Romanya’dan Göçler	16
5.7. Kıbrıs’tan Göçler	17
5.8. Yugoslavya’dan Göçler.....	17
5.9. Yunanistan’dan Göçler	18
BİRİNCİ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ BULGARİSTAN TÜRKLERİ 19	
1. Soğuk Savaş Öncesi Bulgaristan Türkleri.....	19
2. Bulgaristan Türklerinin Hukuki Durumu	28
2.1. Bulgaristan Türklerinin Hukuki Durumlarının Dayanağı Olan Uluslararası Anlaşmalar	33
2.1.1. 1878 Berlin Anlaşması	33
2.1.2. 1909 İstanbul Protokolü	34
2.1.3. 1913 İstanbul Anlaşması	34
2.1.4. 1919 Neuilly Barış Anlaşması.....	34
2.1.5. 1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Anlaşması	35
2.1.6. 1925 Türkiye-Bulgaristan İkamet Sözleşmesi	35
3. Bulgaristan Türklerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumları	35
4. Bulgaristan Türklerinin Dini Hayatı.....	43
İKİNCİ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN TÜRKİYE’YE ZORUNLU GÖÇÜ	45
1. Soğuk Savaş ve Bulgaristan Türkleri	45
2. Soğuk Savaşın Başında Bulgaristan Türkleri	49
3. 1950-1951 Göçü	54
4. 1968-1978 Göçü	62
5. 1989 Göçü	70

6.Göçün Nedenleri.....	85
6.1. Bulgar Milletleşme Süreci	86
6.2. Nüfus Sorunu	90
6.3. Psikolojik Etmenler.....	93
6.4. Sosyalizm	95
6.5. Eğitim Sorunu	96
6.6. Dini sıkıntılar	100
6.7. Ekonomik Sıkıntılar	103
6.8. Sosyal Düzenin Bozulması	106
6.9. Ayrımcılık	107
6.10. Sömürü Düzeni	108
6.11. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri.....	108
6.12. Gelecek Nesil Korkusu.....	109
6.13. Türkiye'deki Göçmenler.....	110
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BURSA VE GÖÇ	111
1.Göçmenlerin İskânı	111
2.Bursa.....	113
2.1. Bulgaristan Göçmenlerinin Bursa'yı Tercih Sebepleri.....	118
2.1.1.Akraba ve Yakınlarının Bursa'da Bulunması	118
2.1.2.Ekonomik Nedenler.....	119
2.1.3.Sosyal Çevreye Uyum.....	120
2.1.4. Doğal Çevre.....	121
2.1.5. Bursa İmgesi.....	122
2.2. 1950-1951 Göçü ve Bursa.....	124
2.3.1968-1978 Göçü ve Bursa.....	132
2.4.1989 Göçü ve Bursa	133
3.Göçlerin Etkileri	139
3.1.Genel	140
3.1.1.Nüfus	140
3.1.2.İç İskân	141
3.1.3. Ekonomi	142
3.2.Bursa'ya Etkileri	143
3.2.1.Kentleşme.....	143
3.2.2.Nüfus	146
3.2.3 Ekonomik	147
3.2.4. Sosyal	152
3.2.5.Siyasi	154
3.2.6.Kültürel.....	161
SONUÇ	164
BİBLİYOGRAFYA	178
EKLER.....	197

ÖNSÖZ

Atatürk göçmenler için “Göçmenler kaybedilen toprakların aziz hatıralarıdır” demiştir. Göçmenler kaybedilen toprakların hatıraları oldukları kadar Cumhuriyetle birlikte vücut bulan yeni Türk toplumunun da önemli yapı taşlarından olmuşlardır. Göçmen yoğunluğunun en fazla olduğu şehirlerden olan Bursa’da bu durum daha iyi gözlemlenebilir.

Bursa 19.yüzyıldan itibaren göçlerle büyümüş özellikle Kafkaslardan ve Balkanlardan yoğun göç almıştır. Bursa’daki en büyük göçmen grubu olan Bulgaristan göçmenlerinin Bursa’ya göçleri de 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından başlamıştır. Bireysel olarak neredeyse kesintisiz devam eden Bulgaristan Türklerinin kitlesel göçleri ise 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Balkan Savaşlarının ardından, 1950-1951 yıllarında, 1968-1978 yıllarında ve 1989 yılında olmak üzere beş farklı dönemde gerçekleşmiştir.

Bulgaristan’dan ilk kitlesel göçle birlikte 1878 yılında Bursa’ya yerleşen bir ailenin ferdi olarak son kitlesel göç hareketi olan 1989 göçüyle birlikte Bursa’ya gelen göçmenlerin yerleşimine şahit olmuştum. Çocukluğumda şahit olduğum göçmenlerin Bursa’ya gelişi bu çalışmanın nedeni olan soruların oluşmasına sebep olmuştur. Göç nedenlerinin ve sonuçlarının benzer olması ve birbirinden ayrılmasının zorluğu sebebiyle soğuk savaş dönemindeki göçlerle sınırlı tutulan çalışmada Bulgaristan Türklerinin niye göç ettiği, niye Bursa’ya göç ettikleri ve Bursa’ya etkilerinin neler olduğu sorularının cevapları aranmıştır.

Aranılan cevaplara ulaşmak için daha önce konuyla ilgili yapılan tez çalışmaları, Cumhuriyet Arşivi, TBMM tutanakları, resmi belgeler, yerel ve ulusal gazeteler, kitaplar, makaleler incelenmiş, göçmenlerle görüşülmüştür.

Her konuda olduğu gibi çalışmanın hazırlanması aşamasında bana her türlü desteği olan eşim Kübra ÖZCAN, oğlum Asil Kutay ÖZCAN’a ve bütün aileme, destekleri ve fikirleriyle yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarıma, yüksek lisansa başlamama vesile olan ve uzun süren yüksek lisansım süresince bana destek olan Dr. Sadık ERDAŞ’a, çalışmam süresince bana ilgisini, sabrını ve fikirlerini esirgemeyen, çalışmadan umudumu kestiğim anlarda bile bana ve çalışmaya olan

inancını belirtilen danışmanım Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ'a teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
BALGÖÇ	: Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği
BAL-TÜRK	: Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği
BBP	: Büyük Birlik Partisi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BİP	: Bulgaristan İşçi Partisi
BKP	: Bulgaristan Komünist Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BTSO	: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
COMECON	: Council for Mutual Economic Assistance (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi)
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
DZS	: Devlet Tarım İşletmeleri
Ed.	: Editör
FP	: Fazilet Partisi
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
M.Ö.	: Milattan Önce
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Anlaşması)
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
RP	: Refah Partisi
s.	: Sayfa
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SP	: Saadet Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKZS	: Trudova Kooperativna Zemlevesko Stopanstvo

(Emek Kooperatif Tarım İşletmeleri)
TODAİE : Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
U.Ü. : Uludağ Üniversitesi
vd. : Ve Diğerleri

TABLOLAR

Tablo 1: 1885 Sonrası Bulgaristan Prensiği Topraklarının 1876 Yılı Nüfusu.....	25
Tablo 2: Bulgar İstatistiklerine Göre Bulgaristan Nüfusunun Dine Göre Dağılımı ..	25
Tablo 3: Sayım Yıllarına Göre Türk Ve Müslüman Nüfus.....	26
Tablo 4: 1879-1902 Yılları Arasındaki Göçmen Sayıları	26
Tablo 5: Cumhuriyetin Kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Göçmen Sayısı	28
Tablo 6: 1894-1895 Eğitim Yılında Bulgaristan'daki Türk Okul, Öğretmen Ve Öğrenci Sayıları	38
Tablo 7: Bulgaristan'daki Türk Okullarının Sayısı.....	40
Tablo 8: 1874' Te Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türklere Ait Toprak Miktarı Ve Oranı	40
Tablo 9: 31.12.1934 Tarihinde Sahip Oldu Oldukları Toprak Miktarına Göre Bulgaristan Türk Çiftçi Aileleri	42
Tablo 10: 31.12.1934 Tarihi İtibariyle Üç İlçede Hizmet Hayvanı Ve Taşıt Araçlarından Yoksun Çiftçi Aileleri	42
Tablo 11: 1923-1944 Yılları Arasında Göçmen Sayıları	55
Tablo 12: 1940-1944 Yılları Arasında Göçmen Sayıları	55
Tablo 13: 1945-1949 Yılların Arasında Göçmen Sayıları	56
Tablo 14:Aylara Göre 1950 Yılı İçerisinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmen Aileler Ve Toplam Göçmen Sayısı.....	60
Tablo 15:Aylara Göre 1951 Yılı İçerisinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmen Aileler Ve Toplam Göçmen Sayısı.....	61
Tablo 16: Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan Türklerinin Göçü.....	85
Tablo 17: 1900-1985 Yılları Arasında Bulgaristan'ın Doğal Nüfus Artış Hızı.....	91
Tablo 18: Bulgaristan'da Nüfus Değişimi	92
Tablo 19: Komünist Dönemin Başında Bulgaristan Türklerinin Eğitim Alanındaki Değişimi	99
Tablo 20: Bulgaristan'da Sektörlere Göre Aktif Türk Nüfusu	104
Tablo 21: Göçmenlerin Yerleştikleri İller	113
Tablo 22:Bursa Nüfusunda Göçmenler.....	118

Tablo 23: 1950-1951 Yıllarında Göç Eden Bulgaristan Göçmenlerinin Yerleştirildikleri İller 1950-1960	126
Tablo 24: 1950-1951 Göçü Sonrası Bursa'ya Yerleşen Göçmenler	127
Tablo 25: 1950-1951 Göçmenlerinin Bursa İskân Tablosu	129
Tablo 26: 1952 - 1988 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Gelen Göçmenlerin Yerleşimi	132
Tablo 27: Bursa Merkezinin Kentsel Ve Kırsal Nüfus Miktarının Değişimi	143
(1935-1990).....	143
Tablo 28: Osmangazi Belediye Başkanları Listesi	155
Tablo 29: Bulgaristan Doğumlu Bursa Milletvekilleri Listesi (1950-2015).....	155
Tablo 30: Bursa İli, Kestel İlçe Merkezi Ve Yeni Mahalle Seçim Sonuçları	157
(1995-2015).....	157
Tablo 31: Bursa İli, Osmangazi İlçesi, Adalet Ve İstiklal Mahalleleri Seçim Sonuçları (1991-2015)	159
Tablo 32: 1950-1951 Hazırlanan Emsallere Göre İllere Yerleştirme Çalışması	210

GİRİŞ

Göç çoğunlukla kişisel karar ve tercihlere dayanmakla birlikte toplumsal sonuçlar da doğurmaktadır. Farklı bölgelere yerleşmek amacıyla göç eden insan beraberinde geldiği bölgenin yaşam şeklini, ekonomik alışkanlıklarını, dini inançlarını, geleneklerini, yemeklerini, şarkılarını, edebiyatını kısacası her türlü kültürel, sosyal, dini ve ekonomik değerini de götürmektedir. Bu durum toplumlar arasındaki kültürel etkileşimin en önemli araçlarından birinin göç olmasına sebep olmaktadır. Göçle birlikte yerleşik halk göçmenlerin yaşam şekliyle ve kültürel değerleriyle tanışır, toplumların yapısına bağlı olarak da bazen bu değerleri kabullenir.

Yerleşik halkın göçmen kültürünün öğelerini kabul etmesi ya da göçmenlerin yerleşik halkı başka açılardan etkilemesi veya yönlendirmesi göçmenler ve yerleşik halktan oluşan yeni toplum yapısının dönüşmesine yol açmaktadır.

Tarihsel olarak göçebe bir toplum olan Türk milleti göç ettikleri bölgelerde bazen baskın yerleşik kültürlerle karşılaşmış asimile olmuş, bazen göç ettikleri bölgeye kendi kültürlerini yerleştirerek yerleşik halkı dönüştürmüş bazen de yerleşik halkla kaynaşarak yeni toplumsal yapılar meydana getirmişlerdir.

Çalışmanın konusunu oluşturan Bulgaristan Türkleri de yüzyıllar önce Balkanlara göç ederek Balkanlardaki sosyal, kültürel ve ekonomik yapıyı etkilemişlerdi. Yüzyıllar önce Bulgaristan'ın sosyal ekonomik ve kültürel yapısını etkileyen Bulgaristan Türkleri yüzyıllar sonra Balkanlarda oluşturdukları yeni kültürel, sosyal, ekonomik ve dini yapılarla Anadolu'ya göç ederek bu kez Anadolu'da oluşan yeni Türk toplumunu etkilemişlerdir. Çalışmanın hedefi bu etkileşimi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan test etmektir. Bu kapsamda çalışmada Bulgaristan'dan Türklerin göç etme sebeplerinin neler olduğu, göçmenlerin Bursa'ya göç etme nedenlerinin neler olduğu ve göçmenlerin Bursa'ya etkilerinin neler olduğu sorularının cevapları aranmıştır.

Söz konusu soruların cevaplarına ulaşmak için öncelikle konuyla ilgili akademik yayınlar taranmıştır. Bulgaristan'dan göç eden Türklerin sayısının fazla olması ve yukarıda anlatıldığı şekilde göçün ve göçmenlerin Türkiye'deki yerleşik

toplum kültürü üzerinde derin etkileri olması ile Bulgaristan'dan son göç hareketinin yakın bir tarihte olması Bulgaristan Türkleri ve Bulgaristan Türklerinin göçü konularının akademik olarak yaygın bir biçimde incelenmesine sebep olmuştur. Tahir¹ 1945 yılından sonra Bulgaristan Türklerine yönelik asimilasyon politikalarını incelerken, Koşancı² sosyolojik bir araştırma kapsamında 1984 yılında Bulgaristan'da yaşananları, Nevrezova³ Bulgar yönetimlerinde Türk azınlığını, Haksöz⁴ Bulgaristan Türklerinin dilsel haklarını, Taş⁵ siyasi haklarını, Vatansaver⁶ Bulgaristan Türklerinin sosyo-kültürel hayatını incelerken Özgür⁷ 1950-1951 göçünü, Çağlayan⁸ soğuk savaş dönemindeki göçlerini, Yapıcı⁹ edebi yanını dikkate alarak göç anlatıları bağlamında Bulgaristan Türklerinin göçünü, Yorulmaz¹⁰ göç anlatılarıyla 1984-1989 yılları arasındaki asimilasyon politikalarını ve göç deneyimlerini, Karakılıç¹¹ Ankara'ya göç eden 1989 göçmenlerinin çalışma deneyimlerini, Tefik¹² Kuzey Kıbrıs'a göç eden Bulgaristan Türklerinin kimlik

¹ Nuri Ali Tahir, **1945 Sonrası Bulgaristan Türklerine Yönelik Asimilasyon Politikası**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara 2009.

² Mustafa Koşancı, **1984 Bulgaristan Örneği: Göç Edenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

³ Ayzhan Nevrezova, **Bulgar Yönetiminde Azınlıklar (1878-2004)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

⁴ Cengiz Haksöz, **Linguistic Rights Of The Turkish Minority In Bulgaria**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

⁵ Muharrem Taş, **Bulgaristan ve Yunanistan'da Türk Azınlığın Siyasi Hakları**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.

⁶ Erhan Vatansaver, **Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008.

⁷ Ulvi Özgür, **Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

⁸ Savaş Çağlayan, **Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin İlanından Günümüze)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

⁹ Zehra Kaderli Yapıcı, **Bulgaristan Göçleri Bağlamında Türk Kadınlarının Göç Anlatıları**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

¹⁰ Seçil Yorulmaz, **1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan Türklerine Yönelik Uygulanan Asimilasyon Politikaları ve Göç Deneyimleri**, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

¹¹ İlhan Zeynep Karakılıç, **The Work Strategies And Experiences Of The Wave Of 1989 Immigrants From Bulgaria Settled In Ankara**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

¹² Eliz İsmail Tefik, **Dynamics Of Social Citizenship And Identity Perceptions: Immigrant Turks From Bulgaria In Northern Cyprus**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

algısını, Akgün¹³ 1950-1951 ve 1989 göçlerinin mekânsal ilişkilerini, Hocoğlu¹⁴ alan çalışması yaparak göçmenlerin yerleşme alanlarının sosyo-ekonomik ve mekânsal özelliklerini, Ulukan¹⁵ alan çalışması yaparak 1989 göçmenleri ve Bursa'daki işgücü piyasası ilişkisini, Yılmaz¹⁶ Jivkov dönemini ve 1989 göçünü, Şentürk¹⁷ 1989 göçünü ve göçmenlerin milliyetçiliğini, Kılıçaslan¹⁸ Bursa'nın İnegöl ilçesindeki göçmenlerin aile yapılarını, Özkan¹⁹ Belene toplama kampını incelemiştir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak herhangi bir konu sınırlaması olmadan Bulgaristan göçleri göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası kapsayacak şekilde bütüncül bir yaklaşımla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın anlamsal bir bütünlük oluşturması amacıyla zaman dilimi olarak soğuk savaş dönemi seçilirken, göç sonrası sürecin etkin bir şekilde incelenmesi amacıyla göçmenlerin önemli bir nüfus yoğunluğu oluşturduğu Bursa ili seçilmiştir. Çalışma kapsamında Başbakanlık Devlet Arşivleri, TBMM Tutanak Dergisi, Resmi Gazete, yerel ve ulusal basın, resmi belgeler ve daha önce yapılan çalışmalar taranmıştır. Göç dönemlerine göre makaleler ve internet kaynakları incelenmiş ve çalışmaya tarihsel derinlik katmak amacıyla Bulgaristan ve Bulgaristan Türkleriyle ilgili kitaplar tarih ve dönem ayırt edilmeksizin çalışılmıştır. Özellikle 1989 göçü esnasında görsel basın faaliyetlerinin olması ve Bulgaristan Türkleri ve asimilasyon politikalarını içeren çeşitli belgesellerin ve programların olması sebebiyle konuyla ilgili televizyon

¹³ Berrin Akgün, **Mekânsal İmge-Mekansal Pratik İlişki/İlişkisizliğinin Bursa'da 1950-1951 Ve 1989 Bulgaristan Göçmenleri Üzerinde İncelenmesi**, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2001.

¹⁴ Beycan Hocoğlu, **Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yönelik Göçler Ve Göçmen Yerleşme Alanlarında Sosyo – Ekonomik Ve Mekansal Özellikler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011.

¹⁵ Nihan Çiğerci Ulukan, **Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği, Yönelik Göçler Ve Göçmen Yerleşme Alanlarında Sosyo – Ekonomik Ve Mekansal Özellikler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

¹⁶ Rüştü Yılmaz, **Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı(Türk Basımına Göre)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2008.

¹⁷ Habibe Şentürk, **The 1989 Migration From Bulgaria To Turkey: Nationalism And Identity Among The Migrants**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

¹⁸ Seher Cesur Kılıçaslan, **İnegöl Bölgesi'nde Yaşayan Bulgaristan Göçmeni ve Yerli Ailelerin Aile Yapısı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2006.

¹⁹ Vildane Özkan, **Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Siyasi Otorite İle Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara 2010.

programları ve belgeseller incelenmiştir. Göç ve göçmenlerle ilgili yapılan sempozyum ve paneller takip edilerek Bursa’da kurulu bulunan göç müzesi ziyaret edilmiştir. Son olarak göçmenlerin göç öncesi olaylara, göçe ve Bursa’ya etkilerine bakış açılarını anlayabilmek amacıyla göçmenlerle mülakatlar yapılmıştır.

1. Göç Nedir? Göç Olgusunun Tanımı ve Önemi

İnsanoğlu var olduğu günden beri bir arayışın içindedir. Bu arayışın en önemli araçlarının başında göç gelir. Göç en kısa tanımla ikamet edilen yeri süreli ya da devamlı olarak değiştirmek şeklinde ifade edilebilir. Coğrafi bir yer değişikliğinin sonucu olmasının yanı sıra göç demografik, siyasal, toplumsal, psikolojik ve tarihsel bir olgudur. Göçün disiplinler arası bir olgu olmasının sebebi olarak “göçün çok boyutlu bir kavram” olarak algılanması gösterilebilir.²⁰ Ancak bu durum aynı zamanda göçün, tanımlanması zor olan bir kavram olmasına yol açmaktadır.²¹

Göçün tanımlanması zor bir kavram olması göçün birbirinden farklı tanımlamalarının oluşmasına sebep olmuştur. Göçün öne çıkarılan birleşenine ve ele alan bilim insanının yer aldığı disipline göre göçün birbirinden farklı tanımları oluşmuştur. Bazı araştırmacılar göçün hareketliliği üzerinde durmuşlardır. Karpat²² göçü asıl yerinden ulaşılmak istenilen yere hareket olarak tanımlarken; Hoşgör²³ mesafeli, fiziki, coğrafik ayrılmalar veya hareketlilik olarak tanımlamıştır. Göç sadece fiziki bir hareketlilik değildir; aynı zamanda belirli bir zaman ve mekânda, geçici veya kalıcı bir mekân ve sosyo-kültürel hareketliliklerdir.²⁴ Tekeli²⁵ ise göçün zaman boyutu üzerinde durmuş ve göçü “belirli bir zaman dilimi içinde belirli bir yerleşme alanından dışarıya çıkan yer değiştirmelerin toplam sayısı” olarak tanımlamıştır. Akkayan²⁶ göçü mekânsal olarak incelemiş ve göçü “kişilerin

²⁰ Mustafa Mutluer, *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2003, s.9.

²¹ Belma T. Aksit, “*Göç Araştırmalarında Hızlı Değerlendirme Metodolojisi*”, **Konferans: Türkiye’de İlgöç; 6-8 Haziran 1997**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.67.

²² Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.3.

²³ Şeref Hoşgör, “*Türkiye’de Kantitatif Yöntemlerle Dolaylı Göç Tahminleri, Sorunları ve Yaklaşımlar*”, **Konferans: Türkiye’de İlgöç; 6-8 Haziran 1997**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.104.

²⁴ **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara 1998, s.25.

²⁵ İlhan Tekeli, “*Türkiye’de İlgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi*”, **Konferans: Türkiye’de İlgöç; 6-8 Haziran 1997**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.9.

²⁶ Taylan Akkayan, **Göç ve Değişim**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s.20.

hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafik bir yer değiştirme olayı” olarak tanımlamıştır.

Göç kavramı birleşenleri üzerinden tanımlandığı gibi, göçle ilgili farklı birleşenlerin bir arada yer aldığı tanımlamalar da bulunmaktadır. Yalçın²⁷ göçü ekonomik, siyasi veya bireysel nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan geri dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafi, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlamaktadır. Özer²⁸ ise göçü coğrafi mekân değiştirme sürecinin toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketi olarak tanımlamaktadır. Ozankaya²⁹ göçü, belirli bir toplumsal yapı içindeki birey ve grupların toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gitmeleri olarak nitelirmektedir. Birleşmiş Milletler herhangi bir nüfus hareketine katılanların, ulaştıkları yeni yerlerinde en az bir yıl yaşamaları halinde, söz konusu nüfus hareketini göç olarak nitelirmektedir.³⁰

Göç durağan bir olgu değildir; siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin sonucu olarak ortaya çıkması açısından bir sonuç, göçün kendisinin de siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümlere yol açması bakımından da bir nedendir.³¹ Dolayısıyla göçten neden sonuç arasında yaşayan bir süreç olarak ifade edilebilir. Bu sürecin birleşenlerine göz atılırsa göç edilen yer, göç ve yerleşilen yer olmak üzere üç kısımdan söz edilebilir. Mekânsal birleşenlerin bulunması, göç olgusunun nedenlerinin ve sonuçlarının çok boyutlu olmasına sebep olmuştur. Bu çok boyutluluk durumu, göçün birey üzerindeki önemi dışında göçü veren ve göçü alan toplumlar üzerindeki önemini arttırmıştır.

Disiplinler arası bir olgu olarak toplumsal, tarihsel, kültürel, psikolojik ve ekonomik yönlerinin olması göçü var olmanın bir parçası durumuna getirmektedir.

²⁷ Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara,2004, s.13.

²⁸ İnan Özer, **Kentleşme Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s.11.

²⁹ Özer Ozankaya, **Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü**, Savaş Yayınları, Ankara, 1984,s.263.

³⁰ Zeynep Gökçe Akgür, **Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 41.

³¹ Ahmet İçduygu ve Turgay Ünalın, **“Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”**, **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.38.

Ortaylı³² bu durumdan yola çıkarak göçü insan olmanın bir koşulu olarak tanımlamaktadır. Göç genellikle bireyin kişisel tercihidir. Bu tercihi etkileyen sosyal, siyasal, tarihsel, kültürel, psikolojik ve ekonomik nedenler olmakla birlikte tüm bu nedenlerin özünde bireyin kendisi için daha iyiye ulaşma isteği yatar. Sadece göç değil; göç edilen yer de bireylerin kendileri için öngördükleri iyiye göre şekillenmektedir.

Göçün bireysel bir tercih olmasına rağmen göçe yol açan faktörler bireyin yaşadığı toplumun genelini etkileyen toplumsal etkenlerdir. Örneğin göçe neden olan ekonomik faktörlerden biri olan işsizlik nedeniyle göç kararı bireyin kişisel kararıdır; ancak, söz konusu işsizlik durumunun ve bu duruma dayalı göç kararının sadece kişiye özgü olmadığı yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla göç bireysel tercihlerin toplamından oluşan toplumsal bir tercihtir. Göçün toplumsal bir tercih olması göçü toplum yapısını etkileyen önemli etkenlerden biri konumuna getirmektedir.

Göçü kısaca bir coğrafi ve toplumsal bölgeden diğerine ikamet amaçlı hareketlilik olarak düşündüğümüzde, bu iki coğrafi ve toplumsal bölge üzerinde ciddi değişimlere yol açacağı görülecektir. Göç kişinin mekan değiştirmesiyle kişinin toplumdaki üretici ve tüketici rolleri açısından sosyal sistemi etkilemektedir³³. Bu değişimler işsizliğin artması, plansız kentleşme, suçun artması gibi olumsuz değişimler olabileceği gibi nitelikli işgücünün oluşması, toplumsal hareketliliğin sağlanması, toplumun muhafazakâr yapısının kırılması gibi olumlu değişimler de olabilir. Toplum yapısında hareketlilik sağlayan en önemli etkenlerden biri olarak göçün sağladığı bu hareketliliğin geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişi temsil ettiği ifade edilmektedir³⁴. Göç kültürel etkileşim ve gruplar arası iletişimin en önemli aracı olmasıyla da iki toplumun ya da grubun bir potada eriyerek yeni bir toplum ya da grup oluşturmasını da sağlamaktadır³⁵. Ancak sözü edilen yeni toplumun oluşmaması durumunda göç kimlik sorunu ve sosyal dışlanma gibi çözümü zor sorunların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bununla birlikte

³² İlber Ortaylı, “Genel Göç Olgusu”, **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler; 8-11 Aralık 2005**, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, İstanbul 2006,s.19.

³³ İlhan Tekeli, “Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. 1, Sayı: 1, Bahar, Ankara 1975, s.153.

³⁴ Akgür, **a.g.e.**, s.249.

³⁵ J.W. Berry, “A Psychology of Immigration”, **Journal of Social Issues**, Vol. 57, No:3, Fall 2001, s.615-617.

göç ülkelerin nüfusunun azalmasını veya artmasını etkileyen önemli faktörlerden olup, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında değişmeye yol açmakta ve ilgili politikaların belirlenmesinde de önemli rol oynamaktadır.

2.Göç Çeşitleri

Göç çeşitlerinin tasnifinde, aynı tanımında olduğu yaklaşıma açısına göre farklılıklar görülmektedir. Göç edilen mekân ve coğrafi alan, göçe karar verme sebepleri, göç edilen coğrafi bölge veya mekânları seçme nedenleri, göçün niteliği gibi çok çeşitli başlıklarla sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalardan ortak kabul görenler ise iradeye bağlı göç çeşitleri, yoğunluğa bağlı göç çeşitleri ve coğrafi alana göre göç çeşitleridir.

En bilinen göç ayrımı iradeye dayalı göç çeşitleridir. İrade kavramı temel alındığında göç kararının göç edenin şahsi kararı olup olmamasına göre göçler gönüllü ve zorunlu olarak ikiye ayrılmaktadır. Gönüllü göç; kişilerin maddi kazanç, yenilik yapma, macera arama ya da geleceğini garanti altına alma gibi kişisel isteklerinin sonucunda gerçekleşen nüfus hareketleri olarak tanımlanmaktadır. İş, öğrenim ya da aile birleşimi gibi kişisel nedenlerle başka ülkelerde yaşamayı seçen insanlara da gönüllü göçmen denilebilir³⁶. Kişinin iradesi dışında göçe zorlanması anlamına gelen zorunlu göç ise; kişisel özgürlüklerin sınırlandırılması, siyasal ve sosyal kargaşa ve çatışmalar, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik baskı, afetler gibi sebeplerle olmaktadır. Böylesi zorunlu göçe iki güç sebep olmaktadır: Otoritenin göç iradesini açıklaması olarak tanımlayabileceğimiz güdümlü göç veya otoritenin göçe sebep olmasıyla ortaya çıkan zorlama göç. Akkayan³⁷ güdümlü göçü devletlerin toplumsal, ekonomik, güvenlik gibi konularda aldıkları kararların tatbiki sonucunda yaşanan nüfus hareketliliği olarak tanımlamaktadır. Ancak güdümlü göçü sadece resmi otorite olarak devletlerin alacağı göç kararları olarak tanımlamak gerekir. Güdümlü göç resmi olsun ya da olmasın bir bölgede bulunan otoritenin, göç edenin yerine göçe yönelik irade beyanını açıklamasıyla oluşmaktadır. Bu tür göçlere mübadele göçlerini örnek olarak gösterebiliriz. Zorlama göçte ise göçe yönelik karar göç edecek birey tarafından alınmaktadır. Otoritenin bu tür göçteki işlevi bireyi göçü

³⁶ A. Zülal, "21. Yüzyılda Göçler", **Bilim ve Teknik**, sayı: 415, Ankara 2002, s. 60.

³⁷ Akkayan, **a.g.e.**, s.24.

zorlayacak eylemlerde bulunmasıdır. Çalışmamız merkezinde yer alan Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü bu tür göçlere örnek teşkil etmektedir.

Bir diğer göç tasnifi, göçün yoğunluğu esasına dayalı olarak yapılanlardır. Bu ayırımı göçler kitlesel ve bireysel göçler olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Bireysel göçler şahsi göç tercihinin bireysel olarak uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Göç konusunda aynı yönde irade beyanında bulunan bireylerin, aynı yönde geliştirdikleri göç hareketi ise kitlesel göçü oluşturmaktadır.

Coğrafi alana göre göç çeşitleri ise ülke sınırlarının geçilip geçilmemesine bakılarak yapılan bir ayırımıdır. Bu göçler iç ve dış göçler olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Ülke sınırları dâhilinde meydana gelen yer değiştirme hareketi iç göç; ülke sınırları aşılarak yapılan yer değiştirme hareketi ise dış göç olarak adlandırılmaktadır. İç göç, nüfusun ülke içindeki iki nüfus sayımı arasındaki ikametgâh farkıdır.³⁸ Kırsaldan kırsala, kırsaldan kente, kentten kente, kentten kırsala yönelik göçler olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.

Çalışmanın sınırları içerisinde düşünüldüğünde ele alınacak göç zorlama sonucu meydana gelmiş siyasal nitelikli kitlesel bir dış göç karakteri taşımaktadır.

Yukarıda bahsedilen bilimsel tasniflerin dışında çalışmamız açısından önem taşıyan ve ülkemiz mevzuatından kaynaklanan göçmenlerin statüsünü temel alan hukuki bir tasnif daha bulunmaktadır. Sözü edilen göç tasnifi ülkemize yönelik dış göçü düzenleyen 1934 yılında yürürlüğe giren 2510 sayılı İskân Kanunu³⁹ ile yapılmıştır. Mezkûr Kanun uyarınca Türkiye'ye göçmen olarak kabul edilenlere devlet tarafından yardım yapılıp yapılmayacağı ayırımıyla serbest ve iskânlı göçmen olarak bir sınıflandırma yapılmıştır.

Kanuna göre serbest ve iskânlı göçmen ayırımının en önemli ölçütü göçmenin devletten kanunda sayılan iskân yardımlarını alıp almamasıdır. Kanun kapsamındaki iskân yardımları olan ev, dükkân, arsa gibi gayrimenkullerin öngörülen bölgelere yerleşmek şartıyla karşılıksız olarak ya da borçlanma yolu ile göçmenlere verilerek iskânları sağlanan göçmenler iskânlı göçmen olarak adlandırılırken devletten

³⁸ İlker Parasız ve Melike Bildirici, **Modern Emek Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002, s. 139.

³⁹ 21/06/1934 tarih ve 2733 sayılı Resmi Gazete. 19/09/2006 tarihinde 2510 sayılı İskân Kanunu ilga edilerek 5543 sayılı İskân Kanunu yayınlanmıştır. 26/09/2006 tarih ve 26301 sayılı Resmi Gazete.

herhangi bir yardım talep etmeden yurt dışından kabul edilen göçmenler ise serbest göçmen olarak tanımlanmaktadır.

3. Göçün Tarihsel Gelişimi

Toplumsal bir yapı içerisindeki bireyin veya grubun siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal sebeplerle yerleşim yerini değiştirmesi olarak tanımlanan göç, toplumsal bir olgu olarak insanoğlunun toplumsallaşmasından sonra değişik adlarda ve değişik şekillerde meydana gelmiştir. Bu süreçte göçler açlık, kuraklık ve kıtlık, su kaynakları ihtiyacı, nüfus artışı, savaş, şiddet, siyasal baskı, dinsel baskı, iklim koşulları, sağlık, eğitim, sanayileşme, işsizlik gibi çeşitli sebeplerle oluşmuştur. Tüm bu sebeplerin meydana getirdiği göç, tarihsel süreç içerisinde önemli dönüşümlere yol açarak toplumların siyasal ve toplumsal yapısını değiştirmiştir. Örneğin bugün Batı Dünyası olarak adlandırdığımız Avustralya, Amerika ve Avrupa kıtalarının siyasal ve toplumsal yapıları göç hareketlerinin sonucu olarak oluşmuştur.

4. yüzyılda Don ve Volga nehirleri arasındaki bölgede yaşayan Hunların Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesi sonucu bu bölgelerde oluşan ve "Kavimler Göçü" olarak adlandırılan göç hareketleri bugünkü Avrupa'nın toplumsal ve siyasal yapısının temellerini atmıştı. Kavimler göçü sırasında Hunların Avrupa'ya doğru ilerleyişi sırasında önlerinde bulunan Vizigot, Ostrogot, Vandal, Sakson, Frank, Germen gibi birçok kavim Hunlardan kaçarak Roma İmparatorluğu topraklarına girerek Avrupa'nın iç kesimlerine doğru ilerlediler. Bu kavimlerin Avrupa içlerine yönelmeleri Avrupa'da bulunan kavimlerin de yer değiştirmesine sebep olmuştur. Göçle birlikte Angollar ve Saksonlar İngiltere'ye, Franklar Fransa'ya, Gotlar İspanya'ya, diğer kavimler de Avrupa'nın çeşitli bölgelerine giderek bölgenin bugünkü etnik ve siyasal yapısını oluşturmaya başlamıştı.

Amerika ve Avusturalya kıtalarının bugünkü siyasal ve toplumsal yapılarının temeli ise 15. ve 16. yüzyılda meydana gelen coğrafi keşifler sonucu meydana gelen göç hareketleridir. Bu dönemde Avrupalılar tarafından yeni ticaret yollarının bulunması amacıyla başlatılan keşifler sonucu bulunan zengin bölge ve kıtalara Avrupa'dan önemli bir nüfus göç etmişti. Göçün ardından kurdukları kolonilerde varlıklarını sürdüren bu kitleler bölgenin yerel haklarını asimile ederek bu bölgelerde yeni devletler kurdular. "Yeni Dünya" olarak adlandırılan bu bölgelerde kurulan

göçmen ülkelerine örnek olarak ABD, Kanada, Arjantin, Yeni Zelanda, Avustralya gibi ülkeleri örnek gösterebiliriz.

Göç tarihsel süreçte toplumsal bir dönüşüm aracı olmanın yanı sıra siyasal bir araç olarak da kullanılmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerdeki siyasal hâkimiyetini ve sürekliliğini sağlamak adına fethedilen bölgelere Türkleri göç ettirmiştir. Göçün söz konusu siyasal araç olma durumu ulus devletlerin uluslaşma süreçlerinde daha da belirginleşmiştir.

Göç aynı zamanda tarihsel süreçte ekonomik kalkınmanın en önemli dinamiklerinden biri olagelmıştır. Bir ülke ya da bölgede meydana gelen ekonomik kalkınmaya paralel olarak oluşan işgücü açığının yerel işgücüyle kapanmaması ülkeleri bu açığı göç yoluyla kapatmak zorunda bırakmıştır. Örneğin Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın nüfus üstündeki olumsuz etkisi, nüfus artış hızının düşmesi, sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşarak işgücü kaynağı olmaktan çıkmaları, emeğe dayalı işgücüne yönelik talebin azalması sonucu ortaya çıkan işgücü açığının Avrupa'daki hızlı ekonomik büyümeyle daha da artması sonucu Avrupa'daki bu açık öncelikle Güney Avrupa ülkelerinden ardında da Akdeniz havzasında yer alan ülkelerden göç alım yoluyla karşılanmıştır.⁴⁰ Bu duruma Almanya, İsviçre gibi Avrupa ülkelerini örnek gösterebiliriz.

Göç insanoğlunun toplumsallaşmasından bugüne etkisini ve önemini arttırarak sürdürmüştür. Günümüzde dünyadaki net göçmen sayısı bilinmemektedir. Birleşmiş Milletler (BM) tahminlerine göre 2002 yılı itibariyle dünyada 185 milyon insan göçmen durumundadır. Uluslararası Göç Örgütü tarafından 2000 yılında yayınlanan rapora göre 1965 yılından 2000 yılına kadar dünyadaki göçmen sayısı 75 milyonda 150 milyona çıkmıştır. Görüldüğü gibi göç olgusu tarihteki önemini günümüzde de arttırarak sürdürmektedir.⁴¹

4.Dünyada Genel Göç Hareketleri

İnsanoğlunun var olmasıyla birlikte göç başlamış ve toplum halinde yaşamaya başlanılmasının ardından bireysel göç hareketleri toplumsal bir hareket haline gelmiştir. Ancak toplumsal bir hareket haline gelen planlı göçün kitlesel bir

⁴⁰ Kadir Canatan, **Göçmenlerin Kimlik Arayışı**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1990,s.13.

⁴¹ Yusuf Akan ve İbrahim Arslan, **Göç Ekonomisi**, Ekin Yayınevi, Bursa 2008, s.7-8.

hale gelmesi ancak 17. yüzyıldan itibaren ulaşım imkânlarının artması sonucu olmuştur.

Uluslararası etkileri itibariyle değerlendirebileceğimiz birinci göç dalgası, 17. yüzyılda Avrupa Devletlerinin sömürgeci haline gelmelerinin ardından Britanya, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa'nın coğrafi keşifler sonrası keşfedilen zengin kaynaklara sahip bölgelere artan nüfuslarını yerleştirdikleri koloniler kurmaları sonucu oluşmuştur. Bu göç dalgasının ikinci kısmı ise, 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle İngiltere'nin öncülüğünde bu kolonilerin işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla, Doğu Afrika'dan başta Güney Amerika olmak üzere kolonilerin olduğu bölgelere yapılan köle ticareti ve köle ticaretinin yasaklanmasının ardından yine İngilizler öncülüğünde Güney Asya'dan Afrika'ya kadar bir alanda yapılan sözleşmeli köle ve işçi göçüdür⁴². Sadece Hollanda sömürgelerinde 1834 yılında 40 farklı ülkeden toplanarak oluşturulan 12 milyon sözleşmeli işçi sayısı bu sistemin kaldırıldığı 1941 yılında 37 milyona ulaşmıştı.⁴³

Yaklaşık üç yüz yıl süren bu göçler Amerika ve Avustralya kıtalarında kurulan devletlerin temellerini oluşturmuşlardır. Göç edilen bu bölgelerde yerli halk azınlıkta kalmış, Avrupalı göçmenlerin çoğunluğu oluşturamadığı bölgelerde de yerli halk beyaz Avrupalıların himayesine girmişlerdir.

İkinci göç dalgası ise ulusal kimliklerin oluşması, imparatorlukların parçalanması ve ulus devletlerin kurulması sonucu ortaya çıkan uluslaşma göçleridir. 1789 Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan uluslaşma sürecinde, ulus olma bilinci oluşan toplumların devlet kurmak için gereksinim duyulan bir bölgede çoğunluk olma ihtiyacı nüfus içinde yer alan farklı etnik ve dini grupların baskı ile bölge dışına çıkartılmasına yol açmıştır⁴⁴. Siyasallaşan ve uluslaşma aracı olan bu göç akımını uygulayan son devletlerden biri olarak, çalışmamızda ayrıntıları açıklanacak uygulamalarıyla, Bulgaristan gösterilebilir.⁴⁵

⁴² a.g.e., s.7.

⁴³ Stephen Castles ve Mark J. Miller, **Göçler Çağı Modern Dünya'da Uluslararası Göç Hareketleri**, Çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s.76.

⁴⁴ Fikret Babuş, **Osmanlıdan Günümüze Etnik, Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç Ve İskân: Siyaseti Ve Uygulamaları**, Ozan Yayınları, İstanbul 2006, s.15.

⁴⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 13.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan üçüncü göç dalgası ise, sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını elde etmesi sonucu oluşan ülkelerde sömürgeciler tarafından getirilen Avrupalıların yeni kurulan hükümetlerce istenmemesi sonucu oluşmuştur⁴⁶. Bu göç dalgası, siyasal nedenlere dayanan son genel göç dalgasıdır. Bu dönemden sonra siyasal sebeplere dayanan göç hareketleri daha önce görülmediği kadar artmıştır, ancak bu hareketler genel nitelikte olmamış; Bulgaristan, SSCB gibi ülkelere Türkiye'ye yaşanan göçler, Kıbrıs adasına yapılan göçler, Irak'ta, İran'da, Vietnam'da yaşanan göçler gibi bölgesel ve yerel nitelikte olmuşlardır.

Bu dönemden sonra genel göçler ekonomik nitelikte olmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, Kanada, Batı Avrupa ülkeleri ve petrol zengini Arap ülkelerinde ortaya çıkan iş gücü açığını kapatmak amacıyla söz konusu ülkelere yönelik ekonomik nitelikte göçler meydana gelmiştir. Özellikle Batı Avrupa ülkeleri bu dönemde işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla Türkiye gibi ülkelerle göç anlaşması imzalamışlardır. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizini takiben anlaşmaya dayalı işgücüne yönelik göçler azalmakla birlikte özellikle petrol zengini Arap ülkelere yönelik sürmektedir.

5. Türkiye'de Göç Hareketleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu Anadolu coğrafyası tarih boyunca en önemli göç merkezlerinden biri olmuştur. 11. yüzyıldan itibaren doğudan gittikçe artan sayıda Türk'ün Anadolu'ya göç etmesi sonucu bir Türk yurdu haline gelen Anadolu coğrafyası Türklerin Anadolu'da 14. yüzyılda siyasal egemenliklerini sağlamalarının ardından Rumeli'ye yönelen Türk göçlerinin geçiş güzergâhı olmuştur. Osmanlı Devletinin kuruluşu ile başlayan ve devletin genişlemesine yönelik oluşturulan politikalarla teşvik edilen göçler sonucu Anadolu toprakları dışındaki alanlarda önemli sayıda Türk iskân edilmiştir. 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu kendine merkez edinerek Avrupa coğrafyasına yönelen Türk göçleri Osmanlı Devletinin genişleme sürecine paralel olarak İkinci Viyana Kuşatmasına kadar artarak devam etmiştir. İkinci Viyana Kuşatmasının ardından Osmanlı Devletinin toprak kayıplarıyla birlikte daha önce Avrupa'ya yönelik göçlerin dağıtım merkezi olan Anadolu coğrafyası Avrupa coğrafyasında yer alan Türk ve

⁴⁶ Akan ve Aslan **ag.e.**,s. 7-8.

Müslümanlar için çekim merkezi konumuna gelmiştir. Bu dönemde devletin zayıflaması ile birlikte Avrupa coğrafyasında yer alan Türklerin buldukları yerlerden çıkarılması asırlar önceki göçü tersine çevirmiştir. Osmanlı Devleti'nin teşvikiyle Avrupa'ya yönelik gelişen göç hareketleriyle Avrupa'ya göç eden Türklerle beraber bölgedeki Türklerden etkilenecek Müslüman olan çeşitli etnik gruplar da Anadolu coğrafyasına göç etmişlerdir.

19. yüzyıldan itibaren özellikle Rumeli'de toprak kayıplarının artması sonucu kaybedilen topraklardan “devletsiz” kalan Türk ve Müslüman nüfusun Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmek ve ekonomik olarak kullanılmayan tarım arazilerinin ekonomiye katılmasını sağlamak amacıyla Anadolu'ya yönelik göçleri devlet politikası haline gelmişti. Bu tür göçlerin en önemli örneklerinden olan ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından yaşanan göçlerin sonucunda tarımsal üretim artmış, fiyatlar sabit kalmış, altın rezervleri ve yatırım artmıştır⁴⁷.

Ekonomik sebeplerin yanı sıra siyasal ve askeri sebeplerle Anadolu'daki önemli bölgelerdeki Türk ve Müslüman nüfusun arttırılmak istenmesi Anadolu'ya göçün Osmanlı Devleti tarafından desteklenmesine sebep olmuştur. Özellikle 19 uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelen göçmenler nüfus yapısını Türk ve Müslüman nüfus lehine değiştirmek amacıyla Marmara Bölgesi, İstanbul-Ankara tren yolunun çevresi gibi kritik öneme sahip yerlere yerleştirilmişlerdir⁴⁸.

19. ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 20. yüzyılın sonuna kadar bağımsızlığını koruyan tek Türk devleti konumunda olmaları, Anadolu coğrafyasının Avrupa coğrafyasındaki Türk ve Müslümanlar dönüş göçlerinin merkezi olmasının yanı sıra Dünya'nın neresinde olursa olsun göç etmek zorunda kalan Türklerin göç için ilk adreslerinin bu topraklar olmasına neden olmuştur.

İkinci Abdülhamit Osmanlı Devleti'nin o dönemki göç siyasetini şu şekilde özetlemektedir⁴⁹:

“Devletimiz hudutları dahiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsuru kuvvetlendirmeye

⁴⁷ Muammer Demirel, “XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskanı”, **Bursa'nın Zenginliği Göçmenler**, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayını, Bursa 2009, s.49.

⁴⁸ **a.g.m.**, s.37.

⁴⁹ Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları, İstanbul 1999, s.73.

dikkat etmeliyiz. Muhaceret yalnız milli kudreti arttırmakla kalmayacak aynı zamanda İmparatorluğumuzun iktisadi kudretini de fazlalaştıracaktır. Rumeli’de ve bilhassa Anadolu’da Türk unsuru kuvvetlendirmek şarttır.”

Özellikle 18. yüzyılın sonundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu Anadolu coğrafyasına yönelen göç hareketlerini şu şekilde özetleyebiliriz.

5.1.Türkistan’dan Göçler

Türkistan’dan Türkiye topraklarına göçler 1875’te Buhara, 1876’da Hive ve 1877’de bölgede kalan diğer hanlıkların Ruslar tarafından işgaliyle oluşan Rus baskısıyla başlamıştır. Türkistan’ın Anadolu coğrafyasına olan uzaklığı Osmanlı Devleti döneminde göçmen sayısının yaklaşık 7.000 kişide kalmasına yol açmıştır. Özellikle SSCB’nin kurulmasından sonra Türkistan’dan göçler Afganistan ve Suudi Arabistan’a yönelmiştir. Afganistan’a ve Suudi Arabistan’a göç eden Türkistanlılar arasında serbest olarak Türkiye’ye göç eden önemli bir kitle vardır. Türkistanlılar Türkiye’de Adapazarı, Akşehir, Niğde ve Adana bölgelerinde yaşamaktadırlar⁵⁰.

5.2.Doğu Türkistan’dan Göçler

Doğu Türkistan’ın Türkiye’ye uzaklığı, göç imkânlarının kısıtlı ve göç şartlarının zorlu olması bu bölge kaynaklı göçleri önemli ölçüde azaltmaktadır. Rus ve Çin işgali ve baskısı altında olan Doğu Türkistanlılar göç için her türlü riski göze alarak çeşitli dönemlerde Türkiye’ye göçü denemişlerdi. 1933-1938 yılları arasında Altay ve Kumul bölgelerinden kabileler halinde yola çıkan binlerce Doğu Türkistanlıdan çoğu hastalık, açlık ve uğradıkları saldırılar sonucu hayatını kaybetmiş, ancak 3.000’i Hindistan’a ulaşabilmişti. Hindistan’a ulaşan bu kitleden Hindistan’daki iklim şartlarında hayatını kaybedenlerin ardından ancak 1.300 kişi Türkiye’ye ulaşabilmiştir. 1949 yılında yola çıkan 50.000 Doğu Türkistanlıdan ise sadece 1.000’i Hindistan’a ulaşabilmiştir⁵¹.

Doğu Türkistan’dan Türkiye göç etmek isteyen 1.892 göçmen 13.03.1952 tarih ve 3-14595 sayılı Bakanlar Kurulu kararı⁵² ile iskânlı göçmen, 796 göçmen ise serbest göçmen olarak Türkiye’ye kabul edilmişlerdir⁵³. Doğu Türkistanlılar 1965-66

⁵⁰ Kadircan Kafılı , **Türkiye’ye Göçler**, İstanbul 1966,s.15-16.

⁵¹ **a.g.e.**, s. 16.

⁵² <http://www.gocsempozyumu.org/turkiyeyegoc.htm> (Erişim Tarihi 10.08.2011)

⁵³ Oğuz Arı, **Bulgaristanlı Göçmenlerin İntibakı**, Rekor Matbaası, Ankara 1960, s.9.

ve 1977 yıllarında da Afganistan, Pakistan ve Keşmir üzerinden göç etmişlerdir⁵⁴. Köy Hizmetleri Envanteri'ne göre 1923-1992 döneminde Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye toplam 2.194 iskânlı ve 679 serbest göçmen göç etmiştir⁵⁵. Kayseri ve İstanbul'un Zeytinburnu İlçesi ve Sefaköy ile Güneşli semtleri Doğu Türkistanlıların yoğun olarak yaşadığı bölgelerdir.

5.3.Kırım'dan Göçler

Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı ilk göç olayı Kırım'ın 1771 yılında Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından Kırım'da yaşayan Türk ve Müslümanların Anadolu ve Rumeli'ye göçleridir. Bu dönemde ve 1788-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşları sırasında ve sonrasında, Anadolu ve Rumeli'ye göç edenlerin sayısı 400.000 kişiye ulaşmıştır⁵⁶.

İlk göç dalgasının ardından Rus yönetimlerinin Kırım'daki Türk ve Müslümanları göçe zorlaması 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra sistematik bir hal almıştı. Kırım Savaşı sırasında bu bölgedeki Türk ve Müslümanların Osmanlı Devleti tarafından desteklemesi üzerine 1856 yılında Rus Çarı Alexander bölgedeki Müslümanların göç ettirilmesinin kolaylaştırılmasını istemişti. Bu dönemde 227.000'den fazla Kırımlı göçmen Kırım'dan ayrılmıştı.⁵⁷ Bu dönemin ardından 1923 yılına kadar yaklaşık 6.000 Kırımlının Anadolu coğrafyasına göç ettiği tahmin edilmektedir. Kırım'da kalan 600.000 civarında Türk'ün İkinci Dünya Savaşı sırasında Sibiryaya ve Türkistan'a sürgün edilmesi sebebiyle Kırım'dan Anadolu'ya yönelik göçler sona ermişti. Kırım Türkleri Türkiye'de en çok Eskişehir ve civarında yaşamaktadır⁵⁸.

5.4.Kuzey Kafkasya'dan Göçler

Kuzey Kafkasya kökenli göçlerle ilgili süreç Kırım kökenli göç süreçleriyle paralel gelişmiştir. Kırım'a benzer şekilde Kuzey Kafkasya'nın 1768'den sonra Rusya tarafından işgal edilmesi üzerine 1780'e kadar Osmanlı ordusuyla Ruslara karşı savaşan 10.000 Kafkasyalı göç etmişti. Bu göçü 1780-1800 yılları arasında 30.000 Kafkasyalının ve 1812-15 yılları arasında 15.000 Kafkasyalının göçü ve 1828

⁵⁴ <http://turkistan.ihh.org.tr/ihlaller/gocler/index.html> (Erişim Tarihi 10.08.2011).

⁵⁵ **Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri (1.1.1995 tarihi itibariyle)**, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995, s.135.

⁵⁶ Arı, **a.g.e.**, s.5.

⁵⁷ Demirel, **a.g.m.**, s. 62-63.

⁵⁸ Kafılı, **a.g.e.**, s.18-19.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından 12.000 Kafkasyalı Türk ve Müslüman'ın Anadolu'ya göç etmesi izlemiştir. Kırım Savaşı'nın ardından 295.000, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yaklaşık 500.000 ve 1886 yılında ise 4.000 Kafkasyalı Anadolu'ya göç etmişlerdi. Bu dönemin ardından cumhuriyetin kuruluşuna kadarki göçmen sayısı ise 40.000 civarındadır. Kırım Türkleri gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında Sibiryaya ve Türkistan'a sürgün edilen Kuzey Kafkasyalılarından Cumhuriyetin ilanının ardından gelen göçmen sayısının 5.000 civarlarında olduğu tahmin edilmektedir⁵⁹.

5.5.Azerbaycan'dan Göçler

Azerbaycan coğrafyasından Anadolu'ya ve Türkiye'ye yönelik göçler 19. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Azerbaycan'ı işgalinin ardından Rusların zorlaması sonucu meydana gelmiştir. Bu dönemden itibaren 19. yüzyıl boyunca yaklaşık 34.000 kişi Azerbaycan'dan Kars, Iğdır, Ardahan bölgelerine göç etmişti⁶⁰. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı takiben göçler yoğunlaşmış, en son toplu göç hareketinde Azerbaycan'ın 1920'de SSCB egemenliğine girilmesinin ardından yaşanmıştır.

5.6.Romanya'dan Göçler

1821 yılındaki Bükreş anlaşması sonucu Rusya'ya bırakılan Romanya'nın Besarabya bölgesindeki Türkler Rus baskısı üzerine Rumeli'de Türk egemenliğinde kalan bölgelere ve Anadolu'ya göç etmişlerdi. 1826 itibariyle göç edenlerin sayısının 70.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde Rumeli'de Türk egemenliğindeki bölgelere göç eden Romanya Türkleri de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında Anadolu'ya göç etmişlerdi⁶¹.

Cumhuriyet döneminde Romanya'dan önemli ölçüde Türk göçü olmuştur. 1923-1992 yılları arasında toplam 79.287 iskânlı ve 43.249 serbest göçmen göç etmiştir⁶². Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bükreş Büyükelçiliği sırasında Romanya Hükümetiyle 4 Eylül 1936 tarihinde imzalanan "Dobruca'daki Türk Ahalinin Türkiye'ye Göçmesini Düzenleyen Anlaşma"sına göre Dobruca'nın 4 sancağında

⁵⁹ a.g.e., s.19-20.

⁶⁰ Faruk Kocacık, "Gerileme Döneminde Anadolu'ya Yönelik Göçler", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:9, Güz, Ankara 2008, s.421.

⁶¹ a.g.e., s.21-22.

⁶² Köy Hizmetleri Envanteri, a.g.e., s.135.

bulunan Türkler 5 yıl içinde Türkiye'ye göç edeceklerdi. Ancak anlaşmanın uygulanması sırasında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle anlaşma tamamen uygulanamamış, buna rağmen bu dönemde toplam 64.570 kişi Türkiye'ye göç etmişti. Göç edenler özellikle Trakya ve Kocaeli'nde yapılan konutlara yerleştirilmişlerdir⁶³.

5.7.Kıbrıs'tan Göçler

Kıbrıs 1878 yılında, İngilizlere geçici olarak devredilince burada bulunan Türkler Anadolu'ya göç etmeğe başlamıştı. Bu göçlerle 15.000 kişi Anadolu'ya gelmişti⁶⁴. 1923 yılındaki Lozan Anlaşması ile adanın İngiltere'ye bırakılması ve anlaşmaya göre adadaki Türklerin iki yıl içinde İngiliz ya da Türk uyruğunu tercih etme zorunluluğu adadaki Türklerin Anadolu'ya göçünü hızlandırmıştı⁶⁵. Bu dönemde 24.000 kişi Türkiye'ye göç etmişti. Kıbrıs'tan Anadolu'ya 1878'den itibaren göç aralıklarıyla devam etmişti. 1990 nüfus sayımına göre Kıbrıs'tan Türkiye'ye göç edenlerin sayısının 200.000 civarındadır⁶⁶. Göçmenlerin çoğu Ankara, İstanbul ve İzmir'de ikamet etmektedir.

5.8.Yugoslavya'dan Göçler

Yugoslavya ve Makedonya'dan Anadolu'ya yönelik göç hareketleri çalışmamıza konu olan Bulgaristan Türklerinin göç hareketlerine paralel gelişmiştir. Yugoslavya'dan Anadolu'ya yönelik 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan kitlesel göç hareketleri 1912-13 Balkan Savaşları ile devam etmiş ve Yugoslavya'da sosyalist sistemin kurulmasının ardından 1952-1967 yıllarındaki en büyük göç hareketleriyle sona ermişti. Belirtilen tarihlerdeki kitlesel göçlerin yanı sıra ilk göç hareketlerinden günümüze kadar bireysel göçler devam etmişti⁶⁷. Cumhuriyet döneminde 5.894'ü iskânlı ve 298.441'i serbest olmak üzere toplam 304.335 kişi Yugoslavya'dan Türkiye topraklarına göç etmiştir⁶⁸.

⁶³ H.Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011, s.332-333.

⁶⁴ <http://www.gocsempozyumu.org/turkiyeyegoc.htm> (Erişim tarihi:10.08.2011).

⁶⁵ Kafli, **a.g.e.**, s.26.

⁶⁶ Ahmet Atasoy, "*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası*", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:8, Sayı:15, Hatay 2011, s.35.

⁶⁷ Halim Çavuşoğlu, "*Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri*", **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:41, Bahar Ankara 2007,s. 123.

⁶⁸ Köy Hizmetleri Envanteri, **a.g.e.**, s.135.

5.9.Yunanistan'dan Göçler

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanarak Osmanlı Devletinden ayrılmasını takiben ilk kez 1827 yılında göç konusu gündeme gelmiştir⁶⁹. 1827 yılından itibaren mübadele göçlerine kadar Yunanistan ve Türkiye-Osmanlı Devleti arasında göç önemli bir husus olmuştur.

19. yüzyıl boyunca 1827 yılında Mora ve Eğriboz'dan, 1881 yılında Teselya'nın bırakılmasıyla Teselya'dan ve 1897 yılında Girit'ten göç hareketleri yaşanmıştı. 20.yüzyılın başında da Balkan Savaşlarıyla birlikte o zamana kadarki en yoğun göç hareketi yaşanmıştır⁷⁰.

Cumhuriyetin kuruluşunu takiben ise Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan anlaşmayla yaklaşık 100 yıl süren göç sorunu çözülmüş ve anlaşma kapsamında Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden 400.000 Türk'e karşılık Türkiye'den Yunanistan'a 100.000 Rum'un göç ettiği ve 1949 yılına kadar süren mübadele göçleri yaşanmıştır.⁷¹

⁶⁹ Mehmet Yılmaz, “*Balkan Savaşı'ndan Sonra Türkiye'den Yunanistan'a Rum Göçleri*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:10, Güz, Konya 2001, s.15.

⁷⁰ a.g.e., s.15-16.

⁷¹ Arı, a.g.e., s.4.

BİRİNCİ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ BULGARİSTAN TÜRKLERİ

1.Soğuk Savaş Öncesi Bulgaristan Türkleri

Orta Asya'da Göktürk Devleti'nin yıkılması üzerine Oğuz boylarının batıya göç ederek Kafkasya'nın kuzeyinde Büyük Bulgarya Devleti'ni kurmalarının ardından Büyük Bulgarya Devleti'nden Asparuh önderliğinde ayrılan Oğur Türkleri Tuna Nehri'ni geçerek bugünkü Bulgaristan coğrafyasında 680 yılında Bulgar Devleti'ni kurmuşlardı⁷². Oğuz Türkleri tarafından kurulan yönetici sınıfı Türk, halkı Slav olan Bulgar Devleti Türk tarihçileri tarafından bir Türk devleti olarak sayılırken Bulgar tarihçileri açısından Bulgar tarihinin başlangıcı olan, Türklere karşı Bulgar milli bilincin geliştirilmesi için kullanılan en önemli unsurlardan biri olarak tarihteki ilk Bulgar devleti kabul edilmişti⁷³.

8 inci yüzyıldan itibaren devlet bürokrasisi arasına Hristiyan Slavların girmesi, 865 yılında Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesi ve Slav çoğunluk içerisinde dilin de Slavlaşması üzerine Türk devleti formundan Slav devleti formuna dönüşen Bulgar Devleti 1018 yılında Bizans İmparatorluğu'nun esaretine girerek yıkılmıştı⁷⁴. Yaklaşık 170 yıl Bizans egemenliğinde kalan Bulgaristan bu dönemde yoğun bir Hellenleştirme politikasıyla karşı karşıya kalmıştı⁷⁵. Bulgaristan'ın Helen propagandasına maruz kaldığı bu dönemde Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türk kavimleri Bulgaristan topraklarında Bizans İmparatorluğu'na saldırmışlardı. En etkili saldırıları düzenleyen Kıpçak/Kumanlar saldırılarının ardından bölgeye yerleşerek 1185 yılında 2. Bulgar Devleti'nin kurulmasını sağlamışlardı⁷⁶. 2. Bulgar Devleti yıkılışına kadar Asenler, Şişmanlar, Terterler, Dormanlar, Eltemirler gibi Kuman Türkü hanedanlar tarafından yönetilmiştir⁷⁷. Ancak bu dönemde de Türk kökenli yönetici sınıf çoğunluğa uyarak Hristiyanlığı kabul etmişlerdir.

⁷² Cemil Öztürk(ed.), **Türk Tarihi ve Kültürü**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2007, s.28.

⁷³ 1981 yılında Bulgaristan'da İlk Bulgar Devletinin kuruluşunun 1300. Yıl dönümü büyük törenlerle kutlanmıştı. Bakınız Hasan Eren, "*Bulgarlar ve Türk Dili*", **Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler 7 Haziran 1985**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 1.

⁷⁴ Vedat Sabri Ahmed, "*Bulgaristan Türklerinin Siyasi ve Kültürel Tarihine Dair Genel Bir Çerçeve*", **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.385.

⁷⁵ Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.17.

⁷⁶ Ahmed, **a.g.m.**, s. 385.

⁷⁷ Ahmed, **aynı yer**; Turan **a.g.e.**, s.17.

Türk kavimlerinin Bulgaristan topraklarının Bizans egemenliğinde olduğu dönemde bölgeye yerleşmeleri Kıpçak/Kumanlarla sınırlı kalmamıştı. 1263 yılında Moğol baskısından kaçan 2. İzzettin Keykavus Bizans İmparatorluğuna sığınmış 2. İzzettin Keykavus, maiyeti, Sarı Saltuk başta olmak üzere dervişler ve 20.000 Selçuklu Türkü Bulgaristan'ın Dobruca bölgesine yerleştirilmişti⁷⁸. Bu durum bölgede Osmanlı Devleti'nin bölgeye yerleşmesinden önce Müslüman Türk kültürünün yerleşmeye başlamasına sebep olmuştur.

On dördüncü yüzyıl Bulgaristan ve Balkanlar için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Bizans İmparatorluğu'nun iç karışıklıklar içinde olması ve Balkanlarda Bulgar ve Sırp'larla baş edememesi sebebiyle Osmanlı, Saruhanlı ve Aydınoğulları gibi Türk Beyliklerinin yardımına ihtiyaç duymuştu. Bu yardımlar kapsamında akıncı Türkler Rumeli topraklarına Bizans İmparatoru'na yardım amacıyla akınlar düzenlemiş, bu akınlarda da özellikle Bulgaristan topraklarına ganimet amaçlı saldırılar yapılmıştı. 1359 yılında Osmanlıların Gelibolu'yu fethetmesi ile akınlar ganimet yerine fetih ve yerleşme amacıyla yapılmaya başlanmıştı. Gelibolu'nun fethini Edirne ve Trakya bölgesinin fethi izlemişti. Edirne'nin ardından Filibe ve Eskicuma'nın fethiyle Bulgaristan toprakları ele geçirilmeye başlanmıştı⁷⁹.

1371 yılında İkinci Bulgar Devletinin kraliyet ailesi arasında bölüşülmesini takiben 1376 yılında I. Murat'ın Bulgar Prensesi ile evlenmesi ve batı ve güney Bulgaristan'daki bazı toprakların ele geçirilmesi Osmanlıların Bulgaristan üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmişti. I. Murat 1388 yılında kendisine tabi olan Bulgaristan kralını ülkenin kuzeydoğusuna sürerek kuzeydoğusu dışında tüm Bulgaristan'ı Osmanlı topraklarına dahil etmişti. 1392 yılında kalan Bulgaristan toprakları da fethedilerek Bulgar Krallığı'na son verilmişti⁸⁰.

Bulgaristan'ın tamamen Osmanlı egemenliğine geçmesinin ardından Bulgaristan'a yönelik göç hareketi başlamıştı. Özellikle Rumeli uç beylerinin

⁷⁸ Mehmet Naci Önal, "Romanya Türklerinin Günümüz Edebiyatı", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:4, Güz Ankara 1997, s.15.

⁷⁹ **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Histoire Üniversitesi Tarih Kurumu, Çev. Şiar Yalçın, Kar Yayınları, İstanbul 2005, s.62-80.

⁸⁰ Metin Kurt, "Siyasal Tarih 1300-1600", **Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600**, Ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s.52-54.

kazandıkları ihtişam ve zenginlik⁸¹ ile cihat ve gaza anlayışı⁸² Anadolu'daki beyleri ve askeri zümreyi göçe teşvik etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin genel iskân politikasına⁸³ uygun olarak bölgede kalıcı olabilmek amacıyla Bulgaristan'a nüfus nakilleri yapmasıyla devam etmiştir.

Özellikle tüm Balkanlarda olduğu gibi Bulgaristan'da da bölgeye yayılan Türk dervişleri yerleşimin olmadığı dağlık ve kırsal alanlara tekke ve zaviyeler açmış, açılan bu tekkelerin çevresinde bölgeye gelen göçmenlere iskân yeri olarak yeni köy ve kasabalar oluşturulmuştur. Böylece tekke ve zaviyelerin çevresine kurulan yeni yerleşim yerleri büyük kültür, imar ve din merkezleri hâline gelmiştir.⁸⁴ Aynı şekilde yeni fethedilen bölgenin hareketlendirilmesi ve erzak tedariki ve asker sevkiyatını kolaylaştırmak üzere yol güzergâhlarına Türk göçmenler yerleştirilerek yeni köy ve kasabalar oluşturulmuştur⁸⁵. Türk göçmenlerin yeni kurulan yerleşim merkezlerine yerleştirilmesi yerleşik Hristiyan halkın yoğun bir Müslüman nüfus baskısına maruz kalmamasını da sağlamıştı.

Ayrıca yeni kurulan yerleşim yerleri askeri sevkiyat güzergâhlarında sevkiyatı ve erzak teminini kolaylaştırarak, askeri ve siyasi emniyet sağlamayı kolaylaştırmıştı. Göçler sonucu bölge Avrupa'nın içlerine doğru yapılacak akınlar için güvenli bir üst konumuna gelmişti⁸⁶.

Bölgenin fethedilmesi sırasında sadece yerli feodal beyler ve idareciler ortadan kaldırılmış⁸⁷, bölgenin eski küçük toprak sahipleri ve küçük asilzadeleri ya yerlerinde bırakılmış ya da voynuk gibi yeni sistemlerle teşkilatlandırılmışlardı⁸⁸.

⁸¹ Alphonse de Lamartine, **Aşiretten Devlete(Türkiye Tarihi)**, Haz. M.R. Uzman, Tercüman Gazetesi 101 Temel Eser, İstanbul 1990, s.124.

⁸² Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009. s.24-26.

⁸³ Babuş, **a.g.e.**, s.27-28.

⁸⁴ Geniş bilgi için bakınız. Ömer Lütfi Barkan, "*Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizatör Dervişler*", **Türkler**, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002; s. 141-190, Nedim Bakırcı ve Hüseyin Kürşat Türkan, "*Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi*", **Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1, Kastamonu 2013, s.145-160.

⁸⁵ Ömer Lütfi Barkan, "*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler*", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, No 1-4, C. 15, İstanbul 1953-1954,s.57.

⁸⁶ Lamartine, **a.g.e.**, s.127.

⁸⁷ Yaşar Yücel, "*Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları*", **Bulgaristan'da Türk Varlığı-Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.71.

⁸⁸ Yavuz Ercan, **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.9-10.

Yeni teşkilatlandırmalarla halk ağır vergi yükünden, angarya ve keyfi muamelelerden kurtarılmıştı.

Osmanlı Devleti Bulgarları tam anlamıyla din ve vicdan serbestisi içinde bırakırken uyguladığı Millet Sistemi⁸⁹ ile genel yönetim, güvenlik, maliye ve askerlik dışındaki eğitim, adalet, nüfus, dini işler ve vakıf hizmetleri gibi alanlarda yetki ve sorumluluk cemaat örgütlenmelerine bırakılmıştı. Millet sistemi kapsamında tüm Ortodoksların bir kabul edilmesi ve Ortodoks gayrimüslimlerin ruhani lideri olarak Osmanlılar tarafından İstanbul'da bulunan Fener Rum Patriği'nin kabul edilmesi sebebiyle 1394 yılında Ortodoks Bulgar Kilisesi, Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanmıştı. Böylece Bulgarlar dini yönden Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin, idari yönden ise Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında kalmıştı⁹⁰.

Kısacası Osmanlılar fethettikleri her bölgede olduğu gibi Bulgarlara karşı da Türkleştirme ve Müslümanlaştırma politikası gütmemiş, onların dini inanışlarına karışmamış, din, dil, isim ve soy isimlerine karşı herhangi bir müdahalede bulunmamış, bu sayede Bulgarlar Osmanlı egemenliği altında beş asra yakın bir süre dini ve etnik varlığını sürdürebilmişlerdi⁹¹.

18. yüzyıldan itibaren Balkan milletlerindeki milli uyanışlar ve Rusya'nın Panslavizm politikası tüm Balkanlarda olduğu gibi Bulgaristan'da da mevcut düzeni sarsmıştı. Balkan milletlerinin birçoğunun milli uyanışı Osmanlı Devleti'ne karşı gelişirken Bulgarların milli uyanışı Osmanlı Devleti'ne ya da Türklere karşı değil Rumlara karşı bir tepki olarak gelişmişti. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra Bulgarların dini yönden Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlanması 18 inci yüzyıla kadar bir sorun oluşturmazken Patrikhanenin 18 inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Panhelenizm siyaseti gütmesi ve Bulgarları asimile etmek istemesi Bulgarlarda milli hislerin oluşmaya başlamasına yol açmıştır. Daha

---

⁸⁹ Millet sistemine göre din ve mezhep esasına göre tasnif edilen gayrimüslimler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler üç ayrı millet olarak kabul edilmiştir. Böylece gayrimüslimlerin devletle olan ilişkileri yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu sistemle gayrimüslimlerin idare edilmesi kolaylaşmış, bir bütün olarak gayrimüslimlerin muhatap alınması yerine gayrimüslimler bölümlere ayrılmış ve her birinin başında devlete karşı cemaatinden sorumlu olanlar muhatap alınmıştır. Bakınız. Ali İhsan Karataş, *"Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti"*, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, Bursa 2006, s.270.

⁹⁰ Hüdai Şentürk, **Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.18.

⁹¹ Şentürk a.g.e., s.13-14.

önce kapatılarak Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlanan bağımsız Bulgar Kilisesinin tekrar kurulması taleplerine yol açan dini odaklı bu baskılar ilk etkilerini Bulgar papazlar üzerinde yapmış, papazlar yazdıkları eserlerle Bulgarlar milli uyanışının önderliğini yapmışlardır⁹². Paisii ve Sofroni isimli papazlar Bulgarlara ilk milli bilinç tohumunu atmışlar, eserlerinde Bulgarların şanlı tarihinden, Rumların açgözlülüklerinden bahsetmişlerdi. Sofroni'nin katkısı sadece yazdığı eserlerle ve verdiği vaazlarla kalmamış, Sofroni ardında ateşli vatansever Bulgar gençleri bırakmıştı⁹³. Bulgar papazlarla başlayan Bulgar uyanışı Bulgarcanın ve Bulgar kültürünün teşvik edilmesi, ticaret yoluyla zenginleşen Bulgarlar tarafından Bulgar gençlerinin Avrupa'nın çeşitli kentlerinde eğitim görmesinin sağlanmasıyla devam etmişti⁹⁴. Takip eden dönemde Bulgarca eğitim yapan birçok okul açılmış, matbaalar kurulmuş, Bulgarca gazete ve kitaplar basılmıştı⁹⁵. Bulgar milliyetçileri tarafından "Bulgar Rönesans'ı" olarak adlandırılan bu dönemde⁹⁶ Bulgarlık bilincine sahip yeni bir nesil meydana gelmişti.

Bulgarlık bilincine sahip yeni nesille kültürel olarak gelişen Bulgar milliyetçiliği fikirden aksiyona geçmiş, Bulgarlar çetecilik ve komitacılık faaliyetlerine başlamışlardı. İlk ciddi isyan teşebbüsleri 1841 yılında Niş⁹⁷ ve 1849 yılında Vidin'de⁹⁸ meydana gelmişti.

1850'li yıllara gelindiğinde Rusya'nın kışkırtıcı bir biçimde Panslavizm propagandası yapmasının siyasal bir hal alması⁹⁹ ve propagandanın Bulgarlardan karşılık görmesinin önemli bir sorun haline getirdiği Bulgar meselesi yukarıda özetlendiği üzere eğitim ve kültür, bağımsız Bulgar kilisesi oluşturulması¹⁰⁰ ve

⁹² Mahir Aydın, **Şarki Rumeli Vilayeti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.1.

⁹³ Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992, s.20-21.

⁹⁴ Aydın, **a.g.e.**, s.1.

⁹⁵ İnalçık, **a.g.e.**, s.22-23; Şentürk a.g.e., s. 60-62.

⁹⁶ Turan **a.g.e.**, s.38; Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.6.

⁹⁷ Aydın, **a.g.e.**, s.2.

⁹⁸ İnalçık, **a.g.e.**, s.45.

⁹⁹ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Savaşları Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.4.

¹⁰⁰ Bulgarların bağımsız kilise talebi 1870 yılında sonuca ulaşmıştı. 1870 yılında çıkan bir ferman ile bağımsız Bulgar kilisesi ve Eksarhlık resmen kabul edildi. Böylece Bulgar cemaatine ait dini işler Eksarhane tarafından yürütülecek ve Rum Patrikhanesinin Bulgarlar üzerindeki yetki ve etkisi sona erecekti. Bakınız. Şentürk **a.g.e.** s.220-221.

Bulgaristan bağımsızlığını elde edene kadar süren isyan teşebbüsleri olmak üzere 3 öge üzerinden meydana gelmişti.

Bulgar meselesi hicri takvime göre 1293 yılında meydana gelmesi sebebiyle 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve takiben imzalanan Ayestefanos ve Berlin Anlaşmaları sonucu Bulgaristan Prensiği'nin kurulmasıyla Bulgaristan meselesine ve günümüze kadar gelen Bulgaristan Türkleri meselesine dönüşmüştü¹⁰¹.

Berlin Anlaşması'na göre¹⁰² Kuzey Bulgaristan'da Padişahın himayesinde Hıristiyan hükümete, halk tarafından seçilmiş bir meclise ve milli orduya sahip iç işlerinde bağımsız bir Bulgaristan Prensiği kuruluyordu. Anlaşmayla Güney Bulgaristan'da ise Osmanlı Devleti'nin idaresinde imtiyazlı bir muhtar eyalet olarak Filibe merkezli, anlaşmada yer alan devletlerin onayıyla Osmanlı Devleti tarafından 5 yıl için atanan Hıristiyan bir vali yönetiminde yerli jandarma ve yerli milis kuvvetlerine sahip Doğu Rumeli Vilayeti kuruluyordu.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ve Berlin Anlaşması'nın Bulgaristan Türkleri üzerinde iki önemli etkisi olmuştu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Bulgaristan'dan Anadolu'ya göç akımı başlamış¹⁰³ ve Bulgaristan Türkleri ilk kez göçmen konumuna gelmişti. Bulgaristan Türkleri Bulgaristan'a yerleştikleri günden itibaren Osmanlı Devleti egemenliğinde yer almış, Berlin Anlaşmasıyla ilk kez Osmanlı-Türk yönetiminin dışında Hıristiyan bir devletin yönetimine girmiş oluyorlardı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların Bulgaristan'da ele geçirdiği bölgelerde Bulgar Devleti kurabilmek amacıyla Türkleri yok etme politikası izlemeleri sonucu Bulgaristan'dan Anadolu'ya ilk göçler meydana gelmişti¹⁰⁴. Savaş sonrasında yeni kurulan Bulgar Devletinin ve Bulgar milislerinin yaptığı baskılarla göç artarak devam etmişti.

¹⁰¹ Şentürk, **a.g.e.**, s.233.

¹⁰² Anlaşma maddeleri; Modern History Sourcebook: The Treaty of Berlin, 1878 Excerpts on the Balkans <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1878berlin.html> (Erişim tarihi 02.11.2010)

¹⁰³ Bu dönemdeki göçlerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bakınız. Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

¹⁰⁴ Mohammed Arafat, "*Bulgaristan'daki Türk azınlığın Anadolu'ya Göçü*", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, Sayı:1, Haziran Edirne 2000, s. 33-43.

Yapılan baskılara rağmen Bulgaristan'daki Türk varlığı yok olmamış, özellikle Ruslar tarafından savaşıyla alınamayan Kuzeydoğu Bulgaristan Bölgesi'nde yoğun bir Türk varlığı kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce, 1876 yılında daha sonra Berlin Anlaşması'yla Bulgaristan Prensiğinin toprakları olan, Tuna Vilayetinin altı sancağında 1.130.000 Bulgar ve 1.120.000 Türk yaşıyordu. Berlin Anlaşması'yla Doğu Rumeli Vilayetinin kurulduğu topraklarda ise 483.000 Bulgar ve 681.000 Türk yaşıyordu¹⁰⁵. 1885 yılında Doğu Rumeli Vilayetinin de Bulgaristan tarafından ilhakıyla toprakları genişleyen Bulgaristan Prensiği topraklarında 1876 yılında toplam 1.613.000 Bulgar'a karşılık 1.801.000 Türk yaşamaktaydı.

Tablo 1: 1885 Sonrası Bulgaristan Prensiği Topraklarının 1876 Yılı Nüfusu¹⁰⁶

Yer	Türk	Bulgar
Bulgaristan Prensiği (Tuna Vilayeti-Niş hariç)	1.120.000	1.130.000
Doğu Rumeli Vilayeti (Filibe-İslimye)	681.000	483.000
Toplam	1.801.000	1.613.000

Savaş sırasındaki ve sonrasındaki baskılar ve göçe zorlamalar sonucu Bulgaristan Prensiğinin nüfus yapısı dikkat çekici ölçüde değişmişti. 1876 verilerine göre 1.801.000 Türkün yaşadığı bölgede 1887 yılı verilerine göre 602.331 Türk yaşamaktaydı. İki veri arasındaki 11 yılda bölgede yaşayan Türk sayısında üçte iki oranında bir azalma meydana gelmişti. Bulgar istatistiklerine göre de Bulgaristan'daki Ortodoks nüfusun belirgin bir şekilde artmasına rağmen Türklerin de içinde yer aldığı Müslüman nüfus belirgin bir şekilde azalmaktaydı. Bu dönemde yaşanan 1877-1878 Savaşı sırasındaki mezalimde ve sonrasında Rusya'nın ve Bulgar milislerin yaptığı katliamlar ve yaşanan göçler Türk nüfusunun azalmasının ana sebepleridir.

Tablo 2: Bulgar İstatistiklerine Göre Bulgaristan Nüfusunun Dine Göre Dağılımı¹⁰⁷

Din	1887	1893	1900	1887	1893	1900
	Sayı			Oranı - %		
Ortodoks	2.424.371	2.606.786	3.019.999	76,86	78,74	80,66

¹⁰⁵ Bilal N Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s.26.

¹⁰⁶ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998, s.150-151.

¹⁰⁷ <http://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm> (Erişim Tarihi:01.02.2013.)

Müslümanlar	676.215	643.258	643.300	21,44	19,43	17,18
Yahudi	24.352	28.307	33.663	0,77	0,86	0,90
Katolik	18.505	22.617	28.569	0,59	0,68	0,76
Protestanlar	1.358	2.384	4.524	0,04	0,07	0,12
Ermeni	5.839	6.643	13.809	0,19	0,20	0,37
Diğer	1.461	-	326	0,04	-	0,01
Gösterilmiyor	2.274	718	93	0,07	0,02	0,00
Toplam	3.154.375	3.310.713	3.744.283	100,00	100,00	100,00

Tablo 3: Sayım Yıllarına Göre Türk ve Müslüman Nüfus¹⁰⁸

Sayım Yılı	Türk Nüfus	Müslüman Nüfus
1887	602.331	676.212
1893	569.728	643.258
1900	539.656	643.300
1905	505.439	603.084
1910	504.560	603.084
1926	577.555	825.774
1934	618.268	821.298

Bulgaristan'daki Türklerin nüfusu 1887 yılındaki nüfus verilerindeki belirgin düşüşün ardından, Anadolu'ya göçün artarak sürmesine rağmen korunmuştur. Türklerin doğal nüfus artışının yüksek olması ve Türklerin yoğun yaşadığı toprakların Bulgaristan'a katılması nüfusun sabit kalmasına neden olmuştur.

Tablo 4: 1879-1902 Yılları Arasındaki Göçmen Sayıları¹⁰⁹

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1879	-	-	9.632
1880	-	-	7.336
1884	-	-	600.000
1893	5.771	5.689	11.460
1894	4.422	4.415	8.837
1895	2.492	2.603	5.095
1896	958	988	1.946
1897	1.388	1.413	2.801
1898	3.572	3.068	6.640
1899	3.818	3.536	7.354

¹⁰⁸ Şimşir a.g.e.,s.27.

¹⁰⁹ Şimşir a.g.e., s.223-224 ve Kamuran Özbir, **Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez**, Son Havadis Yayınları, İstanbul 1986, s.31'den konsolide edilmişti.

1900	3.704	3.713	7.417
1901	4.564	4.775	9.339
1902	4.729	4.985	9.717
Toplam			687.51

Berlin Anlaşması'ndan sonra, Bulgaristan'da kalan Türklere yönelik Bulgar milislerinin mezalimi başlamıştı. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, toplanmanın, geceleri sokağa çıkmanın yasak olduğu sıkıyönetim ilan edilmişti. Bulgar milis çeteleri tarafından Türk köylerine saldırılmış, zengin Türklerin mal varlıklarına zorla el konulmuştu. Okul, cami gibi vakıf kurumlarının gelir kaynağı olan vakıf topraklarına büyük ölçüde el konulmuştur.

Berlin Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olarak kurulan Bulgaristan Prenslığı 1885 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlı Doğu Rumeli Vilayetini ilhak etmiş ardından 6 Ekim 1908 yılında bağımsızlığını ilan ederek krallık haline gelmişti. Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve ardından çıkan Balkan Savaşlarında Bulgaristan Krallığı ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan çatışmalar Türkler üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştı. Özellikle Balkan Savaşları esnasında Çatalca'ya kadar ilerleyen Bulgar orduları ve Bulgar Milisleri Trakya'da katliamlar yapmışlardı. Balkan savaşlarının yaşandığı 1912-13 yıllarında 440.000 Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmişti¹¹⁰.

Balkan Savaşlarının ardından çıkan Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Osmanlı Devletinin müttefik olması Bulgaristan'daki Türkler üzerindeki baskıyı azaltmıştı. Savaş sonunda Bulgaristan Ulusal Çiftçi Birliği'nin¹¹¹ iktidara gelerek iktidarını halka dayanmak istemesi ve yüzde sekseninden fazlası çiftçi olan Türklerin desteğini alabilmek amacıyla Türk azınlığa karşı belirgin bir değişime gidilmişti. Türklere eğitim alanında geniş haklar tanınan bu dönemde Çiftçi Partili Bulgar

¹¹⁰ Özbir, a.g.e., s.32.

¹¹¹ 1899'da Bulgaristan Çiftçi Birliği adıyla bir meslek örgütü olarak kurulan Bulgaristan Ulusal Çiftçi Birliği 1901'de bir köylü partisine dönüştü. Birinci Dünya Savaşı ertesinde güçlendi ve Ağustos 1919 seçimlerinde oyların yüzde 31'ini alarak iktidara gelmesi üzerine 6 Ekim 1919'da başbakan olan parti başkanı Aleksandır Stamboliyski bir reform programı geliştirerek yoksul ve topraksız köylülere toprak dağıtılması, vergi yapısının ve yargı sistemlerinde revizyon yapılmasını, zorunlu çalışma sistemini getirilmesini ve devletin dış politikasının yeniden düzenlenmesini planlamıştı. 1923 seçimlerinde oyların yüzde 52'sini alarak iktidarını sürdürmesine rağmen diğer siyasi grupların ve askeri önderlerin tepkisiyle birlikte Haziran 1923'teki askeri darbesiyle iktidarını ve önderlerini kaybetti. 1931'den 1934'te yaşanan askeri darbeye kadar iktidarda kalan koalisyon hükümetinde yer alan hükümetinde yer aldı. <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/84187/Bulgarian-Agrarian-National-Union> (Erişim Tarihi:23/12/2014.)

Hükümeti, Türklere karşı görevleri bulunduğunu açıkça kabul etmişti. Ancak bu dönem uzun sürmemiş, 1923 yılındaki faşist darbeye çiftçi hükümeti devrilmiş ve faşist bir yönetim iktidara gelmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren faşist iktidarı süresinde Türkler üzerindeki baskı artarak sürmüştür.

Tablo 5: Cumhuriyetin Kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Göçmen Sayısı¹¹²

YILLAR	İskânlı		Serbest	
	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus
1923-1933	-	-	23.767	101.507
1934	1.888	6.598	894	2.084
1935	5.991	23.783	447	1.885
1936	2.750	11.064	236	666
1937	3.056	11.900	582	1.590
1938	3.246	11.389	3.050	9.153
1939	2.690	10.640	2.112	7.129
1940	188	420	1.882	6.584
1941	11	24	1.023	3.779
1942	2	3	733	2.669
1943	6	17	340	1.128
1944	2	5	157	484
1945	1	6	195	625
Toplam	19.831	75.849	35.418	139.283

2. Bulgaristan Türklerinin Hukuki Durumu

Bulgaristan'ın 1878 yılındaki Berlin Anlaşmasıyla, Osmanlı Devletine bağlı Bulgar milli kimliğine sahip prenslik konumuna gelmesi ve bölgeden Anadolu'ya yönelik yoğun göç hareketleri sonucu, yüzyıllardır egemen kültürü temsil eden Bulgaristan Türkleri azınlık konumuna gelmişti.

Bir ülke ya da bölgede egemen çoğunluğun kültüründen dil, din ya da etnik açıdan farklılık gösteren ve ortak bir kültür çevresinde toplanan topluluklar olarak tanımlayabileceğimiz azınlıklar 1789 Fransız İhtilali sonrası milliyetçilik akımları sonucu oluşan milli devletlere paralel olarak gelişmiştir.

Fransız Devrimi sonrasında gelişen milliyetçilik anlayışının ve millet bilincinin ortaya çıkardığı milli devletlerde yaşayan vatandaşların milli kimlikleri en önemli kendini tanımlama aracı olmuştur. Milli devletler, milli kimliğe ulaşabilmek

¹¹² Şimşir, a.g.e., s.229.

amacıyla vatandaşlarını tek bir aidiyet ve kimlik altında toplamaya yönelik politika izlemişlerdir. İnsanların ortak bir milli kimlik altında toplanma aracı ise, milli dil ve kültür olmuştur¹¹³. Genellikle bir milli devlette milli kimliğin temelinde çoğunluğu oluşturan etnik topluluğun dil ve kültürü olarak tanımlanabilecek milli dil ve kültürün dışında kalan gruplar azınlıkları oluştururlar. Ancak her milli dil ve kültürün dışında kalan grup azınlıklık olarak tanımlanamaz.

Bir grubun azınlık olarak kabul edilebilmesi için grubun bazı karakteristik özellikleri taşıması gerekmektedir. Wagley ve Harris azınlık olmanın 5 karakteristik özelliğini şu şekilde sıralıyor¹¹⁴:

- Devleti oluşturan toplumun alt parçası olması.
- Nüfusun çoğunluğu oluşturan egemen grup tarafından saygı görmemelerine yol açan fiziki veya kültürel özelliklere sahip olmaları.
- Ortak dil, tarih, kültür gibi özelliklere sahip olmaları ve ortak sıkıntıları yaşamaları sebebiyle oluşan azınlık bilincine sahip olmaları.
- Azınlığa mensubiyetin soy yoluyla kazanılması.
- Azınlık mensuplarının evliliklerini azınlık mensuplarıyla yapmaları.

Kısacası azınlık olmak için bazı öznel ve nesnel unsurların bir arada bulunması gerekmektedir. Nesnel unsurları grubu toplumun çoğunluğundan ayıran dil, din, tarihsel özellikler gibi unsurlarken, öznel unsur ise azınlık bilinci gibi grubun kendisini çoğunluktan farklı kabul etmesi ve azınlığa mensup bireylerin kendilerini grup üyesi olarak tanımlama isteği taşıması olarak kabul edilebilir¹¹⁵.

19. yüzyıldan itibaren imparatorlukların parçalanmasıyla gittikçe çoğalan milli devletlerin sınırları içerisinde başka bir devletin milli kimliğini benimseyen grupların olması ve azınlıkların bir tehdit ve devletlerin içişlerine müdahale unsuru

¹¹³ Y.Furkan Şen, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı yayınevi, Ankara 2004, s.133-134.

¹¹⁴ J. Milton Yinger, **Ethnicity:Source of strenght? Source of conflict?**, State Universty of New York Press, Albany 1994, s.21.

¹¹⁵ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 66-69; Azınlık Kavramıyla İlgili ayrıntılı bilgi için bakınız Ayşe Füsün Arsava, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesininin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1993; M.Çağatay Okutan, "Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 59-2, Ankara 2004, s.59-75.

olarak kullanılması azınlık meselesini devletin egemenlik alanına giren bir iç hukuk meselesi olmaktan çıkararak önemli dış politika malzemesi haline getirmişti.

Dolayısıyla yeni kurulan ya da sınırları değişen devletlerin içinde etnik, dil ve din temelli azınlıkta olan topluluklara birlikte yaşadıkları milletlere verilen hakların tanınması ve ezilmemeleri için uluslararası bir koruma sisteminin oluşturularak azınlıklarla ilgili hak ve görevler barış anlaşmalarında ve diğer uluslararası sözleşmelerde yer almaya başlamıştı¹¹⁶.

Milli devletlerin doğması ile çoğunluğa karşı korunmaları sorunu ortaya çıkan azınlıkların uluslararası düzeyde korunmalarının ilk örnekleri Milli devletlerin olduğu 19. yüzyılda olmuştur. 21/07/1814 tarihli Hollanda Krallığı'nın kurulmasına ilişkin anlaşmada ırk ayrımının yasaklanması ve Yunanistan'ın bağımsızlığını konu alan Fransa, İngiltere ve Rusya arasında 03/02/1830'da imzalanan Londra Protokolü'nde Yunanistan'a bırakılan ülkede Müslümanların korunmasına ilişkin maddeler içermesi azınlıkların korunması konusunda ilk örnekler olarak gösterilebilir¹¹⁷.

Ancak azınlıkların korunması konusunda doğrudan ilk hükümler Osmanlı Devleti'nde görülmektedir. Bu konudaki ilk örnek 28/02/1856 tarihinde kabul edilen ve gayrimüslim azınlıkların Müslümanlara eşitliğini öngören Islahat Fermanı'nın Avrupalı devletlerle yapılan 30/03/1856 tarihli Paris Anlaşması ile de teyit edilmesi olmuştur¹¹⁸.

Ancak Paris Anlaşması'nda azınlıklarla ilgili ayrıntılı maddeler yer almamış sadece fermanın takdir edildiği belirtilmiştir. Bu açıdan azınlık haklarının ayrıntılı düzenlendiği ilk anlaşma 1878 Berlin Anlaşması olmuştur¹¹⁹.

Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olmasının kabul edildiği Berlin Anlaşması aynı zamanda Bulgaristan Türklerinin statüsün değiştiği Bulgaristan Türklerinin Bulgar vatandaşı olduğu, azınlık statüsüne geçtiği ve haklarının düzenlendiği ilk belgedir.

¹¹⁶ Gülnihâl Bozkurt, "İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise Ve Okul Sorunları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Issue:4, Ankara 1990, s. 99.

¹¹⁷ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri İkinci Kitap**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1989, s.155.

¹¹⁸ Aynı yer.

¹¹⁹ a.g.e., s.155-156.

Anlaşmanın üçüncü, beşinci ve on ikinci maddesi açıkça Türk azınlığın varlığını kabul etmektedir. Anlaşmanın üçüncü ve on ikinci maddelerinde açıkça Türk tabirinin kullanılması dikkat çekicidir. Anadolu coğrafyasında dahi Türk kimliğinin gelişmediği bir dönemde Bulgaristan'daki Türklerin etnik olarak tanımlanmaktadır. Anlaşmanın üçüncü ve on ikinci maddelerinde geçen Türk tabiriyle Bulgaristan ülkede Türklerin varlığını kabul ediyordu. Bu iki maddede Türk tabiri kullanılsa da azınlık haklarının ayrıntılandırıldığı beşinci maddede “Müslüman azınlık” tabiri kullanılıyordu¹²⁰.

Berlin Anlaşması'nın çok taraflı bir anlaşma olması sebebiyle Bulgaristan Prensiği anlaşma maddelerinin uygulanmasından sadece Osmanlı Devleti'ne karşı değil, anlaşmanın tarafı olan diğer Avrupa devletlerine karşı da anlaşma maddelerini uygulamakla yükümlüydü.

Anlaşmanın ardından anlaşmanın dördüncü maddesi gereği yeni kurulan özerk Bulgaristan Prensiği tarafından 1879 yılında hazırlanan anayasa da Türk azınlığa yönelik maddeler içermektedir. Bulgaristan'ın Tırnova şehrinde hazırlanması sebebiyle Tırnova Anayasası olarak bilinen ve 1947 yılına kadar yürürlükte kalan 1879 anayasasının 40 ıncı, 42 inci, 57 nci, 60 ıncı, 65 inci, 67 nci, 73 üncü, 74 üncü, 75 inci, 78 inci, 83 üncü ve 86 ncı maddeleri Türk azınlığın statüsü ve haklarını düzenliyordu¹²¹.

Ancak bu maddelerde azınlık, Türk ya da Müslüman tabiri kullanılmıyordu. Resmi dinin Ortodoks Hristiyanlık olarak kabul edildiği anayasanın 9.bölümünde din başlığı altında yer alan kırkıncı ve kırk ikinci maddelerinde azınlıkları ifade etmek için “Ortodoks olmayan Hristiyanlar ve diğer dinlerin mensupları” ifadesi kullanılmış, Türklerin diğer haklarını düzenlediği ifade edilen anayasanın diğer maddeleri ise tüm Bulgar vatandaşları için öngörülen ortak haklardır. Anayasanın din başlığı altında yer alan kırkıncı maddesi din özgürlüğünü düzenlerken kırk ikinci maddesi ise Ortodoks olmayan Hristiyanlar ve diğer dinlerin mensuplarının dini ayinlerini yasalara uygun olarak kendi yetkililerince idare edileceği ifade ediliyordu.

¹²⁰ İbrahim Kamil, **Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul 1989, s.11-12.

¹²¹ a.g.e., s.55.

Anayasanın vatandaş hakları bölümünde yer alan elli yedinci madde tüm vatandaşların kanun önünde eşitliğini düzenlerken, altmışıncı madde vatandaşların siyasi haklara sahip olduğunu ve altmış beşinci madde ise vatandaşların kamu hizmetine girme hakkını ve askerlik görevini düzenliyordu. Altmış yedinci maddede mülkiyet hakkına dokunulamayacağı ifade edilirken kişi haklarının ifade edildiği bölümde yer alan yetmiş üçüncü maddede kimsenin tabi olduğu mahkeme dışında cezalandırılmayacağı, yetmiş dördüncü maddede tutuklama ve konut aramaların kanun çerçevesinde olacağı, yetmiş beşinci maddede de suçun işlendiği anda yürürlükte olmayan bir kanunla cezalandırma yapılamayacağı ve işkence ile mülkiyete el koymanın yasak olduğu yer almaktadır. Anayasanın yetmiş sekizinci maddesi ilköğretim eğitimini tüm Bulgar vatandaşlar için ücretsiz ve zorunlu olarak öngörürken seksen üçüncü madde ise önceden izin alınmaksızın dernek kurma hakkını öngörüyordu. Seksen altıncı madde ise tüm vatandaşların seçme ve seçilme hakkını düzenliyordu¹²².

Görüldüğü gibi Berlin Anlaşması'na göre Türk azınlığın varlığı açıkça kabul edilirken 1879 Bulgar anayasasında açıkça Türk azınlıkla ilgili bir ifade yer almamıştı.

Türk azınlıkla ilgili en ayrıntılı düzenleme Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Müttefiklerle Bulgaristan arasında 27/11/1919'da yapılan Neulliy Anlaşması'dır.

Anlaşmayla Türk azınlık tam ve açıkça tanınmış, Türk azınlığın din, kültür, eğitim ve ekonomik hakları teminat altına alınmıştı. Anlaşmanın kırk dokuzuncu maddesinde anlaşmanın temel yasa olarak tanınacağı ve Bulgaristan'ın anlaşmaya aykırı kanun ve düzenlemeler yapamayacağı yer almaktadır. Anlaşmanın bir diğer önemli hususu ise elli yedinci maddeye göre azınlıkların haklarının işleyişi ve sorumluluğunun Bulgaristan'ın iç işi olmaktan çıkarılıp Milletler Cemiyeti'ne verilmesidir. Türkiye Neulliy Anlaşması'na taraf olmaması sebebiyle 1925 yılındaki Türkiye Bulgaristan Dostluk Anlaşması'nda Neulliy Anlaşması'na atıf yaparak

¹²² <http://www.parliament.bg/bg/17> (Erişim Tarihi:10.08.2010.)

Bulgaristan Türklerinin hak ve menfaatlerinin korunması hususunda hukuki bir bağı olduğunu ilan etmiştir¹²³.

2.1.Bulgaristan Türklerinin Hukuki Durumlarının Dayanağı Olan Uluslararası Anlaşmalar

1878 Berlin Anlaşması'yla Bulgaristan Prensiği'nin kurulmasının ardından Bulgaristan Türklerinin haklarını güvence altına almak üzere Osmanlı Devleti, cumhuriyetin kurulmasından sonra da Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştı. Bu anlaşmalar şunlardır:

- 1878 Berlin Anlaşması
- 1909 İstanbul Protokolü
- 1913 İstanbul Anlaşması
- 1919 Neuilly Barış Anlaşması
- 1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Anlaşması
- 1925 Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi

2.1.1.1878 Berlin Anlaşması

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Berlin Anlaşması'yla Bulgaristan'daki Türkler ilk kez azınlık durumuna düşmüştü. Anlaşmaya göre seçilecek prensin seçiminde ve hazırlanacak prensliğin yeni anayasasında Bulgaristan'daki Türklerin hak ve çıkarları gözetilecek, tüm vatandaşlar eşit haklara sahip olacak, Bulgaristan'da din ve mezhep ayrımı olmayacak ve dini ne olursa olsun herkes aynı medeni ve siyasal haklara sahip olacaklardı. Anlaşmanın Türk azınlıkla ilgili bir diğer maddesine göre Bulgaristan Türkleri Bulgaristan'dan göç etmiş olsalar dahi Bulgaristan'da bulunan taşınmazlarını koruyabilecek ve işletirebilecekti. Türkler Bulgaristan'dan ayrılınca taşınmazlara Bulgar makamları tarafından el koyulmayacaktı. Anlaşmaya göre Bulgaristan dini ve kültürel hakları korumak ve din ve ayin özgürlüğünü sağlamakla yükümlüydü¹²⁴.

¹²³ Kamil, **a.g.e.**, s.13-15. Bulgaristan Türklerinin hukuki statüleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Yüksel İnan, Yüksel İnan, “ Bulgaristan'daki Türkler ve Uluslararası Hukuk Açısından Hukuksal Statüleri”, **İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE, Cilt 10-11, Ankara 1989.

¹²⁴ Ömer Lüttem, “Tarihsel Süreç İçerisinde Bulgaristan Türklerinin Hakları”, **Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı**, Ed: Erhan Türbedar, ASAM yayınları, Ankara 2003, s.44.

2.1.2.1909 İstanbul Protokolü

1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Bulgaristan'daki Türklerin haklarını güvence altına alan ve 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması'nın yerini Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında 19 Nisan 1909 tarihinde imzalanan protokol almıştı. Protokole göre Bulgaristan'da Türklerin ve Bulgarların eşit haklara sahip olduğu belirtiliyor, Türklerin kültürel ve eğitim hakları bir kez daha güvence altına alınıyordu¹²⁵. Protokolün ekinde ise Bulgaristan'daki Müslümanların dini hak ve örgütlenmeleri hakkında ayrıntılı hükümler yer alıyordu¹²⁶.

2.1.3.1913 İstanbul Anlaşması

Balkan Savaşlarının ardından 29/09/1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan barış anlaşmasıyla Bulgaristan'daki Türklerin durumu yeni bir boyut kazanmıştı. Anlaşmaya göre, Bulgaristan'da bulunan Bulgar uyruğuna tabi Türkler Bulgarların sahip olduğu her türlü medeni ve siyasal haklardan yararlanabilecekti¹²⁷.

2.1.4.1919 Neuilly Barış Anlaşması

Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine Bulgaristan ve itilaf devletleri arasında Neuilly Anlaşması imzalanmıştı. Osmanlı Devleti anlaşmanın taraflarından olmamasına rağmen anlaşmanın 4.bölümünde yer alan azınlıklarla ilgili maddeler Türkleri de kapsamaktaydı¹²⁸. Bu bölümde yer alan maddelere göre Bulgaristan'daki azınlıklara karşı din, dil ve ırka dayalı ayırım yapılmayacaktı, azınlıklar dinlerini serbestçe yaşayabilecek, devlet memuru olabilecek, hukuksal ve siyasal haklarını serbestçe kullanabilecek, eğitim, dini ve sosyal kurumlar açıp yönetebilecek, Bulgar Hükümeti tarafından bu kurumlara maddi yardım yapılabilirdi¹²⁹.

¹²⁵ Toğrol Beğlan, **Direnış, Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi**, İstanbul Yayınevi, İstanbul 1989, s.18.

¹²⁶ Lütem, **a.g.m.**, s. 45.

¹²⁷ **a.g.m.**, s.46.

¹²⁸ Kamil, **a.g.e.**, s.19-20.

¹²⁹ **a.g.e.**, s.21-22.

2.1.5.1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Anlaşması

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasının ardından yaklaşık iki yıl süren müzakereler sonucu 18/10/1925 tarihinde bir dostluk anlaşması imzalandı. Anlaşmanın ek protokolüne göre Bulgaristan Neulliy Anlaşması'nda azınlıklar için öngördüğü hükümleri Türk Azınlık için de uygulayacağını belirtmektedir¹³⁰.

2.1.6. 1925 Türkiye-Bulgaristan İkamet Sözleşmesi

Dostluk anlaşmasıyla birlikte aynı tarihte Bulgaristan ile ikamet sözleşmesi de imzalanmıştı. Bu anlaşmanın ikinci maddesiyle Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü bir düzene bağlanmıştı. Bu madde şu şekildedir¹³¹:

“Akit taraflar, Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının isteğe bağlı göçlerine hiçbir engel çıkarılmamasını kabul ederler.

Göçmenler, yanlarında taşınır mallarını ve hayvanlarını serbestçe tasfiye etmek hakkına sahip olacaklardır. Taşınmaz mallarını kesin gidişlerinden önce tasfiye etmemiş olanlar, göç gününden başlamak üzere iki yıllık bir süre içinde bu tasfiyeyi yapmak zorundadırlar.

Mallarının tasfiyesinden elde edilen paraları ilgililerin dışarı çıkarma biçimi konusunda iki hükümet arasında bir anlaşma yapılacaktır.”

3. Bulgaristan Türklerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumları

Bugünkü Bulgaristan topraklarında bulunan Tuna Vilayeti 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kurulmuştu. Engelhardt¹³² tarafından 1856 Hatt-ı Hümayunu'nun en önemli yeniliği olarak nitelenen 1864 Vilayet Nizamnamesi ülkenin tümünde hemen yürürlüğe konulmamış, pilot bölge olarak Niş, Vidin ve Silistre eyaletlerinin birleştirilmesi ile meydana gelen Tuna Vilayeti oluşturulmuştu. Yeni oluşturulan vilayetin başına vali olarak atanan Mithat Paşa'nın öncülüğünde yapılan atılımlarla Tuna Vilayeti ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarla önemli gelişmeler göstermiştir¹³³.

¹³⁰ a.g.e., s.37.

¹³¹ Bilal N. Şimşir, “Bulgaristan'daki Türk Azınlığı”, **Balkanlar'da Türk Kültürü**, Yıl:13, Sayı:49, Temmuz-Ağustos-Eylül, Bursa 2003, s.8.

¹³² Ed Engelhardt, **Tanzimat**, çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1967, s.127.

¹³³ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.53-54.

Tuna Vilayetindeki bu gelişmelere paralel olarak bölgede bulunan Türk ve Müslümanların ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarındaki durumları da gelişmişti.

Bulgaristan'daki Türklerin ve Bulgarların eğitimi 19. yüzyıla kadar dini esaslara göre düzenlenmişti. Çağdaş anlamda eğitim ise Bulgarlar için 1835 yılında Bulgar okulunun açılmasıyla, Türk ve Müslümanlar için ise 1838 yılında rüştiyelerin açılmasıyla başlamıştır¹³⁴.

Bulgaristan için eğitim alanındaki esas dönüşüm ise Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği döneminde olmuştu. Mithat Paşa tarafından eğitim alanında yapılan reformlarla Tuna Vilayeti İstanbul'dan sonra eğitim alanında ülkenin en ileri bölgesi konumuna gelmişti. Bu dönemde Tuna vilayetinde yeni okullar açılarak eğitim öğretim araçları yenilenmişti¹³⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde -1875 yılında- bugünkü Bulgaristan topraklarında kurulu olan Tuna Vilayetinde 2700 civarında sıbyan mektebi, 150 kadar medrese ve 40 kadar rüştiye bulunmaktaydı¹³⁶.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı her alanda olduğu gibi eğitim alanında da Bulgaristan'daki Türkler için bir yıkım olmuştur. Türklere yönelik katliamların yapıldığı, Türk öğretmenlerin kurşuna dizildiği bu dönemde 700'den fazla Türk okulu yıkılmış, 300'den fazlası bakımsız hale gelmişti. Bu dönemde kalan Türk okullarında eğitim aksamış, okulların birçoğunda yetki Bulgarlara geçmişti¹³⁷.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki dönemde Bulgaristan Türkleri yeni kurulan Bulgaristan Prensiği egemenliği altına girmişlerdi. Yüzyıllar boyu yaşadıkları toprakların asli unsuru konumunda olan Türkler bu dönemden sonra azınlık konumuna gelmişlerdi. Azınlık konumuna gelinmesiyle birlikte oluşan sorunların en önemlilerinden biri eğitim sorunu olmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla birlikte oluşan göç hareketleriyle bölgedeki eğitimli kişilerin, öğretmenlerin ve hocaların tamamına yakını Bulgaristan'dan ayrılmış geride eğitimsiz bir kitle kalmıştı. Bulgaristan Türklerinin

¹³⁴ Şimşir, a.g.e., s.35.

¹³⁵ a.g.e., s.36.

¹³⁶ Şimşir, a.g.e.,s.37-38.

¹³⁷ Mehmet Çavuş, "Bulgaristan'daki Türk Okulları ve Öğretim meselesi", Türk Kültürü, Temmuz Ankara 1984, s.444.

hoca ve öğretmenlerini kaybetmeleri Türk azınlık okulları için öğretmen bulmayı ve yetiştirmeyi sorun haline getirmişti¹³⁸. Kurulan Bulgaristan Prensiğinin bağımsızlığını kazandığı 1908 yılına kadar en azından hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması bu dönemde Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan okullarda öğretmen yetiştirilebilmesi imkânını sağlamıştı.

Savaş sonrası Türklerin ekonomik güçleri yok olmuş yıkılan okulların yapılması ve var olan okulların yaşatılması Türkler için önemli bir yük olmuştu. Türk vakıf mallarının gasp edilmesi sonucu Türk okullarının gelir kaynakları azalmış ve Türk okullarının yaşatılabilmesi ekonomik açıdan önemli bir sıkıntı haline gelmişti¹³⁹.

1883 yılında Şumnu Rüştüyesinin yeniden öğretime başlamasının ardından 1886 yılında tümü özel okul statüsünde olan diğer Türk okullarının da açılmasıyla Türk eğitimi toparlanma eğilimine girmişti. Osmanlı Devleti bu dönemde Türk okullarına çeşitli yardımlarda bulunmuştu. Rüştüyelerdeki öğretmenlerin maaşları Osmanlı Devleti'nce ödenmiş ve Türk okullarının kitap, araç, gereç ihtiyaçları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştı¹⁴⁰.

Buna rağmen Türk okullarının sıkıntıları sona ermedi. 1880'li yıllar boyunca Türk okul binalarına Bulgar makamlarınca postane, tiyatro, kışla gibi kamu binalarına çevrilmek üzere el konulmaya devam edildi. 1894-1895 ders yılında toplam 1.284 Türk ilkokulunda toplam 2.022 kitap ve 78 harita bulunuyordu. Aynı dönemde Türk okullarının toplam masraflarının yüzde 96'sı Türk azınlıkça Bulgar Milli Eğitim Yasası'nın 192. maddesi gereği Bulgar hükümetinin Türk okullarına yardım etmesi gerekmesine rağmen ancak yüzde 4'ü Bulgaristan tarafından karşılanıyordu. Türk okullarında okul başına yapılan harcama Bulgar okullarının on ikide biri seviyesindeydi. Türk okullarındaki öğretmenlerin maaşları Bulgar okullarındaki öğretmenlerin onda biri seviyesindeydi. Türk okullarındaki öğretmenlerin yüzde 50'si ilkokul, yüzde 40'ı medrese ve yüzde 10'u ise rüştüye (ortaokul) mezunuydu. Lise seviyesinde okul bitirmiş 1 öğretmen bile bulunmuyordu. 1891 yılında tüm bu zorlukları yaşayan Türk okullarına Bulgar

¹³⁸ Şimşir, a.g.e., s.41-42.

¹³⁹ Şimşir, a.g.e., s. 44.

¹⁴⁰ a.g.e., s. 44-54.

hükümetinin kontrolü getirildi ve yerel Bulgar yetkililerin okullarla ilgili yetkileri arttırıldı¹⁴¹.

Bütün bu sıkıntılara rağmen 1894-1895 eğitim yılında Bulgaristan'da bulunan Türk okul, öğretmen ve öğrenci sayıları aşağıda verilmiştir.

Tablo 6: 1894-1895 Eğitim yılında Bulgaristan'daki Türk Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları¹⁴²

	Okul	Öğretmen	Öğrenci
İlkokul	1.284	1.460	72.028
Rüştive(ortaokul)	16	56	554
Toplam	1.300	1.516	72.582

Böyle bir eğitim sistemi içerisinde 1905 yılında okuma yazma bilen Türk nüfusu sadece yüzde 4 iken 1935 yılında 7 yaşın üstünde okuma yazma bilen Türk çocuğu oranı ise yüzde 20'nin altındadır¹⁴³.

Bulgaristan'da 08/01/1908 yılında kabul edilen İlk ve Orta Öğretim Kanunu'yla birlikte Türk okullarının sıkıntıları daha da artmıştı. Kanuna göre Türk okulları kendi toplumlarınca sağlanan vakıf gelirlerince yaşatılacak, vakıf geliri yeterli olmazsa kendi toplumlarından para toplanabilecekti. Ayrıca bu okullara hükümet, vilayet veya belediyelerce yardım yapılabilecekti. Kanunla Bulgar dili, tarihi ve coğrafyası dışındaki dersler Bulgarcadan başka dilde yapılabilmesine imkân tanınmıştı. Kanuna göre resmi okullarla özel okullar arasında denklik olmaması sebebiyle Türk okullarında eğitim görenlerin resmi okullara geçebilmek için denklik sınavına girmeleri gerekmekteydi. Kitapları Milli Eğitim Bakanlığı onayından geçirilecek olan Türk okulları Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı'nın teftişi altında Türk toplumundan seçilecek encümenler tarafından yönetilecek, Bulgar vatandaşı olma zorunluluğu getirilen öğretmenler emeklilik ve diğer sosyal haklardan yararlanamayacaklardı¹⁴⁴.

¹⁴¹ a.g.e., s.47-51.

¹⁴² a.g.e., s. 47.

¹⁴³ 20. Yüzyılın başında Bulgaristan içindeki diğer etnik gruplarda okuma yazma bilen oranı: Bulgarlarda %32,3, Yunanlılarda % 35,2, Yahudilerde %53,7'dir. Ali Eminov, "Bulgaristan'daki Türkler 1945-1983", **Türkler**, çev. Mine Çankaya, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s.378-379.

¹⁴⁴ Şimşir, a.g.e., s.52.

1908 yılında bağımsızlığını ve yönetim şeklinin krallık olduğunu ilan eden Bulgaristan'ın bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından tanınmasını sağlayan 19/04/1909 tarihinde Osmanlı Devleti ve Bulgar Krallığı arasında imzalanan protokole azınlık haklarıyla ilgili bir sözleşme eklenmişti.

Sözleşmenin Türklerin eğitimiyle ilgili 6. Maddesi şu şekildeydi¹⁴⁵;

“Başmüftü ve müftüler indelhace Bulgaristan'daki maarif-i umumiye meclislerini ve mekatib-i İslamiyeyi ve medreseleri teftiş ve lüzum görülen mahallerde mektepler ihdası zımında teşebbüsat-ı lazime icra edeceklerdir. Başmüftü lüzum var ise maarif-i umumiye-yi islamiyye müteallik umur ve mesalih için daire-yi aidesine müracaat edecektir. Bulgaristan'da kain mekatib-i İslamiye ve cevamii şerifenin muhafaza ve idaresi için Bulgaristan bütçesinde bir meblağ-ı kafi tahsisine devam olunacaktır.”

Bu maddede İstanbul'daki Şeyhülislamlık Makamına bağlı bulunan müftülerin Türk okulları üstündeki yetkileri ve Bulgar Hükümetinin Türk okulları ve camileri için bütçesine yeterli ödenek koyacağı belirtiliyordu.

1912-13 Balkan Savaşlarından sonra Balkanlarda yaşanan toprak değişimleri sonucu Bulgaristan'ın Güney Dobruca bölümü Romanya'ya, Rodoplar Bölgesi'ndeki 9 Türk beldesi ise Bulgaristan'a bırakılmıştı. Bu değişimler sonucu Bulgaristan'daki Türk okullarının sayısı 500 civarında artmıştı. 1919-1923 yılları arasında iktidarda bulunan Çiftçi Partisi Hükümeti döneminde Türkler rahat bir nefes almışlardı. Bu dönemde 21 Temmuz 1921 tarihinde çıkartılan yeni Milli Eğitim Kanunu'yla birçok konuda yenilik yapılmıştı. Kanuna göre Türk okulları için de Bulgar okullarında olduğu gibi fonlar oluşturulacak ve bu okullara emlak edinme hakkı tanınacaktı. Programları ve öğretmenleri resmi okullara uyanlara devletçe yardım yapılacaktı. Bu dönemde fonları oluşturması için Şumnu'daki Türk okullarına 5000 dekar civarında Varna'daki okullara ise 2.500 dekar civarında toprak dağıtılmıştı. Ayrıca Şumnu'da Türk öğretmen okulu açılmış, Rusçuk ve Kırcaali'de de birer tane açılacağı açıklanmıştı. 1923 yılında ise dini eğitim veren Nüvvab Okulu açılmıştı¹⁴⁶.

Çiftçi Partisi Hükümetinin darbeye iktidardan uzaklaştırıldığı 1923 yılı aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıldır. Bulgaristan Türkleri Türkiye

¹⁴⁵ Kamil, a.g.e., s.19.

¹⁴⁶ Şimşir, a.g.e., s. 66-68.

Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlayan inkılap hareketlerini yakinen takip ediyorlardı. Türkiye Cumhuriyetinin 01/11/1928 tarihinde Latin harflerine geçmesinin ardından sadece 2 ay 11 gün sonra Bulgaristan Türkleri de Latin harfleriyle eğitim için gerekli izinleri almışlardı¹⁴⁷.

Latin alfabesine geçilmeden önce 1928 yılında Türk öğretmen okulu kapatılmıştı. 1930 yılında itibaren öğretmen okulunu diğer okullar izlemeye başlamıştı. Birçok Türk Okulu kapatıldı. 1934 yılında iktidara Faşistlerin gelmesiyle Türklerin eğitimi açısından karanlık bir dönem başladı. Bir taraftan Türk okulları kapatılırken, henüz kapatılmayan okullarda eğitim Arap harfleriyle yapılmaya ve Bulgarcanın okullardaki ağırlığı artırılmaya başlandı. Türk okullarına Çiftçi Parti hükümeti döneminde verilen fonlar geri alınmaya başlandı.

Türk çocuklarının yüzde 75'inin okula gidemediği komünist dönem öncesinde Türk okullarının geldiği durum aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 7: Bulgaristan'daki Türk Okullarının Sayısı¹⁴⁸

Ders yılları	İlkokul	Rüştiye	Toplam
1921-22	1.673	39	1.712
1928-29	922	27	949
1936-37	518	27	545
1943-44	397	27	424

19. yüzyılın sonlarında Bulgaristan'ın kurulduğu Tuna Vilayeti ekonomik açıdan Osmanlı devletinin en ileri bölgelerinden biridir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi ekonomik olarak Bulgarlardan daha iyi seviyede olan Türkler Bulgaristan'ın işlenebilir topraklarının yüzde 70'ine sahiptiler¹⁴⁹.

Tablo 8: 1874' te Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türklere Ait Toprak Miktarı ve Oranı¹⁵⁰

Toprak Mülkiyet Türü	Str. Dimitrov' a göre	Sl. Draganova' ya göre
150 Dönümden Fazla Türk Mülkleri	37.455	150.399
150 Dönüme Kadar Türk Mülkleri	261.894	265.316

¹⁴⁷ a.g.e., s. 151.

¹⁴⁸ a.g.e., s.164.

¹⁴⁹ Hikmet Öksüz, **Batı Trakya Türkleri**, Karam Yayınları, Çorum, 2006,s.153.

¹⁵⁰ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı", **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.361.

Toplam Türk Toprakları (dönüm)	299.349	415.715
Toplam Toprak (dönüm)	541.860	692.797
Türklerin Sahip Olduğu Toprak Oranı	% 55	% 60

Türklerin ekonomik üstünlükleri tarım alanının yanı sıra ticaret ve zanaat alanında da görülüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi ticaret erbabının yüzde 52'si, zanaatçı esnafın yüzde 57'si, memurların yüzde 71,7'si ve ücretli çalışanların da yüzde 42,7'si Türklerden oluşuyordu¹⁵¹.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bu durum bozulmaya başladı. Bu dönemde toprak ihtilali olarak adlandırılan bir yağmalama hareketi yapılmıştı. Türklerin tarlaları, evleri, bağları, bahçeleri, hayvanları Bulgarlar tarafından zapt edilmişti¹⁵².

Bölgedeki Bulgarların bağımsızlık hareketlerine katılımlarını sağlamak için ekonominin ve üretimin en önemli unsuru olan toprağa sahip Türk ve Müslümanların topraklarından ve çiftliklerinden uzaklaştırılıp yerine Bulgarlar yerleştirilmişti. Türklerin topraklarından uzaklaştırılması için ise sivil halka yönelik bir terör ve katliam hareketi başlamıştı. Bulgar tarafından uygulanan bu yöntem daha önce 1702'de Karadağ'da, 1804'de Sırbistan'da, 1821'de de Sırbistan'da uygulanmıştı¹⁵³.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında önce memurlar, öğretmenler ve subaylar Bulgaristan'dan ayrılmış ardından da Bulgaristan Türklerinin zengin kısmı Bulgaristan'ı terk etmişti. Geride kalanlar çoğunlukla fakir bir kitleydi¹⁵⁴. Komünist döneme kadar olan dönemde Türklerin ancak yüzde 1'i büyük tüccar, iş adamı sayılabilecek zenginliğe sahiptiler¹⁵⁵.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarıyla birlikte Bulgaristan'ın ekonomik yapısında meydana gelen değişiklikler Türklerin ekonomik durumunu daha da kötüleştirdi.

¹⁵¹ Memişoğlu, **a.g.m.**, s.361-362.

¹⁵² Şimşir, **a.g.e.**, s.29.

¹⁵³ Aġanoġlu, **a.g.e.**, s.63.

¹⁵⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s.41-42.

¹⁵⁵ Öksüz, **a.g.e.**, s.153.

Tablo 9: 31.12.1934 Tarihinde Sahip Oldu Oldukları Toprak Miktarına Göre Bulgaristan Türk Çiftçi Aileleri¹⁵⁶

Sahip olunan toprak miktarı (dekar)	Çiftçi aileler		Sahip Oldukları Toprak Miktarı	
	Aile sayısı	%	Dekar	%
10 dekara kadar	14.373	16,83	82.668,7	3,09
10-20 dekar arası	20.267	23,73	273.552,2	10,22
20-50 dekar arası	32.584	38,15	946.885,3	35,40
50-100 dekar arası	14.359	17,02	896.673,0	33,52
100-150 dekar arası	2.680	3,14	291.762,8	10,90
150 dekardan fazla	269	1,13	183.722,8	6,87
Toplam	85.412	100,00	2.675.264,8	100,00

Tabloda görüldüğü gibi Türklerin büyük çoğunluğu küçük toprak sahipleriydi. Özellikle mirasın yol açtığı toprağın bölünmesi olgusu işlenebilir toprak miktarının küçülmesine ve birim başı maliyetin artmasına yol açmıştı. Özellikle miras yoluyla Bulgaristan'daki Türklere ait toprakların bölünmesi sonucu birçok Türk tarım işçisi konumuna gelmişti. 1934 yılı verilerine göre Bulgaristan'da 40.459 Türk işçi olarak çalışıyordu. Bu 40.459 işçinin 24.070'i tarım alanında çalışmaktaydı¹⁵⁷. Bulgaristan Türklerinin tarım alanındaki bir diğer sorunu ise toprağı işlemek için gerekli olan donanımlara sahip olunmamasıydı. Aşağıda yer alan tabloda görüldüğü gibi bu çiftçi ailelerin büyük kısmı küçük toprak sahibi ve yüzde altmış civarındaki bir kısmı da tarım için gerekli olan hayvan ve makineden yoksundu¹⁵⁸.

Tablo 10: 31.12.1934 Tarihi İtibariyle Üç İlçede Hizmet Hayvanı Ve Taşıt Araçlarından Yoksun Çiftçi Aileleri¹⁵⁹

Sahip olunan toprak miktarı (dekar)	Çiftçi aileler		Hayvanı Olmayan		Makinesi Olmayan	
	Aile sayısı	İşledikleri Toprak (dekar)	Aile	%	Aile	%
10 dekara kadar	3.453	21.653	1.637	47,41	1.593	46,13

¹⁵⁶ Memişoğlu, a.g.m., s.364.

¹⁵⁷ Aynı yer.

¹⁵⁸ Memişoğlu, a.g.m., s. 363-6.

¹⁵⁹ Aynı yer.

10-50 dekar arası	16.864	327.265,80	1.619	9,60	1.265	7,50
50-100 dekar arası	827	51.041,90	23	2,78	13	1,57
100-150 dekar arası	44	5.252,80	-	-	-	-
150 dekardan fazla	100	6.927,10	1	1,00	5	5,00
Toplam	21.198	459.140,60	3.280	-	2.876	-

Çiftçi Parti Hükümetinden sonra Türklerin ekonomik durumları daha da kötüleşmişti. Bu dönemde topraksız ya da az toprağı olan Bulgarlara verilmek üzere Türklerin topraklarına el konulmuş, Türkler ağır vergi yüküyle ezilmişlerdi. Türklerin şehirlerde en adi zanaatları yapmalarına bile izin verilmemişti.

4.Bulgaristan Türklerinin Dini Hayatı

Bulgaristan Türkleri Bulgaristan Hükümeti tarafından dini azınlık olarak görülüyordu. Ayrıca Bulgaristan Türklerinde henüz millet bilincinin gelişmemesi dini kurumların önemini daha da arttırmıştı.

Bulgaristan Prensiğinin kurulduğu Berlin Anlaşması'na ve 1879'da kabul edilen Bulgar Anayasası'na göre Bulgaristan'daki herkesin din hürriyetine sahip olduğu, dini inanç sebebiyle ayrımcılık yapılmayacağı ve dini işlerin kendi ruhani makamlarınca yapılacağı öngörülmüştü. Bu durum Bulgaristan Türklerinin en eski organlarından olan müftülüklerin devamını sağlıyordu. Bulgar Prensiği kurulduktan sonra dini idarelere dair hazırlanan tüzüğe göre Müslümanların dini örgütlenmesi müftülük ve cami olmak üzere iki kurumdan oluşuyordu. Her bir cami gelir ve giderlerini idare edecek ve cami cemaati tarafından seçilen bir encümen tarafından yönetilecekti. Müslüman ahali tarafından seçilen ve prens tarafından atanan müftülerin görevi ise cami ve cami görevlilerine nezaret etmek ve Müslümanlarla ilgili davalara bakmak olarak sıralanıyordu. Böylece kadılık müessesesi kaldırılarak müftülüklere aile, miras ve şahıs hukukuyla sınırlı olmak üzere hukuki görevler de yükleniyordu¹⁶⁰.

1895 yılında kabul edilen yeni talimatnameyle Müslümanların dini kurumlarıyla ilgili değişiklikler yapılmıştı. Talimatnameyle merkezi Sofya'da olan ve Bulgaristan'daki Müslümanların dini lideri olan bir başmüftülük kurulmuştu.

¹⁶⁰ Mehmet Günay , “Osmanlı Sonrası Bulgaristan Topluluğunun Dini Hayatı”, **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.408.

Talimatnameyle dini kurumlar her türlü iş ve işlemlerinde Bulgar makamlarının denetimine girmişti. Dini kurumların en üst mercii olarak Bulgaristan'ın Dışişleri ve Diyanet Bakanlıkları öngörülerek Müslümanların dini açıdan bağlı oldukları Şeyhülislamla ilişkileri kısıtlanmıştı. Talimatnameyle müftüler memur sayılmış maaşları hükümetçe ödenmeye başlanmıştı¹⁶¹.

Osmanlı Devleti'nin Bulgar Prensiğinin bağımsızlığını tanıdığı 19/04/1909 tarihli İstanbul Protokolü'ne ve Balkan Savaşları sonrası imzalanan İstanbul Muahednamesi'ne eklenen Müftülükler Sözleşmeleriyle Türklerin eskiden beri sahip olduğu dini haklar garanti altına alınmıştı.

1919 yılında kabul olunan yeni nizamnameye göre görev çevresindeki bütün camilerden, mescitlerden ve vakıflardan sorumlu müftülerin seçilmesi uygulamasına son verilmiş müftülerin başmüftünün önerisi ve bakanlığın atamasıyla atanması öngörülmüştü. Müftülüklerin gördüğü davalar için bir temyiz makamı olan, ayrıca Müslüman okulların denetimi, ıslahı ve geliştirilmesiyle sorumlu tutulan Başmüftü ise hukuken seçimle işbaşına gelmesi gerekirken fiilen atamayla görevlendiriliyorlardı. Türk okullarının da yönetiminden sorumlu olan Müslüman vakıfları hemen hemen her köy ve kasabada oluşturulan cemaat-i İslamiyeler tarafından yönetiliyordu. Cemaat-i İslamiyelerin denetimi ve mali durumlarının iyileştirilmesinden de Başmüftü sorumluydu¹⁶².

Bulgaristan'daki dini kurumlar Şeyhülislamlık müessesine organik bağlarının hilafetin kaldırılmasına kadar sürdürmüşlerdir. Şeriye mahkemeleri ise 1938 yılında miras ve şahıs hukuku alanındaki yetkilerinin kaldırılmasının ardından sadece evlilikle ilgili davalara bakmakla yükümlendirilmiştir. Bulgaristan'ın 1945 yılında medeni hukuka göre evliliği kabul etmesinin ardından hükümsüz kalmış ve fiilen ortadan kalkmıştı¹⁶³.

---

¹⁶¹ Günay, **a.g.m.**, s. 407-410.

¹⁶² **a.g.m.**, s. 407-409.

¹⁶³ **a.g.m.**, s.409-410.

İKİNCİ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'YE ZORUNLU GÖÇÜ

1. Soğuk Savaş ve Bulgaristan Türkleri

Tarihin en yıkıcı savaşlarından biri olan İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde dünya büyük bir değişimle birlikte yeni bir döneme girmişti. İkinci Dünya Savaşı, 1945'in Mayıs ayında Avrupa'da, Eylül ayında da Asya'da sona erince, yenilen Almanya, İtalya ve Japonya'nın yanı sıra, İngiltere ve Fransa'nın savaştan büyük ölçüde yıpranmış olarak çıkması bu kıtalardaki güç dengesinde büyük boşluklar meydana getirdi. Bu devletlerin kendilerine gelebilmeleri için uzun yıllara gerek vardı. Bu bakımdan savaştan sonra, Avrupa'da Almanya'nın, Asya'da Japonya'nın yerini tek başına doldurabilecek devlet bulunmamaktaydı. Savaştan sonra güçlü olarak ayakta kalabilenler ise, siyasi ve ekonomik doktrinleri birbiriyle çatışan, ABD ile Sovyetler Birliği idi.

İkinci Dünya Savaşı'nın güç dengesini bozması ve Avrupa'nın bir güç merkezi olmaktan çıkması sonucu; dünya ABD ve SSCB önderliğinde iki kutuplu, ideolojilerin belirleyici olduğu bir döneme girmiştir. Savaş öncesinde çok kutuplu olan uluslararası siyaset, iki süper gücün önderliğinde iki kutuplu bir nitelik kazanmış, taraflar arasında, bölgesel bazı savaşları saymazsak, herhangi bir çatışma yaşanmadan bir güç mücadelesi başlamıştır.

ABD Batı Avrupa'da hâkim güç olurken Doğu Avrupa'ya SSCB hâkim olmuştu. SSCB'nin Doğu Avrupa'da hâkimiyet kurmasının temel sebebi; ülkenin bir kıta devleti olmasından kaynaklanmaktaydı. Kıta devletlerinin dış politikalarının en belirgin özeliği, kıtaya egemen olacak stratejik bölgede kurulduktan sonra, kıtanın tümünü ele geçirene kadar ya da kıtayı paylaşan sınırdaş devletleri etkisizleştirilip böylece görelî bir güvenliğe kavuşana dek genişlemeleridir. Bundan hemen sonra gelen aşama kıtaya en yakın bölgelerin denetimi ya da en azından buralarda dost hükümetlerin işbaşına gelmesidir¹⁶⁴. Doğu Avrupa'da da bu gerçekleşmiş ve Doğu Avrupa'daki birçok ülkede komünizm hâkim olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti'nin başarısız olması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir uluslararası örgütlenme olarak

¹⁶⁴ Oral Sander, *Türk Dış Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara 1998, s.203.

BM'in kurulmasına neden olmuştu. Ancak uygulamada BM yetersiz kalmış; gerçek güvenlik dengeleri NATO ve Varşova Paktları arasında “güç dengesi” şeklinde oluşmuştu¹⁶⁵.

İkinci Dünya Savaşı'na yol açan en önemli sebeplerden biri Nazi Almanya'sının Avrupa'da güç dengesini kendi lehine bozacak şekilde güçlenmesi olmuştu. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'yla siyasal, ekonomik ve sosyal anlamda yıkılmış Avrupa'da en temel kaygı SSCB'nin güçlenmesi olmuştu. Bu durum ideolojik anlamda yakın olan ABD ve Batı Avrupa'yı daha da yakınlaştırmış ve ABD'nin her anlamda Batı Avrupa'nın gelişmesini desteklemesine neden olmuştu.

Geleneksel güç dengesinin merkezi konumunda olan Avrupa'nın yerine yeni güç merkezleri olarak ABD ve SSCB'nin ortaya çıkmasının yanı sıra dönemin öne çıkan özellikleri olarak termonükleer silahların geliştirilmesi ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki ulusalcı hareketler gösterilebilir¹⁶⁶.

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan soğuk savaş döneminin önemli özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür¹⁶⁷:

- Politik ve askeri yapı değişmiş, dünya iki kutuplu bir görünüm kazanmıştı.
- Güvenlik ve savunma kavramı içine, SSCB'nin politikaları nedeniyle “ideoloji” kavramı da girmişti.
- Uluslararası politika küresel bir nitelik kazanmıştı.
- Nükleer güç en önemli faktör haline gelmişti.
- Güvenlik kavramı farklılaşmış ve uzay boyutu da gündeme gelmişti.
- Tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar ekonomik meseleler ağırlık kazanmış, öncelikle ekonomik kalkınma, siyasal kuvvet dengesi, barış ve güvenlik konularından daha fazla önem arz eder hale gelmişti.

Bulgaristan 1941'de yapılan anlaşmayla mihver devletlerine¹⁶⁸ katılarak İkinci Dünya Savaşı'nın tarafı konumuna gelmişti. Hükümetin mihver yanlısı

¹⁶⁵ Umut Arık, “Turkey and International Security System in The 21 th Century”, **Eurasian Studies**, 4, 1995/96, s.2

¹⁶⁶ Mehmet Gönlübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993, s. 173.

¹⁶⁷ Hikmet Erdoğan, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi Ve Nato İttifakı**, IQ Yayıncılık, İstanbul 2004, s.70.

¹⁶⁸ İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Devletler blokuna karşı Almanya, İtalya ve Japonya öncülüğünde oluşturulan blok.

tutumunu eleştiren Bulgar İşçi Partisi¹⁶⁹, Bulgaristan Ulusal Çiftçi Birliği, Zvenolar¹⁷⁰ ve Bulgaristan İşçilerinin Sosyal Demokrat Partisi¹⁷¹ tarafından 1941 yılında Vatan Cephesi kurulmuştu. Vatan Cephesi tarafından Nazilere¹⁷² ve Bulgaristan devletine hâkim olan faşist yönetime yönelik bir direniş hareketi organize edilmişti. Savaşın ilk yıllarında etkili olamayan direniş hareketi savaşın mihver devletlerinin aleyhine dönmesi üzerine etkinliğini arttırmıştı. Mihver devletlerinin savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Bulgaristan'da hükümet değişiklikleri yaşanmış ve otoriter kanunlar kaldırılmaya başlanmıştı. 03/09/1944'de kurulan yeni hükümete Vatan Cephesi de davet edilmiş ancak Vatan Cephesi tek başında iktidarı hedeflediği için teklifi reddetmişti. Bir süre sonra Bulgaristan'ın en büyük kabusu olan SSCB işgali 09/09/1944 tarihinde gerçekleşmiş ve hükümet devrilerek Vatan Cephesi Hükümeti kurulmuştu¹⁷³. Hükümet'te içişleri ve adalet bakanlıkları komünistlerin eline geçerken diğer bakanlıklara da komünizm sempatanları getirilmişti. Bulgaristan tarihindeki bu yeni dönem Bulgaristan'da komünizme geçişin başlangıcı olmuştu¹⁷⁴.

SSCB etkisi altındaki Vatan Cephesi Hükümetinin uzun süren hazırlıkları sonucu 08/09/1946'da yapılan halk oylaması sonucunda yüzde 92,72'lik oy oranıyla savaş sonrası SSCB işgali altında bulunan Bulgaristan'da krallık rejimine son verilmişti ve 15 Eylül'de cumhuriyet ilan edilmişti. 27/10/1946 tarihinde yapılan seçimlerde Vatan Cephesi oyların yüzde 70,8'ini alarak 465 üyeli mecliste 364

¹⁶⁹ Partinin kökeni 1891 yılında kurulan Bulgaristan Sosyal Demokrat Parti'den ayrılarak kurulan Bulgaristan Sosyal Demokrat ve İşçi Partisi'ne dayanıyordu. Partinin lideri Dimitar Blagoev'di. Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıktı, Ekim Devrimi'ne yakınlık duydu ve 1919 yılında kurulan Komintern'e katıldı. Bundan sonra Bulgaristan Komünist Partisi olarak yeniden örgütlendi. 1938 yılında İşçi Partisi'yle birleşen parti Bulgar İşçi Partisi adını aldı. 1948 yılında Bulgar İşçileri Sosyal Demokrat partisiyle yaşanan birleşmeden sonra partinin adı Bulgar Komünist Partisi'ne dönüştü. https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgar_Kom%C3%BCnist_Partisi (Erişim Tarihi: 23/12/2014)

¹⁷⁰ 1930 yılında ordu mensupları tarafından kurulan, 1934-35 yıllarında Bulgaristan'ı diktatörlükle yöneten sosyal dayanışma adı altında askeri bir diktatörlüğü savunan bir politik grup. <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/658546/Zveno-Group> (Erişim Tarihi:23/12/2014)

¹⁷¹ Bulgar sosyal demokratlardan oluşan siyasi parti.

¹⁷² Nasyonal Sosyalizm ya da Nazizm, Almanya'da Adolf Hitler tarafından kurulan yönetim sistemi ve siyasi bir akımdır. Temel felsefesi milliyetçilik, sosyalizm, ırkçı, aşırı sağcı düşünüş ve anti-semitizm üzerine kuruludur. Nasyonal sosyalizm beyaz ırkın diğer ırklardan (siyah-melez) üstün olduğunu ve ırklar arasında var olup süregelen mücadelenin (ırksal kazanımlarını fark edip kullanabilirlerse) üstün olan beyaz ırkın kazanacağını savunur. <http://n-s-d-a-p.tr.gg/NAZ%26%23304%3BZ%26%23304%3BM.htm> (Erişim Tarihi: 23/12/2014)

¹⁷³ R.J Crampton, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar**, Çev. Emel Kurt, Yayın Odası Yayıncılık, İstanbul 2007, s.49-50.

¹⁷⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s.183.

sandalyeye sahip olmuştu. Vatan Cephesi içinde baskın güç olan Bulgaristan İşçi Partisi (BİP) mecliste çoğunluğu elde ederek 277 sandalyeye sahip olmuştu. Vatan Cephesi tarafından yeni kurulan hükümette Bulgaristan İşçi Partisinin ilk genel sekreteri Georgi Dimitrov¹⁷⁵ başbakanlık görevini de üstlenmişti. Böylece BİP ülkenin yönetici gücü konumuna gelmişti¹⁷⁶.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaşın galip devletleriyle Bulgaristan'ın da içinde yer aldığı savaşın mağlupları arasında 10/02/1947 tarihinde Paris Barış Anlaşması imzalanmıştı¹⁷⁷. Anlaşmanın ardından SSCB'nin işgal ettiği ülkelerden askerlerini çekmesi gerekiyordu. Ancak Bulgaristan'ın da içinde yer aldığı SSCB işgali altındaki ülkelerde komünist iktidarlar olmasına rağmen karşılarında kuvvetli muhalefet partileri bulunuyordu. SSCB'nin bu muhalefet partilerini tamamen bertaraf edip komünist partilerin ülkelere tamamen egemen olmadan bu ülkelerden çekilmek istememesi sebebiyle Şubat 1947'dan itibaren Bulgaristan'ın da içinde yer aldığı bu ülkelerde muhalefet partilerinin tasfiyesine girişildi¹⁷⁸. Bu dönemde ülkedeki tüm muhalefet partileri kapatılırken BİP Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) adını almıştı. Bu dönemde önemli siyasal, ekonomik ve sosyal değişimler yaşanmış 04/12/1947 tarihinde Bulgaristan'ın Halk Cumhuriyeti olduğunu ilan eden yeni anayasa yürürlüğe girmişti¹⁷⁹.

¹⁷⁵ “18 Haziran 1882 yılında Bulgaristan, Pernik'de doğdu. Bulgaristan'da sosyalist yönetimin kurucusu ve ilk başbakanı olan Bulgar siyasetçidir. Öğrenimini yarıda bıraktı ve küçük yaşlarda çalışmaya başladı. Sofya'ya yerleştikten sonra 1902'de Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi'ne girdi. Parti bölününce 1904'te Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde yer aldı. 1909'da Merkez Komitesi'ne seçildi. 1913'te milletvekili oldu. 1918'de savaş karşıtı propagandadan dolayı üç yıl hapse mahkum oldu. Ama dört ay sonra serbest bırakıldı. Partinin Bulgaristan Komünist Partisi adıyla yeniden örgütlenmesinde büyük rol oynadı (1919).1921'de SSCB'ye gitti. Komintern yürütme kuruluna seçildi. 1923'te Bulgaristan'da komünist ayaklanmayı yönetti. Ayaklanma bastırıldıktan sonra idama mahkum edildi. Yurtdışına kaçarak Viyana ve Berlin'e geçti. 1929'da Komintern Orta Avrupa bölümünün başkanlığını yaptı. 27 Şubat 1933'teki *Reichstag* yangının çıkmasından sorumlu tutuldu ve başka komünistlerle birlikte yargılandı. Duruşmalarda Nazi iddialarını asılsız olduğunu savundu ve aklandı. Bu duruşmalarda yaptığı savunmayla dünya çapında ün kazandı. Ardından Moskova'ya yerleşti. Komintern'in kendini dağıttığı 1943'e kadar Nazi tehdidine karşı örgütlenmede önemli rol oynadı. 1944'te Bulgaristan'daki Mihver uydusu hükümete karşı direniş hareketini yönetti. 1945'te ülkesine döndükten hemen sonra komünistlerin egemenliğindeki Vatan Cephesi hükümetinin başbakanlığına getirildi. 1946'da Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağladı. 2 Temmuz 1949'da Moskova yakınlarında öldü.” <http://www.nedirkimdir.org/dimitrov-biyografisi/> (Erişim Tarihi:28.08.2010).

¹⁷⁶ Ali Dayıoğlu, **Toplama Kampından Meclis'e**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.275-276.

¹⁷⁷ İnan, **a.g.m.**, s.76.

¹⁷⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınları, İstanbul 2004, s.433.

¹⁷⁹ Dayıoğlu, **a.g.e.**, s.276.

Böylece Duverger'in halk cumhuriyetlerinin birinci dönemi (1945-1948) olarak tanımladığı karma rejim sona ermiş, ikinci dönem olarak adlandırdığı ülkelerde köklü değişimlere yol açan Stalin tipi diktatörlük (1948-1954) dönemi başlamıştı¹⁸⁰.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti iç yapılanmasını tamamladıktan sonra COMECON ve Varşova Paketi'na üye olarak soğuk savaşın taraflarından biri konumuna gelmişti.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde Müttefik Devletlere¹⁸¹ yaklaşması, savaş sonrasında ABD'nin başını çektiği cephenin içinde yer alması ve nihayetinde NATO üyesi olması sonucu Türkiye ve Bulgaristan soğuk savaşın iki rakip cephesinde yer almıştır.

2.Soğuk Savaşın Başında Bulgaristan Türkleri

1944 yılında Vatan Cephesinin iktidara gelmesi Türkler için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Yeni kurulan Bulgar Hükümeti tarafından önceki hükümetlerin faaliyetleri eleştirilmeye başlandı. Türklerle ilgili geçmişte yapılanlar da eleştirilerin önemli bir bölümünü oluşturmuştu. Özellikle devrilen faşist hükümetin eğitim alanındaki baskıları bu eleştirilerde önemli yer tutuyordu. Vatan Cephesi Komitesi Türk Azınlığı Komisyonu tarafından yeni rejimin görüşlerini yansıtmak üzere 15/05/1945 günü Sofya'da "Işık" adında Türkçe bir gazete çıkarılmaya başlandı. Işık Gazetesi ilk sayısını Türklerin eğitim sorunlarına ayırdı. Gazetede faşist yönetimin Türk gençlerini eğitimsiz bırakma politikası izleyerek Türk okullarını kapattığı, faşist yönetimin 1923-1944 yılları arasında Türkleri ortadan kaldırmaya çalıştığı, aydın öğretmenlerin ülkeyi terk etmeye zorlandığı, okuyacak Türkçe gazete ve derginin olmadığı ve bu sebeplerden neredeyse Türklerin dillerini ve milliyetlerini unuttuğu anlatılıyordu¹⁸².

Gazetede faşist yönetime dair eleştiriler yapılırken Vatan Cephesi Hükümetinin kurulmasının ardından vatandaşlara her türlü hakların verildiği, hukuki olmayan uygulamaların kaldırıldığı, Vatan Cephesinin Türkçeyi serbest bıraktığı ve

¹⁸⁰ Duverger'in tipolojisi için bakınız; Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1986, s.125-136.

¹⁸¹ Müttefik Devletler, İkinci Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık, Fransa, Sovyetler Birliği, ABD ve Çin Cumhuriyeti başta olmak üzere Mihver Devletlere karşı oluşturulan blok.

¹⁸² Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan'daki Türk Azınlığı-I", **Balkanlar'da Türk Kültürü**, Yıl:13, Sayı:48, Bursa Temmuz-Ağustos-Eylül 2003, s. 11.

Türk okullarını tekrar açtığı belirtilip bu sayede Türklerin biraz nefes aldığı hatırlatılmaktaydı¹⁸³.

27-28 Aralık 1944 tarihinde Sofya’da Bulgaristan Türk Azınlığı Vatan Cephesi Komiteleri toplantısı yapıldı. Vatan Cephesi Hükümetinin desteklenmesi kararının alındığı toplantıda Türk azınlığın Vatan Cephesi Hükümetinden istekleri maddeler haline sıralandı¹⁸⁴:

Eğitim Alanında:

- a) Mecburi öğretimin erkek ve kız tüm Türk çocukları için de uygulanması.
- b) Bulgarca okutulan dersler dışında ilk ve ortaokul seviyesindeki Türk okullarında eğitim dilinin Türkçe olması.
- c) Türk okullarındaki yönetici seviyesindeki (müdür-başöğretmen) personelin Türk olması.
- d) Türk öğretmenlerinin Bulgar öğretmenlerle aynı haklardan yararlanması ve maaşlarının hükümetçe karşılanması.
- e) Ellere hakları alınmış Türk öğretmenlerin haklarının geri verilmesi.
- f) Türk okullarındaki eğitimin yeni Türk harfleriyle (Latin alfabesi) yapılması.
- g) Türk okullarında haftada 1 saat din dersi verilmesi.
- h) Faşist yönetim tarafından Türklerden alınan okul binalarının, okul tarlalarının ve diğer malların geri verilmesi.
- i) Türk okullarını bitiren öğrencilerin (09/09/1944) daha yüksek düzeydeki Bulgar okullarına sınavsız kabul edilmesi.
- j) Türklerin yaşadığı köy ve kasabalara sağlık şartlarına uygun yeni okul binaları yapılması.
- k) Türk okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Kuzey ve Güney Bulgaristan’da hükümetçe yönetilecek öğretmen okulları açılması.
- l) Şumnu’daki “Nüvvap Okulu”nun Bulgar liselerinin yararlandığı haklardan yararlanan tam bir Türk lisesine dönüşmesi, ve yüksek okul kısmının yüksek pedagoji enstitüsüne dönüşmesi.
- m) Vatan Cephesinde Türk gençlerine yönelik eğitim örgütleri kurulması.

Vakıflar Alanında:

¹⁸³ Aynı yer.

¹⁸⁴ Şimşir, a.g.e., s. 190-192.

a) Bulgaristan Müslümanlarının Dini Teşkilat ve İdareleri Hakkında Nizamname'nin güncellenmesi.

b) Vakıf mülklerinin devlet borç senetlerini alma zorunluluğunun kaldırılması.

c) Baş müftülüğe gönderilen yüzde 10 vakıf gelirinin kaldırılması.

d) İstimlak edilen vakıf taşınmazlarının iadesi ya da bedelinin ödenmesi.

e) Vakıf Heyetlerinin maliye müfettişleri tarafından denetlenmesi.

f) Müslüman Çingenelerin sadece seçim hakkına sahip olarak İslam Cemaatleri idaresine seçilmemesi.

Dini Konular:

a) Faşist dönemin Baş müftüsü ve yandaşlarının görevden alınması.

b) Baş müftünün yüksek kültürlü ve halkın sevgisini kazanmış birisi olması

c) Baş müftünün yalnız din işleriyle uğraşması.

d) Faşist iktidar zamanında Türk halkını eğitim ve kültürden yoksun bırakanların cezalandırılması.

Türk azınlığın yukarıda sıralanan talepleri Türkler tarafından uzun süredir dile getirilen ve 1929 yılında düzenlenen Milli Kongre'deki taleplerle paralellik olan isteklerdi¹⁸⁵. Türk azınlığı tarafından 1945 yılı içinde yapılan bölgesel toplantılarda bu istekler yinelenmişti. 1945 yılının sonlarına doğru Türk okullarının devletleştirileceği söylentilerinin çıkması üzerine 29-30/12/1945 tarihlerindeki Bulgaristan Çiftçiler Birliği ve 26/01/1946 tarihindeki Türk Öğretmenler Konferansı'nda yukarıdaki kararlara ek olarak Türk okullarının özel okul statüsünün korunması özellikle talep edilmişti¹⁸⁶.

Türklerin çeşitli toplantı, konferans ve Işık gazetesi aracılığıyla hükümete ilettiği isteklerine karşılık hükümet yine Işık gazetesi aracılığıyla isteklerin karşılanacağını buna karşılık Türklerin eski kötü günlere dönmek için Vatan Cephesini desteklenmesi isteniyordu¹⁸⁷. Ayrıca Aralık 1947'de Bulgaristan Halk

¹⁸⁵ Bulgaristan Türklerinin I.Milli Kongresi 31Ekim 1929 Perşembe sabahı 800 delegenin katılımıyla Sofya'da toplandı. Bulgaristan Türklerinin ana sorunlarını oluşturan Türk okulları, Türklere ait dini kurumlar ve vakıflar ile hayır dernekleri konularının görüşüldüğü Kongrede Türk okulları konusunda 17 karar, Türklere ait dini kurumlar ve vakıflar konusunda 13 karar ve hayır dernekleri konusunda 12 karar alındı. Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi (31 Ekim – 3 Kasım 1929)", **Bellekten**, C.LIV, Sayı:21, Ankara 1990, s. 309-330.

¹⁸⁶ Şimşir a.g.e., s.192-197.

¹⁸⁷ Şimşir a.g.e., s.197-198.

Cumhuriyeti Başbakanı Dimitrov Bulgaristan Türklerini Bulgaristan'ın düşmanlarının yani NATO üyelerinin ve doğal olarak Türkiye'nin ajanı olmamaları konusunda uyarılmıştı¹⁸⁸.

Türklerin bu istek ve talepleriyle birlikte Türkiye'nin Filibe Konsolosluğu 29.05.1946 tarihli yazısında Bulgar politikalarının Türkler üzerindeki etkilerini şu şekilde sıralamıştı¹⁸⁹;

- a) Bulgar şovenizmi önceki iktidarlar döneminde kaldığı yerden devam etmektedir.
- b) Azınlıklar için, Bulgarlar için öngörülen hakların var olduğu beyan edilmesine rağmen ancak komünist parti mensuplarına hayat hakkı tanınmakta Türk cemaat ve eğitim işleri sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir.
- c) Çoğunluğu köylü olarak kendi tarlalarında çalışan Türklerin tarlaları kooperatif, ıslahat vs. bahaneleriyle ellerinden alınmakta, kendileri yavaş yavaş serf konumuna getirilmektedir.
- d) Şehirlerde savaştan kaynaklanan ekonomik yoksunluk ve konulan ağır vergilerle geçinme hatta yaşama hakkı kaldırılmaktadır. Vakıfların malvarlığının yüzde 75'ine varan oranlarda vergi konularak vakıfların ve bunlara bağlı dini teşekküllerin yaşatılmasına imkan bırakılmamaktadır.
- e) Kültürel alanda komünist ideallere dayalı bir sistem oluşturulmakta, Türkiye'deki Türklerden farklı ideallere sahip Türk azınlık oluşturmaya çalışılmaktadır.

Yeni yönetim özellikle iktidarının başında geniş kitlelerin ve dolayısıyla Türklerin de desteğini sağlamak için bazı girişimlerde bulunmuştu. Bu girişimlerle Türk toplumunun bazı talepleri de karşılanmıştı. Çok sayıda topraksız ya da az topraklı Bulgaristan Türküne çalışmak üzere toprak dağıtılmış, Türk okullarında mecburi Türkçe eğitimi verilmiş, Türk öğretmenlere maaşları ve emekli maaşları düzenli ödenmiştir¹⁹⁰. Eğitim ve kültür alanındaki gelişmelerle Türkler ve tüm azınlıkların bilinçleneceği, sınıfsal çıkarın kişisel çıkarı ve etnik kimlikleri aşacağı ve

¹⁸⁸ Petkova, Lilla, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian – Turkish Relations, 1947-2000", **The Global Review of Ethnopolitics**, Vol. 1, Sayı:4, June 2002, s.44.

¹⁸⁹ BCA, Dosya No: 426846, Fon Kodu: 30..10.0.0 , Yer no: 243.646, 1/8/1946.

¹⁹⁰ Cengiz Hakov, "Bulgaristan Türklerinin Göçmenlik Serüveni", **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.372

böylece Bulgar sosyalist kimlik oluşacağı planlanmıştı¹⁹¹. Ulusal ve sosyalist olarak düzenlenen eğitim ve kültür kurumları devlet destekli olarak gelişmiş ancak bu durum beklenenin aksine sosyalist Bulgar kimliği yerine etnik kimliği ön plana çıkararak etnik olarak Türk olmayan Müslüman grupların da kendilerini Türk olarak nitelendirmelerine sebep olmuştu. Bu durum hükümetin Bulgar Sosyalist Devleti'yle özleşmiş tek ulus yaratmak amacıyla yeni politikalar geliştirmesine yol açmıştı¹⁹². Stalin tarzı diktatörlük olarak adlandırılan bu dönemde sosyalizme yabancı unsurların eritilmesi¹⁹³ öncelikli hedeflerden biri olmuştu.

Bu dönemin en karakteristik özellikleri dinin baskı altına alınması ve eğitimin önemszenerek ön plana çıkartılmasıdır. Dinin baskı altına alınması sadece Müslümanlara karşı olmamış tüm dini gruplar¹⁹⁴ -1947 anayasasına göre din ve vicdan özgürlüğü güvence altına alınmasına rağmen- hükümet tarafından ateist baskı altına alınmıştır. İzlenen bu politika sınırlı bir başarı elde etmişti. 1950'lerin başlarında Bulgaristan Türkleri arasında Komünist Partisi üyeliği için yapılan kampanyanın sonucu olarak Türklerin ancak yüzde 5'i Komünist Parti üyesi olmuştu¹⁹⁵.

Hiç kuşkusuz Bulgaristan 1944-1946 yılları arasında derin sosyo-ekonomik değişiklikler yaşamıştı. Bu dönemde Türkler hala etnik kimliklerinden bahsedip Türkçe eğitim alabilirken Bulgar çoğunlukla birlikte komünist ekonomi politikalarına maruz kalmışlardı. Arazilerin zorla kolektifleştirilmesi ve millileştirilmesi Türkler ve Bulgarlar tarafından kabullenilememişti. Kolektifleştirme

¹⁹¹ Özkan Bulgaristan Türklerinin eğitim sistemine yönelik taleplerinin bir kısmının Lenin'in "yeni sosyalist sistemi her millete kendi dilinde anlatmak gerekir" ilkesi gereği karşılandığını, Türkçe olarak anadilde sosyalist sistemin anlatılmasını takiben her türlü Türkçe eğitimin, Türkiyeli sosyalist yazarların kitapları dahil olmak üzere tüm Türkçe kitapların, Türkçe yayının engellediğini belirtmektedir. Özkan **a.g.e.**, s.57-58.

¹⁹² Dayıoğlu, **a.g.e.**, s.281-282.

¹⁹³ Tekin Akıllıoğlu, "Bulgaristan'ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.: 44 Sayı: 3-4, Temmuz-Aralık Ankara 1989, s.140.

¹⁹⁴ Ateist baskıdan diğer dini gruplarda etkilenmişti. Örnek olarak ateist baskıdan kaçıp Türkiye'ye sığınan Katolik Bulgar Papaz bulunmaktadır. **Milliyet Gazetesi**, 13.09.1950.

¹⁹⁵ Mariana Lenkova, , **Turks of Bulgaria**, s.6-7,

<http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=4&ved=0CEMQFjAD&url=http%3A%2F%2Fwww.greekhelsinki.gr%2Fpdf%2Fcedime-se-bulgaria-muslims.doc&ei=0wWdUuSIFceS4ATh74HYCA&usg=AFQjCNHzzZOMY9xTxNkXpu7QqTGTOyJ7oA> (Erişim tarihi: 17.10.2010.)

karşısında oluşan bu direnci kırmak için 1949 yılında Belene Toplama Kampı¹⁹⁶ açılmış ve direncin kırıldığı 1959 yılında kapatılmıştır¹⁹⁷. Türk nüfusunun çoğunluğunu oluşturan çiftçilikle uğraşan köylüler 1949 yılında başlayan kolektifleştirmeye ve ardından gelen baskıyla ciddi bir şok olarak yaşamış bu durum savaş sonrası dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türklerin göçünün önemli nedenlerinden birini oluşturmuştu.¹⁹⁸

3.1950-1951 Göçü

Bu dönemde Türklerin komünizme uyum sağlaması amacıyla Türklerin Türkiye ile olan bağlarının kesilmesi amaçlanmıştı. Eylül 1949 tarihine kadar Bulgaristan'da pasaport almak neredeyse imkânsızdı¹⁹⁹. Bu dönemde Türkiye Devleti de göçe yanaşmıyordu²⁰⁰. Konsolosluklar Bulgaristan Türklerinin başvurularını “*her ne iş için olursa olsun Konsololuğa sebepsiz vaki olacak müracaatlar kabul edilmeyecektir*” ifadeleriyle reddediyorlardı²⁰¹. Filibe Konsolosluğunun 29/05/1946 tarihinde yazdığı yazıda Türkiye'nin göçe bakışı şu şekilde anlatılıyordu;

“(...) Filvaki hayat şartlarının yalnız Bulgaristan'da değil hemen hemen bütün şarki avrupada aynı derecede müşkül olduğu, göç işinde ise mal ve mülklerini burada bırakarak ve hükümetimizin kendilerine hiçbir yardımda bulunmayacağı bu günlerde ana vatana gitmenin hiç de doğru olmayacağı ve normal zamanların avdetine intizaren bir müddet daha sabredilmesi ırkdaşlarımıza söylenmektedir(...)”

¹⁹⁶ Bulgaristan göçmenlerinden Şuayip Özgür Belene kampını şu şekilde anlatmaktadır; “*Bizzat yaşamadık fakat duyduklarımıza göre tek kişinin sığabileceği, denizin üzerine hücreler yapılmış ve kişiler çırılçıplak bir vaziyette altlarında soğuk suların geçtiği ızgaraların üzerinde günlerce aç, susuz, soğuktan donma tehlikesi yaşamışlar. Çok işkenceler yaşanmış. Çok yakınım biri Belen kampına gönderilmek korkusuyla kendini zehirleyip intihar etmiştir. Bunun acısını ilk günkü gibi yaşamaktayız.*” Şuayip Özgür ile yapılan mülakat, 22.12.2013.

Belene kampıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Vildane Özkan, **Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Siyasi Otorite İle Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86)** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

¹⁹⁷ a.g.e., s.4.

¹⁹⁸ Petkova, a.g.e., s.43.

¹⁹⁹ Şimşir, a.g.e., s.230.

²⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 30.01.00.00, Yer no: 17.97.3.1. 03/07/1947 “Cumhurbaşkanlığı Genel Katipliğinin Başbakanlığa yazısı ve eki”.

²⁰¹ Suat Akgül, “*Bulgaristan Türkleri ve Türk İnkılabı*”, **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 439.

Bu sebeplerle 1945-1949 yılları arasında Türkiye'ye göç edebilen Bulgaristan Türkleri sadece pasaportsuz sınırdan geçebilen ve mülteci konumuna gelebilenlerdi.

Türkiye ile Bulgaristan karşılıklı olarak göçü engellemek isteseler de Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye göçleri Türklerin nispeten en rahat olduğu Bulgaristan Ulusal Çiftçi Birliği iktidarı da dâhil olmak üzere her dönem devam etmişti.

Tablo 11: 1923-1944 Yılları Arasında Göçmen Sayıları²⁰²

Yıllar	Nüfus		
	İskânlı	Serbest	Toplam
1923-33	-	101.507	101.507
1934	6.598	2.084	8.682
1935	23.783	1.185	25.668
1936	11.064	666	11.730
1937	11.900	1.590	13.490
1938	11.389	9.153	20.542
1939	10.640	7.129	17.769
Toplam	75.374	123.314	199.388

Görüldüğü gibi iki dünya savaşı arası dönemde ortalama her yıl 17.000 civarında Türk Türkiye'ye göç etmişti. 1933 yılına kadar göçler serbest göçmen statüsünde yapılırken, 1933 yılından sonra göçler ağırlıklı olarak iskânlı yapılmıştır. Bu dönemki göçler 1925 Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi hükümlerine göre yapılıyordu.

Tablo 12: 1940-1944 Yılları Arasında Göçmen Sayıları²⁰³

Yıllar	Nüfus		
	İskânlı	Serbest	Toplam
1940	420	6.584	7.004
1941	24	3.779	3.803
1942	3	2.669	2.672
1943	17	1.023	1.145
1944	5	484	489
Toplam	469	14.539	15.113

Türklerin göçü İkinci Dünya Savaşı sırasında da savaş nedeniyle azalsa da devam etmişti. Bu dönemde her yıl yaklaşık 3000 Türk Türkiye'ye göç etmişti.

²⁰² Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, Maliye Enstitüsü Ajans-Türk Matbaası, Ankara Ocak 1962, s. 81.

²⁰³ Geray, *a.g.e.*, s. 81.

Tablo 13: 1945-1949 Yılların Arasında Göçmen Sayıları²⁰⁴

Yıllar	Nüfus		
	İskânlı	Serbest	Toplam
1945	6	625	631
1946	28	678	706
1947	-	1.763	1.763
1948	-	1.514	1.514
1949	-	1.670	1.670
Toplam	34	6.250	6.284

1945-1949 yıllarındaki göçmen sayısı yıllık ortalama yaklaşık 1.256 olmuştur. Bu sayı 1923-33 yılları arasında yıllık ortalama yaklaşık 9.297, İkinci Dünya Savaşı öncesinde 1934-1939 yılları arasında yıllık ortalama yaklaşık 16.353, İkinci Dünya Savaşı süresince yıllık ortalama yaklaşık 3.022 olmuştur. Görüldüğü gibi komünist dönemin başındaki Bulgaristan'daki Türk göçleri savaş döneminin bile gerisinde kalmıştı. Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğal göç akışının ciddi bir kesintiye uğradığı 1945-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin sayısı toplam 6.248'da kalmıştı²⁰⁵.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğal göç akışının kesintiye uğraması Bulgaristan Türklerinin göç taleplerinin artmasına sebep olmuştur. Bu taleplerin bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 31/05/1947 tarihinde aşağıdaki kararnameyi kabul etmişti²⁰⁶:

“Bulgaristan'daki Türklerin iki devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile Türkiye'ye getirilmeleri işi ile Milletlerarası Mülteciler Teşkilatı tarafından İtalya ve Almanya' da bakılmakta olan ve Yunanistan'ın Selanik, Girit ve Şıra kamplarında bulunan Müslüman Türk kültürlü kimselerin yurda, nakilleri konusu üzerindeki Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 22.5.1947 tarihli ve 18/23987 sayılı yazısı ile bütün bu işler hakkındaki Dışişleri, İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarının diğer yazıları Bakanlar Kurulu'nun 31.5.1947 tarihli toplantısında incelenerek,

1.Balkanlardaki Türkler' in ilgili devletlerle yapılacak anlaşmalara dayanılarak Türkiye'ye nakilleri işinin daha müsait bir zamana bırakılması,

2.Balkanlar'dan serbest göçmen vizesiyle veya mülteci olarak gelenlerin kabulleri ve uyrukluğumuza alınmaları,

²⁰⁴ Aynı yer.

²⁰⁵ Şimşir, a.g.e., s. 229-230.

²⁰⁶ BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0 , Yer no: 113.38.2.1., 31/5/1947.

3. Milletlerarası Mülteciler Teşkilatı tarafından İtalya ve Almanya'da bakılmakta olan ve Yunanistan'ın Selanik, Girit ve Şira kamplarında bulunan Müslüman ve Türk kültürlü unsurlardan, durumları 2510 sayılı kanunun 4' üncü maddesi hükmüne uyan, umumi ve sağlık vaziyetleri itibariyle memlekete alınmaları muvafık bulunanların pasaport kanununun 22'inci maddesine tevfikan yurdumuza mülteci olarak kabul edilmeleri (...),
4. İşgal altındaki memleketlerde bulunan Türk uyruğu Türklerin memlekete getirilmeleri için gereken tedbirlerin acele alınması kararlaştırılmıştır.”

Kararnamenin birinci ve ikinci maddeleri Bulgaristan Türkleri ile ilgiliydi. Birinci maddede görüldüğü gibi kararnamenin kabul edildiği tarihlerde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti toplu bir göçü ilgili devletle yapılacak ikili anlaşmaya ve “müsait bir zamana” bırakıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz ekonomik etkilerini hala üzerinde hissedilen Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde iskânlı bir toplu göçün ekonomik etkisi çok daha şiddetli olabilirdi. Bu sebeple birinci maddede belirtilen “müsait bir zaman” ifadesi ekonomik yapının düzeldiği bir dönemi ifade etmektedir. Yapılacak göçün anlaşmalara dayandırılması göç edecek Türklerin ilgili ülkedeki taşınır ve taşınmazların tasfiyesini sağlamayı amaçlamaktadır. Anlaşmaya dayanılarak yapılacak bir göç hareketinde göç edecekler ilgili ülkedeki taşınmazlarını elden çıkarabilecek ve taşınmazlarını Türkiye'ye getirebilecekti. İkinci maddeye göre ise serbest göçmenler ve mülteciler vatandaşlığa kabul edilecekti. Serbest göçmenler Türkiye Cumhuriyetini herhangi bir mali hükümlülük altında bulunmadığı, bu sebeple herhangi bir mali yük getirmeyen göçmenlerdi. Mültecilerin kabulü ise pasaportsuz olarak ilgili ülkeden kaçarak Türkiye'ye sığınanların vatandaşlığa kabulünü ifade etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin bu kararının ardından 4 Ocak 1948 tarihinde Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından alınan kararla Türk azınlık ülkenin bir kısmından kurtarılması gereken verimsiz ve güvensiz bir unsur olarak ilan edilmişti²⁰⁷. Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti beklenen göçü ertelemeye çalışırken göç için Stalin'in iznini alan²⁰⁸ Bulgar Komünist Partisi göçün zamanın geldiğini ilan ediyordu. 1949 yılından itibaren Bulgar Hükümeti Türklere pasaport vermeye tekrar başlamıştı. Pasaportunu alan Türkler Türk

²⁰⁷ Dayıoğlu, a.g.e.,s.281.

²⁰⁸ “Bulgaristan Türklerinin Sürgün Emrini Stalin Vermiş”, **Hürriyet Gazetesi**, 10 Mart 1999.

Konsolosluklarına başvurarak göç vizesi almaya çalışmışlardı. Eylül 1949'dan Temmuz 1950'ye kadar ancak 26.788 nüfuslu 7.340 aileye göç vizesi verilebilmişti. Bu dönemde Türk konsolosluklarında yaşanan personel sıkıntısı sonucu ayda ancak 1.500 aileye göç vizesi verilebiliyordu. Zaten bu dönemde ekonomik nedenlerle Türkiye'nin büyük bir göç akınıyla baş edemeyeceği düşünülerek göçün yıllara yayılarak Türklerin yıllık 25.000-30.000 civarında bir miktarda peyderpey göç etmesi planlanmıştı²⁰⁹.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin beklediği göç hareketi 1950 yılında karşılıklı notalarla gelişen bir sürecin sonunda meydana geldi. Soğuk savaşın Haziran 1950'de Kore'de sıcak çatışmaya ve savaşa dönmesi ve Türkiye'nin Genelkurmay Başkanlığı'nın 03.08.1950 tarihli emriyle savaşın tarafı konumuna gelmesini takiben Bulgaristan Halk Cumhuriyeti 10.08.1950 tarihinde verdiği bir notayla Türkiye Cumhuriyeti'nin 250.000 Türk'ü göçmen olarak alması istemiştir.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti 10.08.1950 tarihinde, 250.000 Türkün Türkiye'ye göç etme niyeti olduğunu, bunların 54.028 kişisine pasaport verildiğini ancak Türkiye'nin bu kişilere göç sürecinde sıkıntı çıkarttığını ifade eden, Türkiye'yi Bulgaristan'daki Türkleri kışkırtmakla suçlayan ve Türkiye'nin göç niyetini açıklayan bu 250.000 Türkü zorluk çıkartmadan göçmen olarak kabul etmesini talep eden notasını Türkiye Cumhuriyeti'ne vermişti.²¹⁰:

Türkiye Cumhuriyeti bu notaya göç etmek isteyen Bulgaristan Türklerine Türk Konsolosluklarında güçlük çıkartılmadığını, Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan Hükümeti'nin baskısıyla göç etmek istediğini, Türkiye'nin bu göç taleplerini karşılayacağını ancak göç etmek isteyenlerin mali haklarının korunması gerektiğini ve 250.000 göçmenin 3 ay içerisinde kabulünün mümkün olmadığını ifade eden 28.08.1950 tarihli notayla cevap vermişti.²¹¹

Nota savaşları yaşanırken²¹² binlerce göçmen sınıra yığılmış, kitleler halinde sınırı geçmeye mecbur bırakılmıştı. 1925 İkamet Sözleşmesi'ne aykırı olarak

²⁰⁹ Şimşir, a.g.e., s.236-238.

²¹⁰ Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler", **Türk Kültürü**, Yıl XXIV, Sayı 272, Nisan Ankara 1984, s.500. Notanın tam metni için bakınız EK-1.

²¹¹ Ayın Tarihi Ağustos 1950,

<http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=484&Yil=1950&Ay=8> (Erişim Tarihi:10.02.2010).

Notanın tam metni için bakınız. EK-2.

²¹² Notalar EK1, EK2, EK3 ve EK 4'de yer almaktadır.

göçmenlerin Bulgaristan'dan mal, para ve eşya çıkartmasına izin verilmemiş²¹³, mallarını satmalarına da izin verilmeyerek, Bulgar milisler tarafından Bulgaristan'daki mallarından feragat ettiklerine dair belgeler imzalatılmıştı.²¹⁴ Göç sürecinde Bulgaristan'ın Türk kökenli olmayanları da Türkiye'ye göndermesini engellemek amacıyla Türkiye, Bulgaristan'dan gelecek Türklere vize uygulamış ve bu kapsamda 1 Ocak 1950 ile 30 Eylül 1951 tarihleri arasında hepsi Türkiye'ye gelemeyen 212.150 kişiye Türkiye'ye giriş vizesi verilmişti. Türkiye, Ocak 1950'den itibaren artan oranlarda göçmen kabul etmişti. Ancak bu göç sürecinde Türkiye sadece Türk soylu göçmenleri kabul etmiş Bulgaristan'ın göçmenler arasına soktuğu çingeneleri²¹⁵ Bulgaristan'a iade etmek üzere Edirne'de alıkoymuştu²¹⁶.

Bulgaristan'ın göçmenlerin arasına çingeneleri ve bazı vizesiz kimseleri sokması üzerine²¹⁷ Türkiye 6 Kasım 1950'de Türk-Bulgar sınırını dolayısıyla göçmen akışını geçici olarak kapatmıştı. Yapılan görüşmeler sonucu günlük 800 göçmen gönderilmesi konusunda mutabakata varılması²¹⁸ ve vizesiz göçmenlerin geri alınacağı ve bir daha da benzer olayların yaşanmayacağıın Bulgarlarca kabul edilmesi üzerine, Türk-Bulgar sınırı 2 Aralık 1950'de tekrar açılmıştı²¹⁹.

1950 yılının başından sınırın ilk kez kapatıldığı tarih olan 6 Kasım 1950'ye kadar serbest göçmen vizesiyle 30.778 göçmen gelmişti. Sınırın açıldığı 3 Aralık'tan 31 Aralık 1950'ye kadar da 21.143 göçmen gelmiş böylece 1950 yılı içindeki toplam göçmen sayısı 51.921 olmuştu²²⁰.

Göçmenlerin Türk Hükümetinden hiçbir yardım talep etmeyeceğini taahhüt ederek göç etmesine Nisan 1951'de Türk hükümeti aldığı bir kararla 1 Ocak

²¹³ Ali Tanoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi(1950-51)", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, No:9,Ekim 1952- Temmuz 1953, İstanbul. s.131.

²¹⁴ **Milliyet Gazetesi**, 23.08.1950.

²¹⁵ 2510 sayılı İskân Kanunu 4 üncü maddesi gereği Türk kültürüne bağlı olmayanlar ve göçebe çingeneler Türkiye'ye muhacir olarak alınamıyordu.

²¹⁶ "Bulgaristan'dan Edirne'ye Göç edenlerin Durumlarıyla İlgili Olarak İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu'nun Başbakanlığa Yazısı", **BCA**, Dosya: A7, Fon Kodu: 30.01.00.00, Yer no: 17.99.11, 28/09/1950.

²¹⁷ Şimşir, **a.g.e.**,s.244.

²¹⁸ Tanoğlu, **a.g.m.**, s.131.

²¹⁹ Şimşir, **a.g.e.**, s.244.

²²⁰ Tanoğlu, **a.g.m.**, s.131.

1950'den beri Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelmekte olan tüm göçmenler "iskânlı göçmen" statüsüne alınmıştı²²¹.

1951 yılında göçler devam ederken Bulgaristan'daki komünistler göç konusunda hala yeknesak bir fikre sahip değillerdi. Bazı komünistler "Bulgarlar TKZS'ye Türkler Türkiye'ye" diye bağırırken Bulgaristan'da SSCB himayesinde bulunan Nazım Hikmet, "sakın Türkiye'ye göç etmeyin orada insanlar ot yiyorlar" diyerek göçü engellemeye çalışıyordu²²². Bulgarlardaki bu kafa karışıklığına rağmen göç tüm hızıyla devam ediyordu. Bu dönemde Türklerin göç talebinin sebebini bir göçmen bir gazeteye şu şekilde özetlemişti²²³;

" Ben Bulgaristan'ın Filibe köylerindenim. Uzun zamandır devam eden Bulgar mezalimi son zamanlarda tahammül edilemez bir hal aldı. Can, ırz ve mal emniyeti diye bir şey kalmadı. Mal alamazsın, mal satamazsın. Vergiler çok ağır, bunlar yetmiyormuş gibi Türkçe konuşmak da bir suç teşkil ediyor. Bulgaristan'da Türk mektebi diye bir şey kalmadı. Hiçbir suçun yokken evinden çağırılıp, günlerce dövülmek, hapse atılmak her gün olan şeylerdir. Evimizi tarlamızı bırakarak anavatana göç etmekten başka çıkar yol yoktu.(...)"

1951 yılının ilk aylarındaki göçmen sayıları anlaşma şartlarına uyararak günlük 700-800 civarında olmuş, notalarda önemi belirtilen hasat mevsimi yaklaştıkça göçmen sayısı gittikçe düşmüş, Eylül ayının tamamındaki göçmen sayısı 3.000'i geçememişti. Türkiye Hükümeti 8 Kasım 1951 itibariyle sınırı ikinci kez kapatmıştı²²⁴. Bunun üzerine Bulgar Hükümeti de 30 Kasım 1951 tarihinde göçü yasaklama kararı almıştı²²⁵. Böylece 8 Kasım 1951 tarihinden sonra Türkiye'ye göçmen gelememişti.

Tablo 14:Aylara Göre 1950 Yılı İçerisinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmen Aileler Ve Toplam Göçmen Sayısı²²⁶

<u>Aylar</u>	<u>Aile</u>	<u>Nüfus</u>
Ocak	224	816

²²¹Şimşir, a.g.e., s.244.

²²²Sabri Tata, **Türk Komünistlerin Bulgaristan Macerası**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s.5-6.

²²³**Milliyet Gazetesi**, 25.08.1950.

²²⁴Tanoğlu, a.g.m., s.131.

²²⁵Dayıoğlu, a.g.e., s.284.

²²⁶Bilal N. Şimşir, "*Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler: Büyük Göçün Sona Ermesi (1950 –1951)*", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:275, Mart, Ankara 1986, s. 227.

Şubat	258	1.212
Mart	463	2.186
Nisan	588	2.387
Mayıs	296	1.274
Haziran	804	3.930
Temmuz	898	3.065
Ağustos	1.330	6.028
Eylül	1.499	7.308
Ekim	867	2.572
Kasım	---	----
Aralık	4.979	21.407
Toplam	12.233	52.185

Tablo 15:Aylara Göre 1951 Yılı İçerisinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmen Aileler Ve Toplam Göçmen Sayısı²²⁷

Aylar	Aile	Nüfus
Ocak	5.071	21.352
Şubat	5.538	20.237
Mart	2.240	9.553
Nisan	3.812	16.250
Mayıs	1.868	8.008
Haziran	2.098	8.646
Temmuz	1.220	5.243
Ağustos	1.394	5.489
Eylül	723	2.861
Ekim	886	3.455
Kasım	268	1.114
Aralık	--	--
Toplam	25.118	102.208

1950 ve 1951 yılı toplamlarına bakınca gelen göçmen sayısı 37.351 aileden 154.393 kişidir²²⁸. Göçmenlerin 139.523'ü ilk Bulgar notasından sonra Türkiye'ye gelmişti. Bulgar notasında 250.000 Türk'ün göç için başvurduğu belirtiliyordu. Dolayısıyla göç için başvuranlardan 58.000 ve Türkiye'ye giriş vizesi de alanlardan 111.000 Türk göç edememiştir²²⁹.

²²⁷Şimşir, a.g.e.,s. 246.

²²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Toplantı 3, Cilt 17, 4. Birleşim, 1. Oturum, 14.11.1952, s. 137.

²²⁹ Şimşir, a.g.e., s. 228.

Göçün durmasının en önemli sebeplerinden biri Sovyetler Birliği dış politikasındaki ciddi değişimlerdi. Sovyetler Birliği Bulgaristan hükümetinden Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçünün durdurulması ve onların gelecekte Türkiye'de olacak sosyalist devrime kadro olarak yetiştirme isteğinde bulunmuştu. Stalin tarafından Sovyetler Birliği'nin yeni politikasının anlatılması ve uygulanması amacıyla Sofya'ya Azerbaycanlı bilim adamı Mustafayev başkanlığında bir heyet gönderilmişti. Ayrıca Bulgaristan Türklerinden komünist kadrolar yetiştirmek amacıyla Azerbaycan Yüksek Pedagoji Enstitüsü Rektörü Prof. Aleskerov Bulgaristan Milli Eğitim Bakanlığında müşavir olarak görevlendirilmişti²³⁰.

4.1968-1978 Göçü

Göçün durdurulmasının ardından Bulgaristan'da Türklere yönelik politikalar değişiklik göstermeye başlamıştı. Türkiye'ye göç etmek amacıyla Türkiye sınırına giden Türklerin yaşadıkları köy ve kasabalara dönüşleri ve yerleşmeleri için Bulgar makamlarınca çeşitli yardımlar yapılmıştı. Yeni Türk liseleri ve pedagoji okulları, Sofya Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şumnu, Razgrad ve Kırcaali'de Türk tiyatroları açılmıştı. Yüksekokullara düşük puanlarla ve sınavsız Türk gençleri alınmıştı. Yeni açılan Türk liselerine ve pedagoji okullarına öğretmen yetiştirmek için onlarca Türk genci Azerbaycan'a gönderilmişti²³¹. Narodna Prosveta Yayınevi'nin Türkçe şubesi kurulmuş ve burada anadili Türkçe olan yazarların eserlerinin yanı sıra Türkiye'deki komünist yazarlarının da eserleri basılmaya başlanmıştı. Bu dönemde Türk toplumunda dini liderlerin yerini alan ve anadili Türkçe olan seküler bir yapıya sahip akademik kadro oluşmuştu²³². Böylece ileride Türkiye'de sosyalist devrimi gerçekleştirecek kadrolar hazırlanmaya çalışılmıştı²³³. Bütün bu yapılanlara rağmen 1950'li yılların ortasında Bulgaristan Türklerinin Türk kimliğinin zayıflamak yerine güç kazanması ve Bulgaristan Türk toplumunun sosyalist toplumla bütünleşmesindeki sıkıntılar Bulgaristan'ın sosyalist kadro yetiştirme politikasını gözden geçirmesine sebep olmuştu.

Aynı dönem de uluslararası politikada ve Bulgaristan iç politikasındaki değişimler Bulgaristan'ın Türkiye'ye yönelik sosyalist kadrolar yetiştirme

²³⁰ Hakov, a.g.m., s. 373.

²³¹ Aynı yer.

²³² Eminov, a.g.e., s.381.

²³³ Hakov, a.g.e., s.373.

politikasının sona ermesine sebep olmuştu²³⁴. 1953 yılında Stalin'in ölmesi sonucu SSCB politikasında ciddi değişimler yaşanmıştı. Stalin sonrasında SSCB uydu devletlerinin parti ve devlet görevlerini ayırmalarını istemiş, Bulgaristan'daki bu ayırımın sonucunda genç bürokrat Todor Jivkov partinin başına geçmişti²³⁵. SSCB politikalarındaki değişimler sadece yeni bir yönetici ismi ön plana çıkarmamış, Bulgaristan iç politikada yeni bir dönem başlatmıştı. Bu döneme kadar Bulgar liderler SSCB politikalarını takip ederek, Türkleri devlet destekli Türkçe okullar ve Türkçe basın aracılığıyla uluslararası sosyalist topluma hazırlamışlardı. Yaşanan değişim sonrası bu politikadan vazgeçilmiş Türklerin, etnik kimliği baskın sosyalist Bulgar milletiyle bütünleşmesine yönelik politika izlenmeye başlanmıştı²³⁶.

Ekim 1958'de toplanan BKP Merkez Komitesi Bulgaristan'daki Türklerin Bulgar ulusuyla bütünleştirilmesine başlanmasına karar vermiş ve bu duruma engel olarak görülen din faktörünü bertaraf etmek için de ateist eğitimin güçlendirilmesini önermişti²³⁷. Her ne kadar 1958 yılında bu konuda kararlar alınsa da İslamiyet'e karşı ateist politikalara sosyalist düzenin ilk kurulduğu dönemden itibaren başlanmıştı. Öncelikle 1947'de dini kadroları yetiştiren okullar kapatılmış, ardından 1952 yılında Kuran-ı Kerim ve diğer dini bilgilerin öğretimi yasaklanmış ve din hizmetindeki hocaların sayılarında ciddi azalmalar yaşanmıştı²³⁸. Dini eğitimdeki bu kısıtlamalara rağmen ateist eğitim sisteminin etkili olamaması beraberinde dini eğitimle bir bütün olarak görülen Türkçe eğitimin kısıtlanmasını getirmişti.

Öncelikle 1960 ders yılından itibaren bütün Türk okulları Bulgar okullarıyla birleştirilmiş, Türkçe eğitimi serbest seçmeli yabancı dil olarak sınırlandırılmıştı²³⁹. Türk okullarının kapatılması ardından Türkçe eğitime son verilmesini getirmişti. Bu dönemde Türkçe ders kitapları toplatılmış, Türk öğrencileri sadece Bulgarca kitaplarla eğitim almaya zorlanmıştı²⁴⁰.

²³⁴ Eminov, **a.g.m.**, s.378.

²³⁵ Crampton, **a.g.e.**, s.165.

²³⁶ Eminov, **a.g.m.**, s.378.

²³⁷ Günay, **a.g.e.**, s.412-13.

²³⁸ Eminov, **a.g.m.**, s. 480-481.

²³⁹ Hakov, **a.g.m.**, s.373.

²⁴⁰ Dayıoğlu, **a.g.e.**, s.323.

Türk okullarının kapatılması BKP'nin Türkçe yayın organı olan Yeni Işık gazetesinde Selim Bilalof şöyle gerekçelendirmişti²⁴¹;

“Bazı geri fikirli, örümcek kafalı öğretmenler Türk okullarının niçin kapatıldığını soruyorlar. Partiyamız Türk çocuklarının daha iyi Bulgarca öğrenip yüksek tahsile devam etmesi için Türk okullarını kapatmıştır.”

Türkçe eğitim veren okullar Bulgar okullarıyla birleştirildiği 1960 yılına kadar sadece Türklerin eğitim gördüğü okullar olmamış aynı zamanda Bulgaristan'daki diğer Müslüman azınlıkların da eğitim gördüğü yerler olmuşlardı. Türk okullarında eğitim görmeleri, Türklerin hakimiyetindeki din hizmetleri, ortak çalışma mekanları ve Türk propagandası sebepleriyle bu dönemde bir çok Çingene, Tatar ve Pomak'ın dilsel, kültürel ve sosyal olarak Türkleştikleri iddiasındaki BKP Merkez Komitesi Politbürosu Nisan 1962'de Müslüman Çingenerin, Pomakların ve Tatarların Türk-Arap isimlerini bırakarak Bulgar isimleri almalarını ve Bulgar kimliğini benimsemesi için ikna kampanyaları düzenlenmesini kararlaştırmıştı. Bu kararları içeren kararnameyle Pomakların ve Çingenerin Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerleşim yerlerine gitmesine izin verilmemesi, Pomak, Çingene ve Tatar öğrencilerin Türkçe eğitim almaması, öğrenim gördükleri okullara Türk öğretmenler atanmaması, bunların yaşadığı bölgelere Türk din adamları atanmaması, Müslüman azınlıkların etnik kökenleri, İslamiyet'e bireysel dönüşler gibi konuların tarihçiler, dilbilimciler, etnograflar gibi bilim insanlarınca araştırılması gibi kararlar alınmıştı.²⁴² Bu kararlar ileride Türklere uygulanacak uygulamaların testi niteliğindeydi.

Bu dönemde Türk Öğretmen Enstitüsü kapatılmış, Sofya Üniversitesi'ndeki Türk Filolojisi Bölümünün yerini Arap Çalışmaları Bölümü almıştı. Bölgesel Türk tiyatroları kapatılmış, neredeyse bütün Türk köylerinde yer alan amatör halk gruplarının Türkçe gösteriler yapması engellenmişti²⁴³. Türkiye Türkçesi kullanılmasın diye dildeki birçok kelime değiştirilmiş, bütün resmi terimlerin Bulgarca kullanılması zorunlu tutulmuş böylece Sofya Radyosunun Türkçe

²⁴¹ Atila Cengiz, “Bulgaristan'da Türk Dili”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 59, Eylül Ankara 1967, s.850.

²⁴² “Destroying Ethnic Identity ,The Gypsies of Bulgaria”,**Helsinki Watch Report**, June 1991, s. 69-73.

²⁴³ Eminov, **a.g.m.**,s.379.

yayınından Türkiye'deki Türkler bir şey anlamaz hale gelirken TRT yayınından da Bulgaristan'daki Türkler bir şey anlamaz hale gelmişti²⁴⁴.

Bulgaristan'da Türklerle ilgili yapılan düzenlemelerin Türklerin lehine olduğu fikri sadece BKP tarafından değil Türkiye'deki komünist ve sosyalist kişiler tarafından da dile getirilmişti. Örnek olarak Aziz Nesin Kasım 1966 tarihli Akşam Gazetesi'nde Bulgaristan'a yaptığı seyahati anlatıp Bulgaristan Türklerinin eşit şartlarda yaşadığını iddia etmişti. Nesin'in iddialarına Göçmenlere Yardım Derneği yayınladığı bir bildiriyle cevap verirken Bulgaristan Türklerin yaşadığı sıkıntıları şu şekilde özetlemişti²⁴⁵;

- Bulgaristan'da yaşayan bir milyondan fazla Türk komünist dönem öncesinden daha kötü durumdadır.
- Komünist dönem öncesinde birçok Türkçe gazete ve dergi yayınlanırken komünist dönemde sadece komünizm propagandası yapan yayınlar kalmıştı.
- Türkler Bulgaristan'da ayrımcı muameleye tutulmakta ve Bulgar terörü altında ezilmektedir. Türk çocukları çocuk bahçeleri denilen yerlerde komünist iktidarın iddiası doğrultusunda yetiştirilmekte, Türk okulları kapatılmıştır.
- Askerlik çağına gelen Türkler askere alınmayıp Tvudovak olarak adlandırılan ağır iş kamplarına gönderilmektedir.
- BKP'ne üye olmayan hiçbir Türk devlet dairelerinde çalışmamaktadır.
- Bulgaristan Türklerinin örf, adet ve dini inançları baltalanmaktadır.

Jivkov 28 Mayıs 1962 günü Deliorman'da yapılan düzenlemelerle oluşan yeni anlayışı şu şekilde ifade etmişti²⁴⁶;

“Şimdi Bulgar ve Türk çocukları beraberce eğitim görüyorlar. Sosyalizmin ve komünizmin iyi koruyucuları olmak için beraberce hazırlanıyorlar. Genç ihtiyar Türk halkı Bulgarca öğreniyor. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti çok çeşitli millerden kurulu bir devlet değildir.”

Jivkov'un iddiaları BKP'nin her aşamasında dillendirilmişti. BKP Merkez Komitesinden Mehmet Bilalof Türklerle yapılan bir kaza toplantısında,

²⁴⁴ Cengiz, **a.g.m.**,s.849.

²⁴⁵ Göçmenlere Yardım Derneği, *“Bulgaristan Türklerinin Durumu”*, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:39, Ocak Ankara 1966, s.288-89.

²⁴⁶ D. Piroğlu, *“Bulgaristan'da Yaşayan Türk Kardeşlerimiz ve Sınırlı Göç Meselesi”*, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 75, Ocak Ankara 1969, s.238.

“Türkiye’deki burjuva Türk milleti ile Bulgaristan’daki sosyalist Türk azınlığı arasında hiçbir bağlantı, hiçbir hısımlık veya alaka yoktur” diyerek yeni anlayışı ifade etmiştir. Toplantıda bulunan bir Türk ise “Yoldaş benim annem ve babam orada. Onlar da mı hısım sayılmaz” diyerek yeni anlayışın iddialarını alt üst etmişti²⁴⁷.

Jivkov 28 Mayıs 1962 günü Deliorman’da konuşma yaptığı kitlenin Türklerden oluşmasından dolayı Türklere şu mesajı vermişti²⁴⁸;

“Siz Türklere bir kısmı 1950/51 yılında kafalarını kullanamadılar, Türkiye’ye göç ettiler. Fakat göç eden Türklerin hepsi şimdi pişman... Şimdi mümkün olsa da biz hududumuzu açsak o göç eden Türklerin ekserisi tekrar Bulgaristan’a avdet ederler. Zira göç eden Türklerin çoğu perişandır...”

Oysa gerçek Jivkov anlattığı şekilde değildi. Jivkov’un daha önce göç eden Türklerin Bulgaristan’a dönmek isteyeceğini iddia etmesine rağmen asimilasyon politikasından korkan Türkler göç etmek için dilekçe vermeye başlamışlardı. Üstelik Türklerin birçoğunu elinde önceki dönemden kalan pasaport ve giriş vizeleri kalmıştı²⁴⁹. Bu dönemde 400.000 kadar Türk Türkiye’ye göç için Türk Büyükelçiliğine ve Filibe ve Burgaz Başkonsolosluğuna dilekçe vermişti. Bulgar milislerin engellemelerine rağmen Türkler dilekçe vermiş, bazı Türkler milisleri aşabilmek için dilekçelerini fanilalarına yazmış, Konsolosluğa girince dilekçe olarak fanilalarını bırakmışlardı²⁵⁰.

Türklerden birisi yazdığı dilekçede Bulgaristan’daki durumu şu şekilde anlatmıştı²⁵¹;

“Bulgaristan’da bir milyon kadar Türk yaşar. Bulgaristan Osmanlı idaresinde beş asır kadar kalmış olduğundan Bulgar Hükümetinin umumiyetle Türklüğe karşı keskin kin ve nefreti son yıllarda irtifa(doruk) noktasına vardı. Onların Türklerden almaya çabaladıkları öce Bulgaristan’da yaşayan biz Türkler kurban ve hedef olduk. Bu sebepten dolayı Türklerin feryadı artık dayanılmaz bir

²⁴⁷ Cengiz, **a.g.m.**, s. 850.

²⁴⁸ Piroğlu, **a.g.m.**, s. 238.

²⁴⁹ Hakov, **a.g.m.**, s. 373.

²⁵⁰ Bilâl N. Şimşir, "Bulgaristan'daki Türk Azınlığı", **Balkanlar'da Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 50, Ocak-Şubat-Mart Bursa 2004, s.8.

²⁵¹ Şimşir, **a.g.e.**, s.290-291.

merhaleye geldi. Bulgar Hükümeti bize karşı aldığı harekette o kadar ileri vardı ki, artık Türklüğümüzü yok etmeye kastediyor...

Türk mektepleri ve çocuk bahçeleri kapatıldı. Türk muallimler kovuldu. Kalan Türk muallimlerinin Türk çocuklarına anadilimizi konuşurması yasak. Gençleri Bulgar ruhunda terbiye etmek için çeşit çeşit kurslar açıyorlar. Bu da yarın sınırı açmak zorunda kalınca, bizi Türk değil diye salmamak içindir. Oruç, din ve din dersleri çoktan yasaktır. Onların eski günleri ve bayramları ise yeni yeni adlar altında resmi olarak kutlanıyor. Halbuki bizim bayramlarımız yasaktır... Türk diline, mecburi olarak, binlerce Bulgarca kelime, gazete ve radyolar vasıtasıyla katılmaktadır. Hakiki nişanımız olan bunca faydalı sünnet 30 Aralık 1959'da yasak edildi. Türklerin üremesine engel olmak için Türk kadınlarının ilk yavrularını düşürmeye engel olmuyorlar. Bulgar kadınlarına ise iki sağ çocuğu olmayınca(çocuk) düşürmek yasaktır. Tatar, Pomak ve Çingenelerin pasaportlarındaki Türk kelimesi silinmektedir...

Daire ve müesseselerde yönetmen, mütehassıs vesaire sayısı, sekizin bire(1/8) nispetinde olmalı. Hesaba vurursak, sekizde değil seksende bir dolayındadır. Elli bin üniversiteliden üç bin iki yüzü Türk olması gerekirken, yirmi misli daha azdır. Türkleri gören olmadığından bunca mütehassıs işsizdir. Bizi anavatanımız olan Türkiye'den koparmak için menşeimizin Bulgar olduğunu iddia ediyorlar. Bu ilmi esasa dayanmaz. Türküm diyenler ve Türklüğü ile gururlanan şahıslar hapislere tıkılıyor, kurşun yiyorlar. Bazı Türkleri sorumlu vazifelere tayin ederek sözü geçen meseleleri icra etmek için onları Türk halkı arasında maşa gibi kullanıyorlar. Kızlarımızın Bulgar delikanlılarıyla evlenmeleri için tazyik ediyorlar.

Bulgaristan Türkleri, Türk gibi doğmak ve Türk gibi ölmek azmindedir. Hâlbuki burada(Bulgaristan'da) kaldıkça bu mümkün değildir..."

1950-1951 göçü sonucunda pasaport ve vizesi olan birçok Türk göç edememiş, bazı ailelerin bir kısmı göç ederken bir kısmı göç edememiş böylece ortaya parçalanmış aileler olarak adlandırılan bir sorun çıkmıştı. Parçalanmış ailelerin Bulgaristan'daki kısmı Büyükelçilik ve Konsolosluklara göç dilekçesi verirken ailelerin Türkiye'deki kısımları da Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü'ne ve Dışişleri Bakanlığı'na yakınlarını Türkiye'ye getirtmek

istediklerine dair dilekçeler vermiştiler. Gelen dilekçelere Dışişleri Bakanlığı şu standart cevabı vermek zorunda kalmıştı²⁵²;

“..... tarihli dilekçeniz karşılığıdır.

Türk Bulgar hududu 20 Şubat 1953 tarihinden itibaren açılmış olmakla beraber, Bulgar Hükümetinin 30 Kasım 1951 tarihinden beri göçü tamamen durdurduğu malumdur. Bununla beraber hiç değilse yurdumuza gelen göçmenlerin Bulgaristan'da kalan yakın akrabalarının bir an evvel memlekete getirilmesi için çalışılmaktadır. Netice alındığı takdirde dilekçenizde adı geçen yakın akrabalarınıza da tercihen vize verileceğini selamlarımla bildiririm.

Hariciye Vekili.”

İki ülke için de göç baskısı artarken göçmenleri körükleyenler en şiddetli şekilde cezalandırılmalı diyen Jivkov'un önderliğinde göç aleyhine ve Türkiye'ye göç edilmemesi gerektiğini belirten bir kampanya başlamış, birçok Türk Türkiye'ye göç hakkında konuştuğu ve göçü teşvik ettikleri iddialarıyla hapis cezasına çaptırılmıştı²⁵³. Bulgaristan'da göçe yönelik bu tavra karşılık 1960 yılından itibaren düzelen Türk-Bulgar ilişkileri göç meselesinin iki ülke arasında diplomatik olarak görüşülmesine yol açmıştı²⁵⁴.

1960'lı yıllarda Bulgaristan'ın öncelikli hedefi olan Türkleri asimile etme politikası kapsamında Türkler içinde etnik bilinci yüksek olan kişilerin göç ettirilmesi, daha az etnik bilince sahip olanların ise asimile edilmeleri şeklindeki düşünceyle Bulgaristan hükümeti göçe razı olmuştu²⁵⁵.

19 Ağustos 1966'da Türkiye'ye ziyarete gelen Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İvan Başev Türklerle ilgili çalışmalar yapıldığından bahsetmişti²⁵⁶. 22 Ağustos 1966'da da iki içişleri bakanı çeşitli anlaşmalar imzalarken yakın akrabaları Türkiye'ye daha önce göç etmiş olan Bulgar vatandaşı Türklerin Türkiye'ye ihtiyari göçleri meselesinin halledilmesi hususunda anlaşmışlardı²⁵⁷.

Aralık 1966'da heyetler arasında başlayan görüşmeler sonucunda düzenlenen anlaşma metni ancak Jivkov'un 20–26 Mart 1968'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği

²⁵² Şimşir, a.g.e., s.337-338.

²⁵³ Şimşir, a.g.e., 292-299.

²⁵⁴ Kamil, a.g.e., s.34.

²⁵⁵ Dayıoğlu, a.g.e. s.292.

²⁵⁶ **Milliyet Gazetesi** 19.08.1966.

²⁵⁷ **Milliyet Gazetesi** 22.08.1966.

resmi ziyaret çerçevesinde 22 Mart 1968 günü her iki ülkenin Dışişleri Bakanları, Çağlayanlı ve Başev tarafından imzalanmıştı.

İmzalanan anlaşmanın tam adı Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Göç Etmeleri Hakkında Anlaşmadır²⁵⁸:

Anlaşmanın ikinci maddesine göre, Türkiye'ye göç edebilmek için anlaşma yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde Bulgar makamlarına başvurmak gerekiyordu. Göç için talebin çok olmasına rağmen göç her yıl 7 aylık bir dönem ve haftalık 300 kişi olarak sınırlandırılmıştı.

19 Ağustos 1969 tarihinde yürürlüğe girmesiyle anlaşmanın ikinci maddesi gereği başlayan altı aylık başvuru süresinin 19 Şubat 1970 tarihinde bitmesine rağmen müracaatların devam etmesi ve Türkiye'nin ısrarı üzerine anlaşmayı birkaç kez uzatmışlardır. 30 Kasım 1978 tarihinde anlaşmanın durdurulması kararlaştırılmıştı²⁵⁹.

19 Ağustos 1969 tarihinde yürürlüğe girmesine rağmen 8 Kasım 1969 tarihinde fiilen uygulanmaya başlayan anlaşmanın birçok maddesine uyulmamış bu sebeple Bulgaristan Türkleri çok sıkıntı çekmişlerdir. Anlaşmanın on birinci maddesine göre göç öncesi göç edecek Bulgaristan Türkleri mallarını satabilecek ve bu konuda Bulgar Hükümeti göçmenlere yardım edecek olmasına rağmen uygulama esnasında Bulgar hükümeti yardım bir tarafa göçmenlere göç tarihlerini zamanında haber vermemiş, ya da son günlerde haber vermiş, bu sebeple göçmenler mallarını ya satamamış ya da yok pahasına satmak zorunda kalmışlardı²⁶⁰. Aynı şekilde anlaşmanın on ikinci maddesine göre Bulgaristan Türklerine sosyal hizmetler ve emeklilik tazminatlarının ödenmesi öngörülmüş olmasına rağmen göç sırasında Bulgaristan Hükümeti ödeme imkânı olmadığını öne sürerek tazminatları ödememişti²⁶¹.

²⁵⁸ BCA, Dosya No: 107-89958, Fon Kodu:30..18.1.2, Yer no: 236.44..1, 20/6/1969.

²⁵⁹ Ömer Engin Lütem, **Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989**, C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 81.

²⁶⁰ Bulgaristan Türklerinin göç öncesi malvarlıklarını yok pahasına satmasına örnek olarak Embiya Çavuş gösterilebilir. Hayatını anlattığı kitabında 1978 yılında anlaşma kapsamında göç eden Embiya Çavuş Yenipazar'daki evini bir parça ekme parasına satarak Türkiye'ye göç ettiğini anlatmaktadır. Embiya Çavuş, **Bulgaristan'da Türk Olmak**, Bilge Oğuz Yayınevi, İstanbul 2009, s.360.

²⁶¹ Kamil, **a.g.e.**, s.37-38.

Sadece anlaşmanın maddelerinin uygulanmaması değil anlaşmanın kapsamı da Bulgaristan Türklerini tatmin etmemişti. Anlaşmanın birinci maddesine göre sadece 1952 yılından önce göç edenlerin akrabalarının anlaşma kapsamında olması sebebiyle 1952-1968 yılları arasında herhangi bir anlaşmaya tabi olmadan kaçarak mülteci konumunda Türkiye'ye sığınan göçmenlerin aileleri anlaşma kapsamı dışında kalmıştı. Anlaşmanın bir başka sınırlayıcı ögesi de yine birinci madde de yer alan göç edecek aile bireylerinin sınırlandırılmasıydı. Anlaşma kapsamında sadece karı-koca, anne-baba, büyükanne- büyükbaba, çocuk, torun ve bunların eş ve çocukları ile evlenmemiş kardeşlerdi. 1952 yılında göç etmiş göçmenlerin birçoğunun kardeşleri aradan geçen 16 yılda evlenmiş böylece anlaşma kapsamı dışında kalmıştı. Aynı şekilde amca, dayı, teyze, hala ve eşleri ile çocukları da anlaşma kapsamı dışında kalmış. Bu sebeplerle kapsamı dar tutulan bu anlaşma Bulgaristan Türklerinin göç taleplerini karşılamaktan uzak kalmıştı²⁶².

Anlaşmanın kapsamının dar tutulmasına rağmen anlaşma görüşmelerinin başladığı andan itibaren Bulgaristan'daki Türklerin büyük çoğunluğu “belki bir yolunu bulup Türkiye'ye göç etme umuduyla” neredeyse bir Türk'ün iki aylık maaşına denk gelen 95 leva vererek pasaport almışlardı. Alınan pasaportlar 3 aylık olup her üç ayda 35 leva verilerek yenileniyordu. Bulgar hükümeti de iyi bir gelir kaynağı yaratması sebebiyle her isteyene pasaport vermişti. Ancak anlaşma kapsamının dar tutulması sebebiyle pasaport alan Türklerin belki de yüzde 90'ı anlaşma kapsamı dışında kalmıştı²⁶³. Bu durum Bulgaristan Türkleri üzerinde hayal kırıklığı yaratmıştı.

Yaşanan hayal kırıklığına rağmen göç bütün hızıyla devam etmişti. Göçün fiilen başladığı 1969 yılından sona erdiği 1978 yılına kadar 130.000 Bulgaristan Türkü anlaşma kapsamında Türkiye'ye göç etmişti²⁶⁴.

5.1989 Göçü

1969 yılında başlayan göçlerle Bulgaristan Türklük bilinci yüksek Türkleri göç ettirip geride kalan Türklük bilinci düşük Türkleri asimile etmeyi planlamıştı. Türklük bilinci yüksek Türkler göç ettirilmeye başlandıktan sonra sıra geride kalan

²⁶² a.g.e., s.37-39.

²⁶³ Cumhuriyet Gazetesi, 13.10.1969.

²⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Cilt 28, 98 inci Birleşim, 07.06.1989, s. 280.

Türklerin asimilasyonuna gelmişti. Göç devam ederken Bulgaristan Hükümetinin Bulgaristan Türklerine ve ülkedeki diğer azınlıklara bakış açısı 18 Mayıs 1971 tarihinde yürürlüğe giren anayasada karşılığını bulmuştu. Anayasada etnik olarak Bulgar kökenli olmayan vatandaşların zorunlu Bulgarca öğreniminin yanı sıra anadillerini öğrenme hakkını düzenleyen 45/7 maddesi dışında anayasada azınlıklara yönelik bir düzenleme yer almamış hatta anayasa metninde azınlık kelimesi dahi yer almamıştı. Bu durumdan anlaşılan hükümetin etnik kökenleri dikkate almadığı ve farklı etnik kökene sahip olsalar bile vatandaşların kaynaşmış sosyalist Bulgar milletinin parçası olduğunun ön plana çıkartılmasıydı. Kısacası anayasadan çıkan anlam Bulgaristan Halk Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesin Bulgar olduğuydu²⁶⁵.

1971 Anayasası'nın azınlıklara bakışı yeni bir olgu değildi. 17 Haziran 1970 tarihinde BKP Merkez Komitesi," Bulgar Müslümanların Yurtsever Yetiştirilmesi ve Parti ve Sınıfı Bilincinin Arındırılmasına" karar vermişti²⁶⁶. Hiç kuşkusuz Bulgaristan'daki Müslümanların çoğunda olmayan parti ve sınıf bilincinin "arındırılması" özellikle Türklük ve Müslümanlık bilincinin yok edilmesinden geçiyordu.

BKP Merkez Komitesi'nin kararının hemen ardından 16 Temmuz 1970 tarihinde Politbüro Bulgar Müslümanlarının hiçbir devlet baskısına maruz kalmadan özgür iradeleriyle Türk ve Müslüman isimlerini ve giyim tarzlarını değiştirmesi gerektiği kararlaştırılmıştı²⁶⁷. Bu karar doğrultusunda öncelikle Pomakların adları değiştirilmeye başlanmıştı. Her ne kadar kararda isim değişikliğinin devlet baskısına maruz kalmadan özgür iradeyle değiştirileceği öngörülmüş olsa da zorla ad değiştirilme operasyonu başlamış, 1972 yılında Pomakların yoğun olarak yaşadığı Batı Rodoplar Bölgesinde yapılan ad değiştirilme operasyonu Bulgar askerleri tarafından yürütülmüştü. Pomaklar ad değiştirilmeye karşı direnmiş, yer yer çatışmalar yaşanmıştı. Bunun üzerine Bulgar askerleri daha da sertleşmişti. Orman içindeki köyler yakılmış, camiler yıkılmış, pek çok Pomak ailesi sürgüne gönderilmiş, pek çok Pomak hapis cezası almıştı. Bulgarların tüm çabalarına rağmen

²⁶⁵ Dayıoğlu, a.g.e., s.290.

²⁶⁶ Elena Marushiakova ve Vesselin Popov , "Muslim Minorities in Bulgaria", s.17. http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf(Erişim Tarihi: 10.02.2012)

²⁶⁷ Aynı yer.

Pomakların isim değişikliği ancak 1974 yılında tamamlanabilmişti²⁶⁸.

Pomaklara yönelik bu politikalar Türklere uygulanacak politikaların laboratuvarı niteliğinde olmasına, birçok yazarın Pomakları Türk olarak nitelendirilmesine, Pomakların birçoğunun kendilerini Türk olarak nitelendirmesine rağmen Türkiye’de yaşananlara yönelik herhangi bir tepki oluşmamış, yaşanan olaylarda Bulgaristan Türkleri ve Müslümanlar kendi kaderleriyle baş başa bırakılmıştı. Türkiye’nin yaşananlara tepkisiz kalmasının Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin gelişmesinin, Türk Dış Politikasında yaşanan değişimlerin ve özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye’nin soğuk savaşın Amerika cephesiyle yaşadığı sorunların yalnızlaştırmasının sonucu olduğu düşünülebilir.

1970’li yıllarda Bulgaristan’ın Türkleri asimile etme politikası kapsamında Türklerin Bulgarlaştırılmasını sağlayacak tedbirleri belirlemek üzere oluşturulan komite hazırladığı raporda Türklerin asimile edilebilmesi için kültür seviyelerinin yükseltilmesini, Türkler arasında sosyalist değerlerin yaygınlaştırılmasını ve Türklerin Bulgar toplumuna entegre olmasını engelleyen dini engellerin kaldırılmasını önermiş olmasına rağmen BKP Politbürosu isim değiştirme yoluyla Bulgarlaştırma kampanyası yapmayı kararlaştırmıştı²⁶⁹.

Bulgarların isim değiştirerek Bulgarlaştırma politikası yeni bir politika değildi. Bulgarlar Pomakları 1912, 1942, 1962 ve 1971-1974 yıllarında dört kez Bulgar ismi almaya zorlamış, isim değişikliğinin ardından Pomaklar 1913, 1945 ve 1964 yıllarında üç kez eski Müslüman isimlerini geri almıştı²⁷⁰. Bulgar Hükümeti Bulgaristan Türklerinin isim değişikliği hazırlığına da 1960’lı yıllarda başlamıştı. Şimşir konuyla ilgili 1960’lı yılların Sofya Büyükelçisi Necmettin Tuncel’in söylediklerini şu şekilde ifade aktarmaktadır²⁷¹;

“İsim değiştirme işi ilgilinin irade ve yazılı beyanına istinat ettirilmekte ise de, hakikatte, bugünkü Bulgar rejiminde iradenin serbestçe izhar edilmesine intizar eylemek kabil değildir. Binnetice ilgilinin muhtelif tazyik vasıtasıyla böyle bir beyana icbar edilmesi tabiidir. Fiiliyatta, Türkler üzerinde umumî bir tazyik hareketine

²⁶⁸ Şimşir, a.g.e., s.375.

²⁶⁹ Dayıoğlu, a.g.e., s.293-294.

²⁷⁰ Ali Eminov, “Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria”, **European Centre for Minority Issues**, JEMIE 6, Sayı:2, 2007,s.11. (Erişim Tarihi:10.02.2012).

<http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2007/2-2007-Eminov..pdf>

²⁷¹ Şimşir, a.g.e., s.369.

başlandığını zannetmiyorum. Mamafihi, bunun müsait zamana intizar mahiyetinde sayılması doğru olur. Yoksa Bulgarın menfur niyeti meydandadır. Adım atılmıştır.”

Bulgaristan isim değişikliği için müsait zamanı beklemekten vazgeçmiş, isim değişikliği için müsait zamanı yaratma faaliyetine girişmişti. Bu sebeple 1970’li yıllardan itibaren öncelikle Türkler ve Pomakları karıştırmaya çalışılmış²⁷² ardından o zamana kadar varlığı ve Anadolu’dan geldiği kabul edilen Türk azınlığı “Bulgar” kökenli olarak gösterilmeye çalışılmıştı. Bulgaristan Türklerinin Osmanlı zamanında zorla Türkleştirilmiş Bulgarlar olduklarını ve şimdi kendi Bulgar asıllarına dönmeleri gerektiğini belirten çeşitli yayınlar yapılmıştı²⁷³.

Aralık 1984’de Türklerin isimlerini değiştirme kampanyası başlamış ve Mart 1985’e kadar devam etmişti. İsim değiştirme kampanyası Güney Bulgaristan sınır bölgelerinden başlamış ve Kuzey Bulgaristan’da Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerle sona ermişti. İsim değişikliği uygulanırken bölgenin dış dünyayla irtibatı kesilmiş, ülke içinde iletişim kısıtlanmış, direniş gösterebilecek eğitilmiş Türkler askerlik(seferberlik) hizmetine alınmış, direnişi kırmak ve Türkleri korkutmak amacıyla askeri manevralar yapılmıştı. İsim değişikliği için oluşturulan özel ekipler polis desteğiyle gece ve gündüz Türk isimlerini değiştirmiş ve Türklere Bulgar isimlerini içeren yeni pasaportlarını vermişti²⁷⁴.

Bulgaristan Türklerin isimlerinin yanı sıra Türk köylerinin isimlerini de Bulgar-Slav isimleriyle değiştirmişti. Bulgarlaştırma kampanyasına bazı Türklerde katılmışlardı. Bu Türkler Bulgaristan’daki Türklerin Anadolu’dan gelmediğini Osmanlı esareti altında zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlar²⁷⁵ olduğunu yazmış, Müslümanlıkla Hristiyanlık arasında bir fark olmadığı, Hz. İsa ve Hz. Muhammet’in kitaplı peygamberler olduğu, dolayısıyla Bulgaristan’da varlığı kabul edilmeyen Türklerin Hristiyan olmasında bir sakınca olmadığı propagandası yapmışlardı²⁷⁶.

²⁷² “Bulgaristan’daki Etnik ve Müslüman Azınlıkların Durumu Konusunda Rapor”, Çev. Tacettin Karaer, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 7-8, TODAİE Yayınları, Ankara 1985-86, s. 185

²⁷³ Şimşir, **a.g.e.**, s.371; Dayıoğlu, **a.g.e.**, s.294-295.

²⁷⁴ Hakov, **a.g.e.**, s.374.

²⁷⁵ Bulgaristan Türklerinin Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduğu iddiası Balkanlardaki diğer Türk topluluklarıyla paralellik göstermiştir. Örneğin Batı Trakya Türklerinin de Müslümanlaştırılmış Elenler olduğu iddia edilmiştir. Cengiz Orhonlu, “Batı Trakya Türk Azınlığının İsmi Meselesi ve Yunanistan’ın Parçalama Siyaseti”, **Türk Kültürü**, Sayı: 44, Haziran 1966, s.27-31.

²⁷⁶ Zülkef Yeşilbahçe, “Neden İsyân Ettik”, **Balkanlar’da Türk Kültürü**, Sayı: 50, Ocak-Şubat-Mart Bursa 2004, s.45-46.

Uzun süredir engellenen Türklerin dini vecibelerini yerine getirmesi yasaklanmış, gelenek ve göreneklerin uygulanması ve yaşatılması engellenmişti. Bulgaristan'da Türk varlığı reddedildiği gibi Türkçe konuşmak da yasaklanmıştı. Çocukların sünnet edilmesi Bulgar geleneklerine aykırı bulunarak yasaklanmış, oluşturulan heyetler her ay çocukları kontrol edip rapor hazırlamıştı. Bütün yaşanan bu olaylara karşı kuyanlar ölüm, sürgün ve hapis cezası almıştı²⁷⁷.

Bulgaristan'ın Türklere yönelik soykırım faaliyetleri uluslararası hukuk normlarına, uluslararası sözleşmelere aykırı olmanın yanı sıra Bulgaristan'ın 1971 Anayasasıyla da çelişmekteydi.

Anayasanın otuz beşinci maddesinin üçüncü fıkrasına göre “Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde herkes, din, ırk, cinsiyet, mülkiyet, öğrenim, kültür, maddi fark gözetmeksizin kanun önünde eşit” olmasına rağmen Türkler subay, idareci olamamış, demiryolu, maden gibi en ağır işlerde hep Türkler çalıştırılmıştır. İdare eden hep Bulgarlar olurken idare edilenler hep Türkler olmuştu²⁷⁸.

Anayasanın otuz beşinci maddesinin dördüncü fıkrasında “Bulgaristan vatandaşlarından hiçbir kimseye ırkından ve dini inançlarından dolayı baskı yapılamaz” ifadesi yer almasına rağmen Bulgaristan Türklerinin varlığı reddedilmiş, isimleri zorla değiştirilmiş ve her türlü dini yükümlülüğünü yerine getirmesi engellenmişti. Türk çocuklarının sünnet edilmesi yasaklanmış, sünnet olduğu tespit edilen çocuklar sakat bırakılmış, camiler ve mezarlar yıkılmış, cenazelerin İslami usullere göre gömülmesi engellenmişti²⁷⁹.

Anayasanın kırk dokuzuncu maddesiyle konut dokunulmazlığı güvence altına alınmasına rağmen Türklerin evleri asker, polis ve diğer yetkililer tarafından gece gündüz demeden basılmıştı. Yine anayasanın ellinci maddesine göre herkesin namusuna, şerefine ve aile hayatına müdahale edildiğinde dava açma hakkı ve kendini savunma hakkı olmasına rağmen 12 yaşından küçük kız çocukları Bulgar

²⁷⁷ Ralitsa Peeva “Azınlıklar yok edilirken biz sustuk”, **Balkanlarda Türk Kültürü**, Sayı 11(39), Nisan Haziran, Bursa 2001, s.5.

²⁷⁸ İbrahim Efendioğlu, “Bulgaristan'ın Kendi Anayasası ve Uluslararası Sözleşmeler Karşısında Çelişkili Uygulamalar”, **Azerbaycan Kültür Dergisi**, Sayı: 254, Ekim-Aralık Ankara 1985, s.122.

²⁷⁹ Aynı yer.

çocuklarıyla bir yere kapatılmış, Türk kızları Bulgar gençleriyle evlenmeye zorlanmış ve Türk kadınlarına ailelerinin önünde tecavüz edilmişti²⁸⁰.

Yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen Bulgarların aldığı sıkı tedbirler sebebiyle ülke dışına haber akışı olmaması isim değişikliğinin ilk dönemlerinde olayların Türk ve dünya kamuoyunun dikkatini çekmemesine sebep olmuştu. Türk ve dünya kamuoyunda dikkatlerin çekildiği ilk dönemde ise Bulgar Hükümeti kendi anayasasına ve imzaladığı uluslararası anlaşmalara aykırı bu olayların Bulgaristan Türklerinin kendi arzularıyla isimlerini değiştirmekten ibaret olduğunu iddia etmişti²⁸¹.

Yaşananlar Türkiye kamuoyunun dikkatini ilk kez 14 Ocak 1985 tarihli Milliyet Gazetesi'nin haberiyle çekmişti. Haberde Bulgaristan'dan turist olarak Türkiye'ye sığınan bir Bulgaristan Türkü isim değişikliğini şu şekilde anlatmıştı²⁸²;

“Ben Bulgaristan'ın Paşmaklı vilayetinde oturuyordum. Bütün Türk köyleri asker tarafından baskına uğradı. İşkence zoruyla adlarımızı değiştirmemizi istediler. Tabii bu durum karşısında herkes zorunlu olarak Bulgar adını kabul etmeyenler ise ölüm hücrelerine kapatıldılar.”

14 Ocak 1985'de haberin çıkmasının ardından 15 Ocak 1985'de Dışişleri Bakanlığı yaşananların Bulgaristan Halk Cumhuriyeti nezdinde protesto edileceğini²⁸³, Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise Türklerin hak ve özgürlüklerinin korunmasını Jivkov'dan talep ettiğini Jivkov'un da bu duruma olumlu yaklaştığını açıklamıştı²⁸⁴. Kenan Evren Jivkov'un Türklerin hak ve özgürlüklerinin korunmasına olumlu yaklaştığını söylerken Jivkov 18 Ocak 1985 tarihli konuşmasında şunları söylemişti²⁸⁵;

“Ben o zaman yönetime Bulgaristan'daki Türk kökenli vatandaşlarımızdan göç etmek isteyenlerin göç edebileceğine dair kararı almaya hazır olduğumuzu Türkiye'ye bildirmeyi önerdim. Bildiğiniz gibi de bir göç gerçekleşti. Ancak daha

²⁸⁰ Efendioğlu, **a.g.m.**, s.123.

²⁸¹ Özbir, **a.g.e.**, s.60.

²⁸² **Milliyet Gazetesi**, 14.01.1985.

²⁸³ **Milliyet Gazetesi**, 15.01.1985.

²⁸⁴ **Milliyet Gazetesi**, 16.01.1985.

²⁸⁵ Beycan Hocoğlu, **Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yönelik Göçler Ve Göçmen Yerleşme Alanlarında Sosyo – Ekonomik Ve Mekansal Özellikler**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011, s.67.

sonra kendileri de anladılar ki Türkiye'nin kendisi de göçü arzulamıyordu. Hatta Evren –bu belgelerde kayıtlıdır- dedi ki Türk menşeli Bulgarların vatani Bulgaristan'dır ve bu yüzden onlara yeniden isim verilebilir. Bu nedenle parçalanmış ailelerin dışında göç ile ilgili bir sorun bulunmamaktadır. Hem madem istiyorlar 100.000-150.000 kişinin de göç etmesi zaten bizim yararımızdır.”

Tepkilere rağmen isim değişikliği yapılan bölgeler gittikçe artmış, sınır bölgelerinde başlayan isim değişikliği kuzey bölgelerinde devam etmişti²⁸⁶. İsim değişikliği sürerken BKP tarafından 18 Ocak 1985 tarihinde yaşanan sürecin “Yeniden Doğuş Süreci” olduğu resmi olarak açıklanmıştı. Ardından amacı Bulgaristan Türklerini Türklükten kopartmak ve Bulgar milli bilincini pekiştirmek olan “Bulgar Sosyalist Ulusun Birliğini ve Etnik Homojenliğini Pekiştirme Yönergesi” BKP Merkez Komitesi tarafından BKP il yönetimlerine gönderilmişti. Yine BKP Merkez Komitesi tarafından hazırlanan “İsimleri Yenilenen Bulgarlarla İdeolojik Çalışmaların Seviyesinin Kararlılıkla Devam Ettirilmesi Programı” kapsamında kamuya açık alanlarda Türkçe konuşma, İslami adet ve gelenekleri uygulama, Türk müziği dinleme ve geleneksel Türk kıyafetlerini giymek yasaklanmıştı. Program kapsamında Bulgar isimlerinin pekiştirilmesi, Bulgaristan Türklerinin Bulgar olduğuna dair propaganda yapılması, Bulgarca öğreniminin arttırılması, kamuya açık yerlerde Bulgarcanın kullanımının zorunlu kılınması, dinin etkisinin kırılması amacıyla İslamiyet'in zayıflatılması, Türk ve Bulgarlar için ortak mezarlıkların kurulması, sünnetin ve benzer törenlerin yasaklanması öngörülmüştü²⁸⁷.

Yaşananlar Milliyet Gazetesi'nden Hasan Şenyurt'un köşesinde şu şekilde anlatılmıştı²⁸⁸:

“1984 sonbaharında ve kışında, Bulgaristan Türk kitlesine karşı bir yok etme savaşı açıldı. İşe önce güney bölgelerden başlandı. Kırcaali, Mestanlı, Eğridere, Darıdere bölgeleri yasak bölge ilan edildi. Bulgar silahlı kuvvetleriyle çevrildi. Her kasabaya, her köye, her Türk evine silahlı baskınlar düzenlendi. Her aile reisine önceden bastırılmış dilekçe formları verildi. Bu formlarda adlarının Bulgar adları

²⁸⁶ **Milliyet Gazetesi**, 18.01.1985.

²⁸⁷ Hocaoğlu, **a.g.e.**, s.68-69.

²⁸⁸ Hasan Şenyurt, “Bulgaristan Türklerinin Dramı, “Bulgarlaştırma” Politikası Nasıl Uygulanıyor”, **Milliyet Gazetesi**, 23 Şubat 1985.

olarak nüfusa geçirilmesi isteniyordu. Bu basılı formların oracıkta derhal imzalanması istendi. İmzalamak istemeyenler dayaktan geçirildi, işkenceye tabi tutuldu, hücrelere tıkıldı ve hatta öldürüldü. Adlarını değiştirmemek için dağlara çıkanlar oldu. Bunların peşine polis köpekleri salındı. Direnenlere, polise ve askere karşı gelenlere ateş açılması emri çıkarıldı. Köylerden kasabalardan kaçanlar, dağa çıkanlar, yasalara karşı gelen isyancılar olarak görüldü. Türklüğünden vazgeçmeyen ve Bulgar adı almamak için kendi canlarına kıyanlar oldu.”

Türkiye Dışişleri Bakanı 20 Şubat 1985’de Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin Ankara Büyükelçisi ile görüşmüş, Bulgar Büyükelçisi basında çıkan haberlerin Türk-Bulgar ilişkilerini bozmak isteyen çevreler tarafından çıkartıldığını söylemişti. Büyükelçi isim değiştirme hususunda herhangi bir zorlama olmadığını isim değişikliğinin gönüllü olarak yapıldığını iddia etmişti. Görüşmenin ardından 22 Şubat 1985 tarihinde Türkiye Hükümeti tarafından Bulgaristan Hükümetine sorunun kapsamlı bir göç anlaşması da dâhil olmak üzere Dışişleri Bakanları düzeyinde görüşülmesini teklif eden bir nota verilmişti²⁸⁹.

Türkiye kapsamlı bir göçü düşünmeye ve planlamaya başlarken Bulgaristan Hükümeti göçe karşı bir duruş sergilemişti. BKP Merkez Komitesi Sekreteri göçün olmayacağını, hatta göçün görülmeceğini şu sözlerle ifade etmişti²⁹⁰;

“Bulgar vatandaşlarının Türkiye’ye gönderilmesi söz konusu olamaz. Bu konu üzerinde Türkiye ile hiçbir görüşme de yapılmayacaktır. Bu konuyu, başka herhangi bir ülke ile de görüşmeyeceğiz. Çünkü Bulgar halkının hiçbir bölümü, başka bir ülkeye ait değildir. Herkes bunu bilmelidir. Bu, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin, partinin ve devlet liderliğinin, kesin ve değişmez tutumudur.”

BKP Merkez Komite Sekreteri’nin ifade ettiği gibi parti yönetimi de göçe karşıydı. Jivkov göçü talep edenlerin sürüleceğini şu sözlerle ifade etmişti²⁹¹;

“Doğdukları köyde yaşamaktan bıkip Türkiye’ye göç etmek isteyenler, ilgili makamlara 2–3 saat içinde göç etmelerinin sağlanması için talimat verildiğini bilsinler... Ancak, Türkiye’ye değil, daha sakin bir şekilde yaşayacakları ve mutluluğa kavuşacakları Bulgaristan’ın başka bölgelerine göç edeceklerdir.

²⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 17, Yasama Yılı 2, Cilt 13, 67 nci Birleşim, 28.02.1985, s.276.

²⁹⁰ Milliyet Gazetesi, 14 Mart 1985.

²⁹¹ Milliyet Gazetesi, 03 Nisan 1985.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'ne verdiği 22 Şubat 1985 tarihli notasının ardından Bulgaristan'ın 27 Şubat tarihli cevabıyla diyalog çağrısını reddeden ve sorunu Bulgaristan'ın iç sorunu olarak gördüğünü ifade eden cevabi notası üzerine Türkiye 4 Mart 1985 tarihinde daha ayrıntılı bir cevap isteyen ikinci notayı vermişti. 22 Mart'ta gelen cevabi notayla Bulgaristan her türlü diyalog çağrısını ve göç anlaşmasını reddetmişti. Bunun üzerine Türkiye 10 Nisan tarihinde diyalog çağrısını yenileyen üçüncü notasını Bulgaristan'a vermişti²⁹².

Bulgaristan'ın diyalog çağrısını karşılıksız bırakması üzerine Türkiye uluslararası kuruluşlarda konuyu gündeme getirerek uluslararası kamuoyu oluşturmaya çalışmıştı. Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları Avrupa Konseyinde²⁹³, Uluslararası Af Örgütünde²⁹⁴, İslam Konferansı Örgütünde²⁹⁵, AGİT'te²⁹⁶, Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonunda²⁹⁷, Uluslararası Basın Enstitüsünde²⁹⁸, Birleşmiş Milletlerde²⁹⁹, NATO'da³⁰⁰, İslami kuruluşlarda ve Batı Avrupa Parlamentolarında³⁰¹ gündeme gelmişti³⁰².

Bulgaristan Türklerinin gördüğü muamele uluslararası kuruluşlarda gündeme gelirken yurtiçinde de kamuoyunun ilgisi konuya yönelmişti. Ocak ayından itibaren Türk basını konuya yoğun ilgi göstermiş Milliyet ve Tercüman gazetelerinin³⁰³ önceliğinde Bulgaristan'da yaşananlar Türk kamuoyuna duyurulmuştu. Gazeteleri takiben Türk Kültürü Dergisi Bulgaristan Türkleri özel sayısını çıkartmıştı³⁰⁴.

²⁹² Notalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; **Milliyet Gazetesi**, 06 Mart 1985, 27 Mart 1985, 13 Nisan 1985.

²⁹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Cilt 19, 13üncü Birleşim, 08.10.1985,s.290.

²⁹⁴ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, **Bulgaristan'da Türk Göçü(1985-1989)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s.94-98.

²⁹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Cilt 19, 102nci Birleşim, 22.05.1985, s.469. Ayrıntılı bilgi için bakınız Kemaloğlu, **a.g.e.**, s.91-94.

²⁹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Cilt 19, 102nci Birleşim, 22.05.1985, s.469. Ayrıntılı bilgi için bakınız Kemaloğlu, **a.g.e.**, s.99-101.

²⁹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Cilt 19, 102nci Birleşim, 22.05.1985, s.469

²⁹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Cilt 19, 102nci Birleşim, 22.05.1985, s.469; Ayrıntılı bilgi için bakınız Kemaloğlu, **a.g.e.**, s.98-99.

²⁹⁹ Kemaloğlu, **a.g.e.**, s.101-104.

³⁰⁰ **a.g.e.**, s.106-107.

³⁰¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Cilt 19, 102nci Birleşim, 22.05.1985, s.469

³⁰² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Cilt 19, 102nci Birleşim, 22.05.1985, s.469

³⁰³ 1985'in ilk üç ayında Bulgaristan Türkleriyle ilgili Milliyet Gazetesinde 68, Tercüman Gazetesinde 64, Cumhuriyet Gazetesinde 31, Türkiye Gazetesinde 18, Hürriyet Gazetesinde 17 haber yer almıştır. Kemaloğlu, **a.g.e.**, s.70.

³⁰⁴ **Türk Kültürü Dergisi, Bulgaristan Türkleri Özel Sayısı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Sayı 263, Mart Ankara 1985.

Türkiye'ye daha önce göç etmiş göçmenlerin kurduğu Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (BALGÖÇ)³⁰⁵ ve Rodop–Tuna Türkleri Yardım ve Dayanışma Derneği³⁰⁶ gibi dernekler yaptıkları faaliyetlerle konuyu ulusal ve uluslararası düzeyde gündemde tutmuşlardı. Üniversiteler, barolar, meslek örgütleri yaşananları kınayan bildiriler yayınlamış, konuyla ilgili yurtiçinde Bursa, Edirne, İstanbul, Kocaeli, Ankara gibi birçok şehirde ve yurtdışında yaşayan Türkler tarafından Berlin, Lefkoşe, Stockholm, Paris, Brüksel, Londra gibi bir çok şehirde mitingler düzenlenmişti³⁰⁷. Konu TBMM'nde sözlü ve yazılı sorularla, genel görüşmelerle, gizli görüşmeyle ve gensoruyla görüşülmüştü³⁰⁸.

Ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan faaliyetlerin Bulgaristan Hükümeti üzerinde herhangi bir etkisi olmamıştı. Bulgaristan Hükümeti Türkiye'nin Ağustos 1985 tarihli notasını cevapsız bırakmış, Bulgaristan'daki Türk varlığını reddetmeyi ve isim değişikliğinin gönüllü olarak yapıldığı iddiasını sürdürmüş, göçe yönelik her türlü görüşme talebini reddetmeye devam etmişti.

Diplomatik olarak göç ve diğer çözüm yollarının tıkanması üzerine fırsatını bulan Bulgaristan Türkleri -örneğin Naim Süleymanoğlu- çeşitli vesilelerle Türkiye'ye ve diğer ülkelere kaçmayı başarmıştı. Bulgaristan'da kalan Türkler varlıklarını devam ettirmek için kurdukları Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi, Bulgaristan Bağımsız İnsan Hakları Derneği, İnsan Haklarının Savunulması Demokratik Birliği, 1989 Viyana Destek Derneği gibi örgütlerle direnişe geçmişlerdi³⁰⁹.

Bulgaristan Türklerinin fırsatını bulduğunda ve tehlikeli yollarla Türkiye'ye kaçması bölünmüş aileler sorununun oluşmasına neden olmuştu. Türkiye'ye kaçmayı başaran Türkler kaçışın zorluk ve tehlikeleri sebebiyle çocuklarını Bulgaristan'da bırakmak zorunda kalmışlardı. Türkiye Hükümeti bölünmüş ailelerin çocuklarının isim listesini Bulgar hükümetine vermiş konu hem uluslararası hem de Bulgaristan

³⁰⁵ BALGÖÇ derneğinin kuruluşu ve faaliyetleri için bakınız; Ali Öztürk, **Bulgaristan'dan Türkiye'ye Rumeli'den Bursa'ya Hayatım ve Hatıralarım**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s.310-317.

³⁰⁶ Rodop –Tuna Türkleri Yardım ve Dayanışma Derneği'nin faaliyetleri için bakınız Halil Uzunoğlu, **Ceddinin Menkubeleri ve Bulgar Zindanlarında Kırk Ay**, kendi basım, Bursa 2003. s.211-249.

³⁰⁷ Kemaloğlu, **a.g.e.**,s.78-88.

³⁰⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Cilt 19, 102nci Birleşim, 22.05.1985, s.469.

³⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız Şimşir, **a.g.e.**, s.416-429.

Hükümetiyle yapılan çeşitli toplantılarda gündeme getirilmişti³¹⁰. Türkiye'ye kaçan Özgür ailesinin Bulgaristan'da kalan kızları Aysel için yaptıkları taleple gündeme gelen bölünmüş aileler sorunu "Aysellere Özgürlük" adı verilen bir kampanyayla dile getirilmişti. Kampanya sonucu Bulgaristan Hükümeti çocukların bir kısmını Türkiye'ye göndermeyi kabul etmişti³¹¹.

Türkiye Hükümetinin diplomatik hamleleri sürerken Bulgaristan Türklerinin örgütlü direnişi yaygınlaşıyordu. Bazı Türkler açlık grevine başlamış³¹², açlık grevine ve diğer eylemlere katılarak insan haklarını savunan Türklerin pasaportları verilerek sınır dışı edilmeleri direnişin daha da yayılmasına sebep olmuştu³¹³. 30 Mayıs 1989 tarihinde yapılacak olan AGİT İnsani Boyut Konferansı öncesi dünya kamuoyunun dikkatini Bulgaristan Türklerine çekmek amacıyla direniş örgütlerinin öncülüğünde 14-15 Mayıs 1989'da Silistre ve Şumnu'da başlayan, 20-27 Mayıs 1989'da Bohçalar, Akkadınlar, Vokil, Cerkovna, Vodno, Kemallar, Cebel, Beli Lom, Osmanpazar, Şumnu, Gradnica, Benkovski, Ezerçe, Razgrad, Mahmuzlar ve Dopriç'te yürüyüş ve gösteriler düzenlenmişti. Bu gösterilerde çok sayıda silahsız barışçı Türk Bulgar askerleri tarafından öldürülmüştü³¹⁴.

Barışçı gösterilerde güç kullanımı sonucu çok sayıda ölüm yaşanması üzerine Türkiye 16-24 Mayıs 1989 tarihleri arasında Bulgaristan'a olaylarla ilgili bilgi talebi ve yaşananlara ilişkin protesto içeren 10 adet nota vermişti³¹⁵. TBMM ve ABD gibi çeşitli ülkelerin protestolarına rağmen sorunun diplomatik yollarla çözülemeyeceği fikri yaygınlaşmaya başlamıştı³¹⁶.

Bu dönemde Bulgaristan "sorunlu" bulduğu Türkleri Türkiye dışındaki üçüncü ülkelere sınır dışı etmişti. 31 Mayıs'ta Bulgaristan'da Bulgaristan Türklerine gözdağı vermek amacıyla protesto gösterisi yapılmıştı. Bulgaristan Türkiye'nin sınırı açması isteğini tekrarlarlarken sınır dışı edilen Türklerin Türkiye yerine başka ülkelere

³¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 17, Yasama Yılı 4, Cilt 31, 24.10.1986, s.224; TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 31, Dönem 17, Toplantı 4, , 01.01.1986, s.65-66.

³¹¹ Kemalöglü, **a.g.e.**, s.131-138.

³¹² **Milliyet Gazetesi** 26.05.1989; **Milliyet Gazetesi** 13.05.1989.

³¹³ Kemalöglü, **a.g.e.** s.151; **Milliyet Gazetesi** 24.05.1989.

³¹⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s.429-431; Dayıoğlu, **a.g.e.**, s.346. Protestolarla ilgili ayrıntılı bilgi için Bakınız : "Biz Buradayız Programı" , TRT İNT, 03/01/2009.

³¹⁵ **Milliyet Gazetesi**, 25.05.1989; Notaların içeriği için bakınız TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Cilt 28, 98 inci Birleşim, s.283.

³¹⁶ Bakınız. Sami Kohen, "Kınama Yeter mi?", **Milliyet Gazetesi**, 26.05.1989.

gönderilmesini Türkiye'nin sınırı açmaması ve vize vermemesinden kaynaklandığını iddia etmişti³¹⁷.

Bulgaristan'ın Devlet Başkanı Jivkov'un "Türkiye Müslüman azınlığa sınırları açsın" açıklamasına Türkiye Başbakanı Turgut Özal Türkiye sınırlarının açık olduğunu, kapsamlı bir göç anlaşması için masaya oturmaya hazır olduğunu ve Bulgaristan'da kalmayı tercih eden Türklerin haklarının güvence altına alınması gerektiğini içeren bir açıklamayla karşılık vermişti³¹⁸.

Protesto gösterileri ve olayların uluslararası düzeyde gündeme gelmesiyle Bulgaristan Hükümetine baskıların artması, Bulgaristan Hükümetinin protesto gösterileriyle Türklere yönelik kuşularının artması ve homojen bir toplum oluşturmanın mümkün olmadığını anlaşılması üzerine Bulgaristan göç fikrini kabullenmişti³¹⁹.

Jivkov 2 Haziran 1989'da televizyonda yaptığı konuşmada Türkiye'ye kapıları açma çağrısı yaparak Türklere "pasaportlarınızı vereceğiz, Türkiye kapılarını açsın, isteyen çekip gitsin" demişti. Bu dönemde yeni çıkan pasaport kanunundan faydalanmak isteyen 500.000 Türkün pasaport için başvurması üzerine yaşanan yoğunluktan dolayı Bulgar Dışişleri Bakanı Türkiye'ye gitmek isteyen herkese vize verileceğini açıklamıştı. Açıklamalara rağmen Bulgar Hükümetinin göç etmek isteyenlere ülkeden çıkış izni vermemesi ve özellikle askerlik çağındaki gençlere zorluk çıkarması Türklerin ülkeden kaçmasına ve Türkiye Bulgaristan sınırında yığılmalara sebep olmuştu. Bu durum üzerine Türkiye Bulgaristan arasındaki vize anlaşması geçici olarak kaldırılmış, Türkler Türkiye'ye vizesiz olarak girebilmişti³²⁰.

Göç beklentisi içinde olan Bulgaristan Türkleri için Türkiye'ye gitmek için bir fırsat çıkmıştı ancak yaşananlar Türkiye'nin beklediği gibi göçmenlerin ekonomik haklarının güvenceye alındığı bir anlaşmaya bağlanmış bir göç olmamıştı. Yaşananlar kısacası Bulgaristan'ın istemediği Türkleri daha önce olduğu gibi Türkiye'nin dışındaki üçüncü ülkelere sınır dışı etmekten vazgeçip Türkiye'ye sınır dışı etmesi şeklinde olmuştu.

³¹⁷ **Milliyet Gazetesi**, 02.06.1989.

³¹⁸ **Milliyet Gazetesi**, 31.05.1989.

³¹⁹ Şimşir, **a.g.e.**, s.440.

³²⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s.440.

Ülkenin çeşitli bölgelerinde protesto gösterilerine katılan, isim değişikliğine karşı çıkan Türkler “altı saat içerisinde ülkeyi terk edeceksiniz” denilerek zorla Kurtulan Ekspresi olarak adlandırılan trene bindirilerek sınır dışı ediliyordu. Türklerin bazıları uçaklarla bazıları ise yaya olarak sınırı geçip Türkiye’ye ulaşıyordu³²¹. Türkler kısa süre içinde sınır dışı edilirken ellerindeki taşınır ve taşınmaz malları satacak zaman bulamamış ya da yanında Türkiye’ye getirememiş ayrıca biriktirdikleri mal ve paraları yanlarına almalarına izin verilmemiş bu sebeple ciddi maddi zorluklar yaşamışlardı. Sınır dışı edilmelerin Bulgar Hükümeti tarafından son anda tebliğ edilmesi ve hemen yerine getirilmesi sebebiyle bazı Türkler aileleriyle dahi vedalaşamamıştı.³²² Türkiye yaşananlar üzerine Bulgaristan’a göçü düzene koyacak, göçmenlerin mali haklarını kapsayan birgöç anlaşması yapma çağrısını yenilemişti³²³. İlk iki gün kontrol altına alınamayıp herkesin kabul edildiği göçün düzensizliği sınırda ciddi yığılmalara ve göçmenlerin arasına Bulgar casuslarının karışmasına³²⁴ sebep olmuştu.

Türkiye Bulgar casusların Türkiye’ye sızmasını engellemek, binlerce parasız göçmenin Türkiye’ye akışını yavaşlatmak, Bulgaristan’ı göç anlaşmasına zorlamak ve göçmenlerin mali haklarını güvence altına alacak mekanizmaların kurulmasını sağlamak amacıyla bazı önlemler almıştı. Türk Hükümeti Bulgaristan’a sınırdan geçişlere daha sıkı kontrole izin verileceğini bildirmişti. Bu dönemden sonra Bulgaristan’ın sınır dışı ettiği Türkler 50 kişilik gruplar halinde kabul edileceği, gelenlerin sağlık kontrollerinin yapılması ve yerleşecekleri yerlerin incelenmesi amacıyla Türkiye’deki akrabaları ve geldikleri yerlerin incelenmesinin göçmen başına 3-4 saat süreceği bu sebeple günde en fazla 150-200 göçmen kabul edileceği bildirilmişti³²⁵.

Bulgarların seyahat özgürlüğü olarak adlandırdığı sınır dışı etme formundaki zorunlu göç karmaşasının içinden çıkılmaz bir hal alması üzerine Bulgaristan 22 Haziran 1989’da göçe zorladığı Türklerin durumunu koşulsuz olarak görüşmek üzere Türkiye Dışişleri Bakanlığı’na başvurmuştu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise göçle

³²¹ **Milliyet Gazetesi**, 04.06.1989; 05.06.1989.

³²² **Milliyet Gazetesi**, 06.06.1989; 07.06.1989.

³²³ **Milliyet Gazetesi**, 10.06.1989.

³²⁴ **Milliyet Gazetesi**, 09.06.1989.

³²⁵ **Milliyet Gazetesi**, 10.06.1989.

ilgili görüşmenin ancak kapsamlı bir göç anlaşması şartıyla mümkün olabileceğini bildirmişti³²⁶.

Açıklamalara rağmen göçle ilgili ülkeler arasında görüşme mümkün olmamıştı. Türkiye Hükümeti bunun üzerine daha önce defalarca “kapımız daima açık” ve “1 milyon kişide olsa gelen herkesi kabul edeceğiz” açıklamaları yapmasına rağmen Bulgaristan’ı bir göç anlaşmasına zorlamak amacıyla 22 Ağustos 1989’da sınırı kapatmıştı³²⁷.

1 Haziran 1989 tarihinden Türkiye’nin sınır kapısını kapattığı 22 Ağustos 1989 tarihine kadar 308.136 nüfusa sahip 84.619 aile göç etmişti. Göç edenlerin 291.738 kişisi vizesiz göç ederken sadece 4.496 kişi vizeli olarak Türkiye’ye göç etmiş, geriye kalan 12.187 kişinin vize durumu tespit edilememişti. Aynı şekilde göç eden kişilerden 243.785 kişisi Bulgarlar tarafından sınır dışı edilirken 47.164 kişi kendi isteğiyle göç etmiş, 17.969 kişinin durumu ise belirsizdir³²⁸.

Türkiye’nin sınırı kapatması bu dönemde de bölünmüş aileler sorununun oluşmasına neden olmuştu. Bulgaristan’dan sınır dışı edilen Türklerin akrabaları Türkiye’nin sınırı kapatması üzerine Bulgaristan’da kalmıştı³²⁹. Bölünmüş aileler sorununun göç baskısını arttırmasına rağmen vizeli dönemde göç azalarak devam etmişti.

Türkiye’nin Bulgarları kapsamlı bir göç anlaşmasına zorlamak amacıyla vizeli uygulamaya geçtiği 22 Ağustos’tan 29 Eylül’e kadarlık sürede toplam 2145 Bulgaristan Türkü vizeli olarak Türkiye’ye göç edebilmişti³³⁰.

Mart 1985’de Mikhail Gorbaçov’un SSCB’de iktidara gelmesi ve ardından glasnost (açıklı, şeffaflık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) politikalarını oluşturması ve izlemesi 1980’li yılların sonlarında sosyalist ülkelerde ciddi dönüşümler yaşanmasına sebep olmuştur. SSCB, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya gibi ülkelerde yaşanan demokratik dönüşümlerin Bulgaristan’da yaşanmaması üzerine 3 Kasım 1989 tarihinde Sofya’da binlerce kişi glasnost ve perestroyka talebiyle gösteriler düzenlenmişti. Sosyalist ülkelerdeki demokratik

³²⁶ **Milliyet Gazetesi**, 23.06.1989.

³²⁷ **Milliyet Gazetesi**, 22.08.1989.

³²⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 33, 21inci Birleşim, 24.10.1989, s.81.

³²⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 18, Yasama Yılı 4, 72nci Birleşim, 01.02.1990, s.237.

³³⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 33, 10uncu Birleşim, 29.09.1989, s.87.

dönüşümler ve gösteriler üzerine 9 Kasım 1989 tarihli BKP toplantısında Todor Jivkov istifaya zorlanmıştı³³¹.

Jivkov'un uzaklaştırılmasıyla göreve gelen yönetim "Türk azınlığa karşı 1984 sonlarından itibaren uygulanan politikaların yanlışlığını kabul ederek, bunun Bulgaristan'ın iç mevzuatıyla da, uluslararası yükümlülükleriyle de bağdaşmayan ve Bulgaristan'ı uluslararası yalnızlığa iten bir hata olduğunu" açıklamıştı. BKP Merkez Komitesi, Devlet Konseyi ve hükümet 29 Aralık 1989 tarihinde Türklerin ve diğer Müslümanların zorla değiştirilen isimlerinin iadesini, dil ve din alanındaki kısıtlamaların kaldırılmasını ve ayrımcılığa son verilmesini kararlaştırmıştı³³².

Yaşanan dönüşümlere rağmen Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler azalarak da olsa Mayıs 1990'a kadar devam etmişti. Vizeli dönemin başladığı 22 Ağustos 1989'dan Mayıs 1990'a kadar 34.098 Bulgaristan Türk'ü vize alarak Türkiye'ye göçe etmişti³³³. Böylece göçün başladığı 2 Haziran 1989'dan Mayıs 1990'a kadar yaklaşık 1 yıllık sürede toplam 342.136 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmişti. Aynı dönemde Türkiye'ye göç eden göçmenlerin 133.272'si de Bulgaristan'a geri dönmüştü³³⁴.

1990 yılı Bulgaristan için önemli gelişmelerin meydana geldiği bir yıl olmuştu. Ocak ayında ülke yönetimini BKP tekeline veren madde kaldırılmış ardından Nisan ayında demokratik ve hür seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştı. Haziran ayında yapılan demokratik ve hür seçimlerde adını Bulgaristan Sosyalist Partisi olarak değiştiren BKP 400 milletvekilliğinden 211'ini kazanarak iktidarını sürdürmüştü. Seçimlerde Bulgaristan Türklerinin siyasi hareketi Hak ve Özgürlükler Hareketi meclise 23 milletvekili göndermeyi başarmıştı. Demokratik seçimlerin ardından komünistlerin iktidara devam etmesi Aralık ayına kadar geniş kapsamlı grev ve gösterilere yol açmıştı. Gösteriler ve grevler sonucu Aralık ayında sosyalist iktidar yerini tüm partilerin temsilcilerinin yer aldığı koalisyon hükümetine bırakmıştı³³⁵. Böylece Bulgaristan'da yaklaşık 45 yıl süren sosyalist iktidar dönemi sona ererek Bulgaristan'da fiili olarak soğuk savaş dönemi atmosferi sona ermişti.

³³¹ Armaoğlu, a.g.e.,s. 911-925.

³³² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 39, 64üncü Birleşim, 16.01.1990, s.82.

³³³ Şimşir, a.g.e., s.443.

³³⁴ Şimşir, a.g.e., s.444.

³³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.925.

Sonuç olarak soğuk savaş döneminde aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Bulgaristan'dan Türkiye'ye 590.339 kişi göç etmiştir.

Tablo 16: Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan Türklerinin Göçü³³⁶

	İskanlı		Serbest		Toplam	
	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus
1945	1	6	195	625	196	631
1946	6	28	260	678	266	706
1947	-	-	403	1.763	403	1.763
1948	-	-	522	1.514	522	1.514
1949	-	-	470	1.670	470	1.670
1950	12.233	52.185	-	-	12.233	52.185
1951	25.188	102.208	-	-	25.188	102.208
1952	-	-	4	4	4	4
1953	1	1	1	1	2	2
1954	-	-	9	9	9	9
1955	-	-	3	4	3	4
1956	-	-	30	32	30	32
1957	-	-	-	-	-	-
1958	3	3	2	3	5	6
1959	-	-	10	25	10	25
1960	-	-	7	11	7	11
1969-1980	-	-	-	130.000	-	130.000
1981-1985	-	-	10	14	10	14
1986-1990	-	-	81.142	278.513	81.142	278.513
1991-1992	-	-	10.140	21.042	10.140	21.042
Toplam	37.432	154.431	93.208	435.908	130.640	590.339

6.Göçün Nedenleri

Her göç hareketi gibi soğuk savaş döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaşanan göç hareketlerinde de itici ve çekici nedenler bulunmaktadır. Bahsettiğimiz dönemde 3 büyük göç hareketi olması, göçlerin niteliklerinin farklı olması bu nedenlerin sayılarının fazla olmasına yol açmaktadır. Bu dönemde yaşanan göçlerin büyük kısmının Bulgaristan'ın zorlamasıyla hatta sınır dışı etmesiyle gerçekleşmesi Bulgaristan'ın da bu göç hareketleri için belirli nedenlere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bölümde Bulgaristan'ın ülkede bulunan Türkleri göç ettirmek istemesinin ve Bulgaristan Türklerinin göç etmek istemelerinin nedenleri üzerinde durulacaktır.

³³⁶ Tablo Geray, a.g.e. s. 81, Köy İşleri Envanteri, Ağanoglu, a.g.e. s. 319'den oluşturulmuştur. Çelişki; **Bulgaristan'dan Türk Göçleri**, DPT Sosyal Planlama Başkanlığı, Şubat Ankara 1990, s.32.

Bulgaristan'ın bazı dönemlerde Türkleri sınır dışı edecek kadar Türklerin göç etmesini istemesi bazı dönemlerde ise göçü engellemek istemesi hiç kuşkusuz göçün ülkenin iç ve dış konjonktürel durumuyla yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde göçün bireysel bir davranış şekli olması Bulgaristan Türklerinin büyük çoğunluğunun farklı gerekçelerle göç etmesine neden olmuştur. Bu sebepler göçün nedenlerinin net şekilde tespitini zorlaştırmakta ve yapılan çalışmalarda göçün farklı nedenleri üzerinde durulmasına yol açmıştır.

Bu bölümde göçün nedenleri sıralanırken öncelikle göçün genel nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu nedenler aynı zamanda aşağıda sıralanacak diğer somut nedenlerin de sebepleridir. Özellikle Bulgaristan Türklerinin göç etmesine yol açan somut nedenler aynı zamanda bu genel nedenlerin sonucudur.

6.1. Bulgar Milletleşme Süreci

Uluslararası hukukta yerleşmiş bir tanıma göre devlet en az üç temel ögenin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bunlar bir insan topluluğu; bir ülke ve kendi üstünde herhangi bir otoriteye bağlı olmayan bir siyasal yönetimdir³³⁷. Bulgar Prensiği'nin kurulduğu 1878 yılında Bulgaristan Rusya'nın desteğiyle bir ülkeye ve bir siyasal yönetime sahip olmuştur. Ancak Bulgaristan'ın tam anlamıyla devlet olabilmesi amacıyla ortak bilince sahip bir insan topluluğuna yani millete ihtiyacı vardı. Oysa o yıllarda Bulgaristan coğrafyası olarak adlandırılan topraklarda yaşayan ve Bulgar milleti olarak adlandırılan grup kültürel, etnik, siyasi açıdan bir millet değildi³³⁸. Yeni kurulan Bulgar Prensiği bir taraftan “Büyük Bulgaristan” hayali kurarken bir taraftan da ulusal ve tarihsel bir varlık nedeni bulma gereksinimi duyuyordu. Bu gereksinimin bir sonucu olarak mutlak bir “etnik-ulusal bir örneklik düşüncesi” Bulgar milletleşme sürecinin temeli olmuştur.

Erözden³³⁹ milletleşme sürecinde devletlerin yararlandığı öğeleri din, dil, soy, kültür, tarih birliğini içeren içsel unsurlar ve düşman imajını içeren unsurlar

³³⁷ Pazarcı, **a.g.e.**, s.6.

³³⁸ Bu durum sadece Bulgaristan'a özgü bir durum değildi. Balkanlarda kurulan ulus devletler halk isyanları neticesinde değil, Avrupalı devletlerin kendilerine özgü sebepleri neticesinde Avrupalı devletler tarafından kurulmuştu. Oluşturulan bu ulus devletlerin hiçbirisi gerçek bir ulusa dayanmıyor, Avrupalı devletler tarafından kendilerine verilen topraklar üzerinde ulus oluşturulmaya çalışılıyordu. Bu dönemle çıkarlarına göre bir kardeşin Yunanlı diğer kardeşin Sırp ya da Bulgar olduğunu iddia ettiği durumlar görülebiliyordu. Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, İmge Yayınevi, Ankara 2004, s.9,s.59.

³³⁹ Ozan Erözden, **Ulus Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara 1997, s.106.

olarak iki kısımdan oluştuğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda düşünüldüğünde Bulgaristan milletleşme sürecinde en uygun düşman imajı yaratabilecekleri kitle yüzyıllar boyu kendilerini idare eden Türkler olurken³⁴⁰ en önemli amaç da Bulgaristan sınırları dâhilinde din, dil, soy, kültür ve tarih birliğine sahip bir kitle oluşturmaktı. İlk Bulgar hükümetlerinden itibaren, iktidarda kim olursa olsun ya da yönetim sistemi ne olursa olsun, düşman imajı olarak Türkler görülmüş ve ülkenin ulusal azınlıklarını ya yok etmeye ya da özümsemeye çalışmıştı. Hükümetlerin faaliyetlerini meşrulaştırma yolu her zaman o bölgenin ve bölgede yaşayanların bir zamanlar Bulgar olduğunu iddia etmek olmuştu³⁴¹. Hiç kuşkusuz iddia edilen “Bulgar milleti” Slav kökenli ve Hristiyan Bulgar milleti idi³⁴².

Bulgarların özellikle Türklere karşı öne sürdüğü bölgenin tarihte Bulgarların idaresinde olduğunun ispatı olarak gösterilen ve ilk Bulgar Devleti olduğu ifade edilen 681 yılında kurulan Bulgar Devleti ilginç bir şekilde Türk tarih kitaplarında da ilk Müslüman Türk Devleti olarak sayılmaktadır³⁴³.

Türklerin Türkistan’dan göç hareketleri kapsamında önce Kafkasya bölgesine, ardından da Tuna boylarına yerleşen Bulgar Türkleri 454 yılında Avrupa Hun İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla oluşan boşluğu doldurmaya çalışmışlardı. Bulgar Türkleri bugünkü Bulgaristan coğrafyasına göç eden Slav kavimlerini hâkimiyeti altına alıp teşkilatlandırarak 681 yılında Bulgar Devleti’ni kurmuşlardı. Slav çoğunluk içinde Türkçenin bırakılıp Slavcanın kullanılmaya başlanması ve dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Hristiyanlığın kabulüyle Bulgar Türklerinin Slavlaşmasının ardından Bulgar Devleti 1018 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırılmıştı³⁴⁴.

³⁴⁰ Bulgaristan’daki Türk algısı için Bakınız Leman Ergenç, **Bulgar Yayınlarında Türkler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

³⁴¹ Karpat, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası**, s.318.

³⁴² Bulgaristan Türklerinin bir zamanlar etnik olarak Bulgar oldukları iddiaları için Bakınız Petır Gerasimov(der.), **Kökenler: Bulgaristan’da İslamlaştırılmış İnsanların Bulgar Menşei**, Çev.Hristo Lilov ve Antim Şarmanski, Sofya Pres Yayını, Sofya 1989; **Bulgar Müslümanları ve Gerçekler**, Sofya Pres Ajansı, Sofya 1986.

³⁴³ Bakınız Geza Feher, **Bulgar Türkleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.; Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s.191-192 ; Cemal Anadol, **Tarihe Hükmeden Millet Türkler**, Bilge Karınca Yayınevi, İstanbul 2010, s.270, Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.

³⁴⁴ Feher, **a.g.e.**, s.40-62; İnalçık **a.g.e.**, s.IV.

Bulgar Türkleriyle Slavların kaynaşmasından yeni bir toplum oluşmuş ancak oluşan bu toplum kimlik edinemedi. Bizans işgali altında Helenist propagandaya maruz kalmıştı³⁴⁵.

Bulgarların İkinci Bulgar Devleti olarak adlandırdıkları 1185 yılında kurulan Bulgar Devleti de yine Türk boyları tarafından kurulmuştu. Kıpçak Türkleri Bulgaristan coğrafyasına hâkim olarak İkinci Bulgar Devletini kurmuş, devlet Kıpçak Türkleri tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Kıpçak Türkleri de Slav çoğunluğun baskısına dayanamamaya Slavlaşırken Bulgaristan 14 üncü yüzyılda Osmanlı egemenliğine giriyordu³⁴⁶.

Dolayısıyla Bulgaristan Prensiğinin kurulduğu 1878 yılına kadar Bulgarlar ortak bir Bulgar bilinci oluşturacak siyasi ortamı bulamamışlardı. Hatta 18 inci yüzyılın sonlarında dünyada Bulgar adıyla bir millet tanınmıyordu³⁴⁷. Dönem itibariyle net bir ortak bir tarihe sahip olmayan Rusya'nın Panslavizm politikasıyla gelişen Bulgar milliyetçiliğinin etkisindeki Bulgarların millet anlayışı öncelikle ortak dil ve ortak din çerçevesinde gelişmişti. Uzun uğraşlar sonunda 1870 yılında Bağımsız Bulgar Kilisesi kurulmuş böylece Bulgarlar Hristiyanlığı kabul ettikleri dönemden beri süren yaklaşık bin yıllık Helen (Yunan) baskısından kurtulmuştu³⁴⁸. Bulgar Kilisesi bu dönemden sonra Bulgar millet oluşumunun temelinde yer almıştı. Bulgar Prensiği kurulmadan önce Bulgar Kilisesi'nin etki alanında yer alan ve Bulgarca konuşulan bölgelerdeki Bulgar millet bilinci oluşturma çabaları yapılan kültürel çalışmaların ardından milliyetçiliğini haklı çıkarmak için yapılan nüfus sayımları³⁴⁹ ve çetelerin faaliyetleriyle sürmüştü. Bulgar Prensiği'nin kurulmasının ardından ise de Bulgar millet bilinci oluşturma çabaları devlet eliyle yürütülmüştü.

Bulgaristan Prensiği'nin kuruluşundan itibaren 1989 yılına kadar ki tüm Bulgaristan yönetimlerinde öncelikli hedef dilsel, kültürel ve etnik bakımlardan türdeş bir ulus-devlet yaratmak olmuştur. Bu dönemki tüm yönetimler genel olarak etnik köken veya kültürel, tarihsel ve dilsel milli kimlik esasına dayanan 19 üncü yüzyıl Alman tipi milliyetçilik anlayışının uzantısı olarak tanımlanan Balkan

³⁴⁵ Turan, **a.g.e.**, s.17.

³⁴⁶ İncik, **a.g.e.**, s. IV-V.

³⁴⁷ İncik, **a.g.e.**, s.29.

³⁴⁸ Selahattin Özçelik, **Bulgar Terör Örgütünün Anatomisi**, İlgı Yayınları, İstanbul 2006, s.40.

³⁴⁹ Bulgar milliyetçiliğini haklı çıkarmak için yapılan nüfus sayımları için bakınız; Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.31-33.

milliyetçiliğinin etkisi altında kalmıştı. Her devletin bir etnik kimliğe dayanması fikrini savunan Alman tipi milliyetçilik³⁵⁰ anlayışı bir devlette birden çok etnik topluluğun bulunmasını istikrarsızlık ve gerginlik kaynağı olarak görmekteydi³⁵¹. Bu anlayış yani yabancı kanından arınmış milletler yaratmak 20 nci yüzyıl boyunca Balkan devletleri için en önemli milletleştirme siyaseti olmuştu³⁵².

Bulgaristan yönetimleri de bu anlayış çerçevesinde hareket etmişti. Bulgar yönetimleri tek etnik kökene sahip olmak ve homojen Bulgar milletini yaratabilmek için öncelikle Bulgarlardan sonraki en büyük etnik grup olan Türkleri göçe zorlamıştı. Göçün Bulgaristan'ı iş gücü anlamında sıkıntıya sokması üzerine Türkler dışındaki etnik grupları yaptıkları gibi "Bulgarlaştırarak" homojen Bulgar milletinin parçası konumuna getirmek istemişti.

Bu kapsamda daha önce 1912-1913 yılları arasında Müslüman Pomakların isimleri ve dinleri değiştirilmiş, 1930 ve 1940'lı yıllarda Pomakları Bulgarlaştırma çalışmaları yapılmış, 1942 yılında Sofya Çingenelerinin isimlerine yönelik Bulgarlaştırılma çalışması yapılmış, 1962 yılında BKP tarafından Pomak ve Çingenelerin isimlerinin zorla Bulgarlaştırılması kararlaştırılmış ve 1962-1964 ve 1970-1974 yılları arasında Pomaklara ve 1980'lere kadar da Çingenelere yönelik bu karar uygulanmıştı. Bulgaristan Türklerine yönelik ise öncelikle 1906 ve 1934 yılları arasında Türkçe yer isimleri değiştirilmiş, 1970 yılında Türkleri Bulgarlaştırma kararı alınmış, 1982 yılında Bulgar ve Türklerin evlenmeleriyle oluşan evliliklerde Türk tarafının isminin Bulgarlaştırılması ve 1984-1985 yıllarında Bulgaristan'ın tamamında yaşayan Türklerin ve Türkçe yer isimlerinin Bulgarlaştırılması kararlaştırılarak "yeniden doğuş"³⁵³ adı verilen Bulgarlaştırma süreci tamamlanmaya çalışılmıştı³⁵⁴. Bu süreçte Türklerin zorla Müslümanlaştırılan Bulgarlar olduğu öne

³⁵⁰ Alman tipi millet oluşumu için bakınız; Harold James, **Alman Kimliği**, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2000.

³⁵¹ Dayıoğlu a.g.e., s.171.

³⁵² Karpat, **Etnik Yapılanma ve Göçler**, s.18.

³⁵³ Yeniden doğuş süreçleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Osman Salih, "*Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da Yeniden Doğuş Süreçleri*", **89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s.121-136.

³⁵⁴ Mehmet Hacısalıhoğlu ve Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, "*Giriş*", **89 Göçü Bulgaristan'da 1984--89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s. 19.

sürülerek Türk kimliği reddedilmişti³⁵⁵. Bulgarlaştırma çabalarına ve Türk kimliğinin reddedilişine karşı Bulgaristan Türklerinin en büyük kaçış yolu ve kendilerini savunma mekanizması göç etmek olmuştur.

6.2. Nüfus Sorunu

Jivkov'un asimilasyon politikalarının altında yatan en önemli sebeplerden biri Bulgaristan Türklerinin Bulgarlara nazaran çok yüksek olan nüfus artış oranıydı³⁵⁶.

Soğuk savaş öncesi dönemde 1900-1946 yılları arasında Bulgaristan yüksek doğum oranları ve azalan ölüm oranları ile yüksek bir nüfus artış hızına sahipti. Bu yıllarda doğum oranları binde 25 ile binde 42 arasında, doğal nüfus artışı ise binde 11 ile binde 20 arasında değişmişti³⁵⁷. Bu dönemde doğal nüfus artış oranı yüksek olmakla birlikte nüfus artış oranı azalan bir gidişat izlemektedir.

Sosyalist dönemin başladığı 1945 yılından Bulgarlar tarafından “soya dönüşün” tamamlandığı yıl kabul edilen 1985 yılına kadar nüfus artış hızının azalışı artarak devam etmişti. 1950 yılında ülke nüfusu 108.000 kişi artmışken 1985 yılında ülke nüfusu sadece 11.000 kişi artmıştı. Bu dönemde Türklerin ve diğer Müslüman grupların yüksek hızlı nüfus artışına rağmen Bulgaristan tarihinde ilk kez doğum oranları binde 14'ün altına ve doğal nüfus artışı da binde 2'nin altına düşmüştü.

³⁵⁵ Yordan Yordanov, **Arşivler Konuşuyor 2**, Çev: Antim Şarmanski, Sofya Pres Yayını, Sofya 1987; Bulgaristan'da Bulgaristan Türklerinin Türkleştirilmiş Bulgar olduğuna yönelik ve Türkler aleyhine yoğun bir propaganda yapılmıştır. Bu kapsam Bulgaristan'da “Yol Ayrımı”, “Şapka Kahramanları”, “Soya Dönüş” gibi bir çok sinema filmi de yapılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, Toplantı 1, Cilt 7, 84üncü Birleşim, 27.04.1989, s.7. Bulgaristan Türklerinin zorla Türkleştirilen Müslümanlar oldukları iddialarına yeni dönem Bulgar tarihçilerden Antonina Želyazkova “*Yüzde olarak İslamlaşmanın etkisinin o kadar yüksek olmadığı Bulgaristan, bu tarihi gerçeğe her zaman romantik-duygusal bir şekilde yaklaşmıştır. Sürekli değişen siyasî konjonktüre hizmet etmesi, kamuoyunu harekete geçirmesi ve etkilemesi için Bulgar tarihçilerinin ve bilim adamlarının çalışmalarını devlet mekanizması, sık sık teşvik etmekte ve yönlendirmektedir.*” Şeklinde yaklaşırken Bulgar tarihçilerinin uzun yıllardan beri “tutarsız tezlere rağbet” ettiklerini ifade etmektedir. ³⁵⁵ Aktaran Ayşe Kayapınar, “*Bulgar Tarihçilerinin Komplolarını Bulgaristan'daki Türk Azınlığa Etkileri*”, **89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s. 111.

³⁵⁶ Baskın Oran, “*Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik*”, **A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No:1-4, Ankara Ocak-Aralık 1993, s.115.

³⁵⁷ Emin Atasoy, “*Postsosyalist Dönemde Bulgaristan'da Yaşanan Demografik Kriz Ve Yansımaları*”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 12, Bursa 2007/1, s.7.

Tablo 17: 1900-1985 Yılları Arasında Bulgaristan'ın Doğal Nüfus Artış Hızı³⁵⁸

Yıllar	Doğum Oranı (Binde)	Ölüm Oranı (Binde)	Doğal Nüfus Artışı (Binde)
1900	42,2	22,5	19,7
1920	39,9	21,4	18,5
1934	30,1	14,1	16,0
1940	22,2	13,4	8,8
1946	25,6	13,7	11,9
1950	25,2	10,2	15,0
1960	17,8	8,1	9,7
1965	15,3	8,1	7,2
1970	16,3	9,1	7,2
1980	14,5	11,1	3,4
1983	13,6	11,4	2,2
1985	13,3	12	1,3

Özkan Türklerin ve Bulgarların nüfus artış hızlarının farklılığını mülakat yaptığı bir göçmenden şu şekilde aktarmaktadır³⁵⁹;

"Güdülen esas amaç o nüfus dengesini ayarlamak, Bulgarların amacı bu, hiç bir zaman Bulgaristan'da Türk Azınlığını 1 milyonun üzerine çıkmaması için ellerinden geleni yapmışlar, fakat son yıllarda buna hâkim olamaz duruma geliyorlar. Mesela ben size bir örnek verecem, benim sürgün olduğum köyde bir yılda 37 tane insan vefat etti yaşlı, aynı yıl o köyde 2 tane çocuk dünyaya geldi, şimdi benim doğduğum köye, çalıştığım köye gelelim, yüzde 100 Türk Köyü, her sene burada 18-22 arasında çocuk dünyaya geliyordu bu köyde, ölüm de 4-5 arasında oluyordu, yani siz artık orada şeyi yapabilirsiniz ve bu Bulgaristan hükümetini bir endişeye, paniğe sevk ediyor..."

Nüfus artış hızının gittikçe azalması ve bu azalmanın Türk ve Müslümanların yüksek miktardaki nüfus artış hızına rağmen yaşanması neticesinde Bulgar nüfusunun gittikçe azalması ve azınlık olarak nitelendirdikleri Türk ve Müslümanların nüfusunun gittikçe artması Bulgarlarda Bulgar nüfusunun yakın bir gelecekte çoğunluğu sağlayan oranını kaybedeceği korkusu yaşanmasına sebep olmuştu. Aşağıda yer alan tabloda günümüzden nüfus değişimlerine baktığımızda Bulgarların yaşadığı bu korkunun haksız olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

³⁵⁸ Atasoy, a.g.m., s.8. ve Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma**, s.427'den konsolide edilmiştir.

³⁵⁹ Özkan, a.g.e.,s.80.

Tablo 18: Bulgaristan'da Nüfus Değişimi³⁶⁰

<u>Yıllar</u>	<u>Toplam Nüfus</u>	<u>Doğum Oranı (Binde)</u>	<u>Ölüm Oranı (Binde)</u>	<u>Doğal Nüfus Artışı (Binde)</u>
1900	3.744.283	42,2	22,5	19,7
1920	4.846.971	39,9	21,4	18,5
1934	6.077.939	30,1	14,1	16,0
1946	7.029.349	25,6	13,7	11,9
1965	8.227.866	15,3	8,1	7,2
1985	8.948.649	13,3	12,0	1,3
1995	8.384.715	8,6	13,6	-5,0
2004	7.928.900	9,0	14,2	- 5,2

Nüfus yapısındaki değişim 1960'lı yıllardan itibaren Bulgarlar arasında ciddi kaygılar yaratmaya başlamıştı. BKP Merkez Komitesi Sekreteri 10 Nisan 1964'de yaptığı konuşmada 2000'li yıllarda ülkenin nüfus yapısından duyduğu kaygıyı şu şekilde ifade etmişti³⁶¹;

“Batılı bilim adamlarının istatistiksel incelemelerine göre 2000’li yıllara doğru Bulgarlar kendi ülkelerinde azınlıkta kalabilir. Balkanlarda ikinci bir Kıbrıs doğma ihtimaliyle karşılaşmamak için her nevi önlemleri bu tehlikeye karşı almamız lazım...”

Bulgarların almayı planladıkları önlemler iki aşamalı olmuştu. Bunlardan ilki çeşitli yollarla Bulgarların nüfusu arttırılmaya çalışılırken diğeri de azınlıkların doğal olarak da Türklerin sayını azaltmaktı. Bulgarlar bu sorunu aşmanın iki yolunu bulmuşlardı. Bunlardan ilki Türk ve Müslüman nüfusun göç etmesi sonucu Bulgaristan'da Türk ve Müslüman nüfusunun azalması, diğeri de Türk ve Müslümanları Bulgarlaştırarak Türk ve Müslüman nüfusu azaltırken Bulgar nüfusu arttırmaktı.

Nüfusla ilgili Bulgarların başka bir sıkıntısı da Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan kaynaklanan Kıbrıs Sendromu olarak adlandırabileceğimiz durumdur. Türklerin nüfusunun artmasının Türklerde otonom bir yapı ya da bağımsızlık talebine ya da

³⁶¹ Beğlan Toğrol, “Geleneksel Aile Düzeni İçinde Bulgaristan'da Yeni Bir Direnme Gücü Olarak Türk Nüfus Hareketleri”, *İstanbul Üniversitesi Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, İstanbul 1993, s.62.

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/psikoloji/article/download/18966/18097> (Erişim Tarihi:12.02.2012.)

Türkiye'nin müdahalesine yol açabileceği korkusu Türklerin nüfusunun azaltılması fikrinin oluşmasına yol açmıştı. Jivkov yaşanan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir³⁶²;

“Benim sınırların açılması kararını duyurmamdan sonra Mayıs olayları ve siyasal çalkantılar azaldı, ülke daha huzurlu ve sessiz oldu. Bizler büyük bir göç psikozu içindeki. Bu göç çılgınlığını, bu anormal psikolojik durumu nasıl değerlendirmemiz gerekir? Ben derim ki, böyle bir psikolojik ortam bizim için olumlu ve yararlıdır. Sır gibi sakladığım bir şeyi sizlerle paylaşmak istiyorum. Ülkemizden 200 000 – 300 000 Türk'ü göndermezsek, 15-20 yıl sonra Bulgaristan bir devlet olarak var olmayacak. Bizi gelecekte Kıbrıs veya benzeri bir durum beklemektedir.”

6.3. Psikolojik Etmenler

Osmanlı Devletinin idaresinde yüzyıllar boyunca egemen kültüre sahip yönetici toplum olan Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'ın bağımsızlığıyla birlikte yönetilen konumuna gelmesi aynı şekilde yüzyıllar boyunca yönetilen konumunda olan Bulgarların yönetici konumuna gelmesi toplumsal yapıyı, toplumsal ve bireysel ilişkileri etkilemişti. Yöneticiyken yönetilen konumuna gelinmesi Bulgaristan Türklerinin kendilerini sahipsiz hissetmesine ve Türklerin yönetici konumunda olduğu en yakın ülke olan Türkiye'ye karşı bir aidiyet hissetmelerine ve Türkiye'ye göç etmelerine sebep olmuştu. Türkiye'ye karşı hissedilen aidiyetin bir göstergesi olarak 1989 göçmeni olan Sabri Tata anılarında 1950'li yıllarda Türkiye kelimesinin Mekke, Kâbe ayarında kutsal bir söz olarak kabul edildiğini anlatmaktadır³⁶³. Kutsal gibi algılanan Türkiye'nin göç ümitlerinin kırılması ve soğuk savaşın farklı taraflarında yer alınması sebebiyle Bulgaristan tarafından kötülenmesi ve Bulgaristan'da Türk olmadığı iddiaları Bulgaristan Türkleri üzerinde psikolojik baskı yaratmaktaydı.

³⁶²Emin Atasoy, “Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, Sayı 21, İstanbul 2010, s.9.

³⁶³Tata, **a.g.e.**,s. 54.

Türkiye'ye göç Bulgaristan Türkleri için en önemli amaçlardan ve hayallerden biri olmuştur. Bulgaristan Türkleri Türkiye'ye göç fikrini şu şekilde ifade etmişlerdir³⁶⁴;

“Ah Türkiye! Şu dağları aşsam bir varabilsem gözüne kurban olduğumun o altın sarısı topraklarına... Ora benim vatanım bre!...Aç mı kalırım, çıplak mı?”

Bulgaristan Türkleri için vatan Türkiye olmuş, Bulgaristan ise sadece doğulan yer olarak görülmüştür. Yorulmaz çalışmasında Bulgaristan'ın ne ifade ettiği sorusuna bir göçmenin verdiği cevabı şu şekilde aktarmaktadır³⁶⁵;

“Doğduğum yer... Vatanım değil ama... Vatanım burası... Biz hep büyüklerimizden bir kazık kakacaksan, Türkiye'de kakacaksınız duyuyorduk... Hatta o kadar çok senelerce yeni aileler ev yapmıyorlardı ki göç olacak diye... Türk aileler, Türkiye'den haber almak için gizli gizli akşam olunca radyo dinlerdi... Bunlar aklıma geliyor işte...”

Oluşan etnopolitik, etnokültürel ve etnopsikolojik baskılar Bulgaristan Türklerinin kendilerini güvende hissetmemelerine ve Bulgaristan'ı “güvenilir vatan” olarak benimseyememelerine sebep olmuştu. Bu durum göçün önemli sebeplerinden biri olmuştu³⁶⁶.

Göçe karar vermede etkili olan bir başka psikolojik etkende Türk topraklarına ve Türk kimliğine duyulan aidiyet hissidir.1978 yılında Bursa'ya göç eden Naciye Benek göç etmeye karar vermelerinde babasının Atatürk'e olan hayranlığını ve Türk toprağına olan özleminin etkili olduğunu ifade etmektedir³⁶⁷. Bulgaristan Türklerinin Atatürk'e hayranlıkları sadece siyasi bir lidere duyulan hayranlığının ötesinde bağımsızlığa ve özgürlüğe duyulan özlemi de bünyesinde barındırıyordu.

Bulgaristan Türklerinin Atatürk algısı BAL-TÜRK'ün birinci kongresinde açıklanan faaliyet raporunda şu şekilde ifade edilmektedir³⁶⁸;

“Bulgaristan Türkleri aynı Anadolu Türkleri gibi Atatürk'ü, bu milletin atası olarak bilmekte ve saygı göstermektedir. Atatürk'ün düşüncelerinin Balkanlarda

³⁶⁴ Arslan Tekin, **Balkan Volkanı**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2008, s.24.

³⁶⁵ Yorulmaz, **a.g.e.**,s.41.

³⁶⁶ Atasoy, **a.g.m.**, .5.

³⁶⁷ Naciye Benek ile yapılan mülakat, 05.02.2012.

³⁶⁸ Bal-Tür Bursa Şube Başkanlığı'nın 5 Ekim 1986 tarihinde yapılan Birinci Kongresi'nde Okunan Faaliyet Raporunun Özeti; Sami Kocaoğlu, **Bulgaristan Türkleri AHH**, Melisa Matbaacılık, İstanbul 1998, s.219.

yayılmasını istemektedir. Çünkü Atatürk demek bağımsızlık, özgürlük ve kurtuluş demektir...

Bugün Atatürk'ün kılıcının yetiştiği yerlerde yaşayan Türkler mutlu ve huzurludur. Bu yerlerde ezan ve Kuran okunmakta, Türkler ve tüm Müslümanlar diledikleri gibi ibadetlerini yapmaktadır. Hâlbuki Atatürk'ün kılıcının yetişemediği Balkanlar'da ve özellikle Bulgaristan'da ne ezan kalmıştır ne de Kuran... Ne cami kalmıştır ne de mescit... O toprakları fetheden ve 550 yıl vatan olarak bekleyen dedelerimiz, zalim Bulgar yöneticileri tarafından mezarlarından sökülüp atılmıştır.

6.4. Sosyalizm

Sosyalizmle birlikte Bulgaristan'da yeni bir düzen kurulmuştu. Sosyalizmle birlikte Bulgaristan'da ekonomik yapıdan, sosyal düzene, dinden, eğitime kadar her alanda yapısal dönüşümler yaşanmıştı. Kooperatifleşme ve makineleşme gibi ekonomik gelişmelerle ve sosyalizmle birlikte yaşanacak toplumsal gelişmeyle Türklerin büyük çoğunluğunun da dâhil olduğu köylülerin ihtiyaç duyulan emekçi/işçi sınıfına dönüşeceği düşünülüyordu³⁶⁹.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'da kurulan sosyalist sistemle Türklerin kültürel, dini, sosyal ve ekonomik düzeni bozulmuştu. Oluşturulmak istenen “sosyalist” vatandaş Türklerin tüm yaşam sistemine aykırı unsurlar içeriyordu. Sosyalizmle önce özel mülkler kaybedilmiş, ardından sosyal düzen bozulmuş, eğitimle sosyalist propagandaya ve dini alanda ateist propagandaya maruz kalınmıştı. Sosyalizm ve sosyalizmle kurulan kurum ve sistemler Osmanlı Devleti'nin ardından Türklerin kendilerine kurduğu kapalı toplum yapısının bozulmasına neden olmuştu.

BKP'nin Bulgaristan'ı sanayileşmiş çağdaş sosyalist bir toplum haline getirme hedefinin önündeki engel olarak Türklerin ortak dilin dışında bir dil konuşması ve İslam dinine bağlılıklarını görüyordu. Bu kapsamda Bulgaristan ülkenin çağdaşlaşmasını engellediğini düşündüğü Türkçe'nin ve Türk İslam geleneklerinin

³⁶⁹ Todor Jivkov, **Barış ve İşbirliği**, Çev:N. Sel, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul 1975, s.231.

etkisini yok etmek için Türklere yönelik asimilasyon politikası³⁷⁰ uygulamaya başlamıştı³⁷¹.

Yine sosyalizmle birlikte Bulgaristan Türkleri SSCB'nin kendi ülkesinde yer alan azınlıklara uygulayacağı icraatlar için “deneysel uygulama laboratuvarı”³⁷² konumuna gelmişti³⁷³. SSCB kendi azınlıkları üzerinde denemek istediği uygulamaların önce Bulgaristan Türkleri üzerinde denenmesini sağlıyordu.

6.5. Eğitim Sorunu

Sosyalist dönemin başında Bulgaristan Türk toplumunda eğitim alanında önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Türkçe eğitimin önünü açmak için yeni hazırlanan anayasaya şu madde eklenmişti³⁷⁴:

“Bulgarca öğretim mecburî olmakla beraber millî azınlıklar, ana dillerini öğrenmek ve millî kültürlerini inkişaf ettirmek hakkını haizdirler.”

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Türk çocukları Türk cemaatleri tarafından kurulan özel okullarda eğitilmekteydi. Mali olarak yeterli desteğe sahip olmayan, eğitim kadrosu zayıf bir eğitim geçen öğretmenlerden oluşan okullarda Türk çocuklarının çoğu okula kayıt olmamış olanlar ise ilkokulu bile tamamlayamamıştı³⁷⁵. Böyle bir eğitim sistemi içerisinde 1905 yılında okuma yazma bilen Türk nüfusu sadece yüzde 4 iken 1935 yılında 7 yaşın üstünde okuma yazma bilen Türk çocuğu oranı ise yüzde 20'nin altındadır³⁷⁶.

Bulgaristan Türklerinde eğitim alanındaki gelişmeler Vatan Cephesinin iktidara gelmesinin ardından yaşanmıştı. İlk olarak faşist dönemde kapatılan Türk okulları tekrar açılmış ve çok sayıda yeni okul yapılmıştı. Zorunlu eğitimin etkin bir biçimde uygulanması sonucu okul ve öğrenci sayısında ciddi artışlar yaşanmıştı. Açılan pedagoji okulları ile Türk okullarına öğretmen yetiştirilmişti. Yeni hükümetin

³⁷⁰ Sosyalizmdeki asimilasyon fikri Lenin'e dayanmaktadır. Lenin sosyalist sistemler için asimilasyonu yani kendi ulusal özelliklerini bırakarak başka bir millet tarafından emilmeyi ilerici bir fikir olarak görmektedir. Canatan, **a.g.e.**, s.139.

³⁷¹ Dayıoğlu, **a.g.e.**, s.310.

³⁷² Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma**, s.414-415,423.

³⁷³ İnan, **a.g.e.**, s.66.

³⁷⁴ <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=526&Yil=1947&Ay=3>

(Erişim Tarihi:12.02.2012).

³⁷⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s.235

³⁷⁶ Aynı dönemde Bulgaristan içindeki diğer etnik gruplarda okuma yazma bilen oranı: Bulgarlarda %32,3, Yunanlılarda % 35,2, Yahudilerde %53,7'dir.Eminov, **Bulgaristan'daki Türkler...**, s.378-379.

Türklerin eğitimine yönelik yaptıklarının en önemli sebebi Türklerin eğitim seviyesini arttırarak sosyalist toplumun bir parçası haline getirme hedefiydi.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükümetinin Türklerin eğitimine yönelik faaliyetleri sonucu bütün Türk çocuklarının yaklaşık yüzde 97'si Türkçe eğitim görmüş, 4.000 Türk Komünist Parti üyesi olmuş, 18.000 Türk ise Bulgaristan Halk Cumhuriyeti devlet dairelerinde görevlendirilmişti³⁷⁷.

Eğitim alanındaki ilerlemelere rağmen Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükümeti Bulgaristan Türklerinin eğitimi konusundaki faaliyetlerinde Türklerin taleplerini göz ardı etmişti. Vatan Cephesi Hükümeti iktidarının başında Türklerin desteğini almak amacıyla Türklerin bazı taleplerini karşılamıştı. Bulgaristan Türk toplumunun eğitim alanındaki en önemli talebi olan Türk okullarının özel statüsünün korunması talebi göz ardı edilerek 1946 yılında Bulgaristan'da bulunan Türk okulları devletleştirilmişti. Böylece Bulgar Prensiğinin kurulmasından itibaren özel okul statüsünde olan ve Bulgaristan ile Türkiye arasında yapılan anlaşmalarla da statüsü güvence altına alınan Türk okulları Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükümetinin malı konumuna gelmişti.

Bulgar Hükümeti Türk okullarını devletleştirirken bu durumun Türklerin lehine olacağı iddia etmiş; bu tezi savunurken aşağıda yer alan maddeleri öne sürmüştü³⁷⁸:

- Türk okullarının özel okul statüsünde olmaları sebebiyle ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla halktan para toplanıyordu. Bu durum zaten fakir olan Türk toplumuna önemli bir mali külfet yükliyordu. Okulların özel ve paralı olması sebebiyle çocuklarını bu okullara gönderen Türkler ekonomik güçlerine göre para ödüyorlardı. Türk toplumundan okul encümenince toplanan paralara rağmen okullar bakımsız kalıyordu. Bu sebeple Türk okulları için Türk toplumundan her yıl daha fazla para toplanıyor, buna rağmen okullar Bulgar okulları seviyesine erişemiyordu. Bulgar Hükümeti Türk okullarına gerekli mali yardımların yapılabilmesi için Türk okullarını devletleştirmeliydi.

- Türk okullarındaki öğretmenler okul encümenlerince bulunuyor, öğretmenlerin maaşları okul encümeniyle yapılan pazarlıklar sonucu belirleniyordu.

³⁷⁷Marushiakova ve Popov, **a.g.m.**, s.12.

³⁷⁸ Şimşir, "*Bulgaristan'daki Türk Azınlığı*", sayı:49, s. 7-8.

Okulların mali sıkıntı içinde olması sebebiyle öğretmenlerin maaşları da Bulgar öğretmenlere göre oldukça düşük seviyedeydi. Ayrıca Türk öğretmenlerin sosyal sigorta ile emeklilik hakkı bulunmuyor ve sosyal güvenceleri yetersiz kalıyordu. Türk öğretmenlerin iyi ücret, sosyal sigorta ve emeklilik hakkı elde edebilmesi için okulların devletleştirilmesi gerekiyordu.

- Türk okulları 1928 yılından itibaren Türkiye'yle uyumu sağlamak amacıyla Latin harfleriyle eğitime geçmişti. 1928 yılından itibaren Türk okullarında Latin harfleriyle basılmış kitaplar kullanılmıştı. Ancak 1934 yılında iktidardaki faşist yönetim Türklerle Türkiye arasındaki bağı koparmak amacıyla Türk okullarının eğitimini eski yazıya çevirmişti. Bu dönemden itibaren basılan kitaplar eski yazıyla basılmıştı. Vatan Cephesinin iktidara gelmesinin ardından Latin harfleriyle eğitim serbest bırakılmış, ancak eğitim için gerekli kitap bulunamamıştı. Türkiye'den kitap getirme imkânın da olmaması sebebiyle eğitim 1930'lu yıllardan kalan kitaplarla yapılıyordu. Okullar devletleştirildiğinde okulların kitap ihtiyacı devletçe karşılanacak böylece kitapla ilgili sıkıntı yaşanmayacaktı.

- Türk okulları Bulgar okullarıyla denk sayılmıyordu. Türk okullarından Bulgar okullarına geçmek için bütün derslerden Bulgarca sınava girme zorunluluğu vardı. Bu sebeple yükseköğrenim seviyesinde eğitim yapılanması yeterli olmayan Türk okullarından Bulgar yüksekokullarına giren öğrenci sayısı çok azdı. Ayrıca Bulgaristan'da eskiden beri var olan bir uygulama olarak ortaokul diplomasına sahip olmayan hiç kimse meslek sahibi olamaz, dükkân açamaz, kalfa veya çirak olamazdı. 11 Mayıs 1945 tarihinde Bulgar hükümetince alınan karar uyarınca Türk okullarında ortaokul okuyan birinin diplomasının geçerli olabilmesi için Bulgar ortaokullarındaki tüm derslerden sınava girmesi gerekiyordu. Geçmişe dönük de uygulanabilecek bu uygulama sonucu uzun süreden beri meslek sahibi olanların durumu da tehlikeye girmişti. Türk okullarının devletleştirilmesi bu sorunu da çözecekti.

Bulgar hükümeti Türk okullarının sorunlarının özetlendiği bu bahanelerle Türk okullarını devletleştirme kararı almıştı. Oysa denklik konusu dışında konular maddi kaynak sağlanarak çözebilirlerdi. Zaten 1909 İstanbul Protokolü'nde ve 1913 Anlaşması'nda Bulgaristan'ın Türk okullarına maddi yardım yapacağı öngörülmüştü. 1919-1923 yıllarındaki Bulgaristan Ulusal Çiftçi Birliği iktidarında devlet ve

belediye bütçelerinden Türk okullarına pay verilmiş, Türk okullarına fon olarak da hazine topraklarından korular, tarlalar ve çayırlar verilmişti.

12.10.1946 tarihinde daha önce yönetimi Türk toplumunda denetimi Bulgaristan'da olan Türk okullarının yönetimi de Bulgaristan'a geçmişti. Türk toplumunca yaptırılan bütün okul binaları belediyelere devredilmiş, Osmanlı döneminden itibaren okulların yaşatılması için vakfedilmiş han, hamam, dükkân, tarla, mera, bağ bahçe ve Çiftçi Partisi Hükümeti zamanında Türk okullarına fon olarak verilen hazine topraklarına Bulgar Hükümetince el konulmuştu. Devletleştirilen Türk okulları özel okul statüsünü kaybetmekle birlikte azınlık okulu olma durumunu sürdürmüşlerdi. Öğretim dili Türkçe olmaya devam etmiş, sadece Bulgar Dili, Bulgar Tarihi ve Bulgar Coğrafyası dersleri Bulgarca olmuştu. 1950 yılında ilkokul birinci sınıfta haftalık 10 saat Türk Dili dersi ile birlikte hesap, hendese, eşya bilgisi, Türk tarihi, şarkı ve jimnastik dersleri Türkçe veriliyordu. Bulgar Dili dersi ikinci sınıfta başlıyordu. Dört yıllık ilkokul boyunca haftalık toplam 24 saat Türk dili dersi verilirken, Bulgar dilinin haftalık toplamı 14 saatte kalıyordu³⁷⁹.

Türk okullarının devletleştirilmesinin ardından Bulgar hükümetince daha önce faşist dönemde kapatılan Türk okulları açılmış, ayrıca ihtiyaç duyulan yerlere yeni okullar yapılmıştı. Beş yıllık bir süreçte Türk okullarının, Türk okullarındaki öğrenci ve öğretmenlerin sayısı yaklaşık 3 kat artmıştı.

Tablo 19: Komünist Dönemin Başında Bulgaristan Türklerinin Eğitim Alanındaki Değişimi³⁸⁰

	1943-44 Dönemi	1949-50 Dönemi
Okul Sayısı	424	1199
Öğrenci Sayısı	37.335	105.376
Öğretmen Sayısı	871	2037

Eğitim alanında bu gelişmeler yaşanmakla birlikte Türk toplumunda okulların Bulgarlaştırma aracı olarak kullanacağı korkusu yayılmaya başlamıştı. Türkçe derslerin gittikçe azaltılmasıyla daha da artan bu korkunun haklılığı çok geçmeden kendini göstermişti.

³⁷⁹ Şimşir, *Bulgaristan'daki Türk Azınlığı*", Sayı:49, **a.g.m.**, s. 9-10.

³⁸⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s.215.

Türkiye Cumhuriyeti Sofya Elçiliği de benzer korkulara sahipti. Elçilik Türk okullarının devletleştirilmesiyle Türk çocuklarının komünistleştirilmesinin amaçlandığı düşüncesindeydi. Kasım 1947’de Elçilik tarafından Dışişleri Bakanlığına sunulan raporda bu durum şu şekilde özetlenmektedir³⁸¹:

“Hükümet ve parti mahafiline mensup zevat, Bulgaristan Türklerine yüksek tahsil imkânları verilmesinin yeni rejim tarafından takip edilen prensiplerden biri olduğu ve bunun içinde okulların ıslahı gerektiği iddiasındadır. Irkdaşlarımızın tahsil bakımından pek geri kalmış olduğu bir hakikat ise de asıl gayenin bulunduğu memleket nizam ve kanunlarına son derece riayetkâr 800.000 kişilik bir kitlenin yeni rejimin fikirlerine göre yetişmesine çalışmaktan ibaret olduğu mevzubahis kanununun 164. Maddesinde açıkça anlaşılmaktadır.”

Ancak eğitim alanında yaşanan gelişmeleri salt Türk düşmanlığı olarak algılamak önemli bir yanılgıya sebep olmaktadır. Sosyalist bir devlet olmasına halkoyuyla karar verilen Bulgaristan Halk Cumhuriyeti dayandığı sosyalist temel sonucu yaratmak istediği sınıfsız ve türdeş sosyalist toplum türdeş yapısını oluşturmak amacıyla Türk okullarının özel statüsüne göz yumması beklenemezdi. Ayrıca sosyalist bir devlet olarak bankaları ve özel işletmeleri³⁸² devletleştiren Bulgar hükümetinin Türk okullarını devletleştirmesi doğal bir gelişmedir. Bulgar Prensiğinin kurulmasıyla birlikte Türk toplumunun en önemli sorunu olan eğitim konusu sosyalist dönemde de bu özelliğini sürdürmeye devam etmiştir.

6.6. Dini sıkıntılar

Bulgaristan’ın Halk Cumhuriyeti haline gelmesinin ardından sosyalist yönetim iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla iktidarının ilk yıllarında dini hayata ilişkin müdahaleden uzak durmuş, yalnız daha fazla din adamı yetişmesini engellemek amacıyla Nüvvap Okulu lise seviyesine çevrilmişti. 1948 yılında cami tarlaları ve vakıfları devletleştirilerek camilerin gelir kaynakları ellerinden alınmıştı. 1950-1951 göçünden sonra Türk okullarındaki Kuran-ı Kerim dersi kaldırılmış, Çiftlikmahalle, Kiremitlik gibi medreseler kapatılmıştı. Sosyalist dönemin ilk yıllarından itibaren izin verilen özel din dersleri, hafız ve hatim duaları gibi ritüeller göçün ardından

³⁸¹ a.g.e., s. 212.

³⁸² Bulgaristan Halk Cumhuriyeti hükümetince Aralık 1947’de 6.000 özel işletme devletleştirildi, ardından ise Bulgaristan’da bulunan 32 banka merkez bankası çatısı altında birleştirildi. Crampton, a.g.e., s.163.

yasaklanmıştı. Kadınların giydiği ferace, çarşaf gibi giysiler yasaklanmıştı. İslamiyet'in aleyhine içinde İslam'a hakaret edilen karikatürler olan İslam Dininin İçyüzü isimli kitap yayınlanmıştı.³⁸³ Dini anlamda yapılan bu baskılarla ve İslamiyet aleyhine yapılan propagandalarla Türkleri İslamiyet'ten uzaklaştırarak Türklüklerini unutturmaya ve hedeflenen sosyalist toplum için gerekli olan ateist bireye ulaşmak hedeflenmişti.

Dini konulardaki bir başka sıkıntı da cemaat idari heyetleri ve müftülük meselesiydi. Sosyalist dönemden önce Bulgaristan'da azınlığın yaşadığı her yerde örgütlenmesi sebebiyle azınlığın en yaygın ve etkili örgütü olan Cemaat İdari Heyetleri sosyalist dönemde de görevine devam etmesine rağmen eski etkinliğini kaybetmişti. Müftülük konusunda da Türklerin en önemli talebi müftülerin seçimle belirlenmesi idi. Ancak sosyalist yönetim bu talepleri göz ardı ederek müftüleri atama yoluyla belirlemişti. Müftü ve Başmüftülerin BKP yönetimi tarafından atanmaları bu göreve gelen kişilerde tercih sebebinin dini bilgilerinden çok rejime bağlılıkları olmasına yol açmıştı³⁸⁴. Bu durum Bulgaristan Türklerinin dini örgütlenmeleri konusunda sıkıntılar yaratmıştı. Etkin olmayan bir örgütlenme Bulgaristan Türklerini dini bakılar karşısında önemli bir dayanaktan yoksun bırakmıştı. Örgütsüz bir mücadelenin etkin olamaması sebebiyle dini baskılar karşısında Türklerin karşısında iki yol kalmıştı ya dinden uzaklaşacaklardı ya da Türkiye'ye göç edeceklerdi.

Bulgaristan'da Türklerin dini yaşamına müdahaleler 1957-1958 yıllarından itibaren şiddetlenmişti. Bu dönemden itibaren Türk kadınlarının ferace ve çarşaf giymeleri zorla ve şiddet yoluyla engellenmiş, İslamiyet'e dair kara propaganda artmış, BKP tarafından ateist propaganda yapılmaya başlanmıştı³⁸⁵.

Yapılan konferans ve toplantılarda İslam dininin kötülüğünden, afyon olduğundan, Hz. Muhammed'in yaşamayıp hayali bir kahraman olduğundan, Allah'ın yokluğundan ve din adamlarının kötülüğünden bahsedilmişti³⁸⁶.

³⁸³ Ahmet Cebeci, "Bulgaristan'da İslam Dinine Yapılan Baskı", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:87, Ocak Ankara 1970, s.209-210.

³⁸⁴ Dayıoğlu, **a.g.e.**, s.324-325.

³⁸⁵ Cebeci, **a.g.m.**, s. 210.

³⁸⁶ Ahmet Cebeci, "Bulgaristan Türkleri", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:69, Temmuz Ankara 1968, s.668.

Bulgaristan’da İslamiyet’in, çoğunluk nüfusuna ve etkin olmasa dahi kurumsal yapılara sahip olması sebebiyle, Türklerin hâkimiyetinde olması İslamiyet’le birlikte diğer Müslüman grupların da Türkleşmesine yol açıyordu³⁸⁷. Aynı şekilde İslamiyet Bulgaristan’daki Türklerin “Türklük” kimliğini destekleyen en önemli ögeydi³⁸⁸.

Bu sebeplerle BKP Merkez Komitesi Bulgaristan’daki Türklerin Bulgarlarla kaynaşmasını engelleyen nedenlerden biri olarak gördüğü İslamiyet’in hâkimiyetini kırabilmek için öncelikle ateist eğitimin yaygınlaştırılmasını önermişti. 1960 yılında Bulgaristan Türkleri arasında “Ateist Propagandanın Durumu ve Ödevleri” konulu konferansta Türklerin üçte ikisinin dini inançlarının korudukları, gençlerin yüzde doksan beşinin dini nikâh yaptığı, erkek çocuklarının yüzde doksan dokuzunun sünnet oldukları dile getirilmiş, ateist eğitimin yetersiz kaldığı belirtilerek ateist propagandanın genişletilmesine, İslamiyet’in gerici ve irticai niteliğinin sergilenmesine, dini geleneklerin yerine sosyalist adet ve geleneklerin ikame edilmesine, Cemaat İdari Heyetlerin sayısının azaltılmasına, müftülüklerin, imamların ve camilerin sayısının azaltılmasına, Başmüftülüğün Türk ve Pomak olarak ikiye ayrılmasına karar verilmişti³⁸⁹.

1984-1985 yıllarındaki asimilasyon politikaları sırasında Müslümanlar üzerindeki baskılar artmıştı. Bulgaristan Türklerinin zorla Müslümanlaştırılan Hristiyan Bulgarlar olduğu propagandasıyla İslam dinine karşı bir kampanya başlamıştı. Bu dönemde bazı köy camileri bölge camileri ilan edilmiş, Cuma namazları sadece bu camilerde kılınmış diğer camiler kapatılmıştı. Evlerde toplu ibadet, mevlit yasaklanmış, duaların camilerde sadece Bulgarca yapılması kuralı getirilmiş, sünnet yasaklanmış, Müslüman ve Hristiyan mezarlıkları birleştirilmiş, düğünlerde dini adetlere uyulması yasaklanmıştı³⁹⁰. Bu dönemde Müslümanların ölümlerini kefene sarıp imam eşliğinde defnetmeleri engellenmişti. Bulgar yöneticileri Müslüman ölümlerinin bir Ortodoks gibi takım elbise giydirilerek, saç ve sakal traş edilerek ve tabutla defnedilmesini istemişlerdi. Bu durum Müslümanlarda bir şok

³⁸⁷ Oran, **a.g.m.**, s.120.

³⁸⁸ Baskın Oran, “*Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler*”, **A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No:1-4, Ankara Ocak-Aralık 1993, s.123.

³⁸⁹ Günay, **a.g.e.**, s.412-413.

³⁹⁰ Günay, **a.g.e.**, s. 413.

yaşanmasına ve isim değişikliğinden daha yoğun bir dirençle karşılanmasına neden olmuştu³⁹¹.

6.7. Ekonomik Sıkıntılar

1946 yılındaki seçimler sonucunda BKP'nin konumunu sağlamlaştırmasının ardından Bulgaristan özel mülkiyete dayalı ekonomik sistemden devletçi sosyalist ekonomik sisteme dönüşmeye başlamıştı. Öncelikle bankalar, sanayi kuruluşları ve birçok zanaat işletmesi millileştirildi. Kamulaştırma hamlesi ulaştırmanın millileştirilmesi ve özel sektörün perakende ve toptan ticaretinin kaldırılarak ticaret devlet işletmeleri ve tüketim kooperatiflerinin tekeline bırakılması izlemiştir. Yapılan çalışmalar sonucu 1956 yılına gelindiğinde sanayi üretiminin yüzde 97,7'si, perakende ticaretin ise yüzde 99,5'i devletleştirilmişti³⁹².

Tarım alanında ise diğer sektörlerdeki gibi başarı sağlanamamıştı. Öncelikle Emek Kooperatif Tarım İşletmeleri (TKZS) ve Devlet Tarım İşletmeleri(DZS) kurulmuştu. Ancak kurulan Kooperatiflere Türk köylüleri rağbet göstermemişti. Bunun üzerine Türk köylülerinin kooperatife girişini teşvik etmek amacıyla Türk köylerinde örnek kooperatifler oluşturulmuş, Türk köylerindeki mevcut kooperatiflere kredi verilmiş, Türk gençlerine muhasebe, yöneticilik, traktör, kamyon kursları gibi kurslar verilmişti. Teşviklere rağmen Türkler kooperatiflere katılmayı reddetmişlerdi. 1950 yılı geldiğinde tarım kooperatifleri ülkedeki işlenebilir toprakların yüzde 51,1'ini ve ülkedeki köy hanelerinin yüzde 47,9'unu kapsamışken bu oranlar Türk köylüsünde yüzde 5-6'larda kalmıştı³⁹³.

Bulgaristan Türkleri ekonomik yapılarını değiştirecek kooperatifleşmeden uzak durmaya çalışıyorlardı. Bulgaristan göçmenlerinden Zülkef Yeşilbahçe anılarında kooperatifleşme sürecini şu şekilde anlatmaktadır³⁹⁴:

“Zaten kıt kanaat geçinen Rodop köylüsünün yeni TKZS yönetimi iki ineğinden birini aldı yirmi-yirmi beş koyunu olana iki-üç koyun bıraktı. İki öküzü olanın ikisini

³⁹¹ Mehmet Hacısalihoğlu, “89 Göçü İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s. 60.

³⁹² Memişoğlu, **a.g.e.**, s.365.

³⁹³ **a.g.e.**, s.366.

³⁹⁴ Zülkef Yeşilbahçe, **Ata Topraklarından Anavatana Anılar**, kendi basım, Bursa 2008.

de aldı çünkü o öküzler başkalarının da tarlalarını sürecekle. On sekiz yaşını doldurmuş olanlar dâhil okulda okumuyorlarsa herkese iki dekar tütün işleme zorunluluğu getiriyor. Eskiden olduğu gibi babadan kalma ne kadar yerin var ise artık onlar senin değil. Koskoca aileye kendi fasulye, buğday, patates, soğan aklınıza gelebilecek ve o güne kadar bunları kendi toprağında yetiştiren insanlara, bütün bunlar için iki dekar yer veriliyordu. O da tütün için gerekli toprağı temin edebilirsen.”

Türklerin kooperatiflere girmeyi reddetmesi üzerine Türkler kaba kuvvetle kooperatiflere katılmaya zorlanmıştı. Bulgaristan Türkleri TKZS olarak adlandırılan kolhoz tipi tarım kooperatiflerine girmeye zorlanmak için tarlalarındaki mahsule el konuyor, domuzun adını anmayan Türklerden domuz eti ve domuz yağı isteniyordu³⁹⁵. Tarım kooperatiflerinin kurulduğu ve Türklerin kooperatiflere katılmaya zorlandığı yıllarda Türkler kurtuluşu Türkiye'ye göç etmekte buluyorlardı³⁹⁶.

TKZS'lerin köylü Türklerle yarattığı sıkıntıları köylü Bulgarlar da yaşamaktaydı. Köylü Bulgarlar Türklerle gıpta ile bakıyorlardı çünkü Türkler Türkiye'ye gidip kurtulacaklardı oysa köylü Bulgarların kurtulabilme umutları yoktu³⁹⁷.

Yapılan baskılar neticesinde 1959 yılında ülkenin işlenebilir toprağının yüzde 96'sı kooperatifleştirilmişti. Yüzde 90'ı tarımla uğraşan Bulgaristan Türkleri kooperatifleştirmeden olumsuz etkilenmişlerdi. Türklerin özel mülkiyeti kolektifleştirilince köydeki Türkler tarlalarını, bağlarını, bahçelerini şehirdeki Türkler ise dükkânlarını, atölyelerini kaybetmişlerdi³⁹⁸.

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi kooperatifleşme Türklerin mesleki yapısında önemli değişikliklere yol açmıştı.

Tablo 20: Bulgaristan'da Sektörlere Göre Aktif Türk Nüfusu³⁹⁹

Sektörler	1956		1965		1975	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1 Sanayi Sektörü	22.967	6,8	46.156	12,0	75.470	20,9

³⁹⁵ Tata, a.g.e., s.5.

³⁹⁶ a.g.e., s.54.

³⁹⁷ a.g.e., s.7.

³⁹⁸ Memişoğlu, a.g.e., s.366.

³⁹⁹ Aynı yer.

2	İnşaat Sektörü	4.102	1,2	22.666	5,9	29.274	8,1
3	Tarım Sektörü	282.310	84,3	283.646	73,9	203.563	56,1
4	Orman Sanayi	-	-	1.310	0,3	2.597	0,7
5	Ulaştırma Haberleşme	5.545	1,7	8.706	2,3	14.210	3,9
6	Ticaret	3.199	1,0	6.021	1,6	12.651	3,5
7	Diğer Üretim Dalları	42	-	196	-	216	-
8	Konut-Hizmet Sektörü	3.176	0,9	4.365	1,1	3.457	0,9
9	Bilim, Eğitim, Kültür ve Sanat	5.940	1,8	6.541	1,7	10.903	3,0
10	Sağlık, Sosyal Güvenlik, Spor	431	0,1	1.600	0,4	4.377	1,2
11	Diğer Hizmetler	7.168	2,1	2.797	0,7	3.859	1,7
Toplam		335.180	100,00	384.004	100,00	360.607	100,00

Çalışılan sektörlerin değişmesi neticesinde işsiz kalan Bulgaristan Türkleri için olduğu bölgelere göç etmeye başlamıştı. 1956-1975 yılları arasında Bulgaristan'daki Türklerin 218.527'si Bulgaristan içinde göç etmek zorunda kalmıştı. 1956 nüfus sayımına göre Türklerin nüfusunun 656.025 olması bu dönemde ekonomik kaynaklı göçlerin büyüklüğünü göstermektedir. Bu dönemde her 3 Türk'ten biri Bulgaristan içerisinde göç etmişti⁴⁰⁰.

Bu durum Türklerin sosyal yaşamını ve ekonomik yaşamını olumsuz etkilemişti. Bulgaristan Türklerinin çoğu sosyalist dönemin başında küçükte olsa bir toprak sahibiyken gittikçe artan oranda topraksız işçi konumuna gelmişti.

Ayrıca Türklerin kooperatiflerde çoğunlukla yöneten yerine yönetilen olarak çalışması Bulgarlara oranlara daha düşük ücretlerde çalışmalarını sebep olmuştu. Türkler çoğunlukla düz işçi olarak çalışırken yüksek mevkilerde olan ya da kamu kuruluşlarında çalışan Türklerin sayısı çok azdı. Tüm ekonomik hayatın devlet tekelinde olması Türklerin devletin Türkler aleyhine yaptığı faaliyetleri kabul etmesine yol açmıştı. Örneğin isim değişikliğine karşı çıkan Türklerin bazıları işsiz kalmışlardı⁴⁰¹.

Kooperatiflerde çalışan Türkler hazırlanan planlar dâhilindeki hedeflere ulaşmak zorundaydılar. Bu hedefler bir çoban için 834 kg yapağı kırmak ve 165 koyundan 165 kuzu almak olabileceği gibi bir inek bakıcısı için 16 inekten günde 170 litre bir yılda ise 50.000 litre süt sağlamak gibi olabiliyordu. Türkler bu

⁴⁰⁰ Aynı yer.

⁴⁰¹ Dayıoğlu, a.g.e., s.361-362.

hedeflere ulaşabilmek amacıyla Bulgarlardan farklı olarak günde 12-16 saat çalışmak zorunda kalıyorlardı⁴⁰².

6.8. Sosyal Düzenin Bozulması

Sosyalist döneme kadar Bulgaristan Türkleri içine kapalı bir toplumdur. Türkler çoğunlukla Bulgarlardan ayrı yerleşim yerlerinde ikamet ediyordu. Türklerle Bulgarların bir arada yaşadığı yerleşim yerlerinde ise Türklerin işyerleri, sosyal alanları, eğlence yerleri, eğitim kurumları ve ibadethaneleri Bulgarlardan farklıydı. Aynı şekilde Türkler din, dil, örf, gelenek, yeme-içme, giyim-kuşam, yaşam tarzı gibi konularda Bulgar'dan oldukça farklı bir toplumdur. Bulgar çoğunluk içinde kendi kimliklerini korumak amacıyla Türk toplumu daha muhafazakâr bir toplum haline gelmiş, her açıdan Bulgarlardan uzak durmaya çalışmışlardı⁴⁰³.

Oysa yeni rejim Türklerin muhafazakâr, kapalı toplum yapısını bozmuştu. Öncelikle ekonomik dönüşümler nedeniyle en ıssız köylere kadar Bulgarlarla iletişim başlamıştı. O güne kadar Bulgarlarla ortak bir yapıda yer almayan Türkler artık Bulgarlarla köylerde ve şehirlerde aynı kooperatifin üyesi konumuna gelmiş, artık Türkler ve Bulgarlar bir arada çalışan hatta aynı kazandan yemek yiyen kişiler haline gelmişlerdi. Özel mülkiyetle birlikte köylerin ve tarlaların sınırlarının ortadan kalkması Türklerle Bulgarlar arasındaki sınırları da kaldırmıştı⁴⁰⁴.

Türklerin sosyal düzenini bozan bir başka faktörde Türklerin sürgün yoluyla Bulgarların yoğun olduğu bölgelere sürülmesiydi. Örneğin Temmuz 1949'da 50 vagon dolusu Türk trenlerle Bulgarların çoğunlukta olduğu Dobruca'ya ardından Ekim 1949'da Mestanlı, Koşukavak ve Darıdere'den 63 vagon dolusu Türk Troyan, Razgrad ve Şumnu bölgelerine sürülmüştü⁴⁰⁵. Sürgün korkusu özellikle 1950-1951 göçünün önemli sebeplerinden olmuştu⁴⁰⁶.

⁴⁰² Şimşir, **a.g.e.**, s.29-30.

⁴⁰³ Bilal Şimşir, "*Bulgaristan Türkleri*", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:263, Ankara Mart 1985, s.142.

⁴⁰⁴ Aynı yer.

⁴⁰⁵ Hasan Köni, "*Balkanlarda Türk Azınlıkları ve Karşılaştıkları Sorunlar*", **İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE Yayınları, Sayı:7-8, Ankara 1986,s.114

⁴⁰⁶ 1950-51 Göçmeni Fikriye Yalçın göç etmelerinin sebebi olarak göç etmezlerse aileleriyle birlikte Rusya'ya sürgüne gönderileceklerini öğrenmelerini göstermişti. Fikriye Yalçın ile yapılan görüşme, 30.01.2014.

Bulgaristan Türklerinin sürgün korkusu soğuk savaş süresince devam etmişti. Jivkov 1985 yılında Türklerin Türkiye'ye göç isteklerine karşı sürgün kozunu şu sözlerle ifade etmişti⁴⁰⁷:

“Doğdukları köyde yaşamaktan bıkip Türkiye'ye göç etmek isteyenler, ilgili makamlara 2–3 saat içinde göç etmelerinin sağlanması için talimat verildiğini bilsinler... Ancak, Türkiye'ye değil, daha sakın bir şekilde yaşayacakları ve mutluluğa kavuşacakları Bulgaristan'ın başka bölgelerine göç edeceklerdir.”

6.9. Ayrımcılık

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti sosyalizmin temelinde eşitlik olduğunu ve bu sebeple Türk ve Bulgarların eşit olduğunu iddia etse de fiiliyatta eşitlik var olmamış, Türkler aleyhine her alanda eşitsizlikler yaşanmıştır.

Yorulmaz Bulgaristan göçmenlerinden birinin ayrımcılığa bakışını şu şekilde aktarmaktadır⁴⁰⁸:

“Vallahi ikinci sınıf gibiydik biz o zaman... Hani gerçekten şöyle bir şey vardı... İlk önce tanışıyorsunuz biriyle mesela... İsmi mecbur Bulgaristan ismi veriyorsunuz... Ama bir zaman sonra bu insanlar anlıyor ki senin Türk olduğunu ve onun davranışı sana karşı farklı oluyordu.”

Bulgaristan'da Türkler çoğunlukla maden ocakları, yol inşaatları, tarım gibi ağır işlerde çalıştırılmış, istisnalar dışında Türkler memur, asker vb. olamamıştı⁴⁰⁹. Türklere çalıştıkları bazı fabrikalarda maaş ödenmemiş, bazı fırınlar Türklere ekmek vermemişti⁴¹⁰.

Bulgaristan'da askerlik hizmeti de Bulgarlar ve Türkler tarafından farklı uygulanmıştı. Bulgarlar sıra ordusu olarak adlandırılan silahlı kuvvetlerde askerlik yaparken, Türkler askerlik hizmetlerini trudovak(iş) ordusu denen çalışma kamplarında yapmışlardı. 2 yıl süren çalışma kamplarında Türklerin eline silah yerine kazma, kürek verilerek madenlerde, yol, kanal, baraj, fabrika inşaatlarında

⁴⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, 03/04/1985.

⁴⁰⁸ Yorulmaz, *a.g.e.*, s.47.

⁴⁰⁹ Ahmet Cebeci, “*Bulgaristan Türklerinin Göçü Hakkında*”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 63, Ocak Ankara 1968, s.189.

⁴¹⁰ “*Bulgaristan Türkleri*”, *Milli Kütüphane Mikro Film Arşivi*, Milli Kütüphane, Ankara 2010.

çalıştırılmıştı. Bu kamplarda yaşanan kazalarda birçok Türk sakat kalmış ya da hayatını kaybetmişti⁴¹¹.

Bulgar önderlerinin Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda Almanya'ya ve 1944 yılından itibaren SSCB'ye karşı düştükleri "uşaklık" olarak nitelendirilecek konuma Bulgarların tepkisi beraberinde Türklere yönelik baskıyı ve ayrımcılığı getiren milliyetçi bir patlamaya ve ayrımcılığın devlet politikası haline gelmesine sebep olmuştu⁴¹².

6.10. Sömürü Düzeni

Türkler Bulgaristan hükümeti için yol yapımında, inşaat işlerinde ve tarım alanında yararlanabilecekleri önemli bir işgücü idi. Türkler düşük ücretli işlerde çalıştırılırken Bulgarlar yüksek ücretli yerlerde çalıştırılıyordu⁴¹³.

1960lardan itibaren sanayi alanında yaşanan gelişme etnik Bulgarların refahını arttırmıştı. Bu dönemde ülkenin kırsalında yaşayan Bulgarlar sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesiyle büyüyen şehirlere göç ederken Türkler ülkenin kırsal kesiminde tarımla ilgilenmeye devam etmişlerdi. Bulgar Hükümeti tarımsal üretim için çok düşük ücretler ödeyerek Türklerin yaşam kalitesinin düşmesine yol açarken, bu alandan elde edilen gelir sanayi alanının finansmanında kullanılarak etnik Bulgarların yaşam standartları yükseltiliyordu⁴¹⁴. Ayrıca Bulgaristan Türkleri her yıl 40 gün bedelsiz çalışmaya mecbur bırakılmıştı⁴¹⁵. Tüm bu uygulamalarla soğuk savaş süresince Bulgaristan'da Türkleri sömürme üzerine kurulu bir ekonomi politikası uygulanmıştı.

6.11. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'daki hayatını şekillendiren en önemli faktörlerden biri Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişki olmuştu. Ülkeler arasındaki ilişkinin iyi olduğu dönemlerde Türklerin üstündeki baskı ve göç hareketleri azalırken ülkeler arasındaki ilişkilerin gerildiği dönemlerde baskı ve göç artmıştı.

⁴¹¹ Cebeci, **a.g.e.**, s.189-190.

⁴¹² Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası**, s.331.

⁴¹³ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma**, s.246.

⁴¹⁴ Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası**, s.342.

⁴¹⁵ Kemal Coşkun ile yapılan mülakat, 30.10.2011.

Bulgaristan Türkleri ülkeler arası ilişkiden doğrudan etkilenirken aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkiyi belirleyen temel etken olmuştur. İki ülke ilişkileri açısından bu derece önemli olması beraberinde Bulgaristan Türklerinin iki ülke arasında kullanılmasına ya da kullanabileceğine dair algı oluşmasına sebep olmuştur⁴¹⁶.

Soğuk savaş döneminde iki ülkenin farklı cephelerde yer alması Bulgaristan Türklerinin iki ülke açısından da diğer tarafın ajanı olabileceğine dair yaygın bir görüşün oluşmasına sebep olmuştur. Bu şekilde düşünülen Türkler Bulgaristan tarafından göçe zorlanırken Türkiye tarafından ajan olma ihtimaliyle kabul edilmek istenmemiştir.

1950-1951 döneminde soğuk savaşın farklı cephelerinde yer alan Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler Kore Savaşı sebebiyle gerilmiş ve Türkiye'nin NATO'ya katılması üzerine⁴¹⁷ SSCB'nin teşvikiyle Bulgaristan 250.000 Türk'ü 3 ay içinde Türkiye'ye göçe zorlayarak Türkiye'yi zor durumda bırakmak ve cezalandırmak istemiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtının ardından Türkiye Bulgaristan ilişkilerinde Türkiye'nin Bulgaristan'a da Kıbrıs benzeri bir müdahalede bulunabileceği korkusu hâkim olmuştur. Bu durum Bulgaristan'ın Türk nüfusu azaltmak için göçe zorlamasının önemli sebeplerinden olmuştur⁴¹⁸.

6.12. Gelecek Nesil Korkusu

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç etmelerindeki en önemli sebeplerden biri de gelecek nesillerin Hristiyanlaşma ve Bulgarlaşmasına dair yaşanan korku olmuştur. Bulgaristan Hükümeti tarafından Türk ve Müslüman kimliğinin reddedilişi, Türkçe'nin, Türk isimlerinin ve birçok Türk geleneğinin yasaklanması gelecek nesillerin Türk kimliğini kaybedeceği endişesine sebep olmuştur. Bursa'da ikamet eden Bulgaristan göçmenlerinde biri olan Nadiye Mesutoğlu göç etmelerinin sebebini şu şekilde ifade etmektedir⁴¹⁹:

“Yerimizden yurdumuzdan kopmak kolay olmadı. Dedem 74 yaşında ve çok sabırlı biri idi. Fakat bu kadar çile yeter dedi ve göç etmeye karar verildi. Babam

⁴¹⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.334.

⁴¹⁷ Karpat, **Etnik Yapılanma ve Göçler**, s.246.

⁴¹⁸ Karpat, **Balkanlarda Osmanlı Mirası**, s.305.

⁴¹⁹ Nadiye Mesutoğlu ile yapılan mülakat, 31.01.2012.

çocuklarımı bu gâvurların eline bırakmayacağım onlara daha fazla boyun eğmeyeceğim dedi. Biz Türk'üz fakat sonradan yetişen nesil Bulgarlaşmış olacak. Dayatmaları birebir yaşamamış olacaklar, Bulgar ismi ile doğacak, Bulgar'sın denilecek ve ezilen halk buna da alışacak bizi yok edecekler. Tam asimile olacaktır. Büyüklerim bunu görüp göçe karar verdiler.”

Bulgaristan Türklerinde Türkçe'nin, İslam dininin ve Türk isimlerinin unutulması yeni nesillerin Bulgarlaşabileceği korkusu ile ileride soykırım yaşanabileceği korkusu⁴²⁰ göçün önemli sebeplerinden olmuştur.

6.13.Türkiye'deki Göçmenler

Türkiye'ye daha önce göç eden Bulgaristan Türklerinin Türkiye'de Bulgaristan'a göre daha özgür ve daha rahat yaşamaları Bulgaristan Türklerini Türkiye'ye göçe teşvik etmiştir. Özellikle 1950-1951 göçmenlerinden holding sahibi olan iş adamlarının, üst makamlara çıkan siyasetçilerin ve üst düzey kamu görevlilerinin çıkması Bulgaristan Türklerinde gelecek kurabilecekleri bir Türkiye algısı oluşturmuştu.

Türkiye'ye daha önce göç eden göçmenlerin oluşturduğu yerleşim yerleri yeni göçmenlerin uyum sıkıntısı yaşamalarını engellediği gibi ekonomik hayata katılımlarını kolaylaştırmıştı. Daha önce göç eden göçmenler tarafından kurulan göçmen dernekleri göç süreçlerinde göçmenlere yardımcı olurken göç sonrası da sosyal hayata uyum konusunda destek oluyordular.

Göç sürecinin ve göç sonrası ekonomik ve sosyal uyumun kolaylaşması ve daha önceki göçmenlerin başarıları göçmenleri göçe teşvik eden ve Türkiye'ye çeken önemli faktörlerden olmuştur.

---

⁴²⁰Nevin Kutluay ile yapılan mülakat, 22.12.2013.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BURSA VE GÖÇ

Soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan 1945-1991 yılları arasında 120.500 aile ve toplam 569.297 kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmişti. Bu göçlerden sadece 1950-1951 döneminde göç eden 37.432 ailede toplam 154.431 kişi iskânli olarak göç etmiştir. Bu dönem dışında göç eden 83.068 ailede toplam 414.866 kişi serbest göçmen olarak göç etmişti.

1.Göçmenlerin İskânı

Bu dönemde kimlerin göçmen olarak kabul edileceği, göçmenlere yapılacak işlemler, iskân usulleri, vatandaşlık işlemleri, nakdi ve ayni yardımlar, muafiyetleri ve mali hükümleri 21/06/1934 tarih ve 2733 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 2510 sayılı İskan Kanunu kapsamında belirlenmişti.

1950-1951 yıllarında göç eden Bulgaristan Türkleri Bakanlar Kurulunun 16/04/1951 tarihli toplantısında⁴²¹ mezkur kanunun aşağıda verilen beşinci maddesi kapsamında iskânli göçmen olarak kabul edilmişti.

“Hususi bir ahit dolayısıyla Türkiye'ye mecburi olarak gelenler yapılan muahede hükümlerine ve Hükümetçe verilen kararlara göre alınurlar.”

1950-1951 yıllarından önceki ve sonraki göçmenler serbest göçmen olarak kabul edilmişti. Serbest göçmen mezkûr kanunun üçüncü maddesinde şu şekilde tanımlanmıştı;

“Türkiye'de yerleşmek maksadıyla ve Hükümetten iskân yardımı istememek şartıyla dışarıdan gelmek isteyen Türk soyundan olan kimseler Hariciye, Dahiliye ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliklerince müştereken tespit olunacak şekiller dâhilinde konsoloslarımızın verecekleri muhacir vizesiyle Türkiye'ye gelirler ve serbest muhacir olarak kabul olunurlar.”

Kanunun diğer maddelerinde aşağıdaki hususlar düzenlenmişti;

Kanunun üçüncü ve dördüncü maddelerinde sadece Türk soyluların göçmen olarak kabul edileceği ve kimlerin göçmen olarak kabul edilmeyeceği (Türk kültürüne bağlı olmayanlar, göçebe çingeneler, casuslar, anarşistler) ifade edilmişti.

⁴²¹ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 125.32.2., 16/04/1951.

Kanunun altıncı maddesine göre göçmenlerin ülkeye girişlerinde nüfus kağıdı yerine geçen 1 yıl geçerli göçmen kağıdı verilerek vatandaşlık işlemlerine başlanacağı, göçmenlerin Bakanlar Kurulu kararıyla hemen vatandaşlığa alınacağı öngörülmüştü.

İskân ile ilgili maddelerle (altıncı, yedinci, on yedinci, on sekizinci, yirmi dördüncü, yirmi beşinci ve otuzuncu maddeler) iki yıl içinde iskân istemeyenlere iskân yardımı yapılmayacağı, iskân uygulamalarında kimlerin aile olarak kabul edileceği, göçmenlerin akrabalarının buldukları yerlerde iskân edilecekleri, ailelere ev veya ev yeri, esnaf ve zanaatkârlara işyeri ve iş için gerekli ekipman ve çiftçilere toprak, hayvan, tohumluk vs. verileceği, verilen gayrimenkullerin 10 yıl boyunca satılamayacağı, bağışlanamayacağı ve ipotek edilemeyeceği kanunda belirtilmişti.

Kanunun otuz birinci, otuz ikinci, otuz yedinci ve otuz sekizinci maddeleriyle gümrük vergisi muafiyeti, göçmenlerin yanlarında getirebilecekleri malzeme ve ekipman, askerlik muafiyeti ve 5 yıl süreli vergi muafiyeti tanınmıştı.

Yukarıdaki maddelerden anlaşılacağı üzere serbest göçmenler iskânlı göçmenlerden farklı olarak devletten herhangi bir yardım almadan Türkiye'ye yerleşmişler bu sebeple yerleşecekleri yerleri de kendileri seçmişlerdi. İskanlı göçmenler iskân ve devlet yardımına hak kazanmak ve bu hakkı sürdürmek için devlet tarafından gösterilen yerde ikamet ederken, serbest göçmenler devlet tarafından herhangi bir yardım almamaları sebebiyle çoğunlukla akrabalarının olduğu bölgelere yerleşmişlerdi.

Göçmenlerin yerleşeceği yerler belirlenirken devletin planlamaları ve göçmenlerin tercihleri belirleyici olmuştu. Özellikle 1950-1951 yıllarında gelen göçmenlerin çoğunluğunun çiftçi olması iklim ve toprak özelliklerinin belirleyici faktörlerden olmasına sebep olmuştu. Ayrıca akraba durumu, iklim, finansal zorluklar, ulaşım imkânları, nüfus yoğunluğu ve yapısı gibi kriterler rol oynamıştı⁴²².

Aşağıdaki tabloda soğuk savaş döneminde Bulgaristan Türklerinin iskânlı ya da serbest göçmen olarak Türkiye'ye göçlerinde en çok yerleştikleri iller görülmektedir. Tabloda da görüleceği üzere göçmenlerin en çok tercih ettiği ve devlet tarafından göçe en uygun bulunan illerin başında Bursa gelmektedir. Bazı

---

⁴²²DPT, a.g.e.,s. 18.

göçmenlerin yerleştikleri yerlerden Bursa'ya yönelik ikinci göçleri yapmaları Bursa'ya yaşayan göçmen sayısının aşağıdaki tabloda belirtilenden daha fazla olmasına neden olmaktadır.

Tablo 21: Göçmenlerin Yerleştikleri İller⁴²³

İller	1950-1988 Yıllarında		1989 Yılında		Toplam	
	Göçmen Sayısı	Yüzdesi	Göçmen Sayısı	Yüzdesi	Göçmen Sayısı	Yüzdesi
İstanbul	46.152	17,04	84.255	29,98	130.407	23,63
Bursa	46.301	17,09	67.378	23,97	113.679	20,59
Tekirdağ	14.957	5,52	30.828	10,97	45.785	8,29
İzmir	20.262	7,48	25.489	9,07	45.751	8,29
Kocaeli	7.114	2,63	12.276	4,37	19.390	3,51
Eskişehir	14.075	5,20	9.845	3,50	23.920	4,33
Kırklareli	11.266	4,16	7.045	2,51	18.311	3,32
Ankara	8.034	2,97	5.157	1,83	13.191	2,39
Balıkesir	11.883	4,39	4.852	1,73	16.735	3,03
Manisa	10.241	3,78	3.899	1,39	14.140	2,56
Diğer İller	80.633	29,76	30.035	10,69	110.668	20,05
Toplam	270.918	100,00	281.059	100,00	551.977	100,00

2.Bursa

Marmara Denizi'nin güneydoğusunda yer alan Bursa şehrinin tarihi M.Ö. 4000'lere dayanmaktadır. M.Ö. 4000'lerde çeşitli yerleşimlere sahne olan Bursa'ya, M.Ö. 13. yüzyıldan sonra Bitinler ve Misler yerleşmişti. Sırasıyla Lidyalıların ve Perslilerin egemenliğine giren bölgede M.Ö. 328'de kurulan Bitinya Krallığı'nın M.Ö. 74'te Roma İmparatorluğu'na bağlanması ile Roma hâkimiyeti başlamıştı. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra Bizans yönetiminde kalan Bursa, 11. yüzyılda Selçukluların saldırılarıyla ilk Türk akınlarına uğradıysa da 14. yüzyılda Orhan Bey'in fethine kadar Bizans yönetimi altında kalmıştı⁴²⁴.

06/04/1326 günü Orhan Bey tarafından fethedilen Bursa şehri Osmanlı Devleti'nin Edirne'nin fethine kadar fiili, Edirne'nin fethinde sonra ise İstanbul'un fethine kadar sembolik başkenti olmuştur⁴²⁵.

Bursa şehri Osmanlılar tarafından fethedildiğinde kale içinde bulunan Hisar mahallesinden ibaret bir yerleşim yeri idi. Kalenin dışında ise daha sonra Yahudi

⁴²³ DPT, a.g.e., s.32.

⁴²⁴ <http://www.bursa.gov.tr/?sayfa=mymenu&pid=48> (Erişim Tarihi: 22.11.2011).

⁴²⁵ Şaban Aykut, **Büyük Bursa Tarihi Antolojisi**, Kendi Basım, Bursa 1999,s.42.

Mahallesi haline getirilen bir Rum Mahallesi bulunuyordu⁴²⁶. Kale dışında Bursa Ovası'nda bulunan gayrimüslim halk Türk akınları sebebiyle Gölyazı gibi çevre bölgelere yerleşmişti⁴²⁷. Osman Gazi'nin 1302 yılında Kite(Ürünlü)'yi hâkimiyeti altına almasından sonra Bursa Ovası Türkmenlerin yerleşimine açılmıştır. Anadolu'da özellikle Niğde Kızılırmak arasındaki bölgede meydana gelen yağma olayları sebebiyle daha güvenli olan uç bölgelere dolayısıyla Bursa'ya yönelik Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden göç hareketleri başlamıştı⁴²⁸. Bursa Osmanlıların başkenti olması sebebiyle askeri ve mülki erkânın, ulema, sanat ve ticaret erbablarının toplandığı bir yer haline gelmişti. Anadolu halkı için bir sığınma yeri olarak görülen Bursa böylece bir kültür ve ticaret merkezi haline gelmişti⁴²⁹.

Osmanlılar tarafından fethedildiğinde 2 mahalleden oluşan ve Türkmen göçleriyle büyüyen Bursa şehrinde 1890 yılında 173 mahalle, 13.980 ev, 4.228 dükkân, 433 kahvehane, 21 otel, 86 han, 117 fırın, 9 eczane, 42 ipek fabrikası, 10 kilise, 4 havra, 27 medrese, 8 imaret, 39 tekke, 53 su taksimi, 1 tiyatro, 144 ahır, 54 değirmen, 24 köprü, 5 yağhane, 9 meydan, 1 kasr-ı hümayun, 1 askeri idadi, 1 mülki idadi, 1 rüştiye, 1 kız rüştiyesi, 1 sanat okulu, 1 öğretmen okulu, 1 tohum okulu, 14 gayrimüslim okulu bulunuyordu⁴³⁰.

Bursa şehri sadece Türk ve Müslüman göçleriyle büyümüyordu. Bursa şehrinde 1487 yılındaki gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranı yüzde 1,44 iken bu oran 1530 tarihinde yüzde 3,01'e, 1573 yılında yüzde 6,07'ye, 1831 yılında yüzde 34,69'e ve 1870 yılında yüzde 36,08 'e ulaşmıştı⁴³¹. Bursa'nın ipek ve baharat yollarının kavşak noktasında bulunması, Balkanlar, Doğu Avrupa ve İstanbul için doğu mallarının sergilendiği bir pazar olması Bursa'yı önemli bir ticaret merkezi

⁴²⁶ Mesut Haluk Kosifoğlu, , **Geçmişten günümüze Bursa Tarihi ve Bursa'da Yunan Mezalimi**, Zikir Yayınları, Bursa 2000, s.35.

⁴²⁷ Taylan Sezginer, "Gölyazı İçin Çok Geç Olmadan", **Bursa Defteri**, Sayı:9, Mart-Nisan-Mayıs Bursa 2001,s.147.

⁴²⁸ Yusuf Oğuzoğlu,"Kızık köylerinin Tarihsel Kökeni" , **Bursa Defteri**, Sayı:9, Mart-Nisan-Mayıs Bursa 2001, s.78-79.

⁴²⁹ Kosifoğlu, **a.g.e.**, s.35.

⁴³⁰ Necati Akgün (Derleyen), **Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Kuruluşu ve Gelişimi**, BTO Yayınları, Bursa 2002, s.27.

⁴³¹ Raif Kaplanoğlu, **Bursa'da Mübadele(1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.22-24.

haline getirmiştir⁴³². Bu durum ticari yönleri gelişen gayrimüslimlerin Bursa'ya göç etmelerinin en önemli sebebi olmuştur.

Bursa 19 uncu ve 20 nci yüzyıllar boyunca en çok dış göç alan bölgelerden biri olmuştur. Bursa'ya yönelik 19 uncu yüzyıldaki ilk göçler 1821 Yunan Ayaklanması neticesinde Yunanistan'dan gerçekleşmişti. Bu göçleri 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Kafkasya'dan yaşanan göçler takip etmişti. Bu dönemin ardından Kırım'dan, Dağıstan'dan devam eden göçler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından doruk noktasına ulaşmıştı⁴³³. Bursa Balkanlar, Kafkaslar, Kırım gibi farklı coğrafyalardan göç edenlerin ortak tercihi olarak öne çıkmıştı. Bu tercih devletin yönlendirmesiyle olduğu kadar kişisel tercihlerin de etkisiyle oluşmuştur.

Sultan Abdülhamit bu dönemki göç siyasetini şu şekilde ifade etmiştir⁴³⁴:

“İmparatorluğumuz dâhilindeki boş araziye iskân etmek için münasip şekilde muhaceret tertibine ihtiyaç var. Fakat Yahudi muhaceretini münasip telakki edemeyiz. Yabancı dinden olanları kıymık gibi kendi etimize kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dâhiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inancı paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz. Bosna Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz.

Muhaceret yalnız milli kudreti arttırmakla kalmayacak aynı zamanda imparatorluğumuzun iktisadi kudretini de fazlalaştıracaktır. Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da Türk unsurunu kuvvetlendirmek (...) şarttır. ”

Bursa şehrinde dünyada milliyetçilik akımlarının geliştiği ve millet bilincinin oluştuğu 19 uncu yüzyılın sonunda toplam nüfusun yüzde 36,08'i gayrimüslimlerden oluşuyordu. Geri kalan nüfus ise farklı etnik grupların⁴³⁵ oluşturduğu Müslümanlardı. Özellikle İkinci Abdülhamit döneminde yukarıda ifade edildiği gibi Anadolu'daki Türk ve Müslüman yoğunluğunu artırma çabaları göçmenlerin gayrimüslim nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu Bursa'ya yönlendirilmesine sebep olmuştur. Bursa ve

⁴³² Kosifoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

⁴³³ Demirel, **a.g.m.**,s. 32-36.

⁴³⁴ Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, Dergâh Yayınları, Kasım İstanbul 1999, s.50-51.

⁴³⁵ Bu dönemde Bursa'da bulunan Müslüman etnik grupları şu şekilde sıralayabiliriz: En çok nüfusa sahip Yörükler, Osmanlı Türkleri, Çerkez, Giritli, Pomak, Boşnak, Bektaşî, Tatar. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s. 24-25.

Bursa'nın da yer aldığı Marmara Bölgesi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin askeri açıdan direnç noktasını oluşturmuştu. Bursa ve bu bölge başkent ve küçülmekte olan devletin korunması için önemli noktalardan biri olmuştu. Bu durum Anadolu'daki Türk ve Müslüman nüfusun yoğunlaştırılması konusunda önceliğin Bursa ve çevresine verilmesine yol açmıştı.

Bu politika sonucu 1870 yılında yüzde 36,08 olan Bursa'daki gayrimüslim nüfus oranı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yaşanan göç hareketleri sonucunda 1894 yılında yüzde 22,36'ya, 1906 yılında ise yüzde 21,77'ye düşmüştü⁴³⁶.

Bu politika Cumhuriyet döneminde de devam etmişti. Yunanistan'la karşılıklı olarak yapılan mübadele göçleri sonucu gayrimüslim nüfusun tamamına yakını Bursa'dan gönderilmişti.

Ancak mübadele sırasında hükümetin Bursa'dan giden yaklaşık 120.000 göçmenin yerine ancak 40.000 kadar mübadele göçmeni yerleştirmesi⁴³⁷ sonucu ortaya çıkan işgücü açığı ve göç neticesinde ekonomi alanında yaşanan küçülme ile 1950'li yıllar itibarıyla Bursa'nın göç veren bir şehir konumunda olması⁴³⁸ nedenleriyle cumhuriyet döneminde oluşan göç hareketlerinde devlet belli miktarda göçmeni Bursa'ya yerleştirmeyi tercih etmişti.

Osmanlı Devleti'nin en önemli ticari ve ekonomi merkezlerinden olan Bursa'nın ekonomik hayatı gayrimüslimlerin hâkimiyetindeydi. Ticari gelişmişlik sonucu Osmanlı Devleti'nde ticaret odasının ilk kurulduğu şehir olan Bursa'nın ekonomisinin gayrimüslimlerin hâkimiyetinde olmasının en önemli kanıtı olarak 1889 yılında kurulan Bursa Ticaret Odasının yönetim kurulunun çoğunun gayrimüslimlerden oluşması gösterilebilir⁴³⁹.

19. yüzyılın sonlarında Bursa'dan deniz yoluyla yapılan dış ticaretin tamamını Avrupalılar yaparken iç ticaret çoğunlukla gayrimüslimler tarafından yapılmaktaydı. Sanayi açısından bakarsak bu dönemde kurulu 35 fabrikanın 6-7 tanesi Avrupalılara diğerleri ise yerli gayrimüslimlere aitti. Söz konusu fabrikalarda

⁴³⁶ Kaplanoğlu, a.g.e.,s. 24.

⁴³⁷ Kaplanoğlu, a.g.e., s.123.

⁴³⁸ "Bursa Tartışmaları-9 Bursa, Göçler Ve Kentsel Yansımaları" , Bursa Defteri, Mart Bursa 2001,,s.17.

⁴³⁹ Kaplanoğlu, a.g.e., s.35.

çalışanların da tamamına yakını çoğunluğu kadın olan gayrimüslimler oluşturuyordu. Bursa'da inşaat işleri Yunanistan'dan gelen mevsimlik Rum işçileri tarafından, kuyumculuk, bankerlik ve terzilik Yahudiler tarafından, meyhanecilik ve ipekçilik Rumlar tarafından yapılırken Türk ve Müslümanlar tarımla uğraşıyorlardı⁴⁴⁰.

Yaşanan göçler sonucunda gayrimüslimlerin Bursa'dan ayrılması ve yerlerine gelen nüfusun ekonomik katma değerinin ayrılanlar kadar olmaması, kalifiye işçi ve zanaatkârlardan oluşan ciddi bir işgücü açığı oluşmasına neden olmuştu. Bu durum Bursa'nın göç için öncelikli tercihlerden biri konumuna gelmesine sebep olmuştur.

Türk ve Müslüman nüfus yoğunluğunu arttırmak amacıyla 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları sonrasında yaşanan göç hareketlerinde devlet tarafından göçmenlerin Bursa'ya yerleştirilmesi ve Bursa'nın göçmenler tarafından bireysel olarak seçilip yerleşilmesi Cumhuriyet döneminde akraba sebebiyle göçmenler tarafından Bursa'nın tercih edilmesine sebep olmuştur. BALGÖÇ'ün varlığı ve coğrafi olarak Bursa'nın Balkanlara yakınlığı göç tercihinde önemli etkenler olmuştu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren devamlı göçe maruz kalan Balkan göçmenlerinin öncelikli hedeflerinden birisi de yeni bir göçe maruz kalmamak için suyun öte yakası saydıkları Anadolu'ya geçmek olmuştu. Benzer şekilde Kafkasya'dan göç edenler Anadolu'nun güvenli gördükleri içlerine ve batısına göç etmeyi tercih etmişlerdi. Bursa'nın hem "suyun ötesindeki" ilk ve en önemli şehirlerden biri hem de Kafkasya'dan göç edenler için Anadolu'nun diğer ucundaki en önemli şehirlerden olması ve devletin kurulduğu toprakların kaybedilmeyeceği algısı göçmenleri Bursa'ya çekmişti.

Yukarıda sıralanan sebeplerle göçmenler tarafından tercih edilen ve Türkiye'nin nüfus bakımından dördüncü büyük şehri olan Bursa göçmen şehri olarak adlandırılabilir. Aşağıdaki grafikte Bursa dışında bir yerleşim yerinde doğmasına rağmen Bursa'da ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sayısı ve yüzdeleri gösterilmiştir.

---

⁴⁴⁰ a.g.e., s.35-36.

Tablo 22:Bursa Nüfusunda Göçmenler⁴⁴¹

Yıl	Nüfus	Toplam Göçmen	Göçmen Oranı %	Toplam Yurtdışı Göçmen	Yurtdışı Göçmen Oranı%
1985	1.324.015	415.521	31,38	113.991	8,6
1990	1.603.137	594.449	37,08	191.802	11,96
2000	2.125.140	903.399	42,51	183.867	8,65

Tabloda görüldüğü üzere Bursa göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bir şehirdir ve şehrin bu yapısı tarih boyunca süregelmiştir. Hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti döneminde ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde Bursa'ya göç eden ailelerin fertleri ve soğuk savaş dönemi boyunca göç eden göçmenlerin Bursa'da doğan çocukları tabloda Bursa'da doğmaları sebebiyle göçmen olarak yer almamaktadır. Dolayısıyla Bursa'daki göçmen ve göçmen kökenli nüfus sayısı çok daha fazla olmakla birlikte tabloda yurtdışı göçmen olarak belirtilen nüfus çalışmamızın zaman sınırını oluşturan 1945-1990 yıllarında göç eden nüfustur.

2.1. Bulgaristan Göçmenlerinin Bursa'yı Tercih Sebepleri

Soğuk savaş döneminde Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinden 1950-1951 göçüyle göç edenler haricindekilerin tamamı serbest göçmen statüsündedir. Bu sebeple göçmenler Türkiye içinde yerleşecekleri yerleri kendileri seçmişlerdir. Dolayısıyla soğuk savaş döneminde göçmenlerin en çok yerleştikleri bölgelerden biri olan Bursa şehri göçmenlerin bireysel tercihi olarak öne çıkmaktadır. Bu tercihi meydana getiren etkenler aşağıda yer almaktadır.

2.1.1.Akraba ve Yakınlarının Bursa'da Bulunması

Bulgaristan Türklerinin Anadolu coğrafyasına göçü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı takiben başlamış ve belli aralıklarla devam etmişti. Göçlerin uzun sürelere yayılması ailelerin parçalar halinde göçe karar vermesine yol açmıştır. Göç hareketleriyle Bulgaristan'dan Bursa'ya göç eden göçmen aileler bir sonraki göç hareketinde ailelerinin kalan kısımlarının da Bursa'ya göç etmesine neden olmuşlardı. Çalışmamıza konu olan göç hareketlerinin büyük çoğunluğunun serbest statüde olması sebebiyle devlet tarafından göçmenlere herhangi bir yardım yapılmamış olması ve göçmenlerin göç esnasında birikimlerini Bulgaristan'da

⁴⁴¹ 1985,1990,2000 nüfus sayımları. www.tuik.gov.tr.-

bırakmak zorunda kalmaları sebepleriyle göçmenler göç sonrası bakım ve yardıma muhtaç olup bakılabilecekleri ve yardım alabilecekleri akraba ve yakınlarının yanına göç etmeyi tercih etmişlerdi. 1968-1978 göçlerinin dayandığı göç anlaşması kapsamında Bulgaristan Türkleri akrabalarının kendilerine bakmaları şartıyla Türkiye'ye göç edebilmeleri sebebiyle akrabalarının yanına göç etmek zorunda kalmışlardı. Göç için akrabalarının olduğu yerlerin tercih edilmesi sadece zorunluluktan kaynaklanmamış, daha önce göç eden akraba ve yakınlarının kurduğu ekonomik, sosyal ve kültürel düzenin göçmenlerin uyumunu kolaylaştıracağı düşüncesi ve ailelerin bir arada olma isteği göç için akraba ve yakınların olduğu bölgelerin göç için tercih edilmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Bulgaristan Türklerinin göç için Bursa'yı tercih etmeleri veya Bursa'ya iskân edilmeleri soğuk savaş döneminde göç eden Bulgaristan Türklerinin önemli bir kısmının akraba ve yakınları sebebiyle Bursa'ya göç etmelerine sebep olmuştur⁴⁴².

Bulgaristan göçmenlerin Nadiye Mesutoğlu göç için Bursa'yı tercih etmelerinin sebebini şu şekilde ifade etmektedir⁴⁴³:

"Amcam bizden önce göç etti ve Bursa'ya daha önce göç eden akrabalarımızın yanına geldiler. Bizde bir arada olalım diye Bursa'ya geldik. İyi ki gelmişik. Bursa'nın sakinliği bana Bulgaristan'ı hatırlatıyor."

2.1.2.Ekonomik Nedenler

Bulgaristan Türkleri göçe zorlanırken çoğunlukla Bulgaristan'daki mal varlıklarını Türkiye'ye getirememişlerdi. Bu sebeple Bulgaristan göçmenlerinin çoğunluğu maddi sıkıntı içinde Türkiye'ye göç etmişti. Göçmenlerin yeni bir yaşam kurabilmeleri için öncelikle ekonomik hayata katılabilecekleri bir işe ihtiyaçları vardı.

⁴⁴² Cemile Gürler ile yapılan mülakat, 01.11.2011; Mehmet Hür ile yapılan mülakat, 01.11.2011; Mustafa Gürler ile yapılan mülakat; 01.11.2011; Nefize Durmaz ile yapılan mülakat, 30.01.2013. Bulgaristan Türklerinin göç etmek için il tercihlerinde akrabalarının bulunduğu ili tercih etmeleri Bursa'ya özgü bir durum olmayıp başka iller için yapılan araştırmalarda da göç için en önemli tercih sebebi akrabaların o şehirde yaşaması olmuştur. İzmir örneği için bakınız; Suat Kolukırık, "Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma Ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 30 No:1, Mayıs, Sivas 2006, s.4.

⁴⁴³ Nadiye Mesutoğlu ile yapılan mülakat, 31.01.2012.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve 1950-1951 yıllarında göç eden göçmenler cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'dan göç eden gayrimüslimlerin göçüyle boşalan sektörlerde çalışmış ve iş kurmuşlardı. Özellikle 1950-1951 göçmenlerinin Bursa'daki ekonomik başarıları takip eden dönemde iş kurmak isteyen göçmenlerin Bursa'yı tercih etmesine yol açmıştı. Göçmenlerin Bursa'da ekonomik olarak güçlenmesi yeni gelen göçmenlerin ekonomik hayata uyumun daha kolay olacağı düşüncesiyle Bursa'ya göç etmesine neden olmuştu.

1960 yılı sonrasında Bursa sanayinin gelişmesiyle oluşan istihdam açığı Bursa'ya göç eden göçmenlerin iş bulmalarını sağlamış bu durum gittikçe göçmenlerin iş bulmak için Bursa'ya göç etmesi haline dönüşmüştü. Göçmenlerin yerli halka göre daha çalışkan olmaları ve daha ucuza çalışmaları iş bulmalarını kolaylaştırmıştı.

Bulgaristan'da sosyalist sisteme geçilmesinin ardından sanayide yaşanan gelişim ve çalışanlarda yaşanan uzmanlaşma göçmenlerin Türkiye'de uzmanlaştıkları alanlarda çalışmak istemelerine sebep olmuştu. Bu kapsamda Bursa'daki iş alanlarının çeşitliliği göçmenlerin Bursa'yı göç etmek için tercih etmelerinin nedenlerinden biri olmuştu⁴⁴⁴.

Göçmenlerin ekonomik hayata en kolay ve çabuk katılabilecekleri yere göç etmeleri Türkiye'ye göç edenlerin ekonomik kaygılarla Bursa'ya göç etmelerine sebep olmuştu.

Göçmenlerin Bursa'da bulunan akraba ve yakınları ile göçmen sivil toplum örgütlerinden ekonomik yardım alabilecek olmaları ve Bursa'da yaşamın ekonomik olarak daha kolay olduğu düşüncesi⁴⁴⁵ ekonomik kaygılarla Bursa'ya tercih edilmesinin diğer nedenleri olarak öne çıkmaktadır.

2.1.3.Sosyal Çevreye Uyum

Göçmenler için göç sürecinin en önemli unsurlarından birisi göç sonrası göç edilen çevreye uyum sağlanmasıdır. Yoğun olarak göçmen kabul eden ülkelerde yaşanan en önemli sorunlardan biri olarak göçmenlerin yerleşik topluma uyumu

⁴⁴⁴ Nefize Sever ile yapılan mülakat, 07.02.2012.

⁴⁴⁵ 1950-1951 göçmenlerinden Fikriye Yalçın göç ettikleri dönemde Bursa'daki yaşamın ekonomik yanını şu şekilde ifade etmektedir: “ *Bursa yaşam için çok iyi, eskiden pazara giderdik, fileler dolardı 3 kuruşa 5 kuruşa*”. Fikriye Yalçın ile yapılan görüşme, 30.01.2014

gösterilebilir. Her ne kadar Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü, göçmenlerin etnik ve kültürel olarak yerli halkla bir olması yönüyle, diğer göçmen kabul eden ülkelerde yaşanan (örneğin Almanya'ya göç eden Türkler) süreçten farklı olsa da özellikle Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasının ve Bulgaristan'da sosyalist rejimin kabulünün ardından yaşanan kültürel ve sosyal dönüşüm Anadolu'da ve Bulgaristan'da yaşayan Türkler arasında farklılıklar oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında doğu illerine yerleştirilen Bulgaristan göçmenlerinin yaşadığı uyum sıkıntısı ve yeni göçmenlerin en kısa sürede ekonomik ve sosyal hayata katılabileceği ekonomik ve sosyal ortamı tercih etmesi göçmenlerin en çabuk uyum sağlayabilecekleri şehirleri tercih etmelerine sebep olmuştur.

Bursa, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Bulgaristan'dan yoğun göç almış ve nüfusunun önemli bir bölümü göçmenlerden oluşmuştur. Cumhuriyetle birlikte Bursa'ya yönelik göç hareketinin sürmesiyle birlikte Bursa'daki hâkim kültür göçmen kültürü olmuştur. Bu durumu Bulgaristan göçmenlerinin göç için tercihlerinin Bursa olmasına yol açmıştır. Akgün çalışmasında görüştüğü göçmenlerden birinin sosyal ortam sebebiyle Bursa'yı tercih etmesini şu şekilde aktarmaktadır⁴⁴⁶:

“Akrabalarımız Sincan'da oturuyor mesela. Yerleri çok güzel. Ama ben yaşayamazdım orada. İnsanlar daha kapalı. Artık Kürtler gibi konuşuyorlar. Onlara uyum sağlayamazdık. Bursa'da çok göçmen var Serbest olduğu için uymak daha kolay.”

Bursa'da Bulgaristan ve Balkan göçmenlerinin sayısının artması sonucu Bursa'da birçok göçmen derneği kurulmuştur. Özellikle Bulgaristan göçmenlerinin en önemli sivil toplum örgütü olan BALGÖÇ'ün Bursa'da görülmesi ve göç sürecinde ve sonrasında BALGÖÇ ve diğer derneklerin göçmenlere yardımcı olması göçmenleri BALGÖÇ'ün Kurulu olduğu Bursa'ya yönlendirmişti.

2.1.4. Doğal Çevre

Göçmenler için sosyal çevre kadar fiziki çevreye uyum da önem taşımaktadır. Göçmenler yeni göç edecekleri bölgelerin alışık oldukları ve yaşadıkları bölgelerin doğal özelliklerini, yer şekillerini, iklimini, tarımsal özelliklerini ve diğer fiziki

⁴⁴⁶ Akgün, **a.g.t.**, s.131.

koşulları taşımalarını tercih ederler. Bulgaristan göçmenlerinin planlı olarak Türkiye çapında illere dağıtıldığı 1950-1951 göçünde doğal çevreye uyumun göz ardı edilmesi beraberinde Adana, Samsun gibi bazı illerden Bursa'ya ikinci göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Akgün çalışmasında göçmenlerin göç için Bursa'yı doğal çevre sebebiyle tercih etmelerine dair ifadelerini şu şekilde aktarmaktadır;

*“Ama biz soğuk iklimden gelmişiz. Bursa'yı tercih ettik.”*⁴⁴⁷

*“Beş sene çalıştık, Mersin'de. Sıcığına tahammül edemedik. Biraz akrabaların birazda sıcakların etkisiyle geldik.”*⁴⁴⁸

*“Göçmen nerede yaşamışsa öyle bir yer istiyor.”*⁴⁴⁹

*“ Bursa ufak. Herkes bir yerden gelmiş Bursa'ya. Bizim akrabalarımız Balıkesir'de, Edirne'de, İzmir'de. Ama biz Bursa'ya geldik. Dağı iyi, denizi var. Havası güzel. Biz yeşillik insanyız. Çok önem veririz.”*⁴⁵⁰

Bursa'nın göçmenler tarafından tercih edilmesinin önemli sebeplerinden birisi de Bursa'nın kültürel olduğu kadar coğrafi olarak da Rumeli'ye yakınlığı ve deniz kenarında olmasıdır⁴⁵¹. Bursa bu özellikleriyle göçmenlerin en kolay ulaşabileceği şehirlerden biri olmuştur.

2.1.5. Bursa İmgesi

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarındaki başkenti olan Bursa Rumeli'nin fethinin ilk hayal edildiği ve ilk evladı fatihanların çıktığı topraklardır. Birçok Balkan göçmeni için Bursa atalarının geldiği topraklardır⁴⁵². Rumeliyi fetheden padişahlar ve beyler öldüklerinde Bursa'da yaptırdıkları cami külliyelerindeki türbelere gömülmüşlerdi. Kuruluş yıllarında devletin merkezi olan Bursa Rumeli'de hep kuruluş yıllarının ihtişamı ile anılmıştı⁴⁵³. Bursa'dan sonra başkent olan Edirne'nin coğrafi konumu nedeniyle riskli ve İstanbul'un kozmopolit görülmesi,

⁴⁴⁷ Akgün, **a.g.t.**, s.120.

⁴⁴⁸ **a.g.t.**, s. 121.

⁴⁴⁹ **a.g.t.**, s. 131.

⁴⁵⁰ Aynı yer.

⁴⁵¹ Bursa Tartışmaları, **a.g.m.**, s.16.

⁴⁵² Orhan Kemal atalarının Sofya'ya Orhaneli/Bursa'dan, Yahya Kemal de atalarının Üsküp'e Bursa'dan göç ettiğini ifade etmiştir. Ali Aksoy, “Rumeli'de Bir Özlem: Bizi Ancak Bursa Paklar”, **Bursa Defteri**, Mart Bursa 2001, s.56.

⁴⁵³ Aksoy, **a.g.m.**, s.56-59.

kuruluş yıllarındaki Bursa algısı ve Bursa'nın güvenli ve Rumeli kültürünün devamı olarak görülmesi Bursa'nın göçmenler tarafından tercih edilmesine sebep olmuştur.

Bulgaristan'da Türkler arasında daha önce Bursa'ya göç edenlerin yazdıkları mektuplar, gönderdikleri kartpostallar ve yapılan ziyaretler neticesinde anlatılanlarla bir Bursa algısı oluşmuştu⁴⁵⁴. Akgün çalışması kapsamında yaptığı görüşmelerde göçmenlerin Bursa algısını şu şekilde aktarmaktadır⁴⁵⁵;

“Bursa'yı kartpostallardan bilirdik. Aaa, giden ev yapmış hemen... Çok rahatmış, çok yeşilmiş. Uludağ'ın dibindeymiş diye duyardık... Aaah ah! Bursa'ya bir gitsek. Bir kere Marmara kıyısında zeytinle çay içsek, başka bir şey istemeyiz, derdik.”

Bulgaristan Türkleri Bursa'nın yaşadıkları topraklara benzediğini varsaymışlardır. Bulgaristan Türklerinin Bursa algısı kültürlerinin bir parçası konumuna gelmişti. Akgün çalışmasında bu durumu bir göçmenden şu şekilde aktarmaktadır⁴⁵⁶;

“Bursa'yı hiç bilmezdik. Şarkılarda dinlerdik. “Yeşil de Bursa'm” diye şarkı söyledik. Çok yeşil olduğunu insanların Bulgaristan'a çok benzediğini duyduk. Uludağ'ı çok güzel, Pamparavo Dağı'na benzer diye duyardık.”

Bursa Bulgaristan Türkleri arasında göç edilecek bir şehrin ötesinde zenginliği, özgürlüğü, ibadeti, yeşilliği, suyu, dağı, denizi temsil ediyordu. Oluşan bu Bursa algısı birçok Bulgaristan Türkünün hedefinin ve hayalinin Bursa'ya göç etmek olmasına sebep olmuştur.

2.1.6.Suyun Ötesindeki Güvenli Şehir

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren yaşanan toprak kayıplarıyla birlikte Bulgaristan ve Balkanlar o bölgedeki Türkler için güvensiz bir ortam haline gelmişti. Toprak kayıpları ile birlikte o bölgedeki Türkler Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklara göç etmişlerdi. Kaybedilen topraklarda kalan birçok Türk ailesi çeteler ve yeni kurulan Balkan Devletlerinin baskıları yüzünden Türkiye'ye göç etmeden önce Bulgaristan veya Balkanlar içinde daha güvenli topraklar bulmak umuduyla göç etmişti. Ancak göç ettikleri topraklardan da göç etmek zorunda

⁴⁵⁴ Kemal Coşkun ile yapılan mülakat, 30.10.2011.

⁴⁵⁵ Akgün, **a.g.t.**, s.101.

⁴⁵⁶ Akgün, **a.g.t.**, s.99.

kalmaları birçok Bulgaristan Türkünün bir daha göç etmek zorunda kalmayacakları güvenli bir bölgeye göçü tercih etmelerine sebep olmuştu. İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin saldırgan tutumu ve Balkan Savaşlarında Trakya'nın birçok bölgesinin kaybedilmesinin hatıralarının canlı olması birçok Bulgaristan Türkünün asla kaybedilmeyeceğini düşündükleri ve Balkanların doğal sınırı kabul ettikleri suyun (Marmara Denizi) ötesindeki ilk güvenli şehir olan Bursa'yı tercih etmesine sebep olmuştur.

2.2. 1950-1951 Göçü ve Bursa

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere anlaşmaya bağlı olmayan ve serbest göçmen statüsüyle 1950-1951 yıllarında göç eden tüm göçmenlerin tamamına yakınının yardıma muhtaç olması sebebiyle tüm göçmenler sonradan iskânli statüsüne alınmıştı⁴⁵⁷. Göç ve göçmenlerin iskânli statüye geçirilmesi sebebiyle önemli mali yükümlülük altına giren Türkiye'ye⁴⁵⁸ göç eden 37.351 aileden 32.000'i iskân başvurusunda bulunmuştu⁴⁵⁹. İskânli göçmenlerin iskânının Ek-7'de yer alan 15.03.1948 tarih ve 6857 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanan iskân programına göre yapılması gerekmekteydi.

İskân Programına ve Tarım Bakanının Mecliste dile getirdiği esaslara rağmen 1950-1951 yılında göç eden göçmenlerin iskânı için seçilen yerleşim bölgeleri aşağıda yer alan tabloda görüldüğü üzere planlanandan farklı olmuştu. Bunun en önemli sebebi göçmenleri bir an önce üretici konuma geçirerek özellikle zirai üretimi arttırıp sıkıntıda olan ve henüz 20-25 sene önce göç eden göçmenlerin iskânını,

⁴⁵⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, Toplantı 1, Cilt 7, 74üncü Birleşim, 09.05.1951 s.142.

⁴⁵⁸ Tanoğlu iskânın maliyetinin asgari maliyetini 500.000.000 TL olarak öngörmüştü. (Tanoğlu, **a.g.m.**, s.145). 1950 yılı verilerine göre Türkiye'nin milli gelirinin 5.000.000.000 TL olduğu düşünülürse Türkiye göçmenlerin iskânı için milli gelirinin onda birini ayırması gerekiyordu.

⁴⁵⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, Toplantı 3, Cilt 17, 4üncü Birleşim, 14.11.1952, s.137. Oğuz Arı Başvekalet Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü çalışmalarına dayanarak 1950-51 yıllarında Bulgaristan'dan 37.357 aileden 154.393 Türk'ün göç ettiğini ifade etmektedir. Arı, **a.g.e.**, s.13.

ekonomiye ve üretime katılmasını sağlayamayan ülkenin ekonomisine⁴⁶⁰ katkı sağlanmasının hedeflenmesi olmuştur⁴⁶¹.

Göçmenlerin yerleşimi planların ve programların öngördüğü şekilde yapılamamıştır. Öncelikli hedef göçmenlerin üretici konumuna geçmesi olan iskân politikasında yerleşim için iller belirlenirken Geray aşağıda yer alan kriterlerin kullanıldığını belirtmiştir⁴⁶²:

- Göçmenlerin geldikleri bölgelerin coğrafi özellikleri, iklim ve toprak kriterleri,
- Bulgaristan'daki iş ve uğraşları,
- Bulgaristan'da alıştıkları tarım biçimi ve türü,
- İllere sorulan sorulara illerden gelen yanıtlar.

İskân için öncelikle göçmenlerin iskân sahası olarak belirlenen ülkenin batısında yer alan 40 ilin valiliğinden illerin kabul edebileceği göçmen sayısı istenmiş, illerden gelen cevaplara göre ise iller toplamda ancak toplam göçmen aile sayısının dörtte birinden daha az bir sayıya denk gelen 7.211 çiftçi ve 1.117 zanaatkâr olmak üzere 8.323 ailenin iskânını sağlayabileceklerini beyan etmişlerdi. İllerin beyan ettikleri sayıların yetersiz kalması üzerine illerden gelen cevaplar göz ardı edilerek durum resen ele alınarak söz konusu 40 ilin arazi varlıkları, ekonomik imkânları, nüfus yoğunlukları ve diğer hususlar gözetilerek iskân için seçilen 40 ile toplam 32.446⁴⁶³ göçmen ailesinin iskân edilebileceği öngörülmüştü. Planlama kapsamında Bursa'ya sadece 762 göçmen ailesinin yerleştirilmesi öngörülmüştü. Yapılan bu planlamanın uygulanması aşamasında ise Bursa'ya gelen göçmen sayısının artmasının yanı sıra Diyarbakır, Hatay, Elazığ gibi daha önce göçmen

⁴⁶⁰ 1951-1955 döneminde göçmenlerin sadece yerleşimi(taşıma, giyecek, yiyecek, eğitim, sağlık ve diğer giderler hariç) için göçmen başına gider 463,35 TL olarak hesaplanmıştır. Oysa göçün başladığı 1950 yılında Türkiye'de kişi başına düşen milli gelirin 467 TL olarak hesaplanmıştır. Sadece bu durum dahi göçün Türkiye ekonomisine etkisini göstermektedir. Geray, **a.g.e.**, s.69; TÜİK Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1923-1997 Tablosu http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1504

⁴⁶¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, Toplantı 2, Cilt 4, 31inci Birleşim, 17.01.1951, s.232.

⁴⁶² Geray, **a.g.e.**, s.8-36; s.22.

⁴⁶³ İskan edilebilecek aile sayısı illerin nüfus yoğunlukları ve diğer özellikleriyle elde edilen emsal değerlerin ildeki köy sayısı ile çarpılmasıyla bulunmuştur. Emsale göre iskân edilebilecek göçmen sayısı tablosu ekte yer almaktadır.

yerleştirilmesi öngörülmeven bazı illere göçmen yerleştirilirken iskân edilen göçmen aile sayısı ile planlanan aile sayısı arasında değişiklikler olmuştur⁴⁶⁴.

Tablo 23: 1950-1951 Yıllarında Göç Eden Bulgaristan Göçmenlerinin Yerleştirildikleri İller 1950-1960⁴⁶⁵

İl	ÇİFTÇİ		SANATKAR		TOPLAM	
	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus
Bursa	2.185	9.929	1.356	4.411	3.541	14.340
İstanbul	457	1.674	3.100	10.300	3.557	11.974
İzmir	963	4.928	1.160	4.835	2.123	9.763
Balıkesir	1.474	6.643	619	2.548	2.093	9.191
Tekirdağ	1.619	6.810	227	849	1.846	7.659
Manisa	1.383	6.186	289	1.155	1.672	7.341
Eskişehir	712	2.731	1.116	4.536	1.828	7.267
Kırklareli	1.226	5.364	353	1.588	1.579	6.952
Konya	1.523	6.624	8	20	1.531	6.644
Afyon	1.442	6.083	51	210	1.493	6.293
Ankara	1.136	4.600	470	1.470	1.606	6.070
Edirne	880	3.817	191	848	1.071	4.665
Aydın	810	3.400	326	1.246	1.136	4.646
Yozgat	1.085	4.501	11	53	1.096	4.554
Çanakkale	703	3.228	36	138	739	3.366
Sakarya	462	1.638	547	1.700	1.009	3.338
Kocaeli	284	1.265	425	1.860	709	3.125
İçel	686	2.788	11	34	697	2.822
Samsun	533	2.258	28	99	561	2.357
Niğde	546	2.170	9	33	555	2.203
Antalya	457	1.778	72	256	529	2.034
Sivas	469	1.977	6	21	475	1.998
Kayseri	400	1.655	76	274	476	1.929
Çorum	335	1.669	5	25	340	1.694
Denizli	333	1.359	83	311	416	1.670
Bilecik	285	1.209	79	285	364	1.494
Adana	319	1.451	3	8	322	1.459
Maraş	332	1.406	2	6	334	1.412
Nevşehir	274	1.227	12	60	286	1.287
Kırşehir	304	1.239	1	3	305	1.242
Kütahya	264	1.123	19	65	283	1.188
Muğla	236	1.081	0	0	236	1.081
Bolu	215	1.036	10	33	225	1.069
Amasya	212	997	3	9	215	1.006
Burdur	103	447	82	365	185	812
Tokat	141	602	8	33	149	635
Isparta	119	553	14	46	133	599
Zonguldak	77	361	50	185	127	546
Kastamonu	104	491	14	51	118	542

⁴⁶⁴Tanoęlu, a.g.m., s.152-154.

⁴⁶⁵ Geray, a.g.e., s.89-90

Uşak	70	313	27	86	97	399
Elazığ	99	369	0	0	99	369
Hatay	98	365	0	0	98	365
Erzincan	74	328	0	0	74	328
Malatya	50	245	1	4	51	249
Çankırı	35	154	13	54	48	208
Sinop	44	170	0	0	44	170
Diyarbakır	25	92	0	0	25	92
Toplam	25.583	110.334	10.913	40.113	36.496	150.447

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 1950-1951 göçmenlerinin en çok yerleştikleri il Bursa olmuştur. Emsal iskân planlamasında Bursa'ya 762 ailenin göç etmesi planlanmışken uygulamaya 3.541 aile Bursa'ya göç etmişti. Bursa emsal planlamada en çok göçmen alınması planlanan on beşinci şehirken uygulamada en çok göçmen alan şehir olmuştur.

Bu dönemde Bursa'ya yerleşen göçmen sayılarında aşağıda görüldüğü üzere bazı kaynaklarda farklı rakamlar yer almaktadır. Bu farklılığın sebebi Tanoğlu'nun iskân planı dâhilinde kısa vadeli rakamları kullanması, Geray'ın göçmenlerin iskânı için yapılan konutların yapımının 1960 yılına kadar devam etmesi sebebiyle 1950-60 yılları arasında iskânı tamamlananları da dâhil ederek daha uzun vadeli rakamları kullanması ve Kurtkan'ın da iskâna tabi olmayan göçmenleri de dahil etmesidir.

Tablo 24: 1950-1951 Göçü Sonrası Bursa'ya Yerleşen Göçmenler

Yazar	ÇİFTÇİ		ZANAATKÂR		TOPLAM	
	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus
Geray ⁴⁶⁶	2.185	9.929	1.356	4.411	3.541	14.340
Kurtkan ⁴⁶⁷	-	-	-	-	3.591	15.157
Tanoğlu ⁴⁶⁸	1.991	9.105	1.075	4.024	3.066	13.129
Arı ⁴⁶⁹					3.398 ⁴⁷⁰	

İstanbul'dan Gemlik ve Mudanya üzerinden gemiyle Bursa'ya gelen göçmenler Bursa'da akrabaları varsa akrabalarının yanına eğer akrabaları yoksa başta Demirtaş Misafirhanesi olmak üzere Bursa'daki çeşitli misafirhanelere yerleştirilmişlerdir. Göçmenlerin iskân ve acil ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla

⁴⁶⁶ Geray, **a.g.m.**, s.89.

⁴⁶⁷ Amiran Kurtkan, "1950-51 Yılında Türkiye'ye Techir Edilen Bulgaristan Türkleri Etrafında Anket Usulü Tatbikatı: Göçmenlerin Mesleki Durumu", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:22, No:2'den ayrı basım, Aralık-Şubat, İstanbul 1960-1961, s.6.

⁴⁶⁸ Tanoğlu, **a.g.m.**,s.155.

⁴⁶⁹ Arı, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁷⁰ 3398 aileden 3.108'i iskâna tabidir. Oğuz Arı **a.g.e.** s.10.

2510 sayılı İskân Kanunu gereği Bursa merkezinde vali vekili, sağlık müdürü ve iskân müdüründen oluşan ve Bursa'nın tüm ilçelerinde temsilcileri bulunan iskân komisyonu kurulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin göçmenlerin iskân politikasındaki öncelikli hedefi göçmenlerin tüketici durumundan üretici durumuna geçmesi, böylece de devlet bütçesine önemli bir yük olan göçmenlerin üretici durumuna geçirilerek devlet bütçesinin rahatlamasıydı⁴⁷¹.

Mudanya üzerinden Bursa'ya gelen göçmenler sağlık kontrolünden geçirildikten sonra trenle Demirtaş İstasyonunda bulunan misafirhanelere gönderilmişlerdi. Misafirhanelerde salgın hastalıklara karşı gerekli tedbirler alınmış, ancak misafirhanelerin ardından akrabası olmayan göçmenlerin geçici iskân amacıyla kurulan çadırlara gönderilmesiyle bu bölgelerde salgın hastalıklar oluşmuş ve çok sayıda göçmen hayatını kaybetmişti⁴⁷². Göçmenlerin kış mevsiminde Bursa'ya ulaşması ve ortaya çıkan salgın hastalıklar iskân sorununun bir an önce çözülmesini gerektirmişti.

Bursa il sınırları dâhilinde 3.591 göçmen ailesinden (15.157 nüfus) 2.965 aile iskân edilmiş geri kalan 626 aile ise kira ile tuttıkları konutlarda oturmuşlardı. 3591 aileden 2082 aile toplam 8776 kişi Bursa merkezine yerleştirilmişti⁴⁷³.

Bursa şehir merkezine yerleştirilen göçmenler Hürriyet⁴⁷⁴, Adalet⁴⁷⁵, Yenikaraman⁴⁷⁶, Şükranîye⁴⁷⁷, Bahar⁴⁷⁸, İstiklal⁴⁷⁹, Küplüpnar⁴⁸⁰, Kemerçeşme⁴⁸¹, Gaziakdemir⁴⁸², Fatih⁴⁸³, Elmasbahçeler⁴⁸⁴, Davutkadı⁴⁸⁵, Zafer ve Duaçınar mahallelerine yerleştirilmişti.

⁴⁷¹ İsmail Selimoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Bursa'ya Mübadele Sonrası Dönemde Göç", **Bursa'nın Zenginliği Göçmenler**, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayını, Bursa 2009, s.205-206.

⁴⁷² **a.g.m.**, 225.

⁴⁷³ Kurtkan., **a.g.e.** s.6.

⁴⁷⁴ Raif Kaplanoğlu, **Bursa Ansiklopedisi I Yer Adları**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2001, s.143-144.

⁴⁷⁵ **A.g.e.**, s.8.

⁴⁷⁶ **A.g.e.**, s.292.

⁴⁷⁷ **a.g.e.**, s.265.

⁴⁷⁸ **A.g.e.**, s.35-36.

⁴⁷⁹ **A.g.e.**, 156.

⁴⁸⁰ **a.g.e.**, s.205.

⁴⁸¹ **a.g.e.**, s.182.

⁴⁸² **A.g.e.**, s.111.

⁴⁸³ **A.g.e.**, s.106.

⁴⁸⁴ **A.g.e.**, s.98.

⁴⁸⁵ **A.g.e.**, s.78.

Bursa'nın ilçelerinde ise göçmenler öncelikle Mustafakemalpaşa, Karacabey, İnegöl, Gemlik ve Yenişehir ilçelerine, Çalı ve Gürsu beldelerine, Mudanya'nın Tirilye beldesine, Gemlik'in Umurbey beldesine ve Karacabey Harasına yerleştirilmiştir. İskân aşamasında Bursa ili ve ilçelerindeki yerleşim aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 25: 1950-1951 Göçmenlerinin Bursa İskân Tablosu⁴⁸⁶⁴⁸⁷

	Zanaatkâr Aile	Çiftçi Aile	Toplam
Bursa Merkez	1.716	1.249	2.965
İnegöl	144	102	246
Gemlik	5	13	18
İznik	20	1	21
Karacabey	84	479	563
Mudanya	14	61	75
Mustafakemalpaşa	33	227	260
Orhangazi	80	2	82
Orhaneli	8	25	33
Yenişehir	11	149	160

İlçelerdeki çiftçi göçmenler Karacabey'in Yolağazı (Dümbe) Köyü⁴⁸⁸ ve Dağkadı Köyü⁴⁸⁹ ile Mustafakemalpaşa Ovaazatlı Köyü⁴⁹⁰ gibi köylere yerleştirilmiştir. Ayrıca Bursa il sınırları dâhilinde 2 yeni köy kurulmuştur. Bu köyler 33 göçmen ailesini barındıran Menderes Köyü⁴⁹¹ ve Karacabey'de 18.08.1953 tarihinde bir çiftliğini satın alınmasıyla 1160 göçmen için 201 ev yapılarak kurulan Haydar Çiftliği(Hürriyet) Köyü⁴⁹²,dür.

Bursa merkezinde ise Bursa-Mudanya yolu üzerinde Bursa'ya yaklaşık 10 km mesafede Hürriyet ve İstiklal mahalleleri kurulmuştur. Hürriyet Mahallesi'nde 324 ve İstiklal Mahallesi'nde 455 ev inşa edilerek göçmenlere tahsis edilmiştir. Bu bölgeye iskân edilen göçmenlere çiftçi olmamaları ya da çiftçilik yapmayacaklarını beyan

⁴⁸⁶ Kurtkan, a.g.e., s.6.

⁴⁸⁷ Selimoğlu'nun 9 Ocak 1951 tarihli Hâkimiyet gazetesinden aktardığına göre ise 9 Ocak 1951 tarihine kadar Bursa'ya gelen 9736 göçmenden 4348'i Bursa şehir merkezine, 1383'ü Mustafakemalpaşa ilçesine, 1465'i Karacabey İlçesine, 220'si İnegöl İlçesine,221'i Yenişehir İlçesine, 201'i Karacabey Harasına kalanları ise diğer bölgelere yerleştirilmiştir. Selimoğlu a.g.m. s.199.

⁴⁸⁸ Kaplanoğlu, a.g.e., 299.

⁴⁸⁹ Hüsmen Solmazla yapılan görüşme, 30.01.2014.

⁴⁹⁰ A.g.e., s.234.

⁴⁹¹ Kurtkan, a.g.e., s.6.

⁴⁹² Arı, a.g.e., s.11.

etmeleri sebebiyle toprak verilmemişti. Bu mahalleler inşa edilene kadar bu göçmenler Bursa'nın çeşitli mahallerinde kirada ikamet etmişlerdi. Bu bölgede yapılan evler iki odalı olup evlerde küçük birer bahçe bulunuyordu⁴⁹³.

Bursa merkezinde göçmenler için yeni kurulan yerleşim yerlerinde göçmen konutlarıyla birlikte sosyal donatı olarak göçmen çocukları için okullar yapılmıştı⁴⁹⁴. Bu bölgelerdeki camiler de göçmenler tarafından yapılmıştı.

Bursa merkezindeki Hürriyet ve İstiklal mahallelerinde iskân edilen göçmenlerin, esnaf ve zanaatkârlar olmaları sebebiyle, iş yerleri Bursa şehir merkezinde bulunmaktaydı. Bu bölgedeki göçmenler kısa bir otobüs yolculuğuyla şehir merkezine ulaşabiliyorlardı. Kurtkan mesafenin kısa olmasına rağmen bazı göçmenlerin şehir merkezinde ev sahibi olmak istediklerini ve bu statüdeki göçmenlere ev yerine cüzi bir para yardımı yapıldığını belirtmektedir⁴⁹⁵. Bu kapsamda yer alan göçmenlere iskâna tabi olmayan göçmenlerin farklı mahallelere yerleştikleri gibi şehir merkezi çevresinde yer alan Bahar, Küplümar, Kemerçeşme gibi yeni mahalleleri kurdukları düşünülmektedir.

Göçmenlerin ekonomik hayata katılmaları amacıyla çiftçi göçmenlere tarım yapılacak araziyle birlikte gerekli zirai alet ve ekipman, tohumluk ve kredi temin edilmiş, zanaatkâr göçmenlere ise konutun yanı sıra döner sermaye kredisi verilmişti⁴⁹⁶.

Bu yardımlar kapsamında Bursa ilindeki göçmenlere 13095 dekar toprak dağıtılmıştır. Ziraat Bankası'ndan çiftçilere 996.353 TL, esnaf ve zanaatkârlara ise 49.200 TL kredi açılmıştı. Bu dönemde çiftçilere 281.180 kg tohumluk buğday verilmişti⁴⁹⁷. Aynı şekilde şehir merkezindeki zanaatkâr ailelere de aile başına ortalama 14.137 TL sermaye yardımı yapılmıştı⁴⁹⁸.

Göçmenlerin Bursa'ya gelmesiyle birlikte Bursa halkı da göçmenlere yardım etmeye başlamıştı. Bu sebeple gazetelerin öncülüğünde yardım kampanyaları düzenlenmişti. Orhangazi ilçesinde piyango geliri göçmenler yararına kullanılmak

⁴⁹³ Kurtkan, **a.g.e.**, s.6.

⁴⁹⁴ Selimoğlu, **a.g.m.**, s. 223.

⁴⁹⁵ Kurtkan, **a.g.m.**,s.7-8.

⁴⁹⁶ Filiz Çolak, "*Bulgaristan Türklerinin Anavatana Göç Hareketi (1950-1951)*", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı:14, İlkbahar-Yaz, İstanbul 2013,s.145.

⁴⁹⁷ Kurtkan, **a.g.e.**, s.7.

⁴⁹⁸ Geray, **a.g.e.**, s.67.

üzere yılbaşı müsameresi düzenlenmiş ve Demirtaş beldesinde Bucak Müdürü, Kızılay Başkanı, Tarım Kooperatif Müdürü, Demokrat Parti Başkanı ve HP Başkanından oluşan göçmenlere yardım derneği kurulmuştu⁴⁹⁹. Kurulan dernek derhal faaliyete başlamış ve Demirtaş Beldesi'nde bulunan 21 köye ikişer hane göçmen yerleştirmek için yer temin etmişti⁵⁰⁰.

İlçelerde kurulan Yardım Komiteleri vasıtasıyla halktan göçmenlere yardım etmek amacıyla toplanan paralar Ziraat Bankası'nda açılan hesaba aktarılmıştı⁵⁰¹. Yenişehir ilçesinde maddi yardıma ek olarak halk tarafından buğday, mısır, arpa, bulgur, nohut, fasulye ve un yardımında bulunulmuştu⁵⁰².

Bursa'da aynı dönemde okullarda göçmenlere yardım toplanmış⁵⁰³, göçmenlere yardım amacıyla çeşitli konserler ve boks müsabakaları düzenlenmiş⁵⁰⁴ ve Şoförler Cemiyeti gibi çeşitli dernekler tarafından üyelerinden yardım toplamıştı⁵⁰⁵. Devlet tarafından yapılan yardımlardan yeteri kadar faydalanamayan göçmenlere yerli halk sahip çıkmıştı. Örneğin devlet tarafından arsa verilmeyen bir göçmen aileye bir vatandaş dut bahçesini hibe etmişti⁵⁰⁶.

Ancak Bursa halkının tamamı göçmenleri hoş karşılamamıştı. Özellikle göçmenlere yapılan yardımları kıskananlar arasında göçmenlere karşı önyargılar oluşmaya başlanmıştı. Bu dönemde yerel gazetelerde göçmenlerin kandırıldıklarına, hırsızlığa maruz kaldıklarına ve iaşe konusunda haksızlığı uğradıkları konusunda çeşitli haberler yer almıştı⁵⁰⁷.

Bazı köylerde iskân komisyonuna gerekli yardımlar yapılmamış, köy muhtarı ve köy halkı göçmenlerin iskânını geciktirmeye çalışmıştır. Örneğin İnegöl'ün Mentеше Köyü'nde köy muhtarı ve köy halkı göçmenlerin köye yerleştirilmemesi amacıyla direnmiş, bu sebeple köy muhtarı ve halkı hakkında soruşturma açılmıştır.

⁴⁹⁹ **Hâkimiyet Gazetesi**, 3 Ocak 1951.

⁵⁰⁰ Selimoğlu, **a.g.m.**, s. 220.

⁵⁰¹ **Hâkimiyet Gazetesi**, 13 Ocak 1951.

⁵⁰² **Hâkimiyet Gazetesi**, 8 Ocak 1951.

⁵⁰³ **Hâkimiyet Gazetesi**, 24 Ocak 1951.

⁵⁰⁴ **Hâkimiyet Gazetesi**, 12 Ocak 1951-17 Ocak 1951.

⁵⁰⁵ Aynı yer.

⁵⁰⁶ Selimoğlu, **a.g.m.**, s. 220-221.

⁵⁰⁷ **Hâkimiyet Gazetesi**, 17 Ocak 1952.

2.3.1968-1978 Göçü ve Bursa

Tablo 26: 1952 - 1988 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Gelen Göçmenlerin Yerleşimi⁵⁰⁸

İl	Aile	Göçmen
İstanbul	9.881	34.508
Bursa	8.335	31.685
İzmir	2.751	10.121
Tekirdağ	2.006	7.238
Eskişehir	1.912	7.066
Kırklareli	1.067	4.036
Manisa	603	2.280
Ankara	608	2.018
Kocaeli	967	3.636
Diğer iller	3.452	11.177
Genel Toplam	32.356	116.521

1951 yılında sınırın kapatılmasıyla birlikte 1952 yılından itibaren Bulgaristan'dan kaçarak gelebilen göçmenlerin serbest statüde olması sebebiyle devletten herhangi bir yardım almamış ya da iskâna tabi tutulmamış olmaları 1952 yılından itibaren gelen göçmenlerin hangi şehre yerleştiklerine dair kesin bilgi edinilmesini engellemektedir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın verilerine göre 1952-1988 yılları arasında Bulgaristan'dan Bursa'ya 31.585 kişi göç etmişken diğer illerden Bursa'ya ikinci göçlerin yaygın olması ve göç statüsünün serbest olması sebepleriyle bu dönemdeki göçmen sayısının verilerdeki rakamlardan çok daha fazla olduğu düşünülmelidir.

1952 yılından itibaren 22 Mart 1968 tarihinde imzalanan Türkiye Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması'na kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye düzenli bir göç olmamıştı. 1952-1968 yılları arasında sadece Bulgaristan'dan çeşitli yollarla kaçmayı başarabilen çok az sayıda kişi göç edebilmişti. Bu dönemde doğal göç akışının olmaması ve 1950-1951 yıllarındaki göçün planlanandan önce aniden kesilmesiyle ailelerin bölünmesi sebebiyle Bulgaristan Türklerinin artan göç talebi Türkiye ve Bulgaristan arasından Yakın Akraba Göçü Anlaşması'nın imzalanmasıyla karşılanmıştı. Anlaşmanın amacı 1950-1951 göçüyle bölünen ailelerin tekrar birleştirilmesi olmuş, bu kapsamda göç edenler serbest göçmen statüsünde kabul

⁵⁰⁸ DPT, a.g.e., s. 10.

edilmişlerdi. Göçmenlerin iskâna tabi tutulmayarak daha önce göç eden akrabalarının olduğu bölgelere göç etmeleri 1950-1951 yıllarında yoğun bir göç alan Bursa'nın bu dönemde de önemli göç almasına sebep olmuştur.

1968-1978 yılları arasında Bursa'ya göç eden göçmenler 1950-1951 göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Hürriyet, İstiklal, Şükraniye gibi mahalleler; Sinandede, Atıcılar, Davutkadı, Yeşilyayla, Duaçınar, Yeniselviler, Vatan, Anadolu, Başaran⁵⁰⁹, Küçükbalıklı⁵¹⁰ mahalleleri ve Bursa'nın diğer ilçelerine yerleşmişlerdi⁵¹¹.

Göçmenler iskâna tabi olmamaları sebebiyle herhangi bir devlet yardımı almamış ancak göç anlaşmasında öngörülen muafiyetleri kullanmışlardı. Anlaşmanın altıncı maddesine göre göçmenler, göç sırasında yürürlükte bulunan mevzuata göre ihracı yasak olanlar dışındaki ev ve zanaat eşyalarını her türlü ihraç vergisinden muaf olarak yurda getirebilecekler ve yedinci maddesine göre göç eden zanaatkâr ve çiftçiler, göç sırasında yürürlükte olan mevzuata göre ihracı yasak olanlar dışında şahsen sahip oldukları ve sanat ve meslek ve şahsi işletmeleri için lüzumlu bulunan ve menkul vasfını taşıyan alet, edevat, tezgâh ve makinelerle, diğer kullanılmış menkul mallarını her türlü ihraç vergisinden muaf olarak yurda sokabileceklerdi.

Göç anlaşması kapsamında tanınan muafiyetler dışında göçmenlere herhangi bir yardım yapılmamış göçmenlerin tüm ihtiyaçları akrabaları tarafından karşılanmıştı. Anlaşma kapsamında göçlerin Nisan ve Kasım ayları arasında haftalık göç eden sayısının 300'ü geçemeyecek şekilde planlanması göç sürecinin uzun yıllara yayılmasına sebep olmuştu. Uzun yıllara yayılan ve çok kısıtlı sayılarda yapılan göçün toplumsal bir tepki oluşturamayarak bireysel düzeyde kalması devletin yanı sıra halkında göçmenlere herhangi bir yardım yapmayarak göçe kayıtsız kalmasına yol açmıştı.

2.4.1989 Göçü ve Bursa

1989 göçünün ilk dönemlerinde yapılan planlamalara göre Bulgaristan'dan sınır dışı edilen göçmenler Edirne ve Kırklareli'de oluşturulan çadır kentlerde barınma ve diğer ihtiyaçları karşılanacak ardından sağlık kontrolleri ve kimlik

⁵⁰⁹ Kaplanoğlu, a.g.e., s.41.

⁵¹⁰ Kaplanoğlu, a.g.e., s.202.

⁵¹¹ Selimoğlu, a.g.m., s.200.

işlemleri yapılarak çeşitli kentlere gönderileceklerdi. Göçmenlerin hangi şehirlere yerleştirileceği hususunda Bayındırlık ve İskân Bakanlığı planlama yapmıştı. Bayındırlık ve İskan Bakanı Cengiz Altınkaya göçmenlerin Bulgaristan'da tarım ve hayvancılıkla geçinmeleri sebebiyle Doğu Anadolu Bölgesinde yapılacak tek katlı depreme dayanıklı prefabrik konutlara yerleştirilmesinin düşünüldüğünü açıklamıştı⁵¹².

1989 yazında başlayan göç hareketinde en yoğun göç alan bölgelerin başında Bursa gelmişti. Göçmenlerin akraba ve yakınlarının Bursa'da olması ve göçmenlerin onlarla birlikte yaşama ve çalışma isteği gibi nedenlerle 1989 yılında yaşanan zorunlu göçte göçmenlerin toplam sayısının yüzde yirmi beşine tekabül eden 52.997 göçmen Bursa'ya göç etmişti⁵¹³.

Bursa Valiliği tarafından göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir komisyon oluşturulmuştu. Oluşturulan komisyon Bursa'da yanına yerleşebileceği akrabası olmayan göçmenlerin o sırada tatil olan okullara ve kamu kuruluşlarının misafirhanelerine yerleştirilmelerine karar vermişti⁵¹⁴. Bu kapsamda Bursa'da 9.538 kişi ilkokullara, 4.514 kişi ortaokullara ve 552 kişi yurtlara olmak üzere toplam 14.604 kişi eğitim kurumlarına yerleştirilmişti⁵¹⁵.

Eğitim kurumlarının kısa sürede dolması ve Bursa'da bulunan DSİ, Karayolları, Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Bayındırlık İl Müdürlüğü, Sümerbank, Etibank, Marmara Linyitleri İşletmeciliği, Bağ-kur ve Milli Eğitim Müdürlüğü misafirhanelerinin toplam 35 oda ve 156 yatak gibi kısıtlı sayıda kapasiteye sahip olması Bursa'da akrabaları olmayan göçmenlerin Bursa'ya gelmemesinin istenmesine neden olmuştu. Göçün başladığı tarihten 15 Haziran 1989'a kadar Bursa'ya göç eden 2000 kadar göçmenden 40 kişi misafirhanelere yerleştirilirken diğer göçmenler akrabalarının yanına yerleşmişti⁵¹⁶. Misafirhanelerin dışında dağ yolundaki İl Özel İdaresi binası gibi devlete ait bazı tesisler göçmenlere tahsis edilmişti⁵¹⁷. Ayrıca Rotary Kulüpleri tarafından yazlık evlerin göçmenlere tahsis

⁵¹² "Göçmen Sayısı 10 Bini Aştı", **Olay Gazetesi**, 13.06.1989.

⁵¹³ Selimoğlu, **a.g.m.**, s.207.

⁵¹⁴ "Göçmenler Okullara Yerleştirilecek", **Olay Gazetesi**, 14.06.1989.

⁵¹⁵ Selimoğlu, **a.g.m.**, s. 215.

⁵¹⁶ "Akrabası Olmayan Bursa'ya Gelmessin", **Olay Gazetesi**, 15.06.1989.

⁵¹⁷ "50 Soydaşımıza Yuva", **Olay Gazetesi**, 18.06.1989.

edilmesi teklif edilmiş⁵¹⁸ yazlık sahiplerin itirazlarına rağmen kaymakamlıklar tahsis amacıyla muhtarlıklardan yazlık evlerin dökümünü istemişlerdi⁵¹⁹.

Devletin dışında sivil toplum kuruluşları ve özel sektörde göçmenlerin geçici iskânı için çalışmalar yapıyorlardı. Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (BAL-GÖÇ) 30 göçmeni Taç otele yerleştirirken⁵²⁰ Bişaş firması sanayi bölgesinde yer alan fabrikasının bahçesine 100 ailenin barınabileceği çadır kent kuruyordu⁵²¹.

Okulların tatil olduğu dönemde yaşanan göç sonucu göçmenlerin bir kısmının iskânı için okullar ve yurtlar kullanılmıştı. Okulların açılmasının yaklaşması üzerine göçmenlerin yerleştikleri okullar boşaltılmıştı⁵²². Ancak okulların boşaltılması yeni bir iskân sorununa yol açmıştı. Bu sorunu çözmek için kiralık ev bulan göçmenlerin kiralılarının devlet tarafından Fakir Fukara Fonundan karşılanmasına karar verilmişti. Bu kapsamda 14.509 göçmene 18.813.782.000 Türk Lirası kira yardımı yapılmıştı. Kiralık ev bulamayan aileler ise kaymakamlıklar tarafından pansiyon ve hotellere yerleştirilmişti⁵²³.

Göçmenlerin okul ve yurtları boşaltıp kalıcı iskânlarının sağlanması amacıyla Devlet Bakanlığı tarafından iskân komisyonu kurulmuştu. Bursa'da da göçmenlerle ilgili raporlamalar yapan Büyükşehir Belediyesi Meclisi bünyesinde 7 kişilik bir komisyon kurulmuştu⁵²⁴.

Bu dönemde Bursa'nın kapasitesinin üzerinde göçmene ev sahipliği yapması üzerine Valilik göçmenlerin Bursa şehir merkezine girişlerini yasaklamıştı⁵²⁵. Valiliğin yasağından sonra sadece Bursa'da yaşayan akrabalarından bakarım onayı alanlar şehre girebiliyorlardı⁵²⁶. Böylece göçmenler Bursa'ya girişlerinde engellenmeye başlamıştı. Bursa'ya göç etmeye çalışan göçmenler Orhangazi ilçesindeki Bursa İl sınırında bekletiliyordu. Bursa'da akrabaları olduğunu ve onların kendilerine bakacaklarını beyan eden göçmenler de bir süre sonra kabul edilmemişti. Bu duruma gerekçe olarak da Bursa'daki göçmen sayısının 90 bine ulaşması,

⁵¹⁸ "Soydaşlarımız Yazlık Evlere Yerleştirilsin", **Olay Gazetesi**, 05.07.1989.

⁵¹⁹ **Hâkimiyet Gazetesi**, 22.08.1989.

⁵²⁰ "Haydi Sahip Çıkalım", **Olay Gazetesi**, 01.06.1989.

⁵²¹ "Bursa Kucak Açtı", **Olay Gazetesi**, 24.06.1989.

⁵²² "Okullar boşaltıldı", **Olay Gazetesi** 4.9.1989.

⁵²³ Selimoğlu, **a.g.m.**, s.215.

⁵²⁴ **a.g.m.**, s.207-208.

⁵²⁵ **a.g.m.**, s.208.

⁵²⁶ **a.g.m.**, s.210.

Bursa'nın daha fazla göçmeni karşılayacak imkânının olmaması ve göçmenlerin Elazığ gibi iş de ev de olan terleri bırakıp Bursa'ya gelmeleri gösterilmiştir⁵²⁷.

Bu dönemde kalıcı konutların da inşaatına başlanmıştır. Bu kapsamda Görükle beldesinde 3000, Kestel ilçesinde 2064, İnegöl ilçesinde 1500 ve Orhangazi ilçesinde 654 adet olmak üzere toplam 7218 adet göçmen konutu inşa edilmiştir⁵²⁸. İnşa edilen konutların fiyatları Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından her türlü etken unsur (arsa, inşaat kalitesi, altyapı, ulaşım vs.) değerlendirilerek belirlenen miktar göçmenler tarafından fiyata devlet alacaklarına uygulanan faiz uygulanarak 10 yılda eşit aylık taksitlerle ödenecekti⁵²⁹.

Kalıcı toplu konut planlarının dışında kalan göçmenler için düzenlenen "Devletin Desteğinde Kendi Evini Kendin Yap Kampanyası" kapsamında milli emlak arazileri 200 metrekarelik parsellere bölünerek göçmenlere maliyet bedeli ve kira usulü ile dağıtılması, göçmenlere 5.000.000 Türk Lirasına kadar konut kredisi verilmesi, maddi ve malzeme yardımı yapılması planlanmıştır. Projenin ilk uygulaması İnegöl'de gerçekleştirilmiştir⁵³⁰.

Göçmenlerin yeme-içme ve diğer ihtiyaçları Fakir Fukara Fonu tarafından karşılanmıştır. Bu kapsamda 5 Temmuz 1989 tarihine kadar 200.000.000 TL harcanmıştır⁵³¹.

Göçmenlerin barınma ve iş olanakları konusundaki taleplerinin ve ihtiyaçlarının Bursa'nın kapasitesini aşması üzerine Vali Erdoğan Şahinoğlu göçmenlerin Bursa şehir merkezine kabul edilmeyerek çevre ilçelere yerleştirileceğini açıklamış⁵³² ve bu konuda ilçe kaymakamlarına talimat vermiştir⁵³³.

⁵²⁷ "Göçmen Kuyruğu", **Hâkimiyet**, 23.08.1989

⁵²⁸ Nihan Cigerci Ulukan, **Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği, Yönelik Göçler Ve Göçmen Yerleşme Alanlarında Sosyo – Ekonomik Ve Mekansal Özellikler**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.138.

Aynı dönemde Bursa'da 7.218, Adana'da 50, Ankara'da 1.544, Balıkesir'de 500, Edirne'de 220, Erzurum'da 40, Eskişehir'de 1.200, İstanbul'da 4.550, İzmir'de 2.040, Kocaeli'nde 1.000, Kütahya'da 44, Manisa'da 240, Sakarya'da 1.000, Tekirdağ'da 1.410 ve Yalova'da 500 olmak üzere toplam 21.556 ev inşa edilmiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 20, Cilt 21, 60ıncı Birleşim, 25.02.1997, s.147.

⁵²⁹ **a.g.m.**, s.216

⁵³⁰ **Aynı yer.**

⁵³¹ **a.g.m.**, s.215.

⁵³² "Bursa Yüklünü Aldı", **Olay Gazetesi**, 16.07.1984.

⁵³³ "Soydaşlarımıza Yer Bulun", **Olay Gazetesi**, 19.07.1984.

Göçmenlerin geçici de olsa iskânlarının sağlanmasının ardından göçmenlerin iş talepleri de artmaya başlamıştı. Göçmenlerin artan talepleri üzerine İş ve İşçi Bulma Kurumu Bursa Şubesi Bispaş fabrikasında kurulu çadır kente irtibat bürosu açmıştı. İş ve İşçi Bulma Kurumu İl Müdürü Mehmet Perçin'in açıklamalarına göre 14 Ağustos 1989 tarihine kadar 3200 göçmen İşve İşçi Kurumu aracılığıyla işe yerleştirilmişti⁵³⁴.

Sönmez Holding 100 göçmeni işe almış, holdinge başvuran vasıflı ya da vasıfsız tüm göçmenlerin işe alınacağını ve yılsonunda açılacak yeni tesislerinde de 1000'den fazla göçmenin istihdam edeceğini açıklamıştı⁵³⁵. İznik'te bulunan Merko şirketi de 10 aileye iş vermişti⁵³⁶. Devletin ve özel sektörün çabalarıyla Bursa'da 11.951 göçmen bir işe istihdam edilmişti⁵³⁷.

Göçmenlerin iş taleplerinin yoğunlaşması üzerine Bursa Valisi Erdoğan Şahinoğlu Bulgaristan'dan kendi araçlarıyla gelen göçmenlerin arabalarıyla dolmuşçuluk yapabileceğini açıklamıştı⁵³⁸. Ancak açıklamaların ardından Bursa'daki dolmuşcuların, göçmenlere olan sevginin kine dönüşeceğini açıklayan ifadelerinin ardından bu karardan vazgeçilmişti⁵³⁹.

Göçmenlerin topluma ve eğitim sistemine uyumu sağlamak amacıyla öncelikle okuma yazma kursu açılmış ardından 7-11, 12-14 ve 15-18 yaş grubundaki göçmenlere Bursa Valiliği tarafından Atatürkçülük, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Vatandaşlık Bilgisi, Psikoloji, Din ve Ahlak Bilgisi ile müzik derslerinden oluşan uyum kursu düzenlenmişti⁵⁴⁰.

Göçmenler çocuklarının bir kısmı parasız yatılı olarak okutulması planlanmıştı. Öğrenim belgesi getiremeyen göçmen çocuklarının beyanları üzerine denklik işlemi yapılarak okula yerleştirilmesi, Bulgaristan'da öğretmenlik yaparken göç edenlerin durumlarını belgelendirmeleri halinde hizmet içi eğitimden geçerek özellikle göçmenlerin yoğun olduğu bölgelere atanabilmesi kararlaştırılmıştı⁵⁴¹. Bu

⁵³⁴ "Soydaşlara İş", **Hâkimiyet Gazetesi**, 14.08.1989.

⁵³⁵ **Hâkimiyet Gazetesi**, 16.06.1989.

⁵³⁶ "Soydaşlarımıza İş Bulundu", **Olay Gazetesi**, 28.06.1989.

⁵³⁷ Selimoğlu, **a.g.m.**, s.217.

⁵³⁸ "Lada'sı Olan Dolmuşçuluk Yapabilecek", **Olay Gazetesi**, 27.06.1989.

⁵³⁹ "Şoförlerden Büyük Tepki", **Olay Gazetesi**, 28.06.1989.

⁵⁴⁰ "Soydaşlarımız Uyum Kursunda" **Olay Gazetesi**, 25.07.1989.

⁵⁴¹ "Soydaşlarımızın Çocukları Parasız Okuyacak", **Olay Gazetesi**, 04.07.1989.

kapsamda hizmet içi eğitim alarak göçmenlerin yoğun olduğu yere atanan göçmen öğretmen sayısı 3.722 olmuştu. Ayrıca Bulgaristan’da teknik okullardan mezun olan göçmenlerin alanlarına göre halk eğitimde usta öğretici olarak görev yapmaları planlanmıştı⁵⁴².

İskân ve eğitim alanında yapılan yukarıda sıralanan yardımların yanı sıra göçmenlere devlet ve halk tarafından aşağıda bir kısmı sıralanan çeşitli yardımlar yapılmıştı.

- Bursa’daki Rotary kulüpleri tarafından 400 göçmen çocuğuna burs verilmiş ayrıca göçmenlere yönelik beceri kazandırma kursları düzenlenmişti⁵⁴³.
- Göçmenlerin yerleşecekleri yerlere ücretsiz taşınmaları ve eşyalarının ücretsiz nakledilmesi sağlanmıştı⁵⁴⁴.
- Göçmenlerin Türkiye Kızılay Derneği tarafından ücretsiz çadır, battaniye ve mutfak teçhizatı ihtiyaçları karşılanmıştı.
- Göçmenlerin Bulgaristan’dan getirdikleri taşıtlar ve mesleki ekipman her türlü harç ve vergiden muaf tutulmuştu.
- Vatandaşlık işlemleri için göçmenlerden alınan 15.000 Türk Lirası iade edilmişti.
- Göçmenlerden sporcu olanların lisans çıkartmaları sağlanmıştı.
- Göçmenlerin meslek odalarına üye olmaları sağlanmıştı⁵⁴⁵.
- Hacca gitmek için başvuran göçmenlerin vatandaşlık işlemlerine öncelik verilmişti.
- Devlet tarafından göçmenler için sağlık istasyonları kurulmuş ve göçmenlerin periyodik sağlık kontrolleri yapılmıştı⁵⁴⁶.
- Orhangazi’deki Lions Dernekleri tarafından Orhangazi’deki göçmenlere gıda yardımı yapılmış ve göçmenlere 3 ay süreyle ücretsiz sağlık hizmeti sağlanmıştı⁵⁴⁷.
- Berlin Türk-Alman Ekonomik İşbirliği Kurumu Bursa Şubesi tarafından 14-16 yaş arasındaki 60 göçmen için çıraklık ve mesleki uyum kursu düzenlenmişti⁵⁴⁸.

⁵⁴² Selimoğlu, **a.g.m.**, s.224.

⁵⁴³ “Soydaşlarımız Yazlık Evlere Yerleştirilsin”, **Olay Gazetesi**, 05.07.1989.

⁵⁴⁴ Selimoğlu, **a.g.m.**, s.217.

⁵⁴⁵ “Hoşgeldiniz”, **Olay Gazetesi**, 27.06.1989.

⁵⁴⁶ Selimoğlu, **a.g.m.**, s.225-226.

⁵⁴⁷ “Lionslardan Sağlık ve Gıda Yardımı”, **Olay Gazetesi**, 25.06.1989.

- Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından göçmenlere gıda yardımı yapılmıştı⁵⁴⁹.
- Camilerde düzenlenen yardım kampanyalarıyla 12.000.000.000 Türk Lirası yardım toplanmıştı⁵⁵⁰.
- Kurban bayramında göçmenlere para yardımı kampanyası ve deri toplama kampanyası düzenlenmişti⁵⁵¹.
- Göçmen çocukları için sünnet şölenleri düzenlenmişti⁵⁵².

Göçmenlere halkın büyük yardımları olmakla beraber göçmenler oluşturduğu ucuz iş gücü sebebiyle yerli halkın işten çıkartılması⁵⁵³, göçmenlere yapılan kalıcı konutları yerli halkın bir kısmının bizim fakir fukaramız varken onlar gelip hazır eve kondular şeklinde yorumlaması⁵⁵⁴ ve bazı kişiler tarafından göçmenlerin sosyal hayatı bozduğunun düşünülmesi⁵⁵⁵ yerli halkın bir kısmının göçmenlere davranışını değiştirmesine sebep olmuştur.

3.Göçlerin Etkileri

Çalışmanın konusu itibariyle zaman sınırının soğuk savaş dönemi olmasına rağmen göçmenlerin özellikle Bursa'ya etkilerinin bir kısmının 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren Bulgaristan'dan Bursa'ya yaşanmaya başlayan göç hareketleri ve göçmenlerin bazı etkilerinin zaman sınırıyla incelenememesi sebepleriyle göçün bazı etkileri incelenirken zaman sınırlarının dışına çıkılmak zorunda kalınmıştır. Zaman sınırının dışında çalışma konu olarak Bulgaristan Türklerinin göçüyle sınırlandırılmış olmakla birlikte aşağıda açıklanan bazı etkiler Bulgaristan Türklerinin göçünü de içine alan Balkan göçlerinin etkileridir. Balkan göçlerinin ve göçmenlerinin birbiriyle iç içe geçmiş yapısı ve Balkan Göçmenlerinin ortak teşkilatlanmaları bazı hususlarda Bulgaristan Türklerinin göçlerinin etkilerini Balkan göçlerinin etkilerinden ayırmayı engellemektedir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye soğuk savaş döneminde yapılan göçlerin Türkiye'ye ve Bursa'ya olumlu ve olumsuz birçok etkisi olmuştur. Çalışmada

⁵⁴⁸ “Soydaşlarımız için Mesleki Uyum Kursu”, **Olay Gazetesi**, 29.06.1989.

⁵⁴⁹ “Özalp soydaşlarımıza gıda maddesi dağıttı”, **Olay Gazetesi**, 12.07.1989.

⁵⁵⁰ **Hâkimiyet Gazetesi**, 01.07.1989.

⁵⁵¹ “Soydaşlarımız İçin Kurban Hesabı”, **Olay Gazetesi**, 10.07.1989; “Kurban Derileri Soydaşlarımıza”, **Olay Gazetesi**, 09.10.1989.

⁵⁵² “Soydaş Çocuklarına Sünnet”, **Olay Gazetesi**, 10.07.1989.

⁵⁵³ “Soydaşlarımızı Almak İçin İşçi Çıkarılıyor”, **Olay Gazetesi**, 03.07.1989.

⁵⁵⁴ Selimoğlu, **a.g.m.**, s.210.

⁵⁵⁵ Selimoğlu, **a.g.e.**, s.209.

öncelikli olarak göçlerin genel etkileri üzerinde durulacaktır. Ardından incelenecek olan göçlerin Bursa'ya etkilerinin birçoğu aynı zamanda göçlerin Türkiye'ye olan genel etkileri olarak değerlendirilebilir.

3.1.Genel

3.1.1.Nüfus

Bulgaristan Türklerinin göçlerinin Türkiye nüfusuna etkisi diğer Balkan göçlerinde de olduğu gibi niceliğe ve niteliğe etki olmak üzere iki türlü olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda on yılı aşan savaşlardan çıkmış nüfusu azalmış, nüfusunun bir kısmı savaşlar sebebiyle sakat kalarak ekonomik hayat dışı kalmış ve geniş Anadolu coğrafyasında düşük nüfus yoğunluğuna sahip bir ülke konumundaydı. Bu sebeple cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllardan itibaren nüfusun artırılması öncelikli hedeflerden olmuştur. Bu kapsamda dış göçler ve dolayısıyla Bulgaristan göçleri nüfus artışına önemli katkı sağlamıştı. Göç eden göçmenlerin Türkiye'deki Türklerden daha eğitilmiş, teknik bilgiye sahip mesleklere sahip olması nüfusun niteliğini de arttırmıştır. İlber Ortaylı Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye devamlı suretle göçe etmelerine rağmen Bulgaristan'da bitmediklerini, göçlerle Türkiye'yi kalkındırdıklarını ifade ederken Bulgaristan'dan Türkiye'ye her göç geldiğinde ziraat, zanaat, bürokrasi ve akademik hayatın da kalkındığını belirtmektedir⁵⁵⁶.

Göç eden kitlenin Türkiye'de yaşayanlardan farklı olarak Cumhuriyet rejiminin Türkiye'de oluşturmak istediği laik tarafı güçlü Türk kimliğine sahip olması⁵⁵⁷ göçlerle Türkiye nüfusunun Türklük, laiklik ve siyasal niteliğinin artmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti gibi çok uluslu, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir devletin mirasçısı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren Türk ve Müslüman olmayan unsurların ülke dışına göçü ve ülke dışından Türk ve Müslüman göçüyle amaçlanan ulus devlete ulaşabilmek için gerekli homojenleşmeye ulaşmaya

⁵⁵⁶ İlber Ortaylı, “Zaman Kaybolmaz Programı”, **Bloomberg HT TV**, 24.10.2011.

⁵⁵⁷ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma**, s.15-16.

çalışmıştı. İçduygu'ya göre⁵⁵⁸ bu homojenleşme sürecinin en önemli dönemlerinden biri 1950-1980 yılları arasında Bulgaristan ve Yugoslavya'dan yaşanan yoğun Türk ve Müslüman göçüyle yaşanmıştı.

3.1.2.İç İskân

İç iskânın toprak, nüfus, güvenlik, uluslaşma ve ekonomik koşullar gibi birçok farklı olguyla bağlantılı olması iç iskânı çok yönlü incelenmesi gereken karmaşık bir konu haline getirmektedir. İskân siyasetinde devletin hedefleri olarak nüfusu arttırmak, üretim ve yaşam kalitesini yükseltmek, ekonomik değeri olmayan toprakları tarımsal ekonomiye katmak, toprakların adil kullanılmasını sağlamak için toprak reformu yapmak, feodal unsurların ayrıcalıklarına son verip halkı özgürleştirmek ve devleti güçlendirmek, çağdaş bir toplum yaratmak, göçebe nüfusu toprağa ve devlete bağlamak, devletin ve halkın güvenliği sağlamak ve ulus oluşumunu tamamlamak gibi çeşitli unsurlar sıralanabilir⁵⁵⁹.

Yukarıda sıralanan hedeflere ve ulus oluşumunu tamamlayarak çağdaş, laik ve homojen bir topluma ulaşmanın sağlanması amacıyla Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren iç iskân politikası kullanılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında takip edilen iskân politikasıyla iki önemli sonuç hedeflenmişti. Bunlardan ilki hâkim kültür olarak Türk kültürünü kuvvetlendirmek için ülkeye Türk kültürüne bağlı göçmenler getirilmesini sağlamak böylece Türk kültürüne sahip kitleyi sıklaştırmaktı. Diğer hedef ise köyleri daha iyi şartlara sahip bölgelere taşımak ve kültürel, siyasal ve askeri bakımdan da bazı yerleri boşaltmak gibi araçlarla ekonomik, siyasal ve askeri bakımdan ülkenin nüfus dağılımını düzenlemektir⁵⁶⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren güvenlik sebebiyle yapılan iç iskân faaliyetleri, göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi ve özellikle mübadele göçmenlerinin yerleşimi gibi sebeplerle iç iskân faaliyetleri planlı bir şekilde yapılamamıştır. Bu sebeple ülke içerisindeki iç iskân faaliyetlerini düzenlemek

⁵⁵⁸ Ahmet İçduygu, "Türkiye'de Uluslararası Göçün Siyasal Arka planı: Küreselleşen Dünyada Ulus Devleti İnşa Etmek Ve Korumak", **Türkiye'ye Uluslararası Göç**, Editör Barbara Push ve Tomas Wilkoszewski, Çev. Mutlu Çomak Özbatur, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s.28.

⁵⁵⁹ Babuş, **a.g.e.**, s.299-304.

⁵⁶⁰ Muhammed Sarı, "Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:14, Güz Ankara 2011, s.88-89.

amacıyla 21/06/1934 tarih ve 2733 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 2510 sayılı İskan Kanunu yürürlüğe konmuştu.

1934 yılında İskân Kanununun kabulünün ardında İkinci Dünya Savaşı’nın meydana kalması planlı iç iskân faaliyetlerini İkinci Dünya Savaşı ardına kalmasına yol açmıştır.

Ancak 1950-1951 göçü iç iskânla ilgili planları tamamen bozmuştu. Tarım Bakanı Nedim Ökmen meclis kürsüsünde bu durumu şu şekilde açıklamaktadır⁵⁶¹;

“1950 - 1951 yıllarında Bulgaristan'dan vâki olan büyük muhaceret akını dolayısıyla iç iskân konusunu bu sene içinde hemen ele almak mümkün olamayacaktır. Bu işin daha müsait imkânların husulüne bırakılması ve uzun vadeli iskân plânlarının çerçevesi dâhilinde halledilmesi gerekmektedir”.

3.1.3. Ekonomi

Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye göçlerinin tamamına yakını plansız ve Türkiye’nin isteği dışında gerçekleşmişti. Türkiye’nin göçe karşı oluşunun en önemli sebebi göçlerin getireceği mali külfeti gösterilebilir. 1950-1951 göçünün iskânlı göç statüsünde olması ve 1989 göçünün çok kısa sürede gerçekleşmesiyle zor durumda olan göçmenlerin ihtiyaçlarının devlet tarafında karşılanması sebepleriyle Türkiye her iki göç döneminde de yüzbinlerce göçmenin maliyetiyle karşılaşmıştı. Göçmenlerin geçici iskânı, ulaşımı, iâşesi, kalıcı iskânı, eğitimi, sağlık giderleri Türkiye bütçesine göre önemli bir gidere sebep olmuştu.

Göçmenlerin yarattığı mali külfet göçmenlerin bir an önce tüketici konumundan üretici konumuna geçmesinin teşvik edilmesine neden olmuştu. Aynı şekilde göçmenler de göç ettikleri bölgelerde yerleşik hale gelebilmek için bölgenin yerlilerinden daha çok çalışmışlar ve daha müteşebbis olmuştur.

Göçmenlerin ekonomiye katkılarını İlber Ortaylı şu şekilde ifade etmektedir⁵⁶²;

“Başlarda bazı sıkıntılar çekilse de Türkiye’nin dinamik sını ve sosyal yapısı söz konusu Osmanlı tebaası Türkleri çok çabuk içine alabildi. Aslında buna

⁵⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Toplantı 2, Cilt 7, 74üncü Birleşim, 09.09.1951, s.144.

⁵⁶² İlber Ortaylı, *Orta Asya’nın Bozkırlarından Avrupa’nın Kapılarına Türklerin Tarihi*, Timaş Yayınları, Mart 2015 İstanbul, s.26.

ihtiyacımız da vardı. Öyle ki oradan gelen sağlık personeline, zanaatkâra, usta ve teknisyenlere muhtaçtık. Zira değişen bir yapı vardı ve 1940-1950'ler Türkiye'sinde değişen, patlama gösteren tarımsal yapı, tarımla uğraşan insanlara ihtiyaç duymuş ve Türkiye sayısı 100-200 binle ifade edilen Balkan göçmenini bağrına basabilmişti. Şüphesiz ki bu tür dalgalar büyük sıkıntı yaratır. Ancak bugün mevzuya tarihçi gözüyle baktığımızda, Türkiye'nin bu gibi göçleri birçok ülkeye göre daha ustalıkla karşıladığını, gelenlerden bir şekilde yararlandığını söyleyebiliriz.”

3.2.Bursa'ya Etkileri

3.2.1.Kentleşme

Aşağıda yer alan tabloda görüldüğü üzere soğuk savaş yıllarının başında Bursa merkez nüfusunun önemli bir kısmı Türkiye'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi kırsal alanlarda yaşıyordu. Türkiye'de 1950'li yıllarda başta tarımda yaşanan yapısal değişiklikler⁵⁶³ olmak üzere kırsal alanda oluşan itici faktörler ve başta sanayileşme sonucu ortaya çıkan iş gücü açığı olmak üzere kentlerde oluşan çekici faktörlerin etkileriyle kırsaldan kentlere ve küçük şehirlerden büyük şehirlere doğru bir göç akımı başlamıştı⁵⁶⁴. Bursa'da kırsaldan kente göç diğer şehirler gibi yoğun yaşanmazken Türkiye genelinde yaşanan bu göç akımında Bursa net göç veren bir şehir konumunda bulunmaktaydı.

Tablo 27: Bursa Merkezinin kentsel ve kırsal nüfus miktarının değişimi (1935-1990)⁵⁶⁵

Sayım Yılı	Kır Nüfusu	Kent Nüfusu	Toplam Nüfus	Kır Nüfusu Yüzde	Kent Nüfusu Yüzde
1935	68.757	72.187	140.944	48,78	51,22
1940	71.410	77.598	149.008	47,92	52,08
1945	75.128	85.919	161.047	46,65	53,35
1950	79.993	103.812	183.805	43,52	56,48
1955	83.133	128.875	212.008	39,21	60,79
1960	113.018	153.866	266.884	42,35	57,65

⁵⁶³ Tarımsal kesimin işgücünde yaşanan değişiklikler için Bakınız Ahmet Makal, “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara 2001.

⁵⁶⁴ Bu dönemde yaşanan kentleşme hareketleri için Bakınız Özer Serper, “1950-1960 Devresinde Türkiye’de Şehirleşme Hareketleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 24, Sayı: 1-2, İstanbul 1963-1964.

⁵⁶⁵ Vedat Çalışkan ve Cengiz AKBULAK, “Bursa Kentine Yönelik Göçlerin Gecekondulaşma Sürecine Etkileri: Uludağ Yamaçlarındaki Gecekonducular”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume: 3 ,Issue: 12, Summer 2010, s.120.

1965	95.109	211.644	306.753	31,01	68,99
1970	103.531	275.953	379.484	27,28	72,72
1975	119.554	346.103	465.657	25,67	74,33
1980	162.108	445.113	607.221	26,70	73,30
1985	135.114	612.510	747.624	18,07	81,93
1990	67.284	834.576	901.860	7,46	92,54

1950’li yıllarda Bursa şehrinin göç veren yapısı Bursa ilinin geleceğine yönelik planlamaları da etkilemişti. 1960 yılında İtalyan Piccanto tarafından hazırlanan ve büyük ölçüde uygulanan Bursa kent planına göre Bursa emekli ve turizm şehri⁵⁶⁶ olarak planlanmıştı. Plana göre 1960 yılında nüfusu yaklaşık 150.000 olan şehrin nüfusunun 1980’lerde 250.000 olması planlanmıştı.⁵⁶⁷ Bu kapsamda hazırlanan plana uyularak sağlıklı bir kentleşme planlanmıştı.

Öncelikle Bulgaristan’dan zengin ve eğitimli nüfusun göç ettiği 1950 ve 1968-1978 göçlerinin getirdiği ekonomik hareketlilik vasıflı iş gücünün de etkisiyle Bursa’nın sanayisini geliştirirken gelişen sanayi Bursa’yı iç göçler için çekici kılmıştı. Bulgaristan’dan ve diğer ülkelerden yaşanan dış göçler ve ekonomik kaynaklı iç göçler sonucu artan nüfus sonucu planlı kentleşme amacına ulaşamamıştı.

Bursa’da gecekondulaşma 1950-1951 göçü sonrasında başlamıştı⁵⁶⁸. 1967 yılında Bursa’da 13.684 gecekondulu varken devam eden iç ve dış göçlerle 1984 yılına gelindiğinde Bursa’da bulunan 155.000 konutun 90.000’i ruhsatsız hale gelmişti⁵⁶⁹.

Artan göçler beraber yaşanan plansız kentleşme Bursa’nın bu süreci yaşayan diğer şehirler gibi tarım arazilerinin hisseli tapulu arsa haline gelmesi, eğitim, sağlık, ulaşım gibi kalabalıklaşma maliyeti, kira ve arsa fiyatlarında artış, gecekondulaşma, işsizliğin artması gibi olumsuz etkilerle karşılaşmasına sebep olmuştu⁵⁷⁰.

Bulgaristan göçleri Bursa’nın plansız kentleşmesinin bir parçası olmakla birlikte Bursa’nın kentleşmesini farklı yönlerden de etkilemişti. Göçlerin başladığı 1950’li yıllara kadar Bursa’nın kentsel yerleşimi eski Bursa olarak adlandırılabilir

⁵⁶⁶ Bursa şehri 1970’lerin ortalarına kadar memur ve emekli cenneti olarak bilinmekteydi. Mustafa Armağan, **Bursa Şehrengizi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.185.

⁵⁶⁷ Bursa Tartışmaları, **a.g.m.**, s.12.

⁵⁶⁸ Raif Kaplanoğlu, “*Bursa’nın Kentsel Gelişimi*”, **Bursa Defteri**, Mayıs Bursa 2008, s.49.

⁵⁶⁹ **Yaşayan Müze Bursa**, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2009.

⁵⁷⁰ Göçün kentleşme üzerinde etkisi için bakınız Akan-Arslan, **a.g.e.**, s.35-41.

bölgede sınırlanmıştı. 1950-1951 göçüyle birlikte kentsel yerleşim kentin kuzeyinde göçmenler için oluşturulan yeni mahallelerle Bursa Ovası'na doğru genişlemeye başlamıştı⁵⁷¹. Bu genişlemeyle Bursa'nın hem mekânsal gelişim hem de ekonomik gelişim yolları değişmiş, verimli Bursa ovası yerleşime açılmıştı.

Göçlerle birlikte konut ihtiyacı da önemli bir sorun haline gelmişti. 1950-1951 göçünde yeni yerleşim bölgeleri oluşturularak karşılanan konut ihtiyacı 1968-1978 göçlerinde göçün serbest statüde olması, akraba yardımına dayanan ve süreçte yayılan niteliği sebebiyle dikkat çekici boyutta olmamıştı. Konut ihtiyacıyla ilgili en büyük sıkıntılar 1989 göçünü takiben yaşanmıştı. 1988 yılı verilerine göre Bursa'da 24.000 konu açığı bulunmaktaydı. Her yıl 10.000 yeni konut ihtiyacının oluştuğu Bursa'da 1989 göçüyle gelen göçmenler de ayrıca 10.000 yeni konut talebi oluşturmuştu⁵⁷². Göçmenlerin oluşturduğu konut talebi göçün çok kısa bir sürede olması ve beklenenden fazla sayıda göçmenin Bursa'ya göç etmesi sebebiyle planlı bir şekilde karşılanamamıştı. Göçmenlerin yerleşimine yönelik gerekli planlamaların yapılamaması ve zaten göçler öncesinde var olan konut açığı göçmenlerin konut ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamasına yol açmış, bu kapsamda 1989 yılında Bulgaristan göçleriyle birlikte hisseli parsel satışları çoğalmıştı⁵⁷³. Hisseli parsel satışlarıyla birlikte kentin çevresinde göçmenler tarafından yapılan gecekonduardan oluşan Yenibağlar gibi düzensiz yerleşim yerleri oluşmuştu. Göçmenlerden Şuayip Yılmaz bu durumun sebebi olarak belediyenin yerleşim için yer göstermemesini göstermektedir⁵⁷⁴.

Yukarıda örnek olarak gösterilen Yenibağlar semtinin oluşumu bu çalışmanın yazarı tarafından yaşanmış bir olaydır. Yenibağlar denilen bölge 1884 yılında Bulgaristan'ın Filibe vilayetinden göç eden içlerinde bu çalışmanın yazarının ailesinin de bulunduğu 60 aile tarafından kurulan ve 1987 yılına kadar Merkez ilçeye bağlı bir köy statüsünde olan Bursa şehir merkezine 13 km mesafede olan Hamitler Köyünün⁵⁷⁵ bağlarının olduğu arazilerdi. 1989 göçmenlerinin yerleşmesine kadar her hangi bir yerleşimin olmadığı verimli tarım arazilerine sahip Hamitler'in Yenibağlar

⁵⁷¹ Çalışkan ve Akbulut, **a.g.m.**, s.119.

⁵⁷² "Bursa'da Konut Sıkıntısı", **Olay Gazetesi Çekirge Eki**,13 Temmuz 1989.

⁵⁷³ Göç ve yansımaları için Bakınız, **a.g.m.**, s.13.

⁵⁷⁴ Şuayip Özgür ile yapılan mülakat, 22.12.2013.

⁵⁷⁵ **Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi**, S.76, Mart-Nisan, Bursa 1946, s.21.

bölgesine 1987 yılında Bursa kent çöplüğü yapılmıştı. Yerleşmek için yanından çöplük olması, altyapının olmaması, ulaşımın ya da herhangi bir yol, eğitim, sağlık gibi kamu yatırımının olmaması gibi çeşitli olumsuz nedenler olmasına rağmen yaklaşık 100 yıl önce ilk kez Bulgaristan göçmenlerinin yerleştiği bölgeye 100 yıl sonra yeni göçmenlerin yoğun bir şekilde yerleşmesi dikkat çekici bir durumdur.

1987 yılında mahalle olarak Belediye mücavir alanına dâhil olan Hamitler'in herhangi bir imar planı bulunmazken yeni kurulan kent çöplüğünün bitişiğinde yer alan Yenibağlar plansız bir gecekondulaşma merkezi konumuna gelmişti. Herhangi bir ruhsat ve plana tabii olmadan satın alınan tarla parsellerine çoğunlukla göçmenler tarafından uzun yıllara yayılarak yapılan evlerden oluşan Yenibağlar tamamıyla ruhsatsız binalardan oluşması, kent çöplüğünün bitişiğinde olması, verimli tarım arazilerine kurulması, elektrik, su, ulaşım, yol, eğitim, sağlık gibi en temel kamu hizmetlerine yıllar sonra erişebilmesi ile Bursa'daki çarpık kentleşmenin en önemli örneklerindedir.⁵⁷⁶

Bulgaristan göçmenleri sadece Bursa'nın kentleşmesini olumsuz yönde etkilememiştir. Göçmenlerin yerleşimi için kurulan yeni yerleşim yerleri aynı zamanda planlı kentleşme denemeleri olarak uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde göçmenlerin iskânı için devlet tarafından ızgara planlı düzgün mahalleler oluşturulmuştu⁵⁷⁷. Konumuz kapsamında incelediğimiz göçlerden sadece 1950-1951 göçünün iskânlı olması sebebiyle sadece söz konusu göç kapsamında Hürriyet, İstiklal gibi göçmen mahalleleri kurulmuştu. Kurulan mahallelerde de gelenek sürdürülerek ızgara sistemli planlama yapılmıştı.

Göçmenler için Görükle, Kestel gibi şehir dışı bölgelerde yapılan toplu konutlar aynı zamanda planlı kentleşmenin önemli öğelerinden olan uydu kentlerin Bursa'daki ilk örneklerinden olmuştur.

3.2.2.Nüfus

Soğuk Savaşın başında Bursa orta ölçekli bir şehir hüviyetindeydi. 1945 yılında Bursa şehir merkezinin nüfusu 85.919 iken il genelinin nüfusu ise 491.899'dur.

⁵⁷⁶Bütün bu olumsuzluklar rağmen Yenibağların yoğun göçmen yerleşmesinin sebepleri olarak arazi fiyatlarının düşük olması ve en önemli istihdam merkezlerinden biri olan organize sanayi bölgesine yakın olması da gösterilebilir.

⁵⁷⁷ Erol Göka, "Göçebeyim, Göçebesin, Göçebeyiz", **Hürriyet Gazetesi**, 18/06/2007.

1950 yılında ise Bursa şehir merkezinin nüfusu 103.812'e, il genelinin nüfusu ise 545.919'e ulaşmıştır⁵⁷⁸. 1950'li yıllar Bursa'nın net nüfus kaybına uğradığı ve göç verdiği yıllardı. Göçlerle birlikte nüfus kaybı hissedilmemiş ve nüfus artmaya başlamıştır. Bursa nüfusuna göçlerin etkisi Bursa nüfusundaki yurtdışında doğanların oranı ile anlaşılabilir. 1950'li yıllarda yurtdışında doğmuş olanların oranı, Türkiye genelinde yüzde 3,6 iken, Bursa'da yüzde 12,5'e ulaşmaktaydı⁵⁷⁹. Dolayısıyla özellikle 1950-1951 göçü Bursa'nın azalma eğilimindeki nüfusuna artış yönünde bir ivme kazandırmıştı.

Göçlerle birlikte Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İstanbul ve İzmir'den sonra en heterojen nüfusa sahip şehirlerden biri olan şehri Bursa⁵⁸⁰ göçler sonrası homojen bir nüfusa sahip olmuştu. Öncelikle gayrimüslimlerin göçüyle gayrimüslim nüfusu azalan Bursa cumhuriyet döneminde Bulgaristan Türklerinin göçü de dâhil olmak üzere yurtdışından göçlerle Türk ve Müslüman kimliğe sahip laik tarafı güçlü bir nüfusa sahip olmuştu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Balkanlarda yaşanan eğitim, ziraat, ticaret, idare gibi alanlardaki öncü faaliyetler ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı Balkanlardaki toprakların kaybıyla Balkanlardaki Türkler arasında Anadolu'dan önce laik tarafı güçlü bir millet farkındalığı oluşmuştu. Göçlerle göçmenler Bursa'nın nüfus yapısını homojenleştirirken cumhuriyetin hedeflediği nüfus niteliğine sahip olmalarıyla Bursa'da millet ve vatandaş kavramının yerleşmesine katkı sağlamışlardı.

3.2.3 Ekonomik

Bulgaristan Türkleri Bursa ekonomisinin millileşmesinde önemli rol oynamıştı. Türkiye'nin kurul ilk olan Bursa Ticaret ve Sanayi Odası kurulduğu 1889 yılında 89 üyeye sahipken bu üyelerin sadece 10 tanesi Müslümandı. BTSO'nun ilk

⁵⁷⁸ Serpil Aytaç, "Bursa'da Kültür Değişimi: Göç Olgusuna Sayısal Bir Bakış", **Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Sayı:2, www.isguc.org, 2004.

http://www.calisma.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1707&Itemid=35

http://www.isgucdergi.org/?p=arc_view&ex=212&inc=arc&cilt=6&sayi=2&year=2004 (Erişim Tarihi: 21.10.2013).

⁵⁷⁹ "Bursa ve Göç", **Yurt Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, 3. Cilt, 1982, s. 1721.

⁵⁸⁰ Nesim Şeker, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa", **Bursa Defteri**, Mart Bursa 1999, s.122.

15 yılında üye sayısı 639'a çıkarken Müslüman üye sayısı 147 olmuştu⁵⁸¹. Cumhuriyet öncesi dönemde ekonomide gayrimüslimlerin egemen olduğu bir durum vardı.

Osmanlı Devletinin son döneminde yaşanan göç hareketleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Yunan nüfus mübadelesi sonucu Bursa'nın ekonomik yapısı ciddi değişime uğramıştı. Mübadeleyle birlikte tüccar, zanaatkâr, doktor gibi orta sınıfa mensup ve kent merkezinde yaşayan Rumlar Bursa'dan ayrılmış, yerlerine Yunanistan'dan yüzde 90'ı çiftçi olan Türkler Bursa'ya gelmişti. Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Bursa kent merkezinde yaşayan nüfusun yüzde 19'u çiftçilikle uğraşırken, nüfusun yüzde 67'sini mesleksiz veya mesleği bilinmeyenler oluştururken nüfusun sadece binde 3'ü sanayi ve ticaret sektöründe çalışmaktaydı⁵⁸². Bursa ekonomisine hâkim olan gayrimüslimlerin ülkeden ayrılması ekonomide ciddi boşluklar ve iş sahaları oluşmasına neden olmuştu. Oluşan bu boşluk ve iş sahalarını çoğunlukla Bulgaristan Türkleri doldurmuştu.

Göçler öncesinde yaşanan bu boşluk Bursa ekonomisinde durgunluğa nedne olmuştu. 1950-1951 göçmenlerinden Fikriye Yalçın göç ettikleri dönemde Bursa'nın ekonomik hayatını şu şekilde anlatmaktadır⁵⁸³:

"(Bursalı) İpekböceği besliyor. Başka bir şey yok. Kestane topluyor, bahçeleri var sadece."

Göçlerle birlikte Bursa için üretime yönelik fabrika, imalathane gibi yatırımlar tekrar ön plana çıkmaya başlamıştı. Özellikle 1951 ve 1968 yıllarındaki yoğun göçler, büyük ölçekli endüstri kuruluşlarının yer seçimi için Bursa'nın tercih edilmesinde etkili olmuştu⁵⁸⁴. Bilindiği gibi kente gelen Balkan göçmenleri çoğunlukla vasıflı iş gücü özelliği taşıyordu. Bu dönemde laboranttan tekstil mühendisine inşaat mühendisinden sporcuya kadar farklı meslek gruplarından göçmenler gelmişti⁵⁸⁵. Göçmenlerin her birinin farklı bir alanda uzmanlaşmış olması uzun yıllar boyu Bursa sanayinin uzman eleman ve ara eleman ihtiyacının önemli bir

⁵⁸¹ Nihat Balkan ve Raif Kaplanoğlu, **120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası**, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bursa 2009, s.80.

⁵⁸² **a.g.m.**, s.123.

⁵⁸³ Fikriye Yalçın ile yapılan mülakat, 30.01.2014.

⁵⁸⁴ Çalışkan ve Akbulut, **a.g.m.**, s. 30.

⁵⁸⁵ Hüsmen Solmaz ile yapılan mülakat, 30.01.2014.

kısmını Bulgaristan göçmenlerinden karşılanmasını sağlamıştı. Göçlerin başladığı yıllarda gelecek perspektifinde sanayi olmayan Bursa'da önemli bir teknik işgücü oluşmuştu. Ancak esas sorun Balkanlardan gelen bu kitlenin doğurduğu iş gücü fazlasını kapatabilecek iş alanlarının oluşturulmasıydı.

Otomotiv sanayinin Bursa'da kurulmasıyla bu sorunun aşılacağı öngörülmüştü. Ancak otomotiv endüstrisine bağlı gelişen büyük ölçekli bir sanayileşme ile birlikte Bursa'nın kendi kıyından aldığı göçlerin yanı sıra Anadolu'nun çeşitli kesimlerinden aldığı göçler de giderek artmıştı. Böylece 1960 öncesindeki göçler sanayileşmenin yer seçimini etkilerken, gelişen sanayi de 1970'lerden itibaren göçleri kendine çekmeye başlamıştır.

Göçmenler çalışkanlıklarıyla da "işçi" sınıfı oluşumuna önemli katkı sağlamışlardır. Kurtkan 1950-1951 yıllarında göç eden Bulgaristan Türklerinin meslekleriyle ilgili araştırmasında göçmenlerin çalışkanlığını şu şekilde ifade etmektedir⁵⁸⁶.

"Burada hiç tereddütsüz şunu söyleyebiliriz ki, bir lokma bir hırka atasözünün ifade ettiği kanaatkârlık fikrinin Bulgaristanlı Türklerin zihninde en ufak bir yeri yoktur. Mesai saatleri zarfında göçmen kahvehanelerine giderseniz onları bomboş bulursunuz. Evler bile tenhadır çünkü bir evde birden fazla kadın varsa bunların ancak biri yemek, ortalık gibi işleri görmek üzere evde kalır diğerleri fabrika, imalathane vs. iş yerlerinde çalışırlar"

Yukarıda ifade edildiği gibi göçmen kadınları yerli kadınlardan farklı olarak ekonomik hayatın içinde yer alıyorlardı. Özellikle göçmen kadınların fabrika vb. yerlerde çalışması yerli kadınların da ekonomik hayata katılarak söz konusu yerlerde çalışmasını toplumsal baskıyı kırarak ve teşvik ederek sağlamıştı.

Göçmenlerin genel kanısı Bulgaristan Türklerinin Türkiye'deki Türklere oranlara daha çalışkan olduğu yönündedir. Bulgaristan göçmenlerinden Fikriye Yalçın bu durumu *"Bulgaristan göçmenleri çalışkandır, buradakiler oturup yesinler, buradakilerde bir adam çalışıyor, bizde herkes çalışmaya gitti"*⁵⁸⁷ şeklinde ifade etmektedir. Bulgaristan Türkleri yetiştikleri Bulgaristan'daki sosyal ve kültürel özelliklerini beraberlerinde taşıyarak geldikleri bölgelerin emek piyasası üzerinde

⁵⁸⁶ Kurtkan, a.g.e., s.5.

⁵⁸⁷ Fikriye Yalçın ile yapılan görüşme, 30.01.2014.

etkili olmuşlardı⁵⁸⁸. Bulgaristan'da sosyalist devletin önemli bir birleşeni olan işçi sınıfının temel alındığı işçi algısı göçmenlerle Bursa'ya taşınmıştı. Göçmenlerin en belirgin etkisi de çalışkanlıklarıyla emek piyasasını etkilemeleri olmuştu. Bir göçmen çocuğu bu çalışkanlığı şöyle ifade etmektedir⁵⁸⁹;

“Çok çalışkandılar. Hatta 3 ayda 1 kat ev yapmayana göçmen denmez diye bir söz vardı. Göçmenler üzülrlermiş 6 ay oldu daha ikinci katı çıkamadım diye. Göçmenler yerleşik hayatı benimsediler ve sahiplendiler. Göçmenler çok çalışkanlardı, çok düzenliyidiler. Üsküp'e gitmişim orda da öyleydi. Göçmen evleri düzenli, temiz bakımlıydı”

Çalışkanlıklarının sosyalist sistemde yetişmelerine bağlayan göçmenlerden biri bu çalışkanlığın sebebini şu şekilde açıklamaktadır⁵⁹⁰;

“Komünist ülkelerde bütün aile bireyleri elbirliği ile çalışırlar. Çalışmayı aşıladıkları için yetişen çocuklar çalışkan oluyorlar.”

Özellikle 1989 yılında göç eden Bulgaristan Türklerinin işgücü piyasasına önemli etkileri olmuştur. 1989 yılında ivme kazanmaya başlayan işçi hareketlerine karşılık aynı dönemde yaşanan göç işçi talepleri karşında kullanılan önemli bir araç konumunda gelmiştir. Göç öncesinde Türkiye genelindeki işsizlik oranının yüksek olmasına rağmen göçmenlerle oluşan emek arzı çalışanların taleplerinin azalmasına sebep olmuştur. Göçmenlerin yerli işgücüne göre eğitilmiş ve meslek sahibi olmaları sebebiyle daha vasıflı olmaları⁵⁹¹ ve daha düşük ücrete çalışmaya razı olmaları⁵⁹² bu dönemde işverenler açısından işgücü piyasasını rahatlatıcı etki yapmıştı⁵⁹³. 1989

⁵⁸⁸ Cem Dişbudak ve Gonca Akgün, *“Bulgaristan Göçmenlerinin İşgücü Piyasasına Uyum Biçimlerinin Karşılaştırmalı Analizi”*, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:9, Sayı:35, Yaz, Ankara, 2011, s.59.

⁵⁸⁹ Nagihan Solmaz ile yapılan mülakat, 30.01.2014.

⁵⁹⁰ Nadiye Mesutoğlu ile yapılan mülakat, 31.01.2012.

⁵⁹¹ Hüsmen Solmaz göçmenlerle yerli halkın donanım farkını şu şekilde ifade etmektedir; . *“Erkek kadın hepsi ködekilerden farklıydı. Erkekler bize göre çok donanımlıydılar. Göçmenler çok iyi ata biner, çok iyi inşaat ustası, çok iyi çoban, çok iyi hayvandan anlar, tedavisini bilir, çok iyi demirci, çok iyi ahşap ustası, masa tenisi bilir diğer sporları bilirler.”* Hüsmen Solmaz ile yapılan mülakat, 30.01.2014.

⁵⁹² Göçmenler iş bulabilmek için düşük fiyatlara çalışmak zorunda kalmışlardı. Hüsmen Solmaz bu durumu şu şekilde ifade etmektedir; . *“Özal'ın planlı göçüyle Bursa'ya gelenler çok birikimliyidiler, bunlar çok çalıştılar. 3te 1 fiyata çalıştırıldılar, sömürüldüler. Bursa onlardan çok yararlandı. O kadar çok sömürüldüler ki bir kısmı komünistlikten kaçtık, komünizm bundan daha iyi deyip döndüler geri. En azından iş var, eğitim, sağlık ücretsiz deyip geri döndüler.”* Hüsmen Solmaz ile yapılan mülakat, 30.01.2014.

⁵⁹³ Dişbudak ve Akgün, **a.g.m.**, s.58-59.

göçünün yaşandığı dönemde ucuz işgücü⁵⁹⁴ olarak işverenler açısından işgücü piyasasını rahatlatan göçmenler, çalışanlar için ise sıkıntılara sebep olmuştu. Özellikle büyük ve küçük işverenlerin daha ucuza çalışmaları ve daha çalışkan oldukları algısı sebebiyle yerli halkı işten çıkartıp göçmenleri işe alması Bursa'da büyük tartışmalar yaşanmasına ve göçmenlere yönelik tepki oluşmasına sebep olmuştu⁵⁹⁵. Bu dönemde devletin öncelikli politikası göçmenleri tüketiciden üreticiye dönüştürerek ekonomiye dâhil etmek olmuştur. Bu amaçla Ladasıyla gelen göçmenlerin dolmuşçuluk yapması gibi farklı fikirler ortaya atılmış ancak yerli halktan gelen tepkiler sebebiyle bu tarz fikirler fiiliyata geçirilememiştir⁵⁹⁶. Bu sebeple yerli halkın tepkisi göz önüne alınarak bir istihdam politikası geliştirilmeye çalışılmıştır. Bursa Tekstil Sanayi İşverenler Sendikası Genel Sekreteri vasıflı işgücü olarak özellikle ara eleman ihtiyacını karşılayan göçmenlere yönelik istihdam politikasını şu şekilde ifade etmişti⁵⁹⁷;

“İşverenlerimiz, uygun olan kadrolara, vasıfları uygun olan soydaşlarımızı öncelikle işe almak için yarışa girmişlerdir. Zorunlu göç zulmüne uğrayan soydaşlarımızın önemli bir bölümü teknik okul mezunu, işletme tecrübesine haiz vasıflı işte istihdam edilir nitelik taşımaktadırlar. Her zaman olduğu gibi tercihli olarak işe alınan bu vasıftaki işçiler için günlerce ilan vererek işçi arayan işletmelerimiz bu insanlara kucak açmayı telakki eder.”

Bursa'daki Bulgaristan Türkleri her göçmen ve göçmen çocuğu gibi toplum içindeki dışlanmışlıktan kurtulmak için toplum içinde yükselmek, zenginleşmek ve saygınlık kazanmak istemişlerdi⁵⁹⁸. Bu istek beraberinde göçmenlerde müteşebbis bir ruh oluşmasına sebep olmuştu⁵⁹⁹. Cumhuriyetin ilk yıllarında ticarete ve zanaata egemen olan gayrimüslimlerin Bursa'dan özellikle mübadele göçleriyle ayrılmaları

⁵⁹⁴ İlhan Tekeli, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s.165.

⁵⁹⁵ “Bizi İşten Çıkartıp Onları İşe Alacaklar”, **Olay Gazetesi**, 24/06/1989; “İşçi Çıkarılmayacak”, **Olay Gazetesi**, 25/06/1989; “Soydaşlarımız Almak İçin İşçi Çıkarılıyor”, **Olay Gazetesi**, 03/07/1989; “Çalışma Bakanı'nı Göreve Çağırıyoruz”, **Olay Gazetesi**, 04/07/1989; “Bursa'da 977 İşçi İşten Çıkartıldı”, **Olay Gazetesi**, 06/07/1989.

⁵⁹⁶ “Lada'sı Olan Dolmuşçuluk Yapabilecek”, **Olay Gazetesi**, 27/06/1989; “Şoförlerden Büyük Tepki”, **Olay Gazetesi**, 28/06/1989; “Şoförlerde Lada İsyanı”, **Olay Gazetesi**, 29/06/1989; “Lada'larda Ticari Plaka'dan Vazgeçildi”, **Olay Gazetesi**, 30/06/1989.

⁵⁹⁷ “İşçi Çıkarılmayacak”, **Olay Gazetesi**, 25/06/1989.

⁵⁹⁸ Karpat göçmenlerin ve göçmen çocuklarının dışlanmış olmaktan kurtulmak için toplum içinde yükselme, mal-mülk, mevki sahibi olup saygınlık kazanmayı amaçladıklarını ifade eder. Karpat, **Etnik Yapılanma ve Göçler**, s.21.

⁵⁹⁹ Karpat, **a.g.e.**, s.116.

sebebiyle 1950’li yıllarda Bursa’da önemli iş fırsatları oluşmuştu. Gayrimüslimlerin boşalttığı bu alanları Balkanlarda ticareti ve sanayiye öğrenmiş ve toplum içinde zenginleşmek isteyen göçmenler doldurmuştu. Ayrıca göçmenler geldikleri ülkelerde uzmanlaştıkları ve Bursa’da olmayan yeni sektörleri de Bursa’ya taşımışlardır. Bu göçmenlerin büyük çoğunluğu Bulgaristan göçmeni olmakla birlikte aralarında az miktarda da olsa diğer Balkan ülkelerinden göç edenlerde yer almaktadır.

Özellikle göçmenlerin 1940 yıllarda ahşap karoser üretimi yapması ve ardından göçmen müteşebbisleri tarafından 1955 yılında kurulan SKT Anonim şirketi gibi şirketlerle otomotiv sektörünün temel maddelerinin ilk kez Bursa’da geliştirilmesiyle Bursa’nın otomotiv sanayi merkezi olmasının temelleri atılmıştı. Aynı dönemlerde bir başka göçmen ailesi olan Durmazlar tarafından Türk makine sanayinin temelleri yine Bursa’da atılmıştı. Durmazlar Makine günümüzde ilk yerli tramvayı üreten firma konumundadır. Bursa’nın otomotiv ile birlikte sanayi merkezi olmasında en çok öneme sahip sektör olan tekstilde aynı dönemde her ne kadar tamamı soğuk savaş döneminde göç eden Bulgaristan göçmeni olmasa da her biri göçmen olan Sönmez, Şankaya ve Çağlar aileleri tarafından kurulan tekstil firmalarıyla birlikte ön plana çıkmıştı⁶⁰⁰.

Göçmenlerin ekonomik hayattaki başarıları ve gittikçe artan sayıda göçmen iş adamı olması göçmenlerin BTO gibi ekonomik teşkilatlarda⁶⁰¹ ve mevcut ve yeni kurdukları ekonomiyi temel alan sivil toplum örgütlerinde önemli görevler almalarını sağlamıştı.

3.2.4. Sosyal

Bulgaristan’dan göç eden göçmenlerle Bursa’nın yerli halkının arasında milli, kültürel ve dini bağlantılar olmakla birlikte göçmenler Bulgaristan’da azınlık statüsünde bulunmaları sebebiyle farklı kültürel etkilere maruz kalmışlardı. Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte Bulgaristan Türklerinin dini yönden Türkiye’ye

⁶⁰⁰ **Bursa Göç Tarihi Müzesi**, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Merinos Atatürk Kongre Kültür Merkezi, 03/01/2015; Selimoğlu, **a.g.m.**, s.232.

⁶⁰¹ 1950 yılından bu güne kadarki BTO eski başkanlarından Baha Cemal Zağra(1951-1954) (Eski Zağra doğumlu), Hasan Alkoçlar(1960-1963) (Filibe doğumlu), Ali Osman Sönmez(1972-1973) (1975-1983) (1984-1985) (Mestanlı doğumlu), Celal Sönmez(1995-2013)(Ali Osman Sönmez’in oğlu, 2. Kuşak göçmen). Yukarıda görüldüğü 1950’den 2015 yılına kadarki 65 yıllık sürecin yaklaşık 38 yılında BTO’yu Bulgaristan göçmenleri yönetmişti. Balkan **a.g.e.**, s.180-205.

bağlılıklarının sona ermesiyle Bulgaristan Türkleri ile Türkiye Türkleri arasındaki dini bağ zayıflamıştı⁶⁰². Komünist sistemin ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkan ateist eğitim sistemi ve yeni düzen Türkiye ve Bulgaristan Türklerinin milli, kültürel ve dini yönden farklılaşmaya başlamasına ve dönüşmesine yol açmıştır.

1950’li yıllarda kapalı bir toplum yapısında olan Bursa göçmenlerle sosyalleşmeye başlamıştı. Daha önce sosyal hayatta ve iş hayatında olmayan kadınlar göçmenlerle birlikte iş hayatına ve sosyal hayata katılmaya başlamışlardı. Bu değişimi 1978 yılında Bursa’ya göç eden Bulgaristan göçmeni Nadiye Mesutoğlu şekilde ifade etmektedir⁶⁰³.

“Adapte olmakta zorlandım. İnsanlar birbirine hiç güvenmiyordu. Çok etkiledim, üzüldüm. Kızların çoğu evde oturuyor, çalışmıyordu. Alan kişi kızıma baksın klişesi kadınların söz hakkı olmadığını ve satışa çıkarılan bir eşyadan farkı olmadığı düşüncesi oluşturdu. Çalışan kadınlarda 1978 göç eden bizim kadınlarımızdı. Ben 18 yıl Coats Türkiye A.Ş.’de laborant olarak görev yaptım. Çalışma esnasında 3 yıl güzellik uzmanlığı ve estetsiyenlik eğitimi aldım. İşim dışında bir güzellik salonunda part-time çalışıyorum. Fabrikadan bu yıl itibariyle ayrıldım.... ..Göçmenlerin Bursa’yı her alanda kalkındırdığını düşünüyorum. Kadınların da çalışıp kazanın ikiye katlanıp daha güzel yaşanacağını öğrettik. Kadının kendine güvenmesini aşıladık. El birliği ile daha güzel bir yaşam sürülebileceğini, yaşadığımız çevreyi daha temiz tutmayı, çocuklarımızın geleceğini daha fazla düşündükdük. Eğitime verdiğimiz önemle herkesi teşvik ettik. Daha sosyal olmayı, özgür olmayı özendirdiğimizi düşünüyorum.”

Göçmenlerin yerli halkla özellikle kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılımları konusunda yaşadığı farklılığı göçmenlerden Fikriye Yalçın şu şekilde ifade etmektedir:⁶⁰⁴

“(Göçmen) Kadınlar üretim yapıyor. Evde de olsa üretim yapıyor. İşte o zaman bizi istemediler.(Yerli kadınlar) Biz rahattık siz karıştırdınız dediler. Erkekler onlar yapıyor siz niye yapmıyorsunuz diye..”

⁶⁰² Arı, a.g.e., s.20-21.

⁶⁰³ Nadiye Mesutoğlu ile yapılan mülakat, 31.01.2012.

⁶⁰⁴ Fikriye Yalçın ile yapılan mülakat, 30.01.2014.

Göçmenlerin Bulgaristan'da yaşadıkları ayrımcılıklar ve göçe zorlanmaları, göçlerin uzun yıllar boyu devam etmesi ve yeni göçmenlere yardımcı olma isteği göçmenleri dayanışma amaçlı örgütlenmelerine sebep olmuştu. Bulgaristan'daki Türklerin hayatlarının odağında eğitim ve dini kurumların faaliyetleri amacıyla var olan vakıfların yer alması, Bulgaristan Türklerinin birçok konuda Bulgaristan Devletinden beklentisinin olmayıp ihtiyaçlarını vakıflar aracılığıyla kendilerinin karşılaması göçmenlerin Türkiye'ye göç ettiklerinde Türkiye'de var olanın üzerinde bir vakıf, dernek ve sivil toplum kültürüne sahip olmasına yol açmıştır. Bu kapsamda göçmenlerin birçoğu var olan sivil toplum örgütlerinde görev almışlardı. Göçmen sayısının artması ve Bulgaristan'da Türklere yönelik artan baskıya yönelik kamuoyu oluşturma çabası beraberinde göçmen derneklerinin kurulmasını getirmişti. Çatı örgütler şeklinde tüm Balkanları kapsayan bir şekilde başlayan örgütlenmeler göçmen sayısı arttıkça ve göçmenler Bursa'nın sosyal hayatına uyum sağladıkça yerini daha yerel ölçekte ve hemşericilik odaklı veya belli bir konuyu ya da amacı ilke edinmiş mikro örgütlenmelere bırakmıştı.

3.2.5.Siyasi

Bursa ilinde yaşayan en büyük göçmen gruplarından olan Bulgaristan Türklerinin birçok farklı alanda olduğu gibi Bursa siyasetine de önemli etkileri olmuştur. Bu etkiler seçmen davranışlarında ve siyasete katılım alanında öne çıkmaktadır.

Bursa'ya gelen Bulgaristan göçmenleri için kendilerini kabul ettirmek için ekonomik ve sosyal hayatta olduğu gibi siyaset alanında da ülkeye aidiyetlerini ispatlamak, seslerini duyurmak ve yükselmek önemli önceliklerden olmuştur. Bu durum Tablo 30 ve Tablo 31'de görüldüğü gibi göçmen mahallelerinde seçime katılım oranının daha yüksek olmasını sağlamıştır. Göçmenlerin siyasete girme konusunda istekli olmaları ve siyasi partilerin Bursa nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan göçmen seçmenlerin oylarını almak için göçmen adayları tercih etmeleri göçmenlerin seçim dönemlerinde aday olarak ön plana çıkmalarına ve göçmen aday göstermeyen siyasi partilerin eleştirilmesine neden olmuştur. Birçok göçmen aday girdiği seçimi kazanarak belediye başkanlığı, milletvekilliği gibi görevlere seçilmişti. Örneğin soğuk savaş dönemi boyunca Bursa'nın Bulgaristan'dan en yoğun göç alan

bölgelerini içine alacak şekilde 1987 yılında kurulan ve 813.262 nüfusuyla Türkiye'nin en büyük ilçelerinden olan Osmangazi ilçesinin 5 belediye başkanının 2 tanesi Bulgaristan göçmenidir.

Tablo 28: Osmangazi Belediye Başkanları Listesi⁶⁰⁵

Dönem	Adı Soyadı	Doğum Yeri	Partisi
1989-1994	Erhan Keleşoğlu	Niğde	DYP
1994-1999	Basri Sönmez	Tırnova/Bulgaristan	ANAP
1999-2004	Hilmi Şensoy	Kırcaali/Bulgaristan	DSP
2004-2009	Recep Altepe	Bursa	AKP
2009-2014	Mustafa DüNDAR	DüNDARlı/Yunanistan	AKP
2014-2019	Mustafa DüNDAR	DüNDARlı/Yunanistan	AKP

Belediye başkanlarına benzer şekilde birçok Bulgaristan göçmeni milletvekili olarak seçilmiştir. 1950 yılından beri milletvekili seçilen Bulgaristan doğumlu göçmenlerin listesi aşağıda yer almaktadır. Ayrıca bu listede Bulgaristan doğumlu olmamaları sebebiyle yer almayan 2 nci ve 3 üncü kuşak birçok Bulgaristan göçmeni bulunmaktadır. Belirtilen tarihler arasında Bursa ilinin seçilen 228 milletvekilinin 18 tanesi Bulgaristan doğumludur. Göçmen milletvekillerinin göç dönemlerinde arttığı listede yer alan milletvekillerinin tamamına yakınının seçildiği partinin merkez sağ çizgide yer alması dikkat çekmektedir. Bu durum göçmenlerin siyasi görüşleriyle açıklanabileceği gibi göç hareketlerinin gerçekleştiği dönemde merkez sağ partilerin iktidarda yer almasıyla da açıklanabilir.

Tablo 29: Bulgaristan Doğumlu Bursa Milletvekilleri Listesi (1950-2015)⁶⁰⁶

Dönem	Adı Soyadı	Doğum Yeri	Partisi
X. Dönem(1954-1957)	Baha Cemal Zağra	Eskizağra	DP
XI. Dönem(1957-1960)	Ali Ferruh Yücel	Eskicuma	DP
XI. Dönem(1957-1960)	Recep Kırım	Drama	DP
XII. Dönem(1961-1965)	Cevdet Perin	Nevrekop	AP
XII. Dönem(1961-1965)	Baha Cemal Zağra	Eskizağra	AP
XV . Dönem(1973-1977)	Halil Karaatlı	Osmanpazarı	AP

⁶⁰⁵ <http://www.osmangazi.bel.tr/tr/kurumsal/eski-baskanlar>, Erişim Tarihi: 20.12.2015.

⁶⁰⁶ **TBMM Albümü (1920 - 2010) 2. Cilt 1950-1980**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010; **TBMM Albümü (1920 - 2010) 3. Cilt 1983-2010**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010; **24. Dönem TBMM Albümü**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 2, Ankara 2011.

XVI . Dönem(1977-1980)	Halil Karaatlı	Osmanpazarı	AP
XVIII. Dönem (1987-1991)	Mümin Gençoğlu	Darıdere	ANAP
XIX. Dönem(1991-1995)	Mümin Gençoğlu	Darıdere	ANAP
XX. Dönem (1995-1999)	Hayati Korkmaz	Kırcalı	DSP
XX. Dönem (1995-1999)	Ali Osman Sönmez	Mestanlı	DYP
XX. Dönem (1995-1999)	Ertuğrul Yalçınbayır	Hasköy	RP-Bağımsız-ANAP
XXI. Dönem (1999-2002)	Hayati Korkmaz	Kırcalı	DSP-Bağımsız
XXI. Dönem (1999-2002)	Ali Arabacı	Bulgaristan	DSP
XXI. Dönem (1999-2002)	Ertuğrul Yalçınbayır	Hasköy	ANAP-Bağımsız-AKP
XXII. Dönem (2002-2007)	Ali Dinçer	Razgrad	CHP
XXII. Dönem (2002-2007)	Ertuğrul Yalçınbayır	Hasköy	AKP
XXIV. Dönem (2011-2015)	Mustafa Öztürk	Kırcaali	AKP

Bursa’da önemli oranda Bulgaristan Türkünün bulunması göçmenlerin siyasi davranışlarının ve seçmen olarak siyasi tercihlerinin Bursa siyasetini etkilemesine sebep olmaktadır. Göçmenlerin siyasi tercihlerinde göçmenlerin göç süreçlerine yardımcı olan siyasi kişilikler ve geçmişten itibaren Bulgaristan’da yaşananların siyasi yansımaları etkili olmuştur.

Sadece Bulgaristan göçmenleri değil Türkiye’deki tüm göçmenler kendilerinin göçüne yardımcı olan siyasi kişiliklere bağlılık duymuşlardır. Örneğin kendisi de mübadele göçmeni olan SÜTAŞ’ın kurucusu Sadık Yılmaz CHP’nin oy kaybetme nedenlerinden biri olarak mübadele göçmenlerinin artık ölmesini göstermişti⁶⁰⁷. Mübadele göçmenlerinin Atatürk ve CHP’ye bağlılıklarının bir benzeri de 1950-1951 göçmenleri ile göçün olduğu süreçte ülkeyi yöneten Adnan Menderes ve Demokrat Parti(DP) arasında yaşanmıştı. Bu dönemde göç eden göçmenler Adnan Menderes ve DP’ye büyük bir minnettarlık ve bağlılık duymuş ve siyasi açıdan takipçisi olmuşlardı. 1968-1978 döneminde göç edenler göçlerin sürece yayılması ve bu dönemde ülkenin yaşadığı siyasi karmaşa ve bu dönemde baskın bir siyasi partinin ve siyasi figürün bulunmaması sebepleriyle herhangi bir partiye ya da siyasi lidere aidiyet hissetmemişlerdi. 1989 göçmenleri ise dönemin Başbakanı ve ardından Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal ve Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz’ın göçleriyle ilgili önemli rol oynadıkları düşüncesiyle söz konusu siyasilerin ve ANAP’ın takipçisi olmuşlardır⁶⁰⁸. Bulgaristan göçmenlerinin çoğunlukla göç

⁶⁰⁷ Aksoy, **a.g.m.**, s.61.

⁶⁰⁸ Kolukıncık, **a.g.m.**,s.10.

döneminde iktidarda olan DP ve ANAP gibi merkez sağ siyasi partilerin takipçileri olmaları merkez sağın kalesi olarak bilinen Bursa ilinin genel siyasi tercihlerine uyumluluk göstermektedir.

Göçmenlerin göç ettikleri dönemdeki iktidardaki partileri takip etmelerini Bursa'nın Kestel ilçesinde 1993 yılında 1989 göçmenleri için kurulan göçmen konutlarının oluşturduğu Yeni Mahalle'deki seçmenlerin seçimleriyle açıklayabiliriz. Yeni Mahalle'de seçmenlerin oy kullandığı ilk seçim olan 1995 seçiminden ANAP'ın katıldığı son seçim olan 2002 seçimine kadar ki dönem incelendiğinde ANAP'ın 3 seçim döneminde de Bursa il geneli ve Kestel ilçe merkezinde aldığı oy oranının çok daha fazlasını(Bursa genelinin iki katından fazlası, Kestel ilçe merkezinin 1,5 katından fazlası) Yeni Mahalle'de aldığı görülmektedir. Bu durum ANAP'ın siyaset sahnesinden silindiği 2002 seçimlerinde daha net biçimde görülmektedir. Bu dönemde ANAP Bursa genelinde yüzde 4,87, Kestel ilçe merkezinde yüzde 10,50 oy almışken Yeni Mahalle'de yüzde 25,04 oy almıştır.

Tablo 30: Bursa İli, Kestel İlçe Merkezi Ve Yeni Mahalle Seçim Sonuçları (1995-2015)⁶⁰⁹

Seçim Yılı		Katılım Oranı	Birinci Parti	1989 Göçünü Gerçekleştiren Parti (ANAP)	Cumhuriyetçi Partiler (CHP, DSP, SHP)	Muhafazakar Partiler (RP, FP, SP, HAS PARTİ, AKP)	Milliyetçi Partiler (MHP, BBP)	Merkez Sağ Partiler (ANAP, DYP)	Diğerleri
1995	Bursa Geneli	89,07	DYP	21,65	26,91	18,76	5,42	46,21	2,69
	Kestel Merkezi	89,66	ANAP	29,06	30,53	14,80	7,07	43,08	4,53
	Yeni Mahalle	92,15	ANAP	46,42	39,65	2,01	2,19	54,42	1,73
1999	Bursa Geneli	89,95	DSP	15,99	35,84	15,37	15,20	28,78	4,80
	Kestel Merkezi	86,04	DSP	22,91	37,36	15,59	13,07	28,14	5,86
	Yeni Mahalle	93,80	DSP	37,05	48,60	3,74	5,17	38,72	3,77
2002	Bursa Geneli	79,77	AKP	4,87	16,58	44,23	7,09	16,35	15,75

⁶⁰⁹ Seçim Çevresi Ve Sandık Kurullarına Göre Milletvekili Genel Seçim Sonuçları, <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>, 20.12.2015.

	Kestel Merkezi	82,32	AKP	10,50	20,80	35,22	10,21	17,03	16,74
	Yeni Mahalle	83,93	ANAP	25,04	18,38	13,78	12,62	29,15	26,07
2007	Bursa Geneli	88,76	AKP	-	18,42	54,69	14,33	5,63	6,94
	Kestel Merkezi	88,10	AKP	-	21,22	43,86	21,54	5,21	8,17
	Yeni Mahalle	87,22	MHP	-	21,35	23,47	37,37	6,59	11,21
2011	Bursa Geneli	89,46	AKP	-	25,28	55,86	14,99	0,88	2,99
	Kestel Merkezi	89,65	AKP	-	29,85	49,91	17,35	0,60	2,29
	Yeni Mahalle	86,68	CHP	-	39,13	32,25	24,88	0,55	3,19
2015	Bursa Geneli	87,90	AKP	-	28,17	47,06	17,68	0,22	6,87
	Kestel Merkezi	88,98	AKP	-	25,99	49,16	18,06	0,22	6,57
	Yeni Mahalle	84,29	CHP	-	48,35	25,29	20,92	0,07	5,36

Bulgaristan göçmenleri günlük siyasi tercihlerinin ötesinde siyasi kimlikleriyle de dikkat çekmektedir. 1950-1951 yıllarında göç eden göçmenler Bulgaristan'dayken cumhuriyetin ilk yıllarındaki Türkiye'den farklı olarak yoğun bir dini eğitim almaları sebebiyle dini duyarlılığı yüksek bir anlayışla Bursa'ya göç etmişlerdi. Bu durum o dönemdeki dini yönden tutucu Bursa şehrinin genel anlayışına uygun bir yaklaşımdı. Bu dönemden sonraki göçmenler ise Bulgaristan'daki ateist ve komünist eğitim, dini vecibelerinin yerine getirilememesi ve kimliklerinin korumak için dini kimlikten çok seküler Türklük kimliğinin⁶¹⁰ öne çıkması sebepleriyle dinden uzak, seküler ve laik bir anlayışa sahiplerdi. Bu anlayışın birleşenlerini cumhuriyetin kazanımları olarak gören göçmenler cumhuriyete büyük bir bağlılık duymuşlar ve siyasi olarak cumhuriyet kazanımlarını savunan partilerin takipçisi olmuşlardır. Bursa'ya göç eden bir göçmen ailesinin ve babasının siyasi yaklaşımını “*Cumhuriyet çocuğuydu babam benim daha çok, Atatürk'ü çok severdi*”

⁶¹⁰ Yapılan araştırmalarda sadece Bulgaristan göçmenlerinde değil Balkanlardan göç eden ve etnik olarak Türk olmayan göçmenlerde dahi Türklük kimliği öne çıkmaktadır. Bakınız Serdar Ünal, “*Kimliğin Tarihsel Ve Kültürel Ortak İnşası: Türkiye’de Balkan (Rumeli) Göçmenleri*”, **Milli Folklor**, Sayı 94, Ankara 2012, s.27-40.

şekilde aktarmıştır⁶¹¹. Bursa’da genel kabul gören dini yönden tutucu anlayıştan farklı bu siyasi anlayış siyasal açıdan yeni göçmenlerin yerli halktan ve eski göçmenlerden farklılaşmasına sebep olmuştur.

Aşağıda yer alan tabloda görüldüğü üzere örnek olarak alınan 1950-1951 göçmenleri için kurulmuş Hürriyet ve İstiklal mahallelerinin siyasi tercihleri Bursa ilinin genel tercihinden farklılık göstermektedir. Bu mahallelerde AKP, SP, RP gibi muhafazakâr partiler incelenen her dönemde Bursa ilinin genelinde ve Osmangazi ilçe merkezinde aldıkları oy oranının oldukça belirgin bir şekilde gerisinde kalırken CHP, Demokratik Sol Parti (DSP) gibi cumhuriyetçi olarak tanımlayabileceğimiz partiler Bursa ilinin genelinde ve Osmangazi ilçe merkezinde aldıkları oy oranının oldukça üstünde bir oy almışlardır. Bu durum Tablo 30’da görüldüğü üzere Kestel ilçesinde yer alan Yeni Mahalle içinde geçerlidir. Bursa il genelinden hangi siyasi parti birinci olursa olsun 1991 seçimi dışındaki tüm seçimlerde Hürriyet ve İstiklal mahallelerinde cumhuriyetçi partiler birinci gelmiştir.

Tablo 31: Bursa İli, Osmangazi İlçesi, Adalet ve İstiklal Mahalleleri Seçim Sonuçları(1991-2015)⁶¹²

Seçim Yılı		Katılım Oranı	Birinci Parti	Cumhuriyetçi Partiler (CHP, DSP, SHP)	Muhafazakar Partiler (RP, FP, SP, HAS PARTİ, AKP)	Milliyetçi Partiler (MHP, BBP)	Merkez Sağ Partiler (ANAP, DYP)	Diğerleri
1991	Bursa Geneli	89,38	DYP	26,97	13,60	-	59,00	0,43
	Osmangazi Merkezi	87,40	ANAP	29,32	11,08	-	59,32	0,27
	Hürriyet-İstiklal	87,44	ANAP	41,56	5,46	-	52,43	0,54
1995	Bursa Geneli	87,86	DYP	26,91	18,76	5,42	46,21	2,69
	Osmangazi Merkezi	88,53	DSP	31,47	16,63	4,71	44,98	2,21
	Hürriyet-İstiklal	89,31	DSP	46,15	7,34	2,91	41,78	1,81
1999	Bursa Geneli	89,95	DSP	35,84	15,37	15,20	28,78	4,80
	Osmangazi Merkezi	89,37	DSP	43,00	14,22	11,64	27,26	3,88
	Hürriyet-İstiklal	90,55	DSP	60,76	7,18	7,11	21,99	2,96

⁶¹¹ Fikriye Yalçın ile yapılan görüşme, 30.01.2014.

⁶¹² **Seçim Çevresi Ve Sandık Kurullarına Göre Milletvekili Genel Seçim Sonuçları**, <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>, 20.12.2015.

2002	Bursa Genel	79,77	AKP	16,58	44,23	7,09	16,35	15,75
	Osmangazi Merkezi	82,66	AKP	17,65	43,96	6,47	13,66	18,28
	Hürriyet-İstiklal	84,78	CHP	30,59	27,60	7,58	12,32	21,92
2007	Bursa Genel	88,76	AKP	18,42	54,69	14,33	5,63	6,94
	Osmangazi Merkezi	88,95	AKP	25,41	55,52	14,61	0,99	3,47
	Hürriyet-İstiklal	89,46	CHP	44,89	34,16	17,48	0,94	2,53
2011	Bursa Genel	89,46	AKP	25,28	55,86	14,99	0,88	2,99
	Osmangazi Merkezi	89,65	AKP	29,85	49,91	17,35	0,60	2,29
	Hürriyet-İstiklal	86,68	CHP	39,13	32,25	24,88	0,55	3,19
2015	Bursa Genel	87,90	AKP	28,17	47,06	17,68	0,22	6,87
	Osmangazi Merkezi	87,41	AKP	28,82	47,34	17,67	0,29	5,88
	Hürriyet-İstiklal	89,16	CHP	51,53	27,10	17,25	0,19	3,93

Göçmenlerin doğdukları ve yaşadıkları ülkeyi terk etmek zorunda kalmaları onları toprak kaybetme hususunda duyarlılaştırmıştı. Bu sebeple göçmenler yeni göç ettikleri ülkeyi de kaybetme korkusuyla ülkeye daha bağlı, ülkeye yönelik tehditlere daha duyarlı hale gelmişlerdi. Bulgaristan'da Türk kimliğinin baskı altına alınması göçmenlerin Türk kimliğini daha çok sahiplenmesine ve Türk kimliğine sarılmasına sebep olmuştu. Toprakları kaybetme korkusu ve sahiplenilen Türk kimliği göçmenlerin siyasi olarak milliyetçiliğe yakın bir konumda yer almalarına sebep olmuştur⁶¹³. Bu sebeple ülkeye yönelik bölücü veya bölücü olarak algılanan faaliyetlere karşı en muhalif gruptan biri Bulgaristan göçmenlerinin de içinde bulunduğu Balkan göçmenleri olmuştur⁶¹⁴. Türkiye genelinde kimlik siyasetinin ön

⁶¹³ Karpas göçmenlerin yeni göç ettikleri ülkelere genelde büyük bağlılık gösterdiklerini ve bazen o ülkenin aşırı milliyetçisi olabileceklerini ifade etmektedir. Karpas, **Etnik Yapılanma ve Göçler**, s.21.

⁶¹⁴ Yazının yayınlandığı dönemde hükümete siyasi olarak yakın konumda olan Ali Bulaç Zaman gazetesindeki yazısında hükümetin yaptığı Kürt açılımına en büyük muhalefetin Balkan göçmenlerinin de içinde yer aldığı göçmenler tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Bakınız Ali Bulaç, "*Şerit Üzerindeki Kürt Nüfus*", **Zaman Gazetesi**, 20 Eylül 2010. Kendisi de göçmen kökenli olan İstanbul Milletvekili Meral Akşener Rumeli Balkan Kongresinde göçmenlerin açılım sürecine yaklaşımını şu sözlerle ifade etmiştir: "Biz kardeşim bir kere vatan kaybettik bundan sonra da kaybetmek yok. Herkes açılımcı olsa Rumelili olmayacaktır, olmayacaktır, olmayacaktır. Bunu herkes böyle bilsin buradan duyuruyorum. Herkes aklını başına alsın. Buradakiler kadınıyla erkeği ile geçmişle geleceğiyle buna hayır diyor, hayır diyor hayır diyor" "Görev Macır Milletvekillerinin",

plana çıktığı 2000'li yıllarda Tablo 30 ve Tablo 31'de görüldüğü üzere göçmenlerin önceki yılların aksine milliyetçi partilere yönelimi Bursa il geneline göre belirgin şekilde artmıştır. Bu durum göçmenlerin Türk kimliğini sahiplenmesi şeklinde değerlendirilebilir.

Bulgaristan göçmenlerinin Bursa nüfusunda önemli bir orana sahip olması ve mevcut kayıtlardan tespit edilememekle birlikte yoğun bir üçüncü ve dördüncü kuşak göçmen nüfusunun bulunması Bulgaristan göçmenlerinin siyasi tercihlerinin Bursa siyasetinde önem kazanmasına yol açmıştır. Özellikle Bal-Göç'ün kurulmasıyla göçmenlerin teşkilatlanmaya başlamasıyla beraberinde siyasi partilerin Bal-Göç merkezli göçmen politikaları ve Bulgaristan Türklerine yönelik politikalar geliştirerek göçmen adaylarla Bulgaristan Türklerinin oylarını almaya çalışmalarını sağlamıştı. Büyükşehirlerde seçim süreçlerinde seçmen ve siyasetçi arasındaki iletişimin çok fazla yüz yüze olmasının beklenmemesi, toplumsal ilişki ağlarını oluşturan yapıların önem kazanmasına neden olmuştu. Dolayısıyla toplumsal ilişki ağlarının örneklerinden olan göçmen dernekleri de siyasetçiler için önemli bir siyaset alanı olarak öne çıkmaktadır.

3.2.6.Kültürel

Çalışmamızın konusunun niteliklerinden biri olan uluslararası göç farklı kültürlerden gelen kişilerin etkileşimi ile ortaya çıkan kültürel uyum sorunlarına neden olmaktadır. Göç eden kişi göç ettiği bölgede karşılaştığı kültür karşısında kendi kültürüne daha çok sarılıp yerel kültürü reddebildiği gibi yerel kültürü benimseyip kendi kültüründen uzaklaşabilir ya da her iki kültürü de benimseyebilir. Bu durum Almanya örneğinde olduğu gibi kültürel çatışma, uyum ve asimilasyon tartışmalarına sebep olmaktadır. Çalışmamıza konu olan Bulgaristan Türklerinin göçü nitelik olarak uluslararası göç olmakla birlikte diğer uluslararası göçlerde yaşanan kültürel çatışmaya yol açabilecek kültürel farklılığı bünyesinde barındırmamaktadır. Bu durumun sebebi olarak Bulgaristan Türklerinin Anadolu'daki Türklere benzer kültüre sahip olmalarının gösterilebileceği gibi, Bursa

kültürünün göçmen kültürüne yakınlığı da sebep olarak gösterilebilir. 19 uncu yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarından yoğun göç almasıyla birlikte nüfusu artan ve göçmen nüfusu yerli nüfusunu geçen Bursa şehri Osmanlı Devletinin son dönemlerinde ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde gayrimüslimlerin de şehirden göç etmesiyle bir göçmen şehri hüviyetine bürünmüştü. Bursa'nın göçmen şehri olması ve göç edenlerin kültürel farklılığının az olması göç sonrasında kültürel çatışmaların yaşanmamasını sağlamıştı. Bu kapsamda uluslararası göçlerin sonucunda yaşanan uyum ve asimilasyon tartışmaları yaşanmamış göçler sonucunda Bursa'da yeni bir kültür oluşmuştu. 19 uncu yüzyılın sonundan itibaren yaşanan göçlerle birlikte göçmen etkisi kendini göstermeye başlamıştı. Günümüzde Bursa ilinin sembolleri sayılan otomobil sanayinin ilk adımları olan araba yapımı, inegöl köfte⁶¹⁵, cantık⁶¹⁶, kestane şekeri⁶¹⁷, iskender kebab⁶¹⁸ gibi birçok ürün bu dönemden itibaren göçmenlerce Bursa'ya taşınmış ya da göçmenler tarafından Bursa'da bulunmuştur.

19 uncu yüzyılın sonundan itibaren gayrimüslimlerin göçleri ve özellikle Balkan savaşlarının ardından artan göçmenlerle birlikte göçmen kültürü Bursa'daki egemen kültür olmuştu. Balkan savaşlarından sonra yaşanan göçlerle Bursa'nın yerel hayatı farklılaşmış halvetler ve kaplıca yatıları, tandırbaşı muhabbetleri gibi Bursa'ya özgü birçok yerel adet unutulmuştur.⁶¹⁹

Soğuk savaş döneminde yaşanan göçlerle Bursa'nın kültürel yapısı bir kez daha değişikliğe uğramıştı. Bu dönemde yaşanan göçlerden önce Bursa'da heterojen nüfusun sağladığı kültürel bir çeşitlilik varken göçlerle birlikte homojen bir görüntü içinde oluşan çeşitlilik oluşmuştu⁶²⁰.

1950'li yıllara kadar tarihsel ve dini yönleri ağır basan Bursa kentinde halk yaşamını tekke ve dergâhlara odaklamıştı⁶²¹. Göçlerin sonucunda gelen Bulgaristan göçmenleriyle birlikte Bursa'da yaşayanlar sadece ahiret hayatına yönelik

⁶¹⁵ İsmail Doğan, **Eylül ve Bursa**, Gendaş Yayını, İstanbul 2004, s.300.

⁶¹⁶ <http://blog.milliyet.com.tr/gozden-kacan-bursa-lezzeti-cantik/Blog/?BlogNo=56306> (Erişim Tarihi:30.08.2015)

⁶¹⁷ <http://kafkas.com/kurumsal/hikayemiz> (Erişim Tarihi:30.08.2015)

⁶¹⁸ <http://nasilkolay.com/bursanin-yoresel-yemekleri>(Erişim Tarihi:30.08.2015)

⁶¹⁹ **İnegöl Tanıtım ve Kent Rehberi**, İnegöl Kent Konseyi, İnegöl 2013, s.134.

⁶²⁰ Selimoğlu, **a.g.m.**, s.233.

⁶²¹ Aksoy, **a.g.m.**, s.60.

yaşamaktan vazgeçerek dini hayat dışında da hayatın diğer alanlarında etkin olmaya başlamışlardı. Göçlerle birlikte Bursa'da yaşayanlar yoğun bir şekilde sosyalleşmiş, göçmenler şarkılarıyla, adetleriyle, yerel adetleriyle yerli halkı etkilemişlerdi.

1950 göçmenlerinin yerleştiği Karacabey'in Dağkadı köyünde doğup büyüyen Hüsmen Solmaz göçmenlerin kültürel hayatlarını ve yerli halka etkilerini şu şekilde ifade etmektedir⁶²²;

“İlk etkilendiğim şey göçmenlerin ağızlarında gümüş, altın diş var, eksik diş yoktu, yerliler ise dişsiz ya da çürük dişlerle dolaşırken gelenlerde eksik diş yoktu. Göçmenler köye hijyen getirdiler, düzen getirdiler. Onların anlamadığı iş yoktu, her adam birikimli, her birinin bir

Çok becerisi vardı. Bir hoca vardı imamdı, kırık çıkıkçılık yapardı, sülükçülük yapardı, ilkel bir aleti vardı onunla vücuttan kan çekip insanları tedavi ederdi. Koyundan çok iyi anlarlardı, sürüyü kurta kaptırmadan gece yayarladı, köpek havlayınca neye havladığını kurta mı, köpeğe mi neye havladığını söylerlerdi. Kadınlarda çok çabuk kaynaştılar. Kültür alışverişi oldu yemeklerde, kız alıp vermede, davranışlarda. Bayanlarda donanımlıydı. Tarlada çalışmayı, inek koyun sağmayı, yün eğirmeyi çok iyi biliyorlardı. Köydeki kadınlar kora kurmuşlardı. Köyde mısır gibi tarım ürünleri imece usulüyle elde işlenirdi, bu işler yapılırken göçmenler göçmen şarkıları söylerlerdi. Ben 15-17 yaşlarındaydım köy kadınları piyes çıkartıyorlardı, düğünlerde cemiyetlerde oyunlar piyesler kuruyorlardı. Köy güzelleşti, yapı tarzları değişti, masa tenisi gibi yeni şeyler gördük, radyoda ya da başka bir şeyde her arızayı yaparlardı onlar. Göçmenler dürüsttüler, sözüne sadıktılar, açıklardı. İnsan ilişkilerinde dürüstlük ön plandaydı ne konuşulursa odur. Bursa onlardan çok yararlandı. Çok çalıştırdı. Göçmenler yönetilebilir bir toplum yarattılar. Saatleri netti, işbaşı saatleri de paydos saatleri buluşma saatleri de. Bize dakikliği öğretti.”

⁶²² Hüsmen Solmazla yapılan görüşme, 30.01.2014.

SONUÇ

Bulgaristan Türklerinin tarihi göçlerle yazılmıştır. Orta Asya'dan göçlerle Tuna boylarına giden Bulgar Türkleri Bulgar milletinin öncüleri olmuşlardı. Bulgar Türklerinin Slavlaşarak Türklüklerini kaybetmelerine rağmen bugünkü Bulgaristan toprakları olan Tuna boylarına Türk göçleri yüzyıllar boyu kesintisiz devam etmişti. Kuman, Peçenek ve Selçuklu göçleriyle devam eden göç süreci Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a yerleşmesiyle kitlesel hale gelmiş ve bölgede Türk nüfusu yoğunlaşmıştı. Osmanlı Devleti'nin genişlemesiyle birlikte yaşanan göç hareketleriyle Bulgaristan'da nüfus, ekonomik, kültürel ve sosyal olarak hâkim unsur Türkler olmuştu. Fransız İhtilalinin ardından gelişen milliyetçilik akımlarıyla birlikte Osmanlı Devleti içinde yaşayan Balkan milletlerinde gelişen etnik bilinç Bulgaristan'ı da etkilemişti. Öncelikle 19 uncu yüzyılın başından itibaren başta Yunanistan ve Sırbistan olmak üzere Balkanlarda, Rusya coğrafyası ve Kafkaslarda meydana gelen isyan ve bağımsızlık hareketleri neticesinde kaybedilen topraklarda yaşayan ve katliama maruz kalan Türklerin bir kısmının Bulgaristan coğrafyasına göç etmesi Bulgaristan'daki Türklerin nicelik ve niteliklerinin artmasına sebep olmuştu.

Fransız İhtilaliyle birlikte oluşmaya başlayan Bulgar kimliği ve Bulgar milliyetçiliği Bulgar din adamlarının öncülüğünde dini alanlardaki Helenist baskıya karşı kültürel olarak gelişirken 19 uncu yüzyılda Bulgar milliyetçiliği bağımsızlık hareketine dönüşmüştü. Bağımsızlık hareketi haline dönüşene kadar dini alandaki Yunan baskısına karşı kimliğini koruma güdüsüyle kültürel yayınlarla, bağımsız kilise talepleriyle ve kurulan eğitim kurumlarıyla gelişen Bulgar milliyetçiliği Balkanlardaki diğer devletlerin bağımsızlık hareketlerine başlaması ve bazılarının bağımsızlıklarını kazanması ve Rusya'nın yoğun panslavist propagandasıyla bir isyan hareketine dönüşmüştü. On yıllar boyu devam eden isyan hareketleriyle Bulgarlarda komitacılık geleneği oluşurken, özellikle İstanbul'daki eğitim kurumlarında yetişen Bulgarların öncülüğünde yapılan yayınlar ve propaganda faaliyetleri ve isyanlar neticesinde daha önce Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanan Bulgar Ortodoks Kilisesi 1872 tarihli fermanla bağımsızlığına kavuşmuştu. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya geçiş güzergâhında yer alması

ekonomik olarak gelişmesine yol açarken Mithat Paşa'nın Bulgaristan coğrafyasını kapsayan Tuna Vilayetine vali olarak atanmasıyla birlikte bölgede yeni idari teşkilatlanmalar oluşturulmuş, başta yol ve köprüler olmak üzere bayındırlık faaliyetlerinde bulunulmuş, eğitim kurumları, sosyal kurumlar ve ticari işletmeler kurulmuş ve geliştirilmiş, tarım başta olmak üzere birçok alanda önemli ilerlemeler sağlanmıştı. Bütün bu ilerlemeler Bulgaristan coğrafyasını ülkenin en kalkınmış bölgelerinden biri yaparken bölgede yaşayan Türkler ve Bulgar ekonomik ve kültürel olarak zenginleşmiş ve refah içinde yaşamaya başlamışlardı. Zenginleşen ve iyi eğitim alan Bulgar burjuvası önderliğinde ve Bulgar Kilisesi himayesinde devam eden isyanlar Rusya'nın panslavist politikalarıyla birlikte 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması sonucunda Bulgaristan Prenslığının ve imtiyazlı vilayet statüsündeki Doğu Rumeli Vilayetinin kurulmasıyla nihayete ermişti.

Bulgaristan Prenslığının kurulmasıyla Bulgaristan Türkleri yüzyıllar boyunca göç ederek yerleştikleri Bulgaristan'dan göç etmeye başlamışlardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Bulgar komitacılarının ve Rus ordusunun Türklere yönelik mezalimiyle başlayan göç hareketi Berlin Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik haline gelen Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını elde etmek için Bulgar nüfusu yoğunlaştırma çabası neticesinde Türkleri göçe zorlamasıyla devam etmişti. Aynı dönemde ülkenin farklı bölgelerinde gelişen milliyetçilik akımları ve ayrılıkçı hareketler sebebiyle Anadolu'da Türk ve Müslüman nüfusu arttırmak ve yoğunlaştırmak amacıyla Osmanlı Devleti de Anadolu'ya yönelik Bulgaristan ve diğer bölgelerden Türk göçünü teşvik etmişti.

Bulgaristan tam bağımsız bir ulus devlet haline gelme çabaları sonucu, Berlin Anlaşması'nda ve Bulgar Prenslığı Anayasası'nda Türklerin haklarını korumaya yönelik maddeler olmasına rağmen Türklere yönelik baskıları arttırmıştı. Bulgaristan Prenslığının kurulmasından önce Bulgaristan'ın işlenebilir toprağının yüzde yetmiş Türklerin elindeyken savaş ve prensliğin kurulmasını takiben Türkler topraklarını ve mal varlıklarını kaybetmeye başlamışlardı. İlk göç hareketiyle zengin, eğitilmiş Türklerin Anadolu'ya göç etmesi Bulgaristan'da kalan Türklerin ekonomi, eğitim ve sosyal kurumlar konularında sıkıntı yaşamaya başlamasına sebep olmuştu. Bulgarların Türkleri göçe zorlaması, Türklerin yaşadığı sıkıntılar ile Osmanlı Devleti

ve devamında Türkiye Cumhuriyeti'nin göçü teşvik eden politikaları Anadolu'ya göç hareketinin sürmesine yol açmıştı.

1885 yılında Doğu Rumeli Vilayetini ilhak eden Bulgaristan Prensiğinin 1908 yılında Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan etmesi Bulgaristan Türklerinin Osmanlı Devletiyle bağlarının kopmasına neden olmuştu. Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilanının ardından Balkan Savaşlarında Bulgaristan coğrafyasının savaş alanı olması ve Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Devleti'nin savaşın karşı taraflarında yer almaları Balkan Savaşları sırasında yoğun bir göç hareketi yaşanmasına sebep olmuştu.

Birinci Dünya Savaşıyla birlikte her iki ülkede yaşanan savaş ortamı göçlerin kesilmesine sebep olmuştu. Bulgaristan ve Osmanlı Devletlerinin savaş sırasında müttefik olmaları sebebiyle yakınlaşmaları, savaş sonrası Bulgaristan'da Türklere karşı hoşgörülü ve tabanında önemli bir Türk nüfus barındıran Çiftçi Partisinin iktidara gelmesi ve Osmanlı Devleti yerine yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm komşularıyla olduğu gibi Bulgaristan'la da iyi ilişkiler kurma çabası Bulgaristan Türklerinin geçmişe nispeten önemli kazanımlar edinmesine neden olmuştu. Bu dönemde Bulgaristan Türkleri Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan devrimlerin takipçisi olmuş Latin harflerine geçiş gibi birçok yeniliği Türkiye'nin birçok bölgesinden önce uygulamaya başlamışlardı. Ancak bu durum uzun sürememiş Çiftçi Parti iktidarının sona ermesi ve darbe sonucu iktidara gelen faşist gruplar Türklere yönelik gittikçe artan oranda baskıya başlamışlardı. Faşist iktidar döneminde Türkiye'ye göçe izin verilmemesi ve ardından yaşanan İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş ortamı nedeniyle göçün mümkün olmaması Türkiye'ye yönelik doğal göç akışının kesilmesine ve göç için biriken bir kitlenin oluşmasına sebep olmuştu.

İkinci Dünya Savaşı'na iktidarda faşistlerin bulunduğu Bulgaristan mihver cephesini oluşturan faşist iktidarlara sahip Almanya, İtalya ve Japonya ile birlikte katılmıştı. Savaş sırasında Bulgaristan'da muhalif gruplar Sovyetler Birliğinin teşviki ile faşist iktidar ve Bulgaristan'daki yerleşik mihver devletleri askerlerine karşı mücadele etmek için Vatan Cephesi adı altında toplanmışlardı. Savaşın sonunda Sovyetler Birliğinin içinde yer aldığı müttefik devletlerinin savaşın galibi olması ve Bulgaristan topraklarına SSCB askerlerinin yerleşmesiyle Bulgar İşçi Partisi, Bulgaristan Ulusal Çiftçi Birliği, Zvenolar ve Bulgaristan İşçilerinin Sosyal

Demokrat Partisinden oluşan Vatan Cephesi Koalisyonu Bulgaristan’da iktidarın tek sahibi konumuna gelmişti. Geniş bir tabana yayılan Vatan Cephesi Koalisyonu faşist iktidar döneminin yarattığı hasarların onarım dönemi olarak gördüğü iktidarının ilk dönemlerinde koalisyonun tüm birleşenleri gibi Türklerin de faşist iktidar döneminde gasp edilen ekonomik, sosyal, dini ve eğitim haklarını iade etmeye başlamıştı. Vatan Cephesi’nin Türklere yönelik olumlu politikaları uzun süre devam etmemiş, daha önce iktidarın önemli bakanlıklarını elinde tutan sosyalistler Bulgaristan’da yerleşik SSCB askerlerinin de etkisiyle tüm iktidara hâkim olarak 1946 seçimlerinde meclisteki 465 sandalyeden 277’sini kazanmış ve iktidarın tek sahibi konumuna gelmişlerdi. 1947 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın galipleri ile mağlupları arasında Paris Barış Anlaşması imzalanmıştı. Anlaşmanın ardından SSCB’nin işgal altında tuttuğu ülkelerden çekilmesi gerekmesine rağmen SSCB askerleri çekmek yerine bu ülkelerde sosyalist sistemlerin oluşması için sosyalizm karşıtı muhalefeti askeri yolla sindirme yolunu seçmişti. Bulgaristan’da da SSCB askerlerinin desteğiyle sosyalistler Vatan Cephesinde koalisyon oluşturdukları partiler dâhil tüm muhalefet partilerini kapatmıştı. Tüm muhalefet partilerinin kapatılması ile sosyalizm Bulgaristan’daki hâkim ideoloji haline gelmişti. Bu süreç 1947 yılında yapılan halkoylaması neticesinde Bulgaristan’ın halk cumhuriyeti olduğunun ilan edilmesiyle sonuçlanmıştı.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla Bulgaristan Türkleri için de yeni bir dönem başlamıştı. Yeni yönetimin öncelikli hedefi sosyalist Bulgar milleti yaratmak olmuştu. Bulgaristan Türkleri sahip oldukları Türklük bilinci, sahip oldukları vakıf statüsündeki özel eğitim ve dini kurumları ile devlet propagandasından uzak kalmaları, kapalı toplum yapıları, geleneksel düzenleri, çoğunlukla köylerde yaşayarak çiftçilik yapmaları gibi sebeplerle Bulgaristan içinde yaşayan tüm bireylerin dâhil olduğu tek bir sosyalist Bulgar milleti oluşumuna önemli bir engel oluşturuyorlardı. Bulgaristan halk cumhuriyeti olduğunu ilan ederek İkinci Dünya Savaşı’nın ardından geleneksel güç dengelerinin bozularak ABD ve SSCB öncülüklerinde oluşan iki kutuplu dünyada sosyalist bloktaki yerini almıştı. Türkiye’nin ABD’nin müttefiki olarak karşı cephede yer alması sonucu iki ülke ilişkileri soğuk savaş süresince mesafeli ve sorunlu olmuş ve bu dönemde Bulgaristan Türkleri iki ülke ilişkilerinde önemli bir unsur olmuştu.

Bulgaristan'da sosyalist rejimin kurulmasıyla Türklerin eğitim, kültür, dini ve ekonomik hayatı kısıtlanmaya başlanmıştı. Öncelikle özel okul statüsünde olan Türk okulları kamulaştırılmış, eğitim ve dini kurumların mali kaynağı olan vakıfların mallarına el konulmuş, dini eğitim engellenirken Türkçe eğitim gittikçe azaltılmış, kolektifleştirmeye Türklere ait topraklara ve üretim araçlarına el konmuştu.

Bulgaristan'ın Türklere yönelik baskıyı arttırmasına rağmen soğuk savaşın ilk yıllarında hem Türkiye hem de Bulgaristan Türklerin göçüne karşı çıkıyorlardı. Kore Savaşı'nın çıkmasıyla soğuk savaşın sıcak çatışmaya dönmesi ve Türkiye'nin NATO'ya üye olma çabaları farklı bloklarda yer alan Türkiye ve Bulgaristan ilişkilerinin gerginleşmesine ve Bulgaristan'ın Bulgaristan Türklerinin göçünü bir silah olarak kullanmasına yol açmıştı. Bulgaristan'ın 10/08/1950 tarihli notasında Türkiye'nin üç ay içinde 250.000 Bulgaristan Türkünü göçmen olarak talep etmişti. Bu nota ile başlayan karşılıklı notalar neticesinde Ağustos 1950'den Bulgaristan tarafından göçün yasaklandığı Kasım 1951'e kadar toplam 154.393 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmişti. 1950-1951 göç hareketinden sonra Bulgaristan'ın Türklere yönelik sosyalist ve ateist propagandasını arttırmasına, dini ibadetlerin engellenmesine, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda Türklere yönelik kısıtlamaların olmasına, Türkçe eğitimin sınırlandırılmasına ve artan göç taleplerine rağmen Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü Bulgaristan tarafından engellenmişti.

1950-1951 göç hareketinin Bulgaristan tarafından yarıda kesilmesi birçok ailenin bir kısmının Türkiye'ye göç ederken bir kısmının Bulgaristan'da kalmasına neden olmuştu. Bölünen ailelerin Türkiye'de kalan kısımlarının yarattığı kamuoyu baskısı ve Bulgaristan'da kalan kısımlarının göç amacıyla Türk Konsolosluklarına başvurması, geçmişe göre nispeten iyileşen Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ve uzun süren görüşmeler neticesinde 1968 yılında 1952 yılında kadar Bulgaristan'dan yakın akrabaları Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin göçüne imkân tanıyan anlaşma imzalanmıştı. 1969 yılında yürürlüğe giren anlaşma ile başlayan ve Türkiye'nin talebi ile defalarca uygulama süresi uzatılan göç hareketi Bulgaristan'ın 1978 yılında anlaşmayı durdurmasına kadar devam etmiş ve bu sürede yaklaşık 130.000 Türk Türkiye'ye göç etmişti.

1980’li yıllar Bulgaristan Türklerine yönelik baskının en çok arttığı dönem olmuştur. Bu dönemde Türk kimliği inkâr edilmişti. Bulgaristan Türklerinin Osmanlı Devleti zamanında Türkleştirilmiş Bulgarlar olduğu öne sürülmüş, Türkçe yer isimleri değiştirilmiş, her türlü ibadet ve Türkçe konuşmak yasaklanmış ve 1984 yılının sonunda baskı en üst seviyeye çıkarak “yeniden doğuş süreci” adı altında polis ve asker zorlamasıyla Türklerin isimleri Bulgar isimleriyle değiştirilmişti. Yaşananlar üzerine Türkiye kapsamlı bir göç dâhil olmak üzere her türlü çözümü görüşebileceğini bildirmesine rağmen Bulgaristan yaşananların iç meselesi olduğunu öne sürerek her türlü çözüm önerisini geri çevirmişti. Bu dönemde yaşananlar Türkiye’de farklı şehirlerde yapılan açık hava ve salon toplantıları, yayınlanan bildiriler, yapılan basın toplantıları ve yazılı ve görsel medyada yapılan yayınlarla protesto edilirken yaşananlar Türkiye tarafından NATO, İKÖ, AGİT, BM, AB, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların gündemine getirilerek Bulgaristan’ın protesto edilmesi sağlanmıştı.

Bulgaristan yaşananlardan dolayı Türkiye’de ve uluslararası alanda protesto edilirken Bulgaristan Türkleri arasında da isim değişikliği baskısıyla birlikte örgütlü direniş başlamıştı. Bulgaristan Türklerinin örgütlü direnişi⁶²³ ve Türkiye ve uluslararası kamuoyunun baskılarına rağmen Bulgaristan göç taleplerine olumsuz yaklaşmış ve Türklere yönelik baskılarını arttırmıştı. 1989 yılında soğuk savaşın sonuna gelinmesi ve bu sebeple başta SSCB olmak üzere sosyalist blok ülkelerinde yaşanan gelişmeler ve Mayıs 1989’dan itibaren Bulgaristan’ın farklı bölgelerinde Türklerin yaptığı yürüyüş ve gösteriler neticesinde 2 Haziran 1989 itibarıyla Bulgaristan, Türklerin göçüne izin vermiş ve göçün başladığı Haziran 1989 yılından 1992 yılının sonuna kadar toplam 342.136 kişi Türkiye’ye göç etmişti. Böylece soğuk savaş döneminde yaşanan üç göç hareketinde ve göç dönemleri dışında kaçak olarak göç edenlerle birlikte toplam 590.339 Bulgaristan Türkü göç etmişti.

590.339 kişinin göç ettiği göç hareketlerine tek bir nedenin sebep olduğu düşünülemez. Göç hareketlerine sebep olan birçok itici ve çekici nedenler

⁶²³ Bulgaristan Türklerinin direnişi için bakınız Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s.199-234.

bulunmaktaydı. Hiç kuşkusuz göçün en önemli sebebi Bulgaristan'ın Türkleri göçe zorlamasıydı. Bulgaristan Türkleri göçe zorlayarak öncelikli olarak Bulgar uluslaşma sürecini tamamlamayı hedeflemişti. Bulgaristan Prensiğinin kurulduğu 1878 yılından itibaren Bulgaristan'ın öncelikli hedefi dilsel, kültürel ve etnik bakımdan türdeş bir Bulgar ulusu yaratmak olmuştu. Bu amaçla öncelikle Türklerin Bulgarlaşması sağlanmaya çalışılmıştı. Öncelikle Türklerin Türk okulları kapatılmış, Türkçe eğitim hakkı ellerinden alınmış, dini kurumlar kapatılmış, her türlü ibadet engellenmiş, Türkçe yer adları ve isimler değiştirilmiş, Türklerin kapalı toplum yapısı bozulmuş, Türklere yönelik her alanda ayrımcılık yapılmış, Bulgarlaştırmak için Türkler Bulgar nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelere göçe zorlanmış ve Türk kimliği reddedilmişti. Bütün bu yapılara rağmen Türkler asimile edilememiş aksine Türk kimliği daha çok sahiplenilmişti. Türklere yönelik bu baskılar Türklerde Türkiye'ye göç isteği yaratırken Bulgaristan açısından da Türklerin Bulgarlaştırılmaması sebebiyle göç yoluyla kurtulması gereken bir kitle olarak görülmesine sebep olmuştu. Bulgaristan nüfusunun 20 nci yüzyılın başından itibaren azalan bir ivmeyle artması ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bulgaristan'daki Bulgar nüfusunun nüfus artış hızının azalması ve Bulgarların ülke dışına göçleri sebebiyle nüfuslarının azalmaya başlamasına karşılık Türk ve Çingene nüfusunun doğal nüfus artışı hızının hızla artması ve Türklerin Türkiye'ye rutin göçlerinin sosyalist dönemde kesintiye uğraması sebepleriyle Türk ve Çingene nüfusunun hızla artması Bulgarlarda Bulgaristan'ın ileride bir Türk ya da Çingene devleti olabileceği korkusu yaşanmasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti döneminden kalan Türkler tarafından yönetilme düşüncesi, Bulgarlarda geçmişten gelen ve sosyalist dönemde işlenen düşman Türk algısı ve Türkiye'nin Türk nüfusun hakkını korumak için Kıbrıs'a müdahalesi ile Bulgaristan'daki Türklerin haklarını korumak için Türkiye'nin askeri müdahalede bulunabileceği ve Bulgaristan'ı işgal edebileceği düşüncesinin yarattığı korku Bulgaristan'ın Türklerden kurtulmayı istemesine sebep olmuştu.

Bulgaristan'da halk cumhuriyetinin ilanı ile sosyalist sisteme geçilmesi Bulgar toplumunda önemli değişimlere neden olmuştu. Bu değişimden en çok nüfusunun büyük çoğunluğu köylü ve kendi özel mülkü olan toprağı işleyen çiftçi olan, devletten bağımsız özel eğitim kurumlarına sahip, dini yaşama bağlı,

Bulgarlarla farklı köy ve şehirlerde yaşayan, farklı işyerlerinde çalışıp farklı işler yapan Türkler etkilenmişti. Türkler sosyalist sistemle birlikte toprak ve üretim araçlarının kooperatifleştirilmesiyle bunları kaybetmiş, oluşturulan kooperatiflerde Bulgarlarla birlikte çalışmış, çiftçi nüfusun azaltılarak işçi nüfusunun artırılması hedefi sebebiyle Bulgarlar nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu şehirlere göç etmek zorunda kalmış, okulların devletleştirilmesi ve eğitim sisteminin sosyalist sisteme uyum sağlaması sebebiyle her türlü eğitim hakkını kaybetmiş, ateist propagandaya maruz kalmış, sanayinin geliştirilmesi ve bayındırlık faaliyetleri sebepleriyle ihtiyaç duyulan kaynağın ve işgücünün sağlanması amacıyla Türkleri sömürmeye yönelik bir sistem kurulmuş ve her türlü ibadeti engellenmişti. Sosyalist sistemin yarattığı bu ortam Türklerin Bulgaristan'da yaşamasına imkân tanımamış ve göçe mecbur bırakmıştı.

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü için yukarıda sayılan itici nedenler olduğu gibi Türkleri Türkiye'ye göçe teşvik eden çekici nedenler de bulunmaktadır. Öncelikli olarak sahip oldukları Türk kimliği ile Türklerin vatanının Türkiye olduğu düşüncesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yapılan devrimlerin ve Atatürk'ün sadık takipçileri olmalarıyla birlikte Atatürk'e ve cumhuriyete duyulan hayranlık ve gelecek nesillerin Türklüklerini kaybedebileceği korkusu göç için önemli nedenlerden olmuşlardır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler için Türkiye'ye göç nesiller boyu en önemli hedef olmuştur. Özellikle daha önce Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin mektuplarında ve Bulgaristan'ı ziyaretlerindeki anlatıları göç hedefinin önem kazanmasına sebep olmuştur. Daha önce Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin Türkiye'de ekonomi, siyasi, sosyal, kültürel ve sportif alanlarda kazandığı başarılar Türkiye'ye göçü çekici hale getirmekteydi.

Bulgaristan Türklerinin göçünün itici ve çekici sebeplerinin yanı sıra uluslararası ortamdan kaynaklanan bir sebebi de bulunmaktadır. Soğuk savaş döneminde uluslararası ilişkilerde daha önce kullanılmayan birçok araç silah olarak kullanılmıştı. Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye göçleri de bu dönemde soğuk savaşın farklı bloklarında yer almaları sebebiyle Bulgaristan ve Türkiye arasında karşılıklı olarak kullanılan araçlar olmuşlardır. Göçler 1950-1951 yıllarında olduğu gibi bloklar arası gerilimin arttığı ve sıcak çatışmaya dönüştüğü dönemlerde

Türkiye'yi zorda bırakmak amacıyla kullanılırken diğer dönemlerde hem göçler hem de Bulgaristan Türkleri karşılıklı olarak istihbarat amacıyla kullanılabilmişlerdi.

Yaşanan göç hareketleri neticesinde 1945 yılından 1989 yılının sonuna kadar Türkiye'ye göç eden 551.977 kişiden toplam göçmen sayısının yüzde 20,59 oranında olan 113.679 kişi Bursa iline yerleşmişti. Bursa'ya yerleşen göçmenlerden sadece 1950-1951 yıllarındaki göçün iskânli statü de olması sebebiyle iskâna mecbur tutulan 14.340 kişi devletin yer göstermesiyle Bursa yerleşirken göçmen sayısının geri kalanı kendi istekleri ile Bursa'ya yerleşmişlerdi. Bulgaristan göçmenlerinin yerleşmek için Bursa'yı tercih etmelerinin çeşitli nedenleri vardır. Göçmenlerin Bursa'yı tercihlerinde en önemli etken Bursa'nın bir göçmen şehri olmasıdır. 1990 yılı verilerine göre Bursa nüfusunun yüzde 37,08'i göçmenken yüzde 11,96'sı yurtdışı göçmendi. Bursa'nın 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ve Balkan Savaşlarının ardından ve cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun dış göç aldığı ve bu göçlerle gelen göçmenlerle 1950'li yıllarda yurtdışından göç edenlerin bir kısmının hayatını kaybettiği ve bunların çocuk ve torunlarının 1990 istatistiklerinde doğum yeri Bursa olarak görüldüğü düşünüldüğünde Bursa'daki yurtdışı göçmen oranının çok daha yüksek olduğu varsayılabilir. Göçmen oranının yüksek olması tek başına göçmenlerin Bursa'yı tercih etmesine sebep olmamakla birlikte tercih için bazı nedenlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Göçmenlerle yapılan görüşmeler ve daha önce yapılan araştırmalara göre Bulgaristan Türklerinin yerleşmek için Bursa'yı tercih etmesindeki en önemli sebep yakınlarının ve akrabalarının Bursa'da bulunmasıdır. Özellikle 1950-1951 göçünden sonraki göçlerin serbest statüde olması sebebiyle devletten herhangi bir yardım alınamaması göçmenlerin hayatlarını sürdürebilmeleri, yeni bir hayata başlayabilmeleri ve ekonomik hayata ivedi olarak katılabilmeleri için akrabalarının ve yakınlarının yardımına ihtiyaç duymalarına yol açmıştı. Göçmenlerin yakın ve akrabalarının dışında destek alabildikleri bir başka unsurda göçmen dernekleri olmuştur. Özellikle 1989 göçmenlerine yardım için etkin rol oynayan göçmen derneklerinin göçmen nüfusun yoğun olduğu Bursa'da yer alması göçmenler için önemli bir tercih nedeni olmuştu. Göçmen nüfusunun Bursa'da yoğun olması beraberinde yeni göçmenler için uyumu kolaylaştıracak bir sosyal ortamın oluşmasını sağlamıştı. Göçmenler için sosyal uyum önemli olmakla birlikte öncelikli

ihtiyaçları ekonomik yaşama en çabuk şekilde girerek yeni bir hayata başlamak olmuştur. Bursa'nın gelişen sanayisinin yarattığı işgücü açığı göçmenler için önemli bir fırsat olarak görülmüştü. 1950-1951 göçleriyle Bursa'ya gelen göçmenlerin Bursa'daki ekonomik başarıları sonraki göçmenlerin ekonomik olarak Bursa'da rahat edebilecekleri inancının oluşmasına neden olmuştur.

Bursa'nın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti boyunca Balkanlardaki şehirlerle birlikte anılması ve daha önce Bursa'ya göç edenlerin sözlü anlatılarıyla, mektuplarla, kartpostallarla, fotoğraflarla aktardıklarıyla oluşan Bursa algısı Bulgaristan Türklerinde Bursa'ya göçün bir hedef olarak oluşmasına neden olmuştur. Edebiyatta ve anlatılarda Bursa ile Balkan şehirleri arasındaki manevi benzerlik ön plana çıkarılırken Bursa'nın doğal çevresinin ve ikliminin Bulgaristan'daki kentlere benzemesi, coğrafi olarak Bulgaristan'a yakın olması ve Anadolu topraklarında yer alması sebebiyle güvenli topraklar olarak algılanması Bursa'nın tercih edilmesinin diğer nedenleri olarak sayılabilir.

Yaşanan göç hareketleri sonucunda önemli sayılabilecek miktarda göçmen nüfusunun Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelmesinin hem Türkiye hem de Bursa için olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yeni Cumhuriyetin en önemli amaçlarının arasında ülkenin nüfusunu arttırmak ve yeni kurulan ulus devlete uyumlu tek bir kültüre ve dile sahip millet oluşturmak gösterilebilir. Özellikle soğuk savaş döneminin başında yaşanan göç hareketleri sonucu Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye gelişleri nüfusu arttırırken göçmenlerin Cumhuriyetin ulaşmak istediği Türk kimliğine sahip olmaları göçlerin nüfus anlamında Türkiye'nin homojenleşmesine katkı sağlamasına neden olmuştur. Göçler neticesinde kısa sürede binlerce göçmenin gelmesi ekonomik olarak sıkıntılar yaşayan Türkiye'nin göçmenlerin iâşe, geçici barınma, sağlık, eğitim gibi acil ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmasına neden olmuştur. 1950-1951 göçmenlerinin iskânlı statüde olması sebebiyle bu göçmenlere yönelik iskânları ve ekonomik hayata katılmaları amacıyla arazi, işyeri ve konut tahsisi ve iş ekipmanı ve malzemesi yardımı yapılması devlet bütçesi üzerinde önemli bir yüke neden olmuştur. 1950-1951 göçünün yarattığı mali külfet iç iskân gibi planlanan birçok faaliyetin yapılamamasına neden olmuştur. Bu dönemden sonraki göçlerde iskânlı göçe izin

verilmemiş, devletten herhangi bir yardım talep etmeyen serbest statüdeki göçmenler Bulgaristan'daki mali hakları saklı kalmak üzere kabul edilmeye çalışılmıştı.

Göçmenler ülke için sadece mali bir yük olmamış aynı zamanda ekonominin gelişmesi ve kalkınma için ihtiyaç duyulan donanımlı ve eğitilmiş işgücü ihtiyacını da karşılamıştı. 1950li yıllarda Türkiye'nin yaşadığı dönüşüm kapsamında çiftçi, sağlık personeli, zanaatkâr, teknisyen gibi yetişmiş personel ihtiyacının karşılanmasında göçmenler önemli bir rol oynamıştı.

1950-1951 göçlerinden sonraki dönemde ülke içinde yoğun bir iç göç hareketi ve kalkınma hamlesinin başlaması soğuk savaş dönemindeki Bulgaristan Türklerinin diğer göçlerinin Türkiye'ye etkisini değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu dönemde doğal nüfus artışı neticesinde nüfusun artması, ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarındaki gelişmeler neticesinde işgücü için ihtiyaç duyulan yetişmiş eleman ihtiyacının ülke içinden karşılanması ve artan genç nüfusun oluşturduğu iş gücü arzının ekonomideki işgücü talebinden fazla olması sebebiyle ortaya çıkan işsizlik gibi faktörler göçmenlerin daha önce ülke genelinde yaptığı olumlu etkilerin oluşmasını engellemiştir.

Bulgaristan göçmenlerinin etkileri Bursa ölçeğinde daha iyi değerlendirilebilmektedir. Ancak Bursa'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından itibaren devamlı olarak Bulgaristan'dan göç alması bazı alanlarda soğuk savaş dönemindeki etkilerin değerlendirilmesini zorlaştırmakta ve etkinin zaman sınırlarından bağımsız değerlendirilmesine neden olmaktadır. Türkiye'nin en önemli göçmen şehirlerinden olan Bursa şehri sadece soğuk savaş döneminde Bulgaristan Türklerinin göçüyle göçmen şehri olmamıştı. Bursa söz konusu göçlerden çok daha önce 18 inci yüzyıldan itibaren bir göçmen şehri görünümüne bürünmüştü. Ancak 18 inci yüzyıldan itibaren gelen göçler kendileri için kurulan köylerde ya da yerleşim yerlerine yerleşen kapalı bir topluluk göç ettikleri bölgelerin kültürlerini sürdüren Bursa'daki yerleşik toplumla etkileşime girmeyen bir yapıdaydı. Bu durumun önemli sebeplerinden biri yerleşik toplumda gayrimüslimlerin egemen olması ve daha da önemlisi bu dönemde "yerli" olarak adlandırabileceğimiz yerleşik kültüre sahip kentli Müslüman nüfusun sayısının kısıtlı olması gösterilebilir.

Soğuk savaş döneminde Bulgaristan'dan gerçekleşen göçler ise etki anlamında önceki göçlerden farklılık göstermiş ve Bursa'yı çeşitli açılardan

etkilemiştir. Göçmenlerin Bursa'ya önemli etkilerinden biri nüfus alanında olmuştur. Ülke genelinde olduğu gibi 1950-1951 göçmenleri Bursa'da da nüfusun homojenleşmesine önemli katkı yapmıştır. 1950-1951 göçmenleri 1950'li yıllarda verdiği yurtiçi göçlerle net nüfusu azalan Bursa şehrinin nüfus kaybının hissedilmemesini sağlamıştı. Bu dönemde göçlerle birlikte oluşturulan ve düzenli bir kentleşme örneği olarak gösterilebilecek mahallelerle Bursa'nın kentleşmesi verimli Bursa ovasına doğru genişlemeye başlamıştı. 1950-1951 göçmenleri tarafından Bursa Ovasında kurulan ilk yerleşim yerleri modern kentleşme prensiplerine göre örnek birer mahalle olurken 1968-1978 ve 1989 göçmenleri Bursa'da var olan konut açığı sebebiyle verimli tarım arazilerinin yerleşime açılmasıyla çarpık kentleşmenin ve gecekondulaşmanın parçası olmuşlardı. 1989 göçmenlerinin yaşadığı konut açığı sebebiyle Görükle'deki göçmen konutları gibi Bursa'daki ilk uydu kent örneklerinden biri oluşturulmuştu. Göçmenler kentleşme konusunda olumlu ve olumsuz etkilere neden olurken ekonomik anlamda Bursa'nın kalkınmasında önemli rol oynamışlardır. 1950'li yıllarda sanayi gibi bir planı olmayan ufak ölçekli bir turizm şehri olarak planlanan Bursa göçmenlerin ardından önemli bir dönüşüm yaşamıştı. Göçle gelenlerin çalışkanlıkları, girişimci ruhları ve kendini kanıtlayabilme, yerleşik olabilme psikolojisi birçok göçmenin ülke çapında başarılı iş adamı, holding sahibi olmasını sağlamıştı. Göçmenlerin yarattığı çalışkan, ucuz, nitelikli işgücü de sanayinin gelişmesinde göçmen müteşebbislere eşlik etmişti.

1950-1951 göçmenleri çalışkanlıkları ve müteşebbis ruhlarıyla gayrimüslimlerin Bursa'dan göçleriyle boşalan iş alanlarında ve Bursa'nın sanayi şehri olmasını sağlayacak sanayi alanlarında önemli katkılarda bulunmuşlardı. Günümüzde Bursa'nın bir sanayi şehri olarak adlandırılmasına neden olan birçok sanayi işletmesi bu dönemde göç eden göçmenler tarafından kurulmuştu. Göçmenler yerli nüfusa göre daha iyi eğitilmiş ve donanımlı olmaları sebebiyle sanayinin gelişmesi için ihtiyaç duyulan yetişmiş eleman ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlamışlardı. 1968-1978 ve 1989 göçmenleri Bulgaristan'daki sosyalist sistem içinde edindikleri işçi kültürünü sanayileşen Bursa'daki çalışan kesime aktarmışlardı. Bu kapsamda disiplinli ve düzenli çalışan göçmenler diğer işçilerden farklılık göstererek onlara örnek oluşturmuşlardı.

Cumhuriyetin hedeflediği laik, Türklük bilincine sahip, modern toplumu temsil eden göçmenler öncelikle Bursa'nın sosyal yapısını değiştirmişlerdi. Göçmenlerle kapalı bir toplum yapısına sahip Bursa'nın yapısı değişmiş modern bir kentli kimliği oluşmuştu. Sosyal alanda öncelikli etki kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılması şeklinde olmuştu. Bulgaristan'da devlet dışı dernek ve vakıf gibi organizasyonlarla kendilerine ait eğitim, kültür, sosyal ve dini kurumları işleten Bulgaristan Türkleri sivil toplum kuruluşları alanındaki tecrübelerini Bursa'ya taşıırken Bursa'daki farklı alanlardaki birçok derneğin kurulmasına katkı sağlamış ve daha önce kurulmuş bir çok sivil toplum örgütünde başkanlık gibi önemli görevler olarak Bursa'da sivil toplum kültürünün yerleşmesine önemli katkılar sağlamışlardı.

Göçmenlerin ekonomi ve sosyal girişkenliklerini siyaset alanındaki katılımcı anlayış izlemiştir. Göçmenler yerel ve ulusal siyasete hem seçmen hem de siyasetçi olarak müdahil olmuşlardır. Seçmen olarak seçmen derneklerinin yönlendirmesine açık, göçmen adayları destekleyen, öncelikle kendilerinin göçüne izin veren siyasi partinin takipçisi olan, ülkeye uyum sağladıktan sonra çoğunlukla Türk kimliğine dair siyaset yapan partileri destekleyen olan göçmenler bakan, milletvekili, büyükşehir belediye başkanı, belediye başkanı ve meclis üyesi olarak siyasete katılmış ve ulusal ve yerel siyasette her parti göçmenlere yer vermeye çalışmış, listelerinde Bulgaristan göçmeni olmayan partilerin hata yaptığı ve seçimde başarısız olacağı düşünülmüştür.

Dünyanın ve Türkiye'nin birçok bölgesinde göçmenlerin yerleşik olan halkla yaşadığı kimlik ve kültür çatışması Bursa halkı ve Bulgaristan göçmenleri arasında yaşanmamıştır. Bunun en büyük sebebi yerleşik Bursa kültürünün ve kimlik algısının 19 uncu yüzyılda başlayan Bulgaristan ve Balkan göçmenlerinin etkisinde kalmasıdır. Günümüzde Bursa kültürünü simgeleyen iskender kebab, kestane şekeri, cantık, inegöl köfte gibi birçok ürün, birçok tarım ve üretim biçimi, birçok şarkı ve halk oyunu ve birçok toplumsal alışkanlık göçmenlerin 19 uncu yüzyıldan beri Bursa'ya getirdiği kültürel öğelerdir.

Bulgaristan göçmenleri soğuk savaş dönemindeki göçleriyle birlikte ekonomi başta olmak üzere her alanda kalkınma döneminde olan Türkiye ve Bursa'nın gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Soğuk savaş döneminin sona erdiği yıllarda Türkiye ve Bursa'nın plansız büyümesi ve kalkınmasının yarattığı ekonomik

krizler, işsizlik, çarpık kentleşme, şehirlerdeki nüfus artışının yarattığı eğitim, sağlık, altyapı gibi sorunlar, gelir dağılımındaki adaletsizlik, yaşanan iç ve dış göçlerle oluşan gettolar ve siyasette öne çıkan kimlik siyaseti neticesinde şehirlerde yaşanan kültürel çatışmalar ve göçün getirdiği mali külfet soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye'nin bir asırdan fazla süren Anadolu dışındaki Türkleri Türkiye'ye göç etmeye teşvik eden politikasından vazgeçmesine neden olmuştur. Yaşanan politika değişikliğiyle kaybedilen vatan topraklarında kalan soydaşlarımızın her sıkıntılı dönemde Türkiye'ye göç etmeleri yerine onları oldukları yerde refah içerisinde yaşatacak, hak ve hürriyetlerini kullanabilecekleri şartları geliştirecek, oralardaki sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı daha yaşanabilir kılacak bir politika izlenmeye başlanmıştı.

Bursa soğuk savaş sonrası dönemde yoğun bir göç almamasına rağmen göçmen şehri kimliğini korumaktadır. Özellikle soğuk savaşın son döneminde göç eden ailelerin çocuklarının Bursa'nın siyasal, sosyal ve ekonomik hayatında ön plana çıkması, Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine girmesi ile birlikte göçmenlerin birçoğunun çifte vatandaşlık alması ve iletişim ve ulaşım imkânlarının artması ile birlikte Bursa ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler ve Bursa'nın göçmen kimliği güçlenmişti. İlişkilerin güçlenmesi ve Bursa'daki yerel yönetimlerin Türkiye dışında yaşayan Türklerin göçünün teşvik edilmeyip buldukları ülkelerdeki refahının sağlanması politikasına uygun bir şekilde Bulgaristan'daki Türklerin Bulgaristan'daki hayat kalitesini arttıracak, Türk kimliğini ve Türk kültürünü koruyacak projeleri uygulaması Bulgaristan Türklerini desteklemektedir. Bulgaristan göçmenlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasında önemli rol oynadıkları Bursa'daki belediyeler, kamu kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları Bulgaristan'daki Türklere yardım ederken hem Bursa'nın bölgeye vefa borcunu ödemekte hem de Büyük Atatürk'ün ifade ettiği gibi “kaybedilen toprakların aziz hatıralarına” sahip çıkmaktadırlar.

BİBLİYOGRAFYA

A-ARŞİV BELGELERİ

BCA, Dosya No: 426846, Fon Kodu: 30..10.0.0 , Yer no: 243.646, 1/8/1946.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0 , Yer no: 113.38.2.1., 31/5/1947.

BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 30.01.00.00, Yer no: 17.99.11, 28/09/1950.

BCA, Dosya No: 107-89958, Fon Kodu:30..18.1.2, Yer no: 236.44..1, 20/6/1969.

BCA, Fon Kodu: 30.01.00.00 , Yer no: 17.97.3.1. 03/07/1947.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 125.32.2., 16/04/1951.

B-RESMİ BELGELER

24. Dönem TBMM Albümü, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları
No: 2, Ankara 2011.

AYIN TARİHİ 1947-1950.

BULGARİSTAN'DAN Türk Göçleri, DPT Sosyal Planlama Başkanlığı, Şubat
Ankara 1990.

HİZMET Uygulamaları Genel Envanteri (1.1.1995 tarihi itibariyle), Köy
Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995.

RESMİ Gazete, 1934,1948.

TBMM Albümü (1920 - 2010) 2. Cilt 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler
Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010;

TBMM Albümü (1920 - 2010) 3. Cilt 1983-2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler
Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010;

TBMM Tutanak Dergisi, 1951,1952,1985,1986,1989,1990.

C- KİTAPLAR

**AĞANOĞLU, H.Yıldırım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus
Talih**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011.

AKAN, Yusuf ve ARSLAN, İbrahim, Göç Ekonomisi, Ekin Yayınevi, Bursa 2008.

AKGÜN, Necati (Derleyen), Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Kuruluşu ve

- Gelişimi**, BTO Yayınları, Bursa 2002.
- AKGÜR, Zeynep Gökçe, **Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- AKKAYAN, Taylan, **Göç ve Değişim**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.
- AKŞİN, Sina, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- ANADOL, Cemal, **Tarihe Hükmeden Millet Türkler**, Bilge Karınca Yayınevi, İstanbul 2010.
- ARI, Oğuz, **Bulgaristanlı Göçmenlerin İntibakı**, Rekor Matbaası, Ankara 1960.
- ARMAĞAN, Mustafa, **Bursa Şehrengizi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998,
- ARSAVA, Ayşe Füsün, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1993.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınları, İstanbul 2004.
- AYDIN, Mahir, **Şarki Rumeli Vilayeti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- AYKUT, Şaban, **Büyük Bursa Tarihi Antolojisi**, Kendi Basım, Bursa 1999.
- BABUŞ, Fikret, **Osmanlıdan Günümüze Etnik, Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç Ve İskân: Siyaseti Ve Uygulamaları**, Ozan Yayınları, İstanbul 2006.
- BALKAN, Nihat ve KAPLANOĞLU, Raif, **120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası**, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bursa 2009.
- BEĞLAN, Toğrol, **Direnış, Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi**, İstanbul Yayınevi, İstanbul 1989.
- BULGAR Müslümanları ve Gerçekler**, Sofya Pres Ajansı, Sofya 1986.
- CANATAN, Kadir, **Göçmenlerin Kimlik Arayışı**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1990.
- CASTLES, Stephen ve MİLLER, Mark J. , **Göçler Çağı Modern Dünya’da**

- Uluslararası Göç Hareketleri**, Çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- ÇAVUŞ, Embiya, **Bulgaristan'da Türk Olmak**, Bilge Oğuz Yayınevi, İstanbul 2009.
- CRAMPTON, R.J., **İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar**, Çev. Emel KURT, Yayın Odası Yayıncılık, İstanbul 2007.
- DAYIOĞLU, Ali, **Toplama Kampından Meclis'e**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- DOĞAN, İsmail, **Eylül ve Bursa**, Gendaş Yayını, İstanbul 2004.
- DOĞU ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara 1998.
- DUVERGER, Maurice, **Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1986.
- ENGELHARDT, Ed, **Tanzimat**, çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1967.
- ERCAN, Yavuz, **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- ERGENÇ, Leman, **Bulgar Yayınlarında Türkler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- ERDOĞDU, Hikmet, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi Ve Nato İttifakı**, IQ Yayıncılık, İstanbul 2004.
- ERÖZDEN, Ozan, **Ulus Devlet**, Dost Kitapevi, Ankara 1997.
- FEHER, Geza, **Bulgar Türkleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- GERAY, Cevat, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)**, Maliye Enstitüsü Ajans-Türk Matbaası, Ankara Ocak 1962.
- GÖNLÜBOL, Mehmet (v.d.), **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993.
- GERASİMOV, Petır (der.), **Kökenler, Bulgaristan'da İslamlaştırılmış İnsanların Bulgar Menşei**, Çev.Hristo Lilov ve Antim Şarmanski, Sofya Pres Yayını, Sofya 1989.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, **Balkan Savaşları Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

- İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- , **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992.
- İPEK, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- İNEGÖL Tanıtım ve Kent Rehberi**, İnegöl Kent Konseyi, İnegöl 2013.
- JAMES, Harold, **Alman Kimliği**, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2000.
- JIVKOV, Todor, **Barış ve İşbirliği**, Çev: N. Sel, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul 1975
- KAFILI, Kadircan, **Türkiye'ye Göçler**, İstanbul 1966.
- KAMİL, İbrahim, **Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul 1989.
- KAPLANOĞLU, Raif, **Bursa'da Mübadele(1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- KARPAT, Kemal H., **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, İmge Yayınevi, Ankara 2004.
- , Kemal H., **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- , Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KEMALOĞLU, Ayşegül İnginar, **Bulgaristan'da Türk Göçü(1985-1989)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.
- KOÇAOĞLU, Sami, **Bulgaristan Türkleri Ahh**, Melisa Matbaacılık, İstanbul 1998.
- KOSİFOĞLU, Mesut Haluk, **Geçmişten günümüze Bursa Tarihi ve Bursa'da Yunan Mezalimi**, Zikir Yayınları, Bursa 2000.
- LAMARTİNE, Alphonse de, **Aşiretten Devlete(Türkiye Tarihi)**, Haz. M.R. Uzman, Tercüman Gazetesi 101 Temel Eser, İstanbul 1990.
- LÜTEM, Ömer Engin, **Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989**, C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- MCCARTHY, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998.
- MUTLUER, Mustafa, **Uluslararası Göçler ve Türkiye**, Çantay Kitabevi, İstanbul

2003.

- ORAN, Baskın, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara 2001.
- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- , İlber, **Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına Türklerin Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- OSMANLI İmparatorluğu Tarihi**, Histoire Üniversitesi Tarih Kurumu, Çev. Şiar Yalçın, Kar Yayınları, İstanbul 2005.
- ÖKSÜZ, Hikmet, **Batı Trakya Türkleri**, Karam Yayınları, Çorum, 2006.
- ÖZBİR, Kamuran, **Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez**, Son Havadis Yayınları, İstanbul 1986.
- ÖZÇELİK, Selahattin, **Bulgar Terör Örgütünün Anatomisi**, İlgı Yayınları, İstanbul 2006.
- ÖZER, İnan, **Kentleşme Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004.
- ÖZTÜRK, Ali, **Bulgaristan'dan Türkiye'ye Rumeli'den Bursa'ya Hayatım ve Hatıralarım**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.
- ÖZTÜRK, Cemil (ed.), **Türk Tarihi ve Kültürü**, Pegam Akademi Yayıncılık, Ankara 2007.
- PARASIZ, İlker ve BİLDİRİCİ, Melike, **Modern Emek Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002.
- PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri İkinci Kitap**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1989.
- ROUX, Jean Paul, **Türklerin Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
- SANDER, Oral, **Türk Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara 1998.
- SULTAN Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- ŞEN, Y.Furkan, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı yayınevi, Ankara 2004.
- ŞENTÜRK, Hüdai, **Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

- TATA, Sabri, **Türk Komünistlerin Bulgaristan Macerası**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- TEKELİ, İlhan, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
- TEKİN, Arslan, **Balkan Volkanı**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2008.
- TURAN, Ömer, **The Turkish Minority in Bulgaria**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- UZUNOĞLU, Halil, **Ceddimin Menkıbeleri ve Bulgar Zindanlarında Kırk Ay**, kendi basım, Bursa 2003.
- YALÇIN, Cemal, **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara,2004.
- YAŞAYAN Müze Bursa**, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2009.
- YEŞİLBAHÇE, Zülkef, **Ata Topraklarından Anavatana Anılar**, kendi basım, Bursa 2008.
- YİNGER, J. Milton, **Ethnicity:Source of strenght? Source of conflict?**, State Universty of New York Press, Albany 1994.
- YORDANOV, Yordan, **Arşivler Konuşuyor 2**, Çev:Antim Şarmanski, Sofya Pres Yayını, Sofya 1987

Ç-MAKALELER

- AHMED, Vedat Sabri, “*Bulgaristan Türklerinin Siyasi ve Kültürel Tarihine Dair Genel Bir Çerçeve*”, **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.385-393.
- AKGÜL, Suat, “*Bulgaristan Türkleri ve Türk İnkılabı*”, **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 432-443.
- AKILLIOĞLU, Tekin, “*Bulgaristan’ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.: 44 Sayı: 3-4, Temmuz-Aralık Ankara 1989, s.139-153.
- AKSİT, Belma T., “*Göç Araştırmalarında Hızlı Değerlendirme Metodolojisi*”, **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.67-77.
- AKSOY, Ali, *Rumeli’de Bir Özlem: Bizi Ancak Bursa Paklar*”, **Bursa Defteri**, Mart

- Bursa 2001, s.56-66.
- ARAFAT, Mohammed, “*Bulgaristan’daki Türk azınlığın Anadolu’ya Göçü*” , **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.I, Sayı:1, Haziran Edirne 2000, s. 33-43.
- ARIK, Umut, “*Turkey and International Security System in The 21 th Century*”, **Eurasian Studies**, Sayı: 4, 1995/96, s.2-11.
- ATASOY, Ahmet, “*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Nüfus Coğrafyası*”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:8, Sayı:15, Hatay 2011, s.29-62.
- ATASOY, Emin, “*Postsosyalist Dönemde Bulgaristan’da Yaşanan Demografik Kriz Ve Yansımaları*”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 12, Bursa 2007/1., 1-24.
- , Emin, “*Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, Sayı 21, İstanbul 2010, s.1-17.
- AYTAÇ,Serpil, “*Bursa’da Kültür Değişimi: Göç Olgusuna Sayısal Bir Bakış*”, **Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**,Sayı:2, www.isguc.org, 2004.
- BAKIRCI, Nedim ve TÜRKAN, Hüseyin Kürşat, “*Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar’daki Rolü ve Önemi*”, **Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1, Kastamonu 2013, s.145-160.
- BARCAN, Ömer Lütfi, “*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler*”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, No 1-4, C. 15, İstanbul 1953-1954, Cilt 1-4.2den ayrı basım.
- ,Ömer Lütfi, “*Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizatör Dervişler*”, **Türkler**, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002; s. 141-190.
- BERRY, J.W. , “*A Psychology of Immigration*”, **Journal of Social Issues**, Vol. 57, No.3, Fall 2001, s.615-631.
- BOZKURT, Gülnihâl, “*İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise Ve Okul Sorunları*”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, İssue:4, Ankara

1990,s.99-120.

BULAÇ, Ali, “Şerit Üzerindeki Kürt Nüfus”, **Zaman Gazetesi**, 20 Eylül 2010.

“**BULGARİSTAN’DAKİ Etnik ve Müslüman Azınlıkların Durumu Konusunda Rapor**”,
Çev. Tacettin Karaer, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 7-8, TODAİE Yayınları,
Ankara 1985-86, s. 181-192.

“**BURSA Tartışmaları-9 Bursa, Göçler Ve Kentsel Yansımaları**” , **Bursa Defteri**,
Mart Bursa 2001, s.10-36.

CEBECİ, Ahmet, “*Bulgaristan Türklerinin Göçü Hakkında*”, **Türk Kültürü Dergisi**,
Sayı: 63, Ocak Ankara 1968, s.189-193.

-----, Ahmet, “*Bulgaristan’da İslam Dinine Yapılan Baskı*”, **Türk Kültürü
Dergisi**, Sayı:87, Ocak Ankara 1970, s.209-211.

-----,Ahmet, “*Yakın Tarihimizde Bulgar Mezalimi ve Neticeleri*”, **Azerbaycan
Dergisi**, Sayı: 254, Ekim-Aralık Ankara 1985, s.109-120.

-----, Ahmet, “*Bulgaristan Türkleri*”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:69, Temmuz
Ankara 1968, s.668-669.

CENGİZ, Atila, “*Bulgaristan’da Türk Dili*”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 59,
Eylül Ankara 1967, s.847-852.

ÇALIŞKAN, Vedat ve AKBULUT, Cengiz, “*Bursa Kentine Yönelik Göçlerin
Gecekondulaşma Sürecine Etkileri: Uludağ Yamaçlarındaki Gecekondu*”,
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,Volume:3, Issue:12, Summer
2010, s.115-122.

ÇAVUŞ, Mehmet, “**Bulgaristan’daki Türk Okulları ve Öğretim meselesi**”, Türk
Kültürü, Temmuz Ankara 1984.

ÇAVUŞOĞLU, Halim , “Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye’ye Göçler
ve Nedenleri”, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:41, Bahar
Ankara 2007, s. 123-154.

ÇOLAK, Filiz, “*Bulgaristan Türklerinin Anavatana Göç Hareketi (1950–
1951)*”,**Tarih Okulu Dergisi**, Sayı:14, İlkbahar-Yaz, İstanbul 2013, s. 113–
145.

DEMİREL, Muammer, “*XIX. Yüzyılda Bursa’da Göçmen İskanı*”, **Bursa’nın
Zenginliği Göçmenler**, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi

Yayını, Bursa 2009, s.31-50.

“*DESTROYING Ethnic Identity ,The Gypsies of Bulgaria*”,**Helsinki Watch Report**, June 1991.

DİŞBUDAK, Cem ve AKGÜN, Gonca, “*Bulgaristan Göçmenlerinin İşgücü Piyasasına Uyum Biçimlerinin Karşılaştırmalı Analizi*”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:9, Sayı:35, Yaz, Ankara 2011, s.48-70.

EFENDİOĞLU, İbrahim, “*Bulgaristan’ın Kendi Anayasası ve Uluslararası Sözleşmeler Karşısında Çelişkili Uygulamalar*”, **Azerbaycan Kültür Dergisi**, Sayı:254, Ekim-Aralık Ankara 1985, s.121-125

EMİNOV, Ali, “*Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria*”, **European Centre for Minority Issues**, JEMIE 6, Sayı:2, 2007, s.11. (Erişim Tarihi:10.02.2012)

-----, Ali “*Bulgaristan’daki Türkler 1945-1983*”, **Türkler**, çev. Mine Çankaya, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s.377-384.

EREN, Hasan, “*Bulgarlar ve Türk Dili*”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı Bildiriler 7 Haziran 1985**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.1-14.

GÖÇMENLERE Yardım Derneği, “*Bulgaristan Türklerinin Durumu*”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 39, Ocak Ankara 1966, s.288-289.

GÖKA, Erol, “*Göçebeyim, Göçebesin, Göçebeyiz*”, **Hürriyet Gazetesi**, 18/06/2007.

GÜNAY, Mehmet, “*Osmanlı Sonrası Bulgaristan Topluluğunun Dini Hayatı*”, **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.407-416.

HACISALİHOĞLU, Mehmet ve ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, “*Giriş*”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s. 11-28.

-----, Mehmet, Neriman, “*89 Göçü İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları*”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s. 31-74.

HAKOV, Cengiz, “*Bulgaristan Türklerinin Göçmenlik Serüveni*”, **Türkler**,Ed. Hasan

- Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.371-376.
- HOŞGÖR, Şeref, “*Türkiye’de Kantitatif Yöntemlerle Dolaylı Göç Tahminleri, Sorunları ve Yaklaşımlar*” , **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.104-124.
- İÇDUYGU, Ahmet ve ÜNALAN, Turgay, “*Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri*”, **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.38-55.
- , Ahmet, “*Türkiye’de Uluslararası Göçün Siyasal Arkaplanı: Küreselleşen Dünyada Ulus Devleti İnşa Etmek Ve Korumak*”, **Türkiye’ye Uluslararası Göç**, Editör Barbara Push ve Tomas Wilkoszewski, Çev. Mutlu Çomak Özbatır, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s.17-40.
- İNAN, Yüksel, “*Bulgaristan’daki Türkler ve Uluslararası Hukuk Açısından Hukuksal Statüleri*”, **İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE YAYINLARI, Cilt 10-11, Ankara 1989, s.65-90.
- KAPLANOĞLU, Raif, “*Bursa’nın Kentsel Gelişimi*”, **Bursa Defteri**, Mayıs Bursa 2008, s.39-52.
- KARATAŞ, Ali İhsan, “*Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, Bursa 2006, s.267-284.
- KAYAPINAR, Ayşe, “*Bulgar Tarihçilerinin Komplolarının Bulgaristan’daki Türk Azınlığa Etkileri*”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoglu ve Mehmet Hacısalihoglu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012,s. 99-120.
- KOCACIK, Faruk, “*Gerileme Döneminde Anadolu’ya Yönelik Göçler*”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:9, Güz, Ankara 2008, s.415-424.
- KOHEN, Sami, “*Kınama Yeter mi?*”, **Milliyet Gazetesi**, 26.05.1989.
- KOLUKIRIK, Suat, “*Bulgaristan’dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma Ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği*”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 30, No:1, Mayıs, Sivas 2006, s. 1-13.

- KÖNİ, Hasan, “*Balkanlarda Türk Azınlıkları ve Karşılaştıkları Sorunlar*”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı:7-8, TODAİE YAYINLARI, Ankara 1986,s.109-116.
- KURT, Metin, “*Siyasal Tarih 1300-1600*”, **Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600**, Ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- KURTKAN, Amiran, “*1950-1951 Yılında Türkiye’ye Techir Edilen Bulgaristan Türkleri Etrafında Anket Usulü Tatbikatı: Göçmenlerin Mesleki Durumu*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:22, No:2, Aralık-Şubat, İstanbul 1960-1961, No:2’den ayrı basım.
- LÜTEM, Ömer, “*Tarihsel Süreç İçerisinde Bulgaristan Türklerinin Hakları*”, **Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı**, Ed: Erhan TÜRBEDAR, ASAM yayınları, Ankara 2003,s.44-60.
- MAKAL, Ahmet, “*Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara 2001, s.103-140.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin “*Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi (31 Ekim – 3 Kasım 1929)*”, **Bellekten**, C.LIV, Sayı:21, Ankara 1990, s. 309-330.
- , Hüseyin, “*Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*”, **Türkler**, Ed. Hasan Celal Güzel vd., C.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.361-370.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “*Kızık köylerinin Tarihsel Kökeni*”, **Bursa Defteri**, Sayı:9, Mart-Nisan-Mayıs Bursa 2001, s.77-83.
- OKUTAN, M. Çağatay, *Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı*, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 59-2, Ankara 2004, s.60-75.
- ORAN, Baskın, “*Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik*”, **A.Ü.Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No:1-4, Ankara Ocak-Aralık 1993,s.109-120.
- , Baskın, “*Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler*”, **A.Ü.Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No:1-4, Ankara Ocak-Aralık 1993,s.121-148.
- ORHONLU, Cengiz, “*Batı Trakya Türk Azınlığının İsmi Meselesi ve Yunanistan'ın Parçalama Siyaseti*”, **Türk Kültürü**, Sayı: 44, Haziran 1966, s.27-31.
- ORTAYLI, İlber, “*Genel Göç Olgusu*”, **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler**;

- 8-11 Aralık 2005**, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, İstanbul 2006,s.19-22.
- ÖNAL, Mehmet Naci, “*Romanya Türklerinin Günümüz Edebiyatı*”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:4, Güz Ankara 1997, s.15-39.
- PEEVA, Ralitsa “*Azınlıklar yok edilirken biz sustuk*”, **Balkanlarda Türk Kültürü**, Sayı 11(39), Nisan Haziran, Bursa 2001,s.4-5.
- PETKOVA, Lilla, “*The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian–Turkish Relations, 1947-2000*”, **The Global Review of Ethnopolitics**, Vol. 1, Sayı:4, June 2002, s.42-59.
- PİROĞLU, D., “*Bulgaristan’da Yaşayan Türk Kardeşlerimiz ve Sınırlı Göç Meselesi*”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 75, Ocak Ankara 1969,s.234-243.
- SALİH, Osman, “*Osmanlı Sonrası Bulgaristan’da Yeniden Doğuş Süreçleri*”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç**, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu ve Mehmet Hacısalihioğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s.121-136.
- SELİMOĞLU, İsmail, “*Cumhuriyet Döneminde Bursa’ya Mübadele Sonrası Dönemde Göç*”, **Bursa’nın Zenginliği Göçmenler**, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayını, Bursa 2009, s.197-235.
- SEZGİNER, Taylan, “*Gölyazı İçin Çok Geç Olmadan*”, **Bursa Defteri**, Sayı:9, Mart-Nisan-Mayıs Bursa 2001, s.147-150.
- ŞEKER, Nesim, “*Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa*”, **Bursa Defteri**, Mart Bursa 1999, s.113-130.
- ŞENYURT, Hasan , “*Bulgaristan Türklerinin Dramı, “Bulgarlaştırma” Politikası Nasıl Uygulanıyor*”, **Milliyet Gazetesi** 23 Şubat 1985.
- SERPER, Özer , “*1950-1960 Devresinde Türkiye’ de Şehirleşme Hareketleri*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 24, Sayı: 1-2, İstanbul 1963-1964, s.155-181.
- ŞİMŞİR, Bilal N., “*Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler: Büyük Göçün Sona Ermesi (1950 –1951)*”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:275, Mart Ankara 1986, s.52-63.
- , Bilal N., “*Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler*”, **Türk Kültürü**, Yıl XXIV, Sayı 272, Nisan, Ankara 1984, s.500-514.

- , Bilal N., “*Bulgaristan’daki Türk Azınlığı-I*”, **Balkanlar’da Türk Kültürü**, Yıl:13, Sayı:48, Bursa Temmuz-Ağustos-Eylül 2003.
- , Bilal N., “*Bulgaristan Türkleri*”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:263, Ankara Mart 1985, s.666-668.
- , Bilal N., “*Bulgaristan’daki Türk Azınlığı*”, **Balkanlar’da Türk Kültürü**, Yıl:13, Sayı:49, Temmuz-Ağustos-Eylül, Bursa 2003, s.6-11.
- , Bilâl N., “*Bulgaristan’daki Türk Azınlığı*”, **Balkanlar’da Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 50, Ocak-Şubat-Mart Bursa 2004, s.7-10.
- TANOĞLU, Ali, “*Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi(1950-1951)*”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, No:9, Ekim 1952- Temmuz 1953, İstanbul, s.129-161.
- TEKELİ, İlhan, “*Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler*”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. 1, Sayı: 1, Bahar Ankara 1975, s.153-176.
- , İlhan, “*Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi*”, **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.7-21.
- TOĞROL, Beğlan, “*Geleneksel Aile Düzeni İçinde Bulgaristan’da Yeni Bir Direnme Gücü Olarak Türk Nüfus Hareketleri*”, **İstanbul Üniversitesi Psikoloji Çalışmaları Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, İstanbul 1993, s.59-64.
- ÜNAL, Serdar, “*Kimliğin Tarihsel Ve Kültürel Ortak İnşası: Türkiye’de Balkan (Rumeli) Göçmenleri*”, **Milli Folklor**, Sayı 94, Ankara 2012, s.27-40.
- YEŞİLBAHÇE, Zülkef, “*Neden İsyan Ettik*”, **Balkanlar’da Türk Kültürü, Balkanlar’da Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 50, Ocak-Şubat-Mart Bursa 2004,s.45-46.
- YILMAZ, Mehmet, “*Balkan Savaşı’ndan Sonra Türkiye’den Yunanistan’a Rum Göçleri*”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:10, Güz, Konya 2001, s.13-18.
- YÜCEL, Yaşar, “*Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları*”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı-Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.67-91.
- ZAFER, Zeynep, “*Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi*”, **89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık**

Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, İstanbul 2012, s.199-234.

ZÜLAL, A., “21. Yüzyılda Göçler”, **Bilim ve Teknik**, sayı: 415, Ankara 2002.

D-TEZLER

AKGÜN, Berrin, **Mekânsal İmge-Mekansal Pratik İlişki/İlişkisizliğinin Bursa’da 1950-1951 Ve 1989 Bulgaristan Göçmenleri Üzerinde İncelenmesi**, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2001.

ÇAĞLAYAN, Savaş, **Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler(Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nin İlanından Günümüze)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

HAKSÖZ, Cengiz, **Linguistic Rights Of The Turkish Minority In Bulgaria**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

HOCAOĞLU, Beycan, **Bulgaristan’dan Türkiye’ye Yönelik Göçler Ve Göçmen Yerleşme Alanlarında Sosyo–Ekonomik Ve Mekansal Özellikler**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi ,İzmir 2011.

KARAKILIÇ, İlhan Zeynep, **The Work Strategies And Experiences Of The Wave Of 1989 Immigrants From Bulgaria Settled In Ankara**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

KILIÇASLAN, Seher Cesur, **İnegöl Bölgesi’nde Yaşayan Bulgaristan Göçmeni ve Yerli Ailelerin Aile Yapısı**, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

KOÇANCI, Mustafa, **1984 Bulgaristan Örneği: Göç Edenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

- NEVREZOVA, Aydzhan, **Bulgar Yönetiminde Azınlıklar (1878-2004)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- ÖZGÜR, Ulvi, **Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- ÖZKAN, Vildane, **Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Siyasi Otorite İle Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- ŞENTÜRK, Habibe, **The 1989 Migration From Bulgaria To Turkey: Nationalism And Identity Among The Migrants**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- TAHİR, Nuri Ali, **1945 Sonrası Bulgaristan Türklerine Yönelik Asimilasyon Politikası**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- TAŞ, Muharrem, **Bulgaristan ve Yunanistan'da Türk Azınlığın Siyasi Hakları**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.
- TEFİK, Eliz İsmail, **Dynamics Of Social Citizenship And Identity Perceptions: Immigrant Turks From Bulgaria In Northern Cyprus**, , Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- ULUKAN, Nihan Ciğerci, **Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği, Yönelik Göçler Ve Göçmen Yerleşme Alanlarında Sosyo – Ekonomik Ve Mekansal Özellikler**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.
- VATANSEVER, Erhan, **Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.

YAPICI, Zehra Kaderli, **Bulgaristan Göçleri Bağlamında Türk Kadınlarının Göç Anlatıları**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

YILMAZ, Rüştü, **Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı(Türk Basınına Göre)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

YORULMAZ, Seçil, **1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan Türklerine Yönelik Uygulanan Asimilasyon Politikaları ve Göç Deneyimleri**, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

E-SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet Gazetesi

Hâkimiyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Olay Gazetesi

Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi

TÜRK Kültürü Dergisi, Bulgaristan Türkleri Özel Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Sayı 263, Mart Ankara 1985.

F-SÖZLÜKLER

KAPLANOĞLU, Raif, **Bursa Ansiklopedisi I Yer Adları**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2001.

OZANKAYA, Özer, **Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü**, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.

YURT Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, 3. Cilt, 1982.

G-SÖZLÜ KAYNAKLAR

Cemile GÜRLER,01.11.2011

Hüsmen SOLMAZ, 30.01.2014.

Kemal COŞKUN,30.10.2011.

Mehmet HÜR, 01.11.2011

Mustafa GÜRLER,01.11.2011.

Naciye BENEK, 05.02.2012.

Nefize DURMAZ,30.01.2013

Nefize SEVER, 07.02.2012.

Nadiye MESUTOĞLU, 31.01.2012.

Nevin KUTLUAY,22.12.2013.

Şuayip ÖZGÜR, 22.12.2013.

Fikriye Yalçın, 30.01.2014.

Ğ-İTERNET KAYNAKLARI

<http://www.gocsempozyumu.org/turkiyeyegoc.htm>; Erişim tarihi 10.08.2011.

<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1878berlin.html> ; Erişim tarihi 02.11.2010.

<http://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm>; Erişim Tarihi:01.02.2013

<http://www.nedirkimdir.org/dimitrov-biyografisi/> Erişim Tarihi:28.08.2010.

http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf Erişim Tarihi: 10.02.2012

www.greekhelsinki.gr/%2Fpdf/%2Fcedime-se-bulgaria-muslims.doc&ei=0wWdUuSIFceS4ATh74HYCA&usg=AFQjCNHzzZOMY9xTxNkXpu7QqTGTOyJ7oA Erişim tarihi: 17.10.2010

<http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2007/2-2007-Eminov..pdf> Erişim Tarihi:12.02.2012.

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/psikoloji/article/download/18966/18097> Erişim Tarihi:12.02.2012

<http://www.bursa.gov.tr/?sayfa=mymenu&pid=48> Erişim Tarihi: 22.11.2011.

www.tuik.gov.tr.

<http://blog.milliyet.com.tr/gozden-kacan-bursa-lezzeti-cantik/Blog/?BlogNo=56306>

Erişim Tarihi: 31.08.2015

<http://kafkas.com/kurumsal/hikayemiz> Erişim Tarihi:31.08.2015

<http://nasilkolay.com/bursanin-yoresel-yemekleri> Erişim Tarihi:31.08.2015

http://www.isgucdergi.org/?p=arc_view&ex=212&inc=arc&cilt=6&sayi=2&year=2004 Erişim Tarihi: 21.10.2013.

Erişim Tarihi: 21.10.2013.

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/psikoloji/article/download/18966/18097> Erişim Tarihi:12.02.2012.

Erişim Tarihi:12.02.2012.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1504 TÜİK Kişi Başına

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 1923-1997 Tablosu Erişim Tarihi; 22.11.2011.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgar_Kom%C3%BCnist_Partisi Erişim Tarihi:

23/12/2014

<http://www.parliament.bg/bg/17> Erişim Tarihi:10.08.2010

<http://www.byegm.gov.tr>

<http://www.gazeteesenler.com/Haber/Yerel-Haber/30112011/BU-GOREV-MACIR-MILLETVEKILLERININ.php>, Erişim Tarihi: 30.11.2011

<http://blog.milliyet.com.tr/gozden-kacan-bursa-lezzeti-cantik/Blog/?BlogNo=56306>

Erişim Tarihi:30.08.2015.

<http://n-s-d-a-p.tr.gg/NAZ%26%23304%3BZ%26%23304%3BM.htm> Erişim Tarihi:

23/12/2014.

<http://kafkas.com/kurumsal/hikayemiz> Erişim Tarihi:30.08.2015.

<http://nasilkolay.com/bursanin-yoresel-yemekleri> Erişim Tarihi:30.08.2015.

www.bursa.bel.tr

www.osmangazi.bel.tr

www.nilufer.bel.tr

www.yildirim.bel.tr

Seçim Çevresi Ve Sandık Kurullarına Göre Milletvekili Genel Seçim Sonuçları,

<https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>, 20.12.2015.

H-TV PROGRAMI-BELGESEL

“Biz Buradayız Programı” ,**TRT İNT**, 03.01.2009.

“Zaman Kaybolmaz Programı” ,**Bloomberg HT TV**, 24.10.2011.

I-MÜZELER

Bursa Göç Tarihi Müzesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Merinos Atatürk Kongre Kültür Merkezi.

İ-MİKROFİLM ARŞİVİ

“Bulgaristan Türkleri” , **Milli Kütüphane Mikro Film Arşivi**, Milli Kütüphane, Ankara 2010.

EKLER

EK-1

BULGARİSTAN HALK CUMHURİYETİ'NİN 10.08.1950 TARİHLİ NOTASI⁶²⁴

“Bulgar Hükümeti Türkiye’ye göç etmek niyetini açıklamış olan 250 bini aşkın Bulgaristan Türküne göç için formüller dağıtmış ve bunlardan 54.028 kişiye de pasaport vermiş bulunmaktadır. Ama Türk makamları kendi arzularıyla göç etmek isteyen bu insanlara çeşitli güçlükler çıkartmaktadır. Türk Konsoloslukları 10 Ağustos 1950 gününe kadar ancak 15.835 kişiye Türkiye’ye giriş vizesi vermişlerdir. Ayrıca Türk makamları Bulgaristan Türkleri arasında propaganda yapmakta Türk azınlığını Bulgaristan 'a karşı kışkırtmaktadırlar. Bu zararlı kampanya hasat mevsiminde daha da artmaktadır. Türk propagandasına aldanan Bulgaristan Türk ahalisi işlerini bırakıyor, malını mülkünü elden çıkarıyor ve ciddi sıkıntılara düşüyor. Türkiye’nin bu tutumu 1925 tarihli Türk Bulgar İkamet Sözleşmesi’nin çiğnenmesi demektir ve Bulgar Dışişleri Bakanlığı bunu şiddetle protesto eder. Bulgar hükümeti Türkiye’ye göç etmek isteyen 250.000 Türk asıllı Bulgar vatandaşına pasaport verme işini yakında bitirecektir. Türkiye bu 250 bin kişiye üç ay içinde (yani 10 Kasım 1950 tarihine kadar) göçmen olarak kabul etmelidir. Ondaki sonrada Türkiye’ye göç etmek isteyenlere engel çıkarmamalıdır.”

---

⁶²⁴ Bilal N. Şimşir, “*Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar ve Belgeler*”, **Türk Kültürü**, Yıl XXIV, Sayı 272, Nisan Ankara 1984, s.500.

EK-2

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 28.08.1950 TARİHLİ NOTASI⁶²⁵

“Türkiye'ye hicret etmek isteyen Bulgar vatandaşı Türklerin durumu ile ilgili olarak, 10 Ağustos 1950 tarihli ve 304 - 50 - 1 sayılı notasında Bulgar Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin serdettiği mütalâaları dikkat ve ehemmiyetle incelemiş olduğunu Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı mezkûr hükümete bildirmekle şeref kazanır.

Bulgar Hükümeti, meselenin aslı ile yakın bir münasebeti olmadığı halde, notasına ırk, din ve menşe farklarına bakmaksızın, bütün Bulgar vatandaşlarına eşit haklar tanımış olduğu, azınlıkları içtimaî, siyasî, harsî inkişafı bakımından vücudu muktazi şartların tahakkuk ettirildiği ve onların hayat seviyelerini yükseltmeğe yarayacak birçok tedbirler alınmış bulunduğu teminat ile başlayarak, 18 Ekim 1925 tarihli Türk - Bulgar ikamet mukavenamesinde yazılı ve muhacerete müteallik hükümleri kendisinin gereği gibi tatbik etmekte olduğunu ve bu cümleden olarak, miktarı hâlen 250.000'i bulan ve bunu da açacağına ima edilen göçmenlere beyannameler dağıtıldığını, hatta bunlardan 54.000 kadarına memleketi terk için vize de verildiğini beyan ve buna mukabil, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin mukavenamede derpiş edilen taahhütlerini yerine getirmediğini iddia etmektedir.

Bu isnadı haklı göstermek için Bulgar Hükümetinin ileri sürmeğe kalkıştığı deliller ve zikrelediği olaylar hülâsatan şunlardır: Bulgaristan'daki Türkiye konsoloslukları göçmenleri mukavenamede mevcut olmayan birtakım şartlara tâbi tutarak onlardan siyasî ve içtimaî kanaatleri hakkında sarîh beyanlar ve Türkiye'ye muvasalatlarında bir yıl müddetle taayyüşlerim deruhte edecek hısım ve akrabaları bulunduğu dair teminat istemektedirler.

- Vize muamelesi aylarca hatta bazı hallerde bir yıl kadar geciktirilmektedir.
- Türkiye'nin Sofya'daki elçiliği ve Bulgaristan'ın muhtelif yerlerindeki konsolosluklar ilgililere, bu memleketi terk için pasaport almazdan evvel, Türk makamlarından gelecek muhaceret müsaadesini beklemelerini tavsiye etmektedirler.

⁶²⁵ **Aym Tarihi** Ağustos 1950,
<http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=484&Yil=1950&Ay=8> (Erişim Tarihi: 10.02.2010).

- Türkiye konsolosluklarındaki memurlar göçmenlerden Bulgaristan'ın iç emniyeti ile ilgili bazı bilgiler edinmeğe teşebbüs eylemektedirler.

- Bu isnatları müteakip Bulgar Hükümeti kendisinden pasaport almış şahıslardan ancak 15835ine tarafımızdan vize verilebilmiş olduğunu kaydederek, bütün bunlardan bu işde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin samimî bir zihniyetle hareket etmedi manasını çıkarmakta ve bir taraftan Bulgaristan Türklerini memlekete kabulde teahhur ve müşkilât gösterildiği «tema» sı üzerinde böylece ısrar ederken, notasının bir yerinde, bu ahali nezdinde muhaceret lehine demagojik propagandalar yapıldığı gibi yukarıdaki isnatla açıkça mütenakız iddialar da ileri sürülmekte ve hatime olarak bu 250.000 göçmenin notayı tevdi tarihinden itibaren üç ay içinde Türkiye'ye nakilleri işinin tamamlanmasını istemektedir. Dışişleri Bakanlığı bütün bu iddiaları ayrı ayrı cevaplandırmamdan evvel, Bulgar notasına Devletlerarası muhaberatın ferik vasfı olan nezakete aykırı bir ifade şekli kullanılmasını esefle müşahade ettiğini kaydetmekten kendini alamaz.

Diğer taraftan, Bulgaristan'daki Türk konsoloslukları memurlarının göçmenlerden memleketin emniyetle ilgili bazı şeyler öğrenmek mealinde, gerçeğe uymayan, meselenin mevzuu ile de rabıtası bulunmayan bir isnadın notada yer almasından duyduğu hayreti burada açıkça ifade eylemeği aynı bakanlık bir vazife saymaktadır.

Bulgar Hükümeti Bulgaristan'daki azınlıklara ve bu meyanda, Bulgar vatandaşları Türklere tatbik edilmekte olan müsait muameleden bahseylediğine göre, evvelâ bu ifade üzerinde durmak lâzım gelir. Hakikat şudur ki Bulgaristan'daki Türk azınlığının ana haklarına riayet bakımından olsun, iktisat ve hars bakımlarından olsun, yaşama şartları hiçbir zaman bugünkü kadar düşük ve endişe verici bir durum manzarası göstermemiştir. Bu acıklı durumu pek yakından ve tafsilâtiyle bilen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Bulgar neşir ve vasıtalarıyla aleniyyete intikal ettirilen siyasî bir vesikaya, hiç şüphesiz dünya umumî efkârı üzerinde müsait bir tesir yaratmak gibi bir düşünüşle ile konulan bu cümlelerin, hiç değilse, Türk azınlığına taalluku itibariyle, doğru olmadığını burada sarihane ve cevap makamında beyan eylemek zorundadır. Esasen ihtiyarî olduğu malûm bulunan bu göç işinin, bir çeyrek asırlık bir tecrübe ile teyyüt etmiş yıllık tabii haddi birdenbire-şaşılacak bir hızla aşması ve muhaceret arzusundaki insanlar miktarının yalnız şu son zamanlarda

250.000 gibi muazzam bir yekûna yükselmesi ancak bu insanların Bulgaristan'daki şimdiki hayat şartlarına artık tahammül edememekte olmaları sebebiyle izah edilebilir ki bu halin yukarda bahis mevzuu Bulgar iddiasını teyit değil, aksine, tekzip edecek bir mahiyette olduğu aşikârdır.

Muamelenin daha seri bir seyir takip edebilmesini sağlamak için, birçok bakımlardan vücudu lâzım olan, bazı formalitelerin bile lağvı cihetine gidilmiştir. Eğer bahis mevzuu konsolosluklar bu işe şimdiki nispeten dar kadrolarıyla bakmak zorunda kalmışlarsa bu durumun sebebi Bulgar makamlarından konsolosluklardaki küçük memurlar hakkında tatbikten çekinmediği her türlü tazyik muameleleri yüzünden oralarda çalışmak cesaretini gösterecek talip bulunmakta uğranılan güçlük, hatta imkânsızlıktır.

Kendi ahdî vecibelerine riayetsizliği yüzünden, karşı tarafın zaten çok ağır olan külfetlerini geniş miyasta arttırmış bulunan Bulgar Hükümeti bu defa, yukarda da işaret edildiği gibi, muhaceret hareketini kendi aldığı teşebbüsle, bütün tahminleri aşan bir nispete çıkarmış, bu harekete bir nevi tehcir mahiyeti vermiş bulunuyor.

Türkiye'ye gelemedikleri için Yunan topraklarına sığınan birçok Bulgar vatandaşları Türkün mevcudiyetini, muhaceret adıyla anılan bu akının hakikî saikleriyle üzerinde fazla durup düşünmeğe mahal bırakmıyor. Binaenaleyh, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Bulgar Hükümetini insanî duygulara da kendi ahdî mükellefiyetlerine de uymayan işler yapmakta ısrar eylesinden dolayı şiddetle protesto eder.

Ahali muhacereti hakkında Türkiye ile anlaşma yapmış olan tek devlet Bulgaristan değildir. Vaktiyle Dobruca'daki Türk azınlığının nakli hususunda Romanya ile de bir mukavelename akdetmiş ve karşılıklı gerçek hüsnü niyet sayesinde bu mukavelenin taraflardan ne birinin ne diğerinin şikâyetine mahal vermeden tatbik ve intacı mümkün olabilmiş idi. Türkiye Hükümeti bu tarihî hakikati Bulgar Hükümetine hatırlatmaktan zevk duyar.

Mukavelenamede muhaceret için bir müddet tayin edilmediği ve bunun, şimdi yapılmak istenildiği gibi, kitle tehciri şeklinde vukuunu âkidlerin kasıtlanmış oldukları noktalarına Bulgar Hükümetinin dikkatini çekerken, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti böyle bir neticenin tahakkuku emrinde vaki bir baskıdan veya hesaplı teşvik hareketlerinden vazgeçilmesi lüzumu üzerinde ısrar eylemeğe ve tahsisen ekalliyetler hukukuna ve alelitak insan hakr-larma karşı yapılan bu devamlı

tecavüzlere nihayet verilip meselenin iki memleket arasında dostane bir hal şekline bağlanması mümkün olmadığı takdirde Bulgaristan Türklerine reva görülen gayrî insanî muameleleri Milletlerarası kurumların tetkikine arzulemek ıstırasında kalacağını da şimdiden bildirmeğe lüzum görmektedir.

Bulgaristan'daki durumlarının tahammülü aşacak derecede güç olması yüzünden Türkiye'de yerleşmek ihtiyacını hisseyleyen bedbaht ırkdaşlarını muhaceretin tabii seyir hadleri dahilinde, her zaman kabule müsaraat etmiş ve edecek olan Türk Hükümeti hal ve şartların müsaadesi nisbetinde bu hadlerin bile üstüne çıkmakta tereddüt gösteremeyecek olmakla beraber, 250000 gibi muazzam bir yekûna balığ miktarda göçmenin pek kısa bir zamanda memlekete alınmasının ciddiyetle düşünölebilecek birşey olmadığına kanidir. Her halükârda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti göçmenlerin menkul mallarını birlikte almalarına karşıkoymak suretiyle mukavelename hükümlerini ihlâlden vaz geçmesini ve ilgililerin tasfiye ettikleri «Mülk ve malları bedellerini ne suretle memleket dışına çıkarabileceklerine» dair iki devlet arasında yapılması mezkûr mukavelenamenin muktezasından iken, şimdiye kadar tezekkür ve intacı mümkün olmayan « anlaşma » üzerinde hemen görüşmeye başlanılmasını Bulgar Hükümetinden talebeder.

Dışışleri Bakanlığı Bulgar Halk Cumhuriyeti Hükümetine bu vesile ile de saygılarını sunar.”

EK-3**BULGARİSTAN HALK CUMHURİYETİ'NİN 22 EYLÜL 1950****TARİHLİ NOTASI⁶²⁶**

“Türk makamlarına ve Bulgaristan’daki Türk konsolosluklarının Türkiye’ye göç etmek isteyenlerin Türkiye’deki akrabalarından teminat aradığı ve göç etmek arzusunda bulunanların siyasi akitlerinin incelendiği yolunda Türk notasındaki itiraflar Bulgar hükümetinin göçmenlere müşkülât çıkardığı hakkındaki iddiaları tekzip eder mahiyettedir ayrıca Türk hükümetinin bu meseleyi siyasi maksatlarla istismar etmek istediğine delalet eder. Türk azınlığının feci durumda bulunduğu dair iddialar ise tamamen hakikate aykırıdır. 9Eylül tarihinden sonra Bulgaristan’da azınlıklar için müsavi haklar tanınması yolunda bazı tedbirler alındığı malumdur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz

1-Türk azınlığının eğitim için sarf edilen gayretler neticesinde 1042 ilkokul 163 orta okul ve 2 tanede lise açmıştır. Bu okullarda 100 bin den fazla Türk çocuğu kendi ana dilleriyle ve parasız olarak okutulmaktadır. Bundan maada yüzlerce Türk açılan kurslara devam etmektedir. Ayrıca Türk azınlığının kültürünü yükseltmek için kütüphaneler de açılmıştır. Bütün bunlar Türk azınlığının kültür seviyesinin yükseltilmesi için nasıl çalışılmakta olduğunun açık delilleridir.

2-Bulgaristanda eşit siyasi haklara sahip Türk azınlığı içinde 2200 kişi belediyede ve vilayet meclislerinde üye bulunmaktadır. Evvelce olduğu gibi bugünkü mecliste de Türk azınlığının hakkını savunan mebuslar vardır.

Bütün bu yukarıda saydığımız hususlar Türk azınlığının arasında bir çalışma hevesi uyandırmış. Birçok Türkler nişanlarla ve unvanlarla taltif edilmişlerdir. Bulgaristan’daki Türk azınlığının hakiki durumu bu merkezde bulunmakla beraber bir kısım Türkler dini sebeplerden dolayısıyla göç etmek arzusunu izhar etmişlerdir. Bulgar hükümeti de akdetmiş olduğu anlaşmalara sadık kalarak göç etmek isteyen Türk azınlığından hiç birisinin arzusuna mani olmamaktadır ve olmayacaktır.

Bu yolda Türkler tarafından gösterilen her türlü endişe yersiz ve haksızdır. Nitekim Türkiye’nin Sofya elçisi İstinyeli Türk basınında yer alan bir demecinde

⁶²⁶ **Ayın Tarihi** Eylül 1950, <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=487&Yil=1950&Ay=9>, (Erişim Tarihi:10.02.2010).

Bulgaristan'daki Türklerin durumunun Türk basınında yazıldığı gibi olmadığını ve farklı bulunduğunu söyleyerek aksi hal varit olsa idi elçilik bu vaziyete seyirci kalamazdı demiştir. Türk elçisinin Türk basınında çıkan bu yazıları tezkip eden demeci dolayısıyla biz burada şunu da belirtmek isteriz ki halen Türkiye'de halkın yüzde 83 cahildir. Mektep çağında olan çocukların yüzde 50 si mektebe gitmektedir. Köy halkı hayatı boyunca sıhhi yardımdan mahrum kalmıştır. Her sene 400 bin kişi bu alakasızlıktan ölmektedir. Türkiye'de yüzbinlerce köylünün bir karış toprağı yoktur. Bunlar büyük çiftlik sahiplerine ırgat olarak çalışmak zorundadırlar. Türkiye'ye göç etmek için Bulgaristan'daki Türklerin yalnız Bulgar makamlarından vize almaları kâfi değildir. Ayrıca Türk makamlarınca da kabul edilmeleri lâzımdır. Aramızdaki anlaşma gereğince her iki hükümet de göçmenlere tam serbesti vermek mecburiyetindedir. Bugün Türk makamlarının anlaşmanın bu maddesini kendilerine göre tefsire kalkışmaları, açıkça gösteriyor ki, bu göçmenleri kabul etmek istememektedirler. Anlaşmanın ikinci maddesi gene göçmenler arasında hiçbir fark gözetilmemesi âmirdir. Böyle olduğu halde göçmenlerden Türkiye'de zengin akrabalarının "bulunmasını, onların siyasî akitlerinin tetkik edilerek bilinmesini arzulamak, anlaşmaya tamamen mugayir bulunuyor. 10 Ağustos tarihinde verilen Bulgar Notası, Türklerin bu husustaki niyetlerini açıkça yüzlerine vurmaktadır. Şimdi de göçmenlerin kendi arzularıyla hareket etmedikleri iddia ediliyor. Bu doğru değildir. Bulgar Hükümeti bir defa daha tekrar eder ki, Türk azınlığı yalnız kendi arzularıyla göç etmek istemektedir ve onların bu isteklerine riayet edilmektedir. Bu sebeple bunun hilâfına olan iddiaları Bulgar Hükümeti reddeder. Türk azınlığının perişan halde bulunduğu iddiasına gelince:

Bulgar Hükümeti bu hususta da, yani mal ve mülklerinin tasfiyesi hususunda da onlara tam serbesti vermiştir. Bu münasebetle şunu da hatırlatmak isteriz ki, Trakya'da ve Anadolu'da yaşayan Bulgarlar, malları ve mülkleri yağma edilerek Bulgaristan'a kovulmuşlardır. Türk Hükümeti bunların hiçbir şeyini vermemiştir. Bundan ayrı olarak bir buçuk milyona yakın Yunanlı da insafsızca Türkiye'den kovulmuş, yüz binlerce Ermeni ise katledilmiştir. Göçmenlerin üç ay zarfında kabul edilemeyeceklerine dair olan noktaya gelince, bu tamamıyla yersizdir. Bu hareketiyle Türk Hükümeti, göçmenleri kabul etmeyeceğini ve bundan kaçındığını göstermektedir. Bilindiği gibi, göç-etmek hakkı yalnız ve yalnız göçmenlerin

arzularına bağılıdır. Hal böyle olunca, Bulgar Hükümeti bu meselinin uzayıp gitmesine ve dolayısıyla kendi iktisadî durumunun sarsılmasına müsaade edemez. Bulgar Hükümeti anlaşmanın kesin şekilde tatbikini istemektedir ve bu isteğinde haklıdır. Türk notasında, konsolosluk memurlarının göçmenleri istihbarat gayesiyle sorguya çekmedikleri iddiasına gelince, bu da doğru değildir. Bulgar makamlarının elinde bu hususta kâfi deliller vardır. Bundan dolayı Bulgar Hükümeti, konsolosluk memurlarının bu yoldaki hareketlerini protesto eder ve Türk Hükümetinden bu gibi hareketlere son verilmesi için tedbirler almasını talep eder. Bu vesile ile, şu noktayı da belirtmek lâzımdır ki, Türk notasındaki göçmen meselesinin milletlerarası bir mesele haline sokulacağı noktasını Bulgar Hükümeti göçmenleri kabul etmemek için bir bahane addettiğini bildirir.

Bulgar Hükümeti ayrıca Türk hükümetinin bugüne kadar bu göçmenleri kabul etmek için lazım gelen hiçbir tedbiri almamış olmasına da dikkat nazarı çeker. Bu hal göçmenleri kötü duruma sokar. Bulgar hükümeti bütün bu hareketlerden ve hala sistemli şekilde yapılan tahriklerden dolayı Türk hükümetini protesto eder ve bunlara bir son vermesini ister. Bulgar Hükümeti Türk Hükümetinden tespit edilen müddet içinde Türkiye'ye göç etmek arzusunda bulunan Türk azınlığının hiçbir tefrik yapılmaksızın kabulünü istemektedir. Aksi takdirde anlaşmaya aykırı hareketten ve güçlük çıkartılmış olmasından dolayı terettüp edecek bütün mesuliyet yalnız ve yalnız Türk hükümetine raci olmuş bulunacaktır.”

EK-4

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 16 EKİM 1950 TARİHLİ NOTASI⁶²⁷

“Dış işleri bakanlığı Türkiye’ye gelip yerleşmek isteyen Bulgaristan Türkleri hakkında Bulgar halk cumhuriyeti hükümetinin 22 Eylül 1950 tarihli ve 331-50-1 numaralı cevabı notasını aldığını bildirmekle şeref kazanır.

Dışişleri bakanlığı Bulgar hükümetinin kendisine tevcih eylediği yazılarda bir müddetten beri kullanmayı adet edindiği ifade şekli dolayısıyla istemeye istemeye ona yapmak lüzumunu hissettiği müşahede üzerine mezkur hükümetin bundan böyle ifadesine biraz daha intizam ve dürüstlük vereceğini ümit etmekten zevk duyuyordu. Bakanlık bu husustaki samimi ve ölçülü ihsasının Sofya kabilesi nezdinde maalesef hiçbir akis uyandırmamış ve mezkur kabinenin son notasına açıktan açığa yakışksız kelimelerle dolu acayip bir ithamname şekli vermek suretiyle diplomasi icaplarını iyice ihlal etmeye gitgide daha fazla azmettiği görerek bu ümidinde hüsrana uğramıştır. Nitekim Bulgar Hükümeti mahiyetleri itibariyle kendi takdir sahası dışında kalması gereken işlere karışıp bunlar hakkında gerçeğe en bariz surette aykırı düşen ifadeler kullanmaktadır. Fakat kendisinden 1876-1878 Bulgar İsyanına 1885 hükümet darbesine ve daha sonra Balkan harplerinin kısa devresine şöhret vermiş olan vakaları, hafızasını biraz yoklayarak hatırlamasını istemek galiba yerinde olacaktır. Bilindiği gibi bu vakalar batı devletleri resmi ajanlarının raporlarına geçmiştir. Bulgar hükümeti başkalarının hareketi hakkında hem de tarihi hadiselerden tamamıyla gafil olarak hüküm yürütmeye kalkıştıkça kendisini ihtiyatlı bir sükût muhafazasına mecbur kılmağa yetecek sebepleri bu raporlarda bulacaktır.

Zaten devletler arasındaki ihtilafların halinde en emin vasıtanın küfür değil sükun ve itidal olduğunu burada ona hatırlatmak münasip olur. Binaenaleyh Dışişleri Bakanlığı Bulgar Halk Cumhuriyeti Hükümetini girdiği bu yolda takip edemeyecektir zira Türkiye’nin milletler arası sahasındaki eski ve devamlı ananesi böyle bir hareket tarzı ihtiyarına asla müsait değildir.

Bu sebepledir ki Dışişleri Bakanlığı mevzu ile alakası olmayan hususları bir tarafa bırakarak burada Bulgaristan Türklerinin muhaceretinin teşkil ettiği asıl meseleye temasla iktifa edecektir. Bulgar hükümeti mevzuya yabancı olan ve cevabı notasını ağırlaştırıcı iddialarına gereken cevabı ilişik muhtarında bulacaktır.

⁶²⁷ Şimşir, “Araştırma ve Belgeler”, s.507-508.

Bulgar notasının birçok yerlerinde ifade olunan bir fikir var ki Sofya Hükümeti bütün mahkemesini bir fikir üzerine kuruyor. Onu Şöylece hülâsa edebiliriz. Muhaceret esası sırf göçmenlerin nefine konulmuştur, öyle ki 1925 muahedesini imza eden tarafların her ikisi de ilgililerin kendi istekleriyle ifade ettikleri arzuyu bu yüzden kabul etmek zorundadırlar. Muhacirlere karşı takdir hakkını kullanmak böyle yapan taraf için ahdi vecibelerini ihlal etmek manasına gelir.”

EK-5
YAKIN AKRABALARI 1952 YILINA KADAR TÜRKİYE'YE GÖÇ ETMİŞ
OLAN TÜRK ASILLI BULGAR VATANDAŞLARININ BULGARİSTAN
HALK CUMHURİYETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE GÖÇ
ETMELERİ HAKKINDA ANLAŞMA⁶²⁸

“(...)MADDE 1 1952 yılına kadar Türkiye’ye göç ederek Türk vatandaşlığını iktisap eden Türk asıllı sabık Bulgar vatandaşları ile ailevi ve akrabalık bağları olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarından akrabalık ve bağlılık dereceleri aşağıda tasrih edilen kategoriye dahil bulunanlardan Türkiye’ye göç etmek arzu edenlerin göç meseleleri bu Anlaşma hükümleri dahilinde yürütülecektir:

- a) Karı, koca,
- b) Ana, baba, büyük ana, büyük baba ve bunların ana ve babaları,
- c) Çocuklar ve torunlar ve bunların eş ve çocukları,
- d) İşbu Anlaşma yürürlüğe girinceye kadar evli olmayan kız ve erkek kardeşler ile ölü kız ve erkek kardeşlerin bekar reşit ve gayrüreşit çocukları.

MADDE 2 1. Maddede zikredilen kategorilere dahil olan ve göç etmeyi arzu eden şahıslar, işbu Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 6 ay zarfında Bulgar makamlarına göç etmek için müracaatta bulunmalıdırlar.

Bulgar yetkili makamları, yukarıdaki kategorilere dahil şahıslara, müracaat tarihinden itibaren 4, 5 gün içinde pasaport verebilirler.

Bulgaristan’daki Türkiye temsilcilikleri kendilerine müracaat tarihinden itibaren 45 gün zarfında giriş vizesi verebilirler.

MADDE 3 Göç, 1 Nisan’dan 30 Kasım’a kadar olan devrede yapılacaktır.

Göç eden kimselerin sayısı haftada 300 kişiyi aşmayacaktır.

MADDE 4 Göçmenlerin nakli ve göçün icrası karayolu (Kapitan Andres ve Kapıkule) ve göç esnasında mevcut demiryolu hudut kontrol kapılarından olacaktır.

MADDE 5 Göçmenler, medeni hallerini ve emlak durumlarını gösterir belgeleri (Tapu ve gayrimenkul alış ve satış senetlerini) tahsil ve meslekleriyle askerlik vazifesini ifa ettiklerini ve hizmet sürelerini gösteren belgeleri ve memleketten ihracına kanuni bir mani bulunmayan diğer belgeleri beraberlerinde getirebilirler.

⁶²⁸BCA, Dosya No: 107-89958, Fon Kodu:30..18.1.2, Yer no: 236.44..1, 20/6/1969.

MADDE 6 Göçmenler, göç sırasında yürürlükte bulunan mevzuata göre ihracı yasak olanlar dışındaki ev ve zat eşyalarını her türlü ihrac vergisinden muaf olarak getirebileceklerdir.

MADDE 7 Göç eden sanatkar ve çiftçiler, göç sırasında yürürlükte olan mevzuata göre ihracı yasak olanlar dışında şahsen sahip oldukları ve sanat ve meslek ve şahsi işletmeleri için lüzumlu bulunan ve menkul vasfını taşıyan alet, edevat, tezgah ve makinelerle, diğer kullanılmış menkul mallarını her türlü ihrac vergisinden muaf olarak çıkarabilirler.

Sanatkar ve çiftçiler, sanat, meslek ve şahsi işletmelerinde lüzumlu olup kullanılan gayrimenkule bağımlı makinelerini de her türlü ihrac vergisinden muaf olarak çıkarabilirler.

MADDE 8 Göçmenler, göç sırasında yürürlükte bulunan mevzuata göre, yiyecek maddelerini, ev mamullerini ve şahsi işletmelerinde elde ettikleri zirai mahsullerini getirebilirler. Göçmenler, bir - iki aylık aile ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda buğdayı da getirebilirler.

MADDE 9 Göçmenler, yukarıda 6, 7 ve 8 inci maddelerde belirtilen malların sahibi olduklarını, kanuni ikametgahlarının bulunduğu yer Halk Meclisinin vereceği bir belge ile tevsik edeceklerdir.

MADDE 10 Göçmenler, sahip oldukları hayvanları göçten önce serbestçe tasfiye edebileceklerdir. Tasfiye muamelesi, tasfiye sırasında yürürlükte bulunan mevzuata ve mevcut piyasa şartlarına göre yapılacaktır.

MADDE 11 Göçmenler, göç etmeden önce gayrimenkullerini işbu Anlaşmanın yürürlüğe girdiği zaman mer'i Bulgar mevzuatına göre serbestçe tasfiye edebilirler.

Yetkili Bulgar makamları, bu tasfiyenin gerçekleşmesine yardım edeceklerdir.

MADDE 12 Göçmenler, iş kazası, emeklilik tazminatı ile, göç sırasında yürürlükte olan Bulgar mevzuatınca memleket dışında faydalanma imkanı tanınacak diğer emeklilik ve sosyal sigorta hakları karşılığında uygun bir tazminat alacaklardır.

Tazminatın tediye şekli taraflar arasında bilahare kararlaştırılacaktır.

MADDE 13 Göçmenlerin hayvanlarının ve gayrimenkullerinin tasfiyesinden ve malik oldukları diğer fonlardan mütevellit paraların kullanılması ve transferi aşağıdaki şekilde olacaktır:

Göçmenlerin, göç sırasında ve göçten sonra Bulgaristan'dan ihracatın veya Türkiye'ye ithalatın yapıldığı zaman her iki memlekette mer'î kanunlara ve takyidata tevfikan mal almasına ve ihraç veya ithal etmesine müsaade edilecektir. (...)"

EK-6
TABLO 32: 1950-1951 HAZIRLANAN EMSALLERE GÖRE İLLERE
YERLEŞTİRME ÇALIŞMASI⁶²⁹

İli	Yüzölçümü	Nüfusu	Nüfus Yoğunluğu	Köy Sayısı	Emsali	Emsale Göre Yerleştirilecek Göçmen Ailesi Sayısı
Afyon	13.555	372.566	27	483	1	483
Amasya	4.885	163.494	33	483	1	483
Ankara	29.634	818.271	28	1.139	3	3.417
Antalya	20.127	312.102	17	594	2	1.188
Aydın	7.647	337.977	44	451	2	902
Balıkesir	15.493	563.100	36	909	2	1.818
Bilecik	5.258	136.844	26	265	1	265
Bolu	11.482	302.805	26	745	1/2	372
Burdur	7.450	136.359	18	201	1/2	100
Bursa	9.959	541.987	54	762	1	762
Çanakkale	9.441	288.813	31	552	1	552
Çankırı	9.083	218.286	24	477	1/2	238
Çorum	10.995	342.390	31	641	2	1.282
Denizli	10.991	340.010	31	428	2	856
Edirne	5.803	221.125	38	263	1	263
Erzincan	10.583	197.460	19	511	1/2	255
Eskişehir	13.583	274.571	20	366	2	732
Isparta	8.311	186.152	22	205	1	205
İçel	15.697	317.853	20	502	2	1.004
İstanbul	5.390	1.179.666	219	255	1	255
İzmir	12.825	767.374	60	638	1	638
Kastamonu	14.221	411.576	29	1.130	1/2	565
Kayseri	15.772	404.650	26	498	2	996
Kırklareli	6.732	192.333	29	189	2	378
Kırşehir	8.422	182.141	22	315	3	945
Kocaeli	8.436	474.716	56	705	1/2	352

⁶²⁹ Tanoğlu a.g.m.,s.153.

Konya	48.681	740.595	15	893	3	2.697
Kütahya	15.253	419.100	27	921	1/2	460
Manisa	14.342	519.319	36	901	1	900
Maraş	15.092	288.631	19	454	1	454
Muğla	12.735	240.704	19	356	2	690
Niğde	15.267	331.060	22	378	3	1.131
Samsun	9.392	475.953	51	747	1/2	373
Seyhan	17.256	509.600	30	695	2	1.390
Sivas	28.941	540.412	19	1.237	2	2.474
Tekirdağ	6.094	222.916	37	271	2	542
Tokat	11.193	387.456	35	705	1/2	352
Yozgat	13.074	325.506	25	658	2	1.316
Zonguldak	7.449	425.947	57	720	1/2	360
Toplam	506.544	15.111.820	-	22.643	-	32.446

EK-7**15.03.1948 TARİH VE 6857 SAYILI RESMÎ GAZETE 'DE
YAYINLANAN İSKÂN PROGRAMI**

"2510 sayılı kanunun bazı maddelerini değiştiren 5098 sayılı kanunun 1 inci maddesi gereğince muhacir, mültecilerle göçebelerin ve gezginci çingenelerin Türk kültürüne bağlılık ve nüfus oturuş ve yayılışı itibariyle yurt içinde iskânları aşağıdaki esaslar dairesinde yapılır.

1 — Muhacirler:

A) Dış memleketlerden tek başına veyahut münferit bir aile halinde yurda gelecek muhacirler; alışık oldukları iş neveleri ve iklim şartları ve daha evvel iskân edilmiş olan yakınlarının bulunduğu yerler göz önünde tutulmak suretiyle iskân edilirler.

B) Bu gibilerden soy ve anadili Türk olmayanlar aynı soydan olan ve aynı dili konuşan köylerde iskân edilemezler. Ancak bu yerlerde yakınları bulunanlar yeni bir kesafete meydan verilmeyecek bir nispette iskân edilirler.

C) Dış memleketlerden toplu bir şekilde getirtilecek veya gelecek muhacirlerden soy ve anadili Türk olanlar, alışık oldukları iş neveleri ve İklim şartları göz önüne alınarak yeniden köy kurulmak suretiyle toplu bir halde iskân edilebilirler.

Ç) Soy ve anadili Türk olmayanlar yeniden bu köy kurulmak suretiyle veya bir yerde toplu olarak iskân edilemezler.

Bu gibiler Türk soyundan ve anadilleri Türkçe olan büyük köylere ve kasabalara, o yerin nüfusunun yüzde onunu geçmeyecek şekilde iskân edilebilirler.

D) Trakya ve şark hudut boyu illerimizde toplu olarak iskân yapılamaz.

Ancak buralarda öteden beri yerleşmiş akrabaları olanların yakınları yanında münferiden iskânları caizdir.

2 — Mülteciler:

A) Sakınılacak bir halleri bulunmadığı emniyetçe tespit edilen ve İskân dileğinde bulunan mültecilerden soy ve anadili Türk olanlar, aynı nitelikte bulunan muhacirler hakkındaki esaslar dairesinde iskâna tabi tutulurlar.

B) Bunlardan soy ve anadili Türk olmayanlar, muhacirlere ait yukardaki esaslar göz önünde bulundurulmak ve içişleri Bakanlığının ve Genelkurmay Başkanlığının mütalâası alınmak suretiyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tespit edilecek iskân yerlerinde muhacirler gibi yerleştirilirler.

C) Türk kültürüne bağlı olmayan mültecilerden sivil olanların oturma yerleri İçişleri Bakanlığının ve Genelkurmay Başkanlığının mütalâası alınmak suretiyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tespit edilir

3 — Göçebeler:

A) Hiç bir yerde devamlı oturmayan öteden beri göçebeliği itiyat edinmiş bulunan Türk soyundan ve anadili Türkçe olan göçebeler, İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca tespit edilecek yerlerde toplu veya dağınık bir şekilde iskân edilirler.

B) Bunlardan Türk soyundan olmayan ve anadilleri Türkçeden başka dil olanları, iskânı müsait bulunan Türk köylerinde birer aile halinde serpiştirme veya büyük köylerde esas nüfusun yüzde onunu geçmemek üzere ve serpiştirme suretiyle iskân edilirler.

C) Göçebelerin iskân işlemleri kendilerinin öteden beri yaşayışları, iklim ve geçimi şartları göz önünde tutulmak suretiyle yapılır.

4 — Gezginci çingeneler:

A) Gezginci çingeneler hiçbir suretle toplu bir halde ve yeniden köy kurulmak suretiyle iskân edilemezler.

B) Bunlar; geçim vasıtaları ve meşgaleleri göz önüne alınmak suretiyle mütekâsif Türk köylerinde, serpiştirme suretiyle veya en çok beş haneyi geçmemek üzere iskân edilirler.

C) Bu gibilerin iskânları için tespit edilecek köyler bir birine yakın olamaz.

5 — Yeniden kurulacak muhacir köylerinde göz önünde tutulacak ana hatlar ;

A) Yeniden kurulacak muhacir köyleri, şimendifer hattı ve umumî şosalara ve bunların ilerdeki İnkişaf yollarına muvazi veya muayyen derinliklerde, sağlık, ziraat ve ekonomik bakımından her suretle müsait olan ve istasyon, bucak ve ilçelerle irtibatı kolayca temin edebilecek yerlerde kurulur.

B) Yeniden kurulacak muhacir köyleri, imkân olan yerlerde, yüz haneden aşağı olmayacaktır.

C) Köylerin birbirleriyle irtibat ve muvasalalarını temin edecek surette 15 - 30 kilometre ara ile ve muayyen istikamet ve hatlar takip edecek şekilde kurulmasına dikkat olunacaktır.

6 — Toplu bir halde ve yeniden köy kurmak suretiyle yapılacak iskân işlemlerinde, iskân sahaları itibariyle göz önünde tutulacak esaslar:

A) BİRİNCİ KATEGORİ:

I - Nüfus kesafeti pek düşük olan ve aynı zamanda coğrafi ve harsî bakımdan Türk kültür ve nüfusunun teksifine ihtiyaç bulunan şark ve güneydoğu illeri.

II - Nüfus kesafeti düşük olan ve coğrafi ve siyasi bakımlardan ehemmiyeti haiz olan Trakya illeri.

B) İKİNCİ KATEGORİ:

I - Akdeniz kıyıları çerçevesine dâhil iller.

II - Ege ve Marmara kıyıları çerçevesine dâhil iller

C) ÜÇÜNCÜ KATEGORİ:

I - Merkezî Anadolu.

II - Batı Anadolu.

Yukardaki kategoriler çerçevesi içinde yapılacak iskân işlemlerinde icap ve zarurete göre içişleri Bakanlığının ve Genelkurmay Başkanlığının mütalâası alınmak suretiyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca bu sıra üzerinde değişiklikler yapılabilir.”⁶³⁰

İskan programının yanı sıra 1950-1951 yıllarında Türkiye göç eden göçmenlerin iskânında uygulanacak esasları 09.05.1951 tarihli TBMM Oturumunda iskândan sorumlu olan Tarım Bakanı şu şekilde özetlemektedir⁶³¹.

“a) Dışardan gelen göçmenlerin yurt içinde iskânlarında; iskân olan yerlerde müstakil köyler kurmak, imkân olmayan mahallerde de mevcut kasaba ve köylerimize eklemeler yapmak suretiyle hareket edilecektir.

b) Bugünkü etütlerimize göre müstakil göçmen köyleri kurulmağa elverişli bölgelerimiz; Orta Anadolu'da bilhassa Ankara, Konya, Kırşehir, Niğde, Kayseri, Sivas ve Yozgat illeri olarak tespit edilmiştir.

c) Kurulacak köylerin ekonomik karakteri, mevcut köylerimizin mahallî ekonomik karakterinden farklı olmayacaktır.

d) Yeni kurulacak göçmen köylerinin sağlık, kültürel ve sosyal ihtiyaçları bakımından gereken tedbirler, mevcut köylerimizin aynı mahiyetteki ihtiyaçları için alman tedbirlere muvazi bir şekilde tertip edilecektir.

e) Yeni göçmen köylerinin, arazi varlıkları ve su imkânları bakımından ortalama 60-70 hanelik topluluklar halinde kurulması mutasavverdir. Her göçmen evi

⁶³⁰ Resmi Gazete, 15.03.1948

⁶³¹ TBMM Tutanak Dergisi, 09.05.1951, Birleşim 74, Oturum 1,s.144-145.

ileride göçmenler tarafından ihtiyaçlarına göre genişletilebilecek bir tarzda şimdilik çiftçiler için bir oda bir ahırdan, sanatkârlar için de bir oda ve bir dükkândan ibaret olarak yapılacaktır.

f) Bu yıl içinde 30 kadar müstakil göçmen köyü kurulması üzerinde durulmaktadır.

g) Göçmen evleri tamamen mahallî şartlara ve tiplere uygun olacak ve yerine göre toprak damlı veya çatılı olarak yaptırılacaktır. Mümkün oldukça inşaatta göçmenler bizzat çalıştırılacaktır. Mevcut köy ve kasabalara eklemeler yapılması halinde bu iş göçmenlere para yardımı yapılmak ve inşaat malzemesi verilmek suretiyle sağlanacaktır. Müstakil göçmen köyleri kurulacak yerlerde de inşaatın müteahhitler vasıtasıyla yaptırılmasının muvafik olup olmayacağı araştırılmaktadır.

ğ) İki nüfuslu bir çiftçi göçmen ailesine verilecek arazi miktarı; bölgenin yağışlı ve kurak oluşuna ve arazinin tabiat ve karakterine göre 8 - 160 dönüm arasında tehalüf etmektedir. İki den fazla olan beher nüfus için bu miktarlara muayyen nispetler dâhilinde ilâveler yapılacaktır. Göçmenler için tespit edilmiş olan bu toprak baremi; Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa göre yerli halka verilmesi icap eden miktarların aynıdır. Lüzumu halinde bu miktarlar yarıya kadar indirilebilecektir.”

